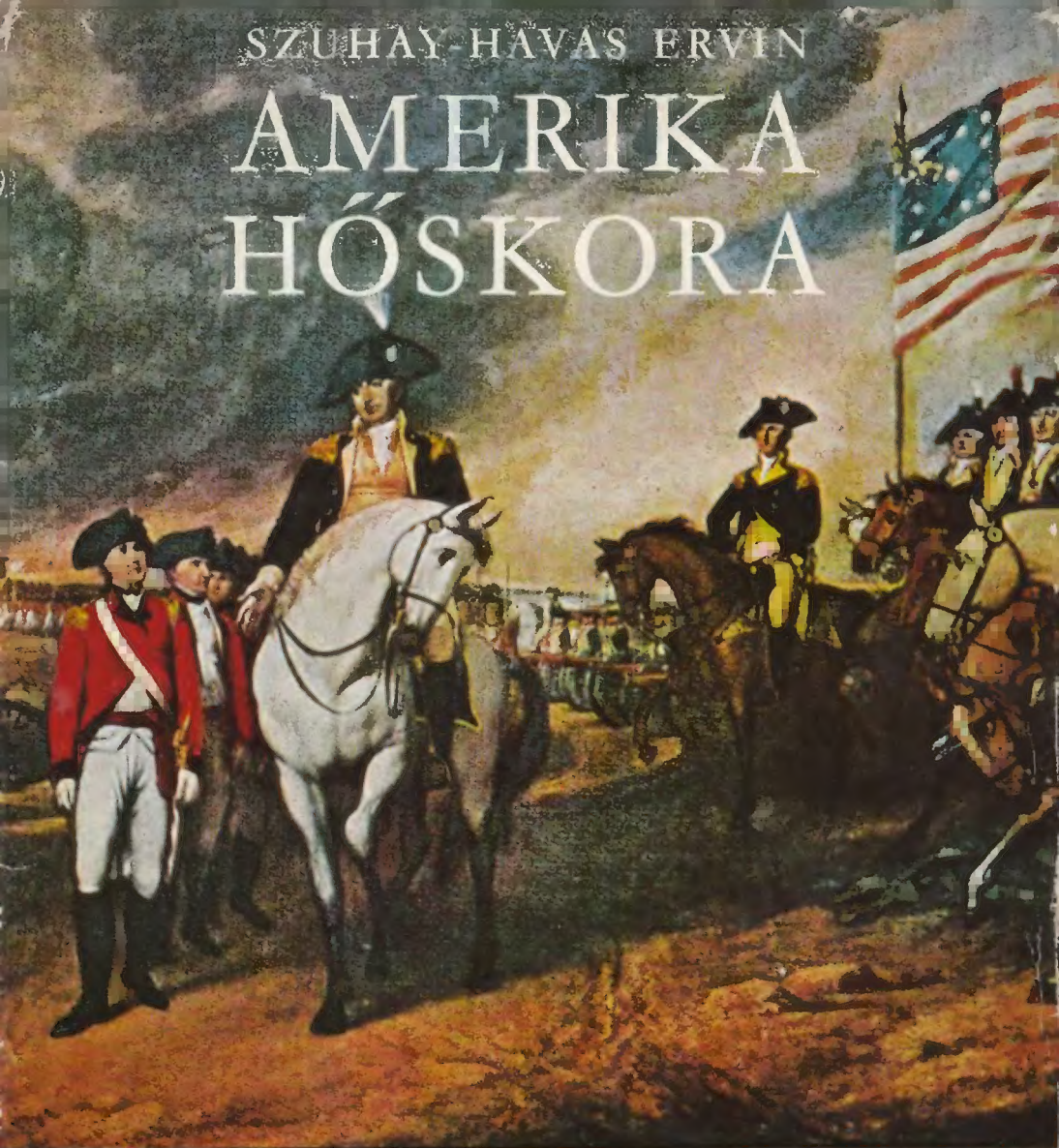


SZUHAY-HAVAS ERVIN

AMERIKA HŐSKORA



GONDOLAT

SZUHAY-HAVAS ERVIN

AMERIKA HŐSKORA

SZUHAY-HAVAS ERVIN

AMERIKA HŐSKORA

GONDOLAT KIADÓ · BUDAPEST 1969

Lektorálta
MAKKAI LÁSZLÓ
és
NIEDERHAUSER EMIL

A borítón:

A yorcktowni fegyverletétel (John Trumbull festménye)

Az előzékeken:

A Second Street forgalma Philadelphiában, a XVIII. században

*Minden sövény mögül tüzelnek a Concord alól visszavonuló britekre
1775. április 19-én*

Atlantában, Georgia állam fővárosában 1967. november 14-én Mrs. Woo egészséges fiúgyermeknek adott életet. A babát különös gondnal fürösztötték, s apró lábára nemezcsíkot erősítettek ezzel a felírással: *Baby Woo*.

Megszületett a kétszázmilliomodik amerikai állampolgár, aki a sors szeszélye folytán kínai szülők gyermeke.

A kerek számok varázsa érthető, aminthogy az a büszkeség is, amellyel az átlagos amerikai tekint vissza hazája történelmére.

A nemzeti büszkeség sokféle. A németek, a magyarok és a lengyelek egyaránt büszkék az *Ezer Évre*. Az amerikaiak keblét ezer év távlata nem feszítheti. Őket két történelmi tény foglalkoztatja. Az egyik valóságos, a másik – úgy hiszem – vélt. A valóságos tény – a szerény kezdetek romantikája. Maroknyi menekült megkapaszkodik egy keskeny óceáni parton, a Vadon határán, ellenséges környezet és ellenséges őslakók között. Másfél száz év múltán szembe fordul az anyaországgal, Angliával, a nagy tengeri birodalommal, s harcban legyőzi azt. Újabb százötven év – s a maroknyi úttörő meghódított egy földrészt, fiaik a világ egyik szuperhatalmának polgárai.

Ez nem illúzió, ez valóság. A büszkeség jogos.

Ezen a ponton azonban porondra lépnek történetíróik, s a csoda magyarázatát abban vélik felfedezni, hogy csak „szabad nép mívelhet ilyen csuda dolgokat”. Amerika története számukra a szabadság története. A nyugati, a kutató-kereső, a nyughatatlan, a *fausti ember* csodája.

Amerika, pontosabban az Egyesült Államok történetét olyan sokan és olyan sokszor írták meg, mint a szabadságeszmék, egy szabad nép történetét, hogy szinte kedvem lett volna megírni az amerikai törté-

nelem első szakaszát, mint a függőség, az emberi alávetettség, a népirtás, a rabszolgatartás, a mohóság históriáját.

Ez a szemlélet azonban szükségképpen ugyanolyan hamis lett volna, mint az amerikai történészek zömének felfogása. Ezért hát középútat kerestem, s azt hiszem, sikerült a két szélsőség között megtalálnom a megoldást, amelynek tökéletes exponálását csupán képeségeim korlátozták.

Ennyit arról a kérdésről, hogy eleve kötetlen és szabad lett volna-e az amerikai fejlődés, vagy pedig eleve gúzsba kötött, mint az európai.

A kérdést másként is feltehetjük: tekintsük-e Amerika históriáját az európai történelem *meghosszabbításának* az óceánon túl, vagy arról lenne-e szó, hogy Amerikában szerencsés adottságok folytán valami új, valami nagyszerű kezdődött volna, *az Amerikai Út?*

Az amerikai gyarmatok belső fejlődésének elemzésekor arra a következtetésre kellett jutnom, hogy ámbár a fejlődés itt, az Óceáni-tengeren is túl, ritka lehetőségeket rejtett magában, a Függetlenségi Háború kezdetéig, sőt azon is túl az első amerikaiak súlyos terheket viseltek vállukon. A hűtőszekrények és gépkocsifalkák láttán a ma embere néha megfелеdkezik erről.

A megtett út valóban bővelkedik epikus elemekben. Az eposz súlyát azonban névtelen tízezrek viselték, és még a kiváltságos keveseknek is meg kellett vívniuk az európai örökséggel. Éppen az epikus elemek erejét csökkentené egy olyan felfogás, amely szerint a megtett út szükségszerű és automatikus lett volna a kis fahajóktól az Apollo űrhajókig.

Úgy vélem, hogy éppen ezért szemben állok az amerikai történetírók zömével, a marxisták kis csoportját kivéve. Aki jól ismeri a német irodalmat, az nem kisebb ember ellenvéleményét is szememre vetheti, mint az európai irodalom egyik legnagyobb és legfenségesebb képviselőjének, Johann Wolfgang Goethének nyolc verssorát, a *Zahme Xenien*ből:

*„Amerika, du hast es besser
Als unser Kontinent, der alte,
Du hast keine verfallenen Schlösser*

*Und keine Basalte.
Dich stört nicht im Innern
Zu lebendiger Zeit
Unnützes Erinnern
Und vergeblicher Streit."*

Prózai fordításban elvész a szavak szépsége, ám kidomborodik a tartalom lényege: „Amerika! Mennyivel jobb is néked, mint vén kontinensünknek! Nincsenek omladozó kastélyaid, nincsenek bazaltjaid. Téged bezzeg nem marcangol belülről a hasztalan emlékezés és a hiábavaló vita.”

A goethei sorok természetszerűleg hízelegnek az amerikai önérzetnek; a kiváló Max Lerner szociológus és a tiszteletre méltó történettudós, Samuel Eliot Morison nem mulasztják el, hogy – az ékezetes betűk kivételével – pontosan ne idézzék Goethét. A költőóriás nyolc sora pontosan alátámasztani látszik alaptételüket: Amerika egy kötetlen, egy ballaszt vagy bazalt nélküli fejlődés csodálatos eredménye.

A történetírók szaktekintélyét tehát a goethei tekintély támogatja: az amerikai fejlődés lényege ezek szerint éppen az, hogy kötetlen, múlttalan. Abban a pillanatban, amint a pionírok partra lépnek a Vadonban, megszakad minden kapcsolatuk a fejedelmi zsarnokokkal, a lovagvárak bazaltjaival.

A történelemtől az úttörők – ha úgy tetszik – *carte blanche*-ot, fehér lapot kaptak. Oda mehettek, amerre kedvük tartotta, ahhoz fogtak, amihez tehetséget éreztek, szabadon vallhatták azokat az eszméket, amelyeket otthon nem volt bölcs hangoztatniuk.

Csakhogya ez egyszerűen nem igaz! A bátor úttörők nem mehettek oda, ahová akartak, csupán oda, ahol partra tették őket. Eszméiket egymással szemben is korlátozni igyekeztek: próbált volna valaki római katolikus templomot emelni a puritán Bostonban. A kvékerek megkísérelték, hogy szabadon prédikáljanak ebben a „bazalttalan” világban, puritán szomszédaik között, akik maguk is üldözöttek. Könyvünk egy fejezete arról szól, miként lakoltak ezért.

Nem szakadhatunk el attól a kortól, amelyben a *Zahme Xenien* nyolc sora született, attól a német birodalomtól, amelyben három-

száz zsarnok uralkodott, és a Rajna-völgy hegycsúcsain omló várak és súlyos bazaltok figyelmeztettek az ezeréves kötöttségre. Goethe korához képest az óriási, ifjú republika valóban kötetlennek tűnt. Aminthogy Bölöni Farkas Sándor, az Amerikát járt erdélyi utazó is hiába kereste a XIX. században a „nagyragú embereket, a hatalmas előljárókat, a fénylő tisztviselőket” – azok mind csak közönséges polgárok voltak.

A feudális monarchiákból érkezők minden időben megcsodálták ezt a bazalttalan világot. Az expozíció azonban többnyire egyoldalú. Bölönitől oldalszám idézhetnénk amerikai ujjongásait: ő, aki vagyontalan nemes lévén, eltántorodik a feudális kaszttól, aki unitárius egy katolikus birodalomban, magyar egy több nyelvű, germanizált monarchiában – úgy érzi, Utópia földjére érkezett.

Nagyon ritkán idézik azonban Bölöni kiábrándultságát, amint Maryland államba érve „szerecsenyárverés” hirdetménye ötlük a szemébe. Nem idézik, miként hőköl hátra, írván: „*Mintha jégkéz vonult volna el szívemen . . . Tebát rabszolgák országába érkeztünk . . .*”

A „forró nyarakon”, amikor a televízió képernyőjén brutális és erőszakos jelenetek vonulnak el szemünk előtt, amikor az amerikai hírügynökségek hangos felvételein nem csupán látjuk, halljuk is az alávetettek sikolyát, valamennyien érzékelhetjük Amerika bazaltjait.

Amerikában nem született meg Campanella *Napállama* vagy Sir Thomas More *Utópiája*. Ne vádoljuk érte az amerikai milliokat, azokat sem, akik büszkék óriás hazájukra és óriás hazájuk kimeríthetetlen erőforrásaira. Olyan történelmi események nehezedenek rájuk, amelyek leküzdhetetlenek, mint az eredendő bűn. A kivándorlók bizony magukkal vitték az Ígéret Földjére apáik bűnét s az ember bánatát.

Goethe és Bölöni Farkas illúziói tehát érthetők. A kor magyarazza azokat, amelyben éltek. Hát a mai amerikai történetírók? Őket – úgy érzem – túlságosan magával ragadja az „*American way of life*”, az amerikai életforma nagyszerűsége. A történetírók nem azonosak Detroit autógyári munkásaival, akik a chaplini *Modern idők* gépies mozdulataival dolgoznak a szalagon. Soruk jobb, mint a megvetett „*okie*”-ké, az *Érik a gyümölcs* narancsszedő munká-

saié. Bőrük többnyire fehér. Érdekeik, osztálykorlátaik nyilvánvalók.

Könyvemben – képletesen szólva – szabadon beszélhettek azok az ültetvényes arisztokraták, azok a puritán polgárok és azok az értelmiségiek, akik szembefordultak a brit hatalommal, s előkészítették az amerikai függetlenségi háborút. Az alávetettek amorf, homályban maradt tömegét azonban nem mindig idézhettem. Ki jegyezte volna fel szavaikat? Ki hallgatott volna rájuk? De ha egy-egy fejezetben is, mégis szenteltem helyet az afrikai néger rabszolgáknak és Anglia szegényeinek, akik szerződéses szolgaságot vállaltak a Vadonban. Végül a rongyos, kormos arcú, kérges tenyerű kétkezi munkásoknak is, akik gentleman vezetőik nyomában kivívták a végső diadalt: a Tizenhárom Gyarmat függetlenségét. Ők Amerika hőskorának hőrszai, tanulatlan, egyszerű emberek, de tömeghatásuk semmivel sem kevésbé nemes, mint Kolumbusz, Caboto, Wolfe, James Otis, John Hancock, Sam Adams és George Washington történelmi szerepe.

A *nevek* valóban szabadon élhettek. A névtelenek azonban a hőskor századaiban vállukon hurcolták Amerika bazaltjait.

Mögöttük kékes árnyék ülte meg a hósipkás hegyeket, s az ezüstszínű völgyet. Előttük három őzugarásnyira csillogott a hegyszerinc. Hátra-bátranéztek, hogy láthassák Anilutakpak fényes arcát, az Esthajnalcsillagét, ősanjukét. Térdig süppedtek a csipős porhóba, tizenhárom vadász, négy asszony, két nagyobbacska fiú.

Koyokuk megállt, csonthegyű dárdáját leszúrta a hóba, fújtatott. Felbúzott ajka mögött megcsillantak szabályos, fehér fogai. Vállára hulló hollófekete fürtjei meglebbentek a szélben. Nézte bölénybőrbe öltözött társait, két feleségét. Mindkettő hátán a meleg állatbőr védelme alatt, mint valami kényelmetlen kis sátorban, aludtak már a gyermekek.

Tok is megpihent, borgászbotjait óvatosan mellére szorítva. Szemük összevillant. Koyokuk mordult egyet, medvedörmögése biztatás is volt, megnyugtató is. A dolgok egyáltalán nem álltak rosszul. A gerinc egészen közel húzóódott, mint valami állat tüskés taréja, a csipkés taréj rózsaszínű volt, az ég világosabb színű, mint keletre, ahol Anilutakpak szeme még mindig ragyogott. És megszólalt az Esthajnalcsillag, az Ősanya. Csillaghangja volt, jégcsaphangon beszélt:

– Koyokuk, harminc-jégidős vadász! Hágj a gerincre, kicsim. Vezesd Tokot, a halászt. Vezesd Kaltatot és Kalutit, asszonyaidat. Nézd, nyomodba lép Kaiakak, a kőbalták készítője. Jönnek a többiek is. Koyokuk, harminc-jégidős vadász! Hágj a gerincre, kis borzom, szökellj a gerincre, rőt mókusom. A gerinc mögött a lejtő nagyon szelíd. Jobb kéz felől mohos sziklát látsz majd, s a szikla tövében kis barlangot találsz. Éppen elérték a hegynya méhében. Ott tüzet rakhattok, melegedhettek! Ott falhattok a húsból, Koyokuk!

Ott lesz a tanyád ma este. Vízet is találsz, forrásvizet. Ne késlekedj, indulj! Látod, meghal a Nap, vére bemocskolja a felhőket!

Igy beszélt csillaghangon az Ősanya. Koyokuk lelke megvidámodott. Két-három-négy szökelléssel a gerincen termett, és alátekintett a másik oldalon. Meglepett torokbangon kiáltott:

– Eba!

A lejtő valóban szelíd volt, s kitárult alatta az óriási völgy. Nyugat felé mindenütt vöröslött a hó. A Nap vére bemocskolta. De a hatalmas jégkígyó, a Nagy Folyó szürke színű volt, a vakond bundájához hasonlatos.

Koyokuk mindezt felitta szemével. A Nagy Folyó halat jelent. Holnap eléri, és léket vágnak a testén. Szájában szinte érezte már az omlós, sült hal ízét. Gyomra megkordult. Vége a szívós bölénybús-lakomáknak. Ha ma tüzet gyújt a két fapálcikával és az utolsó maroknyi száraz mohával, mindnyájan megmelegszenek. Fálnak a hideg sült búsból.

Tok melléje szökött a gerincre. Ő is csodálkozva és elégedetten mordult.

Jobbra, három őzugarásnyira ott barnállott a szikla.

*

Ez a történet, szereplőivel együtt, a képzelet szüleménye. És mégsem az. Ezerszer és még többször megtörtént, sok hosszú évezreden át. Ez az amerikai *indiánok* bevándorlásának históriája. Itt azonban minden szavunkra ügyelnünk kell: máris az *indián* szót használtuk. De ki Az *Indián*?

Ha az olvasó lehunyja a szemét, és megpróbál elképzelni egy indiánt, kreol bőrű, sasorrú, tolldíszes ember jelenik meg képzeletének laterna magicáján, rojtos özbőrből varrott zekében és nadrágban, lábán mokasszinnal, kezében a harci baltával, a *tomabókkal*. (Talán az angolos írás – tomahawk – megszokottabb az olvasók nagy része számára.) Ez azonban csupán azt bizonyítja, hogy az olvasó gyermekkori olvasmányainak romantikus hatása alatt áll, a May Károly- és Cooper-regények parazsa izzott fel ismét emlékezetében. Ugyanígy megjelenhetett volna előtte egy sárgásbarna bőrű,

alacsony, mezítelen emberke képe, kezében fúvócsővel, az Amazonas vidék őserdeiből, vagy egy állatbőrbe bújt, sebhelyekkel borított, nyomorúságos tűzföldi indián. Vagy akár megjelenhetett volna egy ráncos arcú öregasszony, fején férfikalappal, vállán színes *ponchó*-val (köpennyel) Peru hegyei közül – és még folytathatnánk a felsorolást.

Átlagos, „típus”-indián tehát ugyanúgy nem létezik, mint „törzskös” magyar. De maga az *indián* szó is értelmetlen. Nem jelez – tudományos kifejezéssel élve – „genotípiailag egységes emberfajtát”, csupán Kolumbusz földrajzi tévedésére utal. A Nagy Genuai „*los indios*”-nak, „indiaiaknak” nevezi az első őslakókat, s a szó háttérében az a földrajzi félreértés lappang, hogy expedíciójával Kelet-Ázsia szigeteire jutott, a fűszerillatú India közelébe.

Mégis, találhatunk az indiánokban (nevezzük mi is így őket) néhány közös vonást, nevezetesen azt, hogy zömük meglepően *mongolszerű*. Egyetlen konkrét mongol népre sem hasonlítanak, sem a japánokra, sem a tunguzokra, sem magukra a mongolokra, de hasonlítanak valamennyiükre. Természetesen nem *réz bőrűek*, inkább világosbarnák, alig sötétebbek a kínaiaknál. Hajuk egyenes, fekete, vastag szálú. Szakálluk és testszőrzetük minimális. Pofacsontjuk kiálló. Legtöbbjük arcán szembeötlik a mongol szemredő, ez kölcsönzi a sokat emlegetett „ferde” szemvágást, a mandulaszemet. És még valami nagyon jelentős, ez pedig a *mongol folt*.

A mongol folt fillér nagyságú kékesbarna elszíneződés a keresztcsont táján, s anatómiai-embertani leírások szerint már a születés előtt megjelenik a magzat testén. Előidézője a bőr barnásfekete festékanyagának, a corium-pigmentnek koncentrációja a mondott helyen. Kelet-Ázsiában ez az apró foltocska, inkább köröcske, nagyon gyakori: az egyéves japán gyermekek 99,5⁰/₀-án megfigyelhető. Később azután fokozatosan eltűnik, a tízévesek testén már alig 6⁰/₀-ban fordul elő Japánban. Általánosan elterjedt sok mongol nép gyermekeinél, a malájoknál, az eszkimóknál, sőt Európában is: nevezetesen Bulgáriában és Magyarországon. Kelet-európai előfordulása azonban alig több fél százalékosnál.

Annál gyakoribb Amerika őslakói között. Erről azért érdemes be-

szélnünk, mert a mongol folt előfordulásának ténye nagyon fontos embertani bizonyíték az indián népek ázsiai, ősmongol eredetére.

A mongoloid, mongolszerű vonások, s nem utolsósorban a mongol folt tehát annak bizonyítéka, hogy az amerikai őslakóknak Ázsiából kellett érkezniök, az ősmongol népek családjából kellett kiszakadniuk. Két kérdésre kellene most válaszolnunk: *hogyan és mikor?*

Ezen a ponton azonban olyan területre jutottunk, ahol nincs többé bizonyosság, csupán tények és feltevések konglomerátuma, kusza szövevénye. Az utak a Bering-szorosnál, két kontinens kapujában ágaznak szét.

A dán Vitus Jonassen Bering orosz szolgálatban, az 1728. évben jelent meg vitorlásával a róla elnevezett tengersizorban, azon a ködös, szürke vízi úton, amely Ázsiát elválasztja Amerikától. Második expedícióján felkutatta Alaszka partvidékét és az Aleuti-szigeteket, ott is halt meg 1741-ben.

Ezen a ponton a két világ egészen közélről néz farkasszemet: 75–100 kilométer a távolság, sőt annyi sem, ha a szoros szigeteit is számításba vesszük. A szibériai partoktól alig 35 kilométerre találjuk a Bering-szorosban a Nagy Diomedes (Diomida)-szigetet, a Szovjetunió birtokát, öt kilométerrel távolabb a Kis Diomedes-sziget már amerikai föld. Itt kellett átkelniük az indiánoknak. De hogyan? Tűtájok hátán, fatörzsből vájt csónakokon? Nem szükségképpen.

Meglehet, hogy száraz lábbal sikerült leküzdeniük az akadályt.

Bizonyos, hogy Amerikát is érintették azok az éghajlat-ingadozások, amelyeket Európában jégkorszakoknak nevezünk. Észak-Amerikában is megfigyelhető az eljegesedés több hulláma (más kérdés, hogyan függtek össze ezek az európai jégkorszakokkal). Az amerikai eljegesedés egymást követő rideg hullámai, s az egyes jégkorok közti melegebb intervallumok itt is érintették a kontinens geológiai arculatát, állatvilágát, növényzetét, első primitív lakóinak életformáját.

Újabb feltevések szerint az Alaszkát és Kanadát elborító jégár hatalmas tömegű vizet kötött le szilárd jég formájában, amiből az következne, hogy Észak-Amerikának ezeken a tájain a tengerszintnek is alacsonyabbnak kellett lennie, mint napjainkban. Ezért nem elképzelhetetlen, hogy a két világ közelpontján földnyelv vagy befagyott tengersizor kötötte össze Ázsiát Amerikával.

Valószínű is, hogy így lehetett, mert az eurázsiai jégkor ismert nagyvadjai: a hatalmas testű, gyapjas mammutok, a vadlovak, a bölények, sőt a tevék maradványai is megtalálhatók Amerikában.

Eurázsia jégkori vadászai az Urálon innen is, túl is ezeknek az állatoknak nyomában jártak, nem valószínűtlen tehát, hogy Észak-kelet-Szibéria dárdás-kőbaltás őslakói a mammutcsordák nyomában keltek át a befagyott tenger jegén, vagy a valaha volt földnyelven Amerikába, s bizonyára észre sem vették, hogy új világba jutottak.

Nem kell olyanféle népvándorlásra gondolnunk, amilyen végül az utolsó nyugat-római császár, Romulus Augustulus római birodalmát döntötte romba. Kis vadászcsapatokat képzeljünk inkább el, amint gyalogszerrel, asszonyok és gyermekek, valamint hűséges kutyák kíséretében tapossák a havat a jégkori Alaszkában, s egyre messzebbre merészkednek előre a Yukon, a Mackenzie és a Fraser folyamok völgyében, elérik Kanada füves pusztaságait, alászállnak a Mississippi völgyébe, mammutra vadásznak a mexikói hegyek között.

Gyalogszerrel is nagyon messzire lehet jutni. Könnyen kiszámítható, hogy egy kis csapat, amely nem ismeri még a földművelés nagyszerű titkait, s élelmét cserkészve szerzi meg, Alaszkából harminc vagy negyven év alatt elérheti akár Amerika legdélibb pontját, a Tűzföldet is. Ha ez a bevándorlás – helyesebben beszivárgás – négyöt-tízezer éven át tartott, jelentős embertömeg kerülhetett az Óvilágból az Újba, s éppen mivel fokozatos és nem tömeges mozgalom volt, embertanilag és főként nyelvileg nagyon különböző népesség kialakulását eredményezhette. Az a tény, hogy Amerika mai őslakói legalább százhuszonöt nagyobb nyelvcsaládhoz tartoznak, és ezen belül megszámlálhatatlan egyedi nyelvet beszélnek, ezt a feltevést támasztja alá.

Hozzávetőlegesen tízezer évvel ezelőtt mindenestre visszahúzódtak a jégmezők. Később emelkedni kezdett a hőmérséklet, radikálisan csökkent a csapadék, s ezzel együtt a növénytakaró is. A jégkor növényevői – a bölény kivételével – szánszamasan elpusztultak. S ha valóban létezett addig földnyelv vagy jégnyelv, a Bering-szorost most újra ellepte az óceán. Amerika kapui lezárultak: a vándorok unokái Amerika foglyaivá lettek. Át-átkeltek még a két világ küszöbén az Aleuti-szigetek halászhajói és az eszkimók, a húst, bőrt, életet

adó csordák eltűntével azonban nagyon kevesen törtek dél felé. Amerika mégis benépesedett.

Benépesedett? Ezek szerint az indiánok előtt nem élt volna ember Amerikában? Az eddigi leletek, pontosabban a leletek hiánya valóban erre mutat. Az Újvilágban ugyanis nem került elő emberszabású majom maradványa, sem emberi kövület. Időről időre felröppent a hír, hogy itt vagy amott napvilágra kerültek az amerikai emberős maradványai, ilyenkor az embertan híres professzora, a cseh származású Aleš Hrdlička megvizsgálta a csontokat, és minden esetben csak ennyit mondott kissé szomorúan: „*Homo sapiens.*”

Egyetlen amerikai régészeti kultúra csontmaradványai sem különböznek jelentősen a ma is élő indiánokétól. Őslakosság tehát az indiánok előtt nem volt Amerikában. Ez pedig nem jelent mást, mint azt, hogy maguk az indiánok is eredetileg felfedezők voltak, Amerika kőkori Kolumbuszai. Mikor történt a Nagy Felfedezés – s mivel folyamatról van szó, és nem egyéni bravúrról, talán kérdezzük így: *mettől meddig tartott?*

A húszas években még egyetlen szakértő sem merte megkockáztatni, hogy a bevándorlás ötezer évnél régebben kezdődött volna, a fantasztákat kivéve, akikről majd még érdemes lesz szót ejtenünk. Az időhatárokat azonban az elmúlt negyven esztendő során újra meg újra módosítaniuk kellett a tudósoknak. Megszenesedett mammutcsontok és ma már nem létező bölényfajták földi maradványai között, ősi táborhelyeken kerültek elő azok a lándzsavégek, vakarók, kőpengék, amelyeket nem lehet másnak neveznünk, mint őskőkoriaknak.

A Sziklás-hegységben, az amerikai prérin és az Egyesült Államok délnyugati határvidékein könnyen megkülönböztethető őskőkori „stílusok” nyomai kerültek napvilágra: a Sandia-kultúra emlékeit például 28 ezer évesre is becsülték már, sőt merész feltevések szerint vagy 50 ezer esztendeje táboroztak a Sziklás-hegység, a Rocky Mountains csúcsai között vadbőrbe burkolt „indiánok”.

Egyévezredes történelmünkhöz szokott fantáziánk ezen a ponton kimerül. És a laikusok újra meg újra gyanakodva kérdezik: honnan tudjuk, hogy tizenegy-, és nem tizenkétezer évvel ezelőtt éltek itt vagy amott azok a régi emberek?

Ami a kormegállapítást illeti, abban nagy segítséget nyújt az alig több mint húsz éve felfedezett úgynevezett C-14-es, vagy radio-karbon kormeghatározó módszer. A módszer lényege egy mondatban: a szén 14-es atomsúlyú izotópjának „felezési ideje” alapján megállapítható a szerves anyagok: a fa, a textilmaradványok, a csont, a széndarabkák életkora bizonyos korhatárok között.

Az első őskori amerikai leletek mindenesetre még a C-14-es vizsgálati módszer kidolgozása előtti korszakból származnak. 1926-ban a denveri természettudományi múzeum tudósainak kis csoportja kihalt bölényfajta csontmaradványait ásta ki az új-mexikói Folsom közelében. Később mammutmaradványok, tevék, „háromujjú” ősllovak csontjai is előkerültek ezen az ősi táborhelyen, a sok állat-csonttal együtt azonban más is napvilágra került. Egyenként öt centiméter hosszú, gondosan megmunkált kőpengék lepték meg a kutatókat; a gondosan készített pengéket a régi vadászok dárdájuk hegyére erősíthették.

A Folsom-kultúrának nevezett régészeti kultúra nyomaihoz hasonló kőhegyekre bukkantak Kanadától Patagóniáig, Kaliforniától az atlanti partvidékig. Azután 1932-ben újabb fogalom bukkant fel az amerikai régészetben: a Clovis-kultúra 14–20 ezer éves emlékei; ezek jelentősége is rendkívül nagy, ha felfigyelünk arra, hogy a Texas és Új-Mexikó határvidékén napfényre került lándzsahegyekkel és csontnyelű dárdákkal együtt ismét mammutmaradványokat ástak ki a földből.

Az oregoni Fort Rock közelében 1951-ben újabb lándzsahegyek, kőből készített vakarók és nyúzók, csontból formált árák és fúrók kerültek a tudósok kezébe, sőt fakéregből készített szandálmardványok is. A C-14-es vizsgálatok az időszámításunk előtti 9053. évet jelölték meg a leletanyag életkoraként.

Az oregoni ősamériaiak is vadászok voltak, táborhelyükön, régen kihűlt tűzhelyük közelében mammut- és jaguárcsontok, tevék és ökör nagyságú őslajhárok maradványai heverték.

Ugyanebben az évben, 1951-ben ásta ki az amerikai Junius Bird az argentin délen, Patagónia pusztáin ősi indián barlanglakók tűzhelyeit. Az elszenesedett csontleletek tanulmányozásából kiderült, hogy 8639 esztendővel ezelőtt Patagónia lakói vadlovakat üztek a

pusztában – az amerikai ősló természetesen kihalt, Kolumbusz már nem talált lovat (és természetesen mammutot és őstevét sem) az Újvilágban.

Tízezer évek, újabb meg újabb adatok kavarnak: a mexikói Tepexpanban, építkezés közben, 1949-ben egy bozontos mammut és egy hatvan év körüli öreg vadász tetemére bukkantak. A létért vívott küzdelem áldozata 12–25 ezer éve heverhetett a földben, csontjainak pontos kormeghatározása körül azóta is tudományos viták dúlnak. A texasi Midlandnál azonban ismét az unásig ismert, de mindig örömmel üdvözölt lándzsavégek, antilop-, mammut-, bölény- és tevecsonatok kerültek elő egy asszony csontvázával együtt. Ez 1953-ban történt. A midlandi asszony különösen nevezetes, életkorát 15–19 ezer esztendőre becsülik, ő a legrégebb ismert amerikai.

Sandia, Clovis, Folsom, Fort Rock, Tepexpan, Midland – néhány elszigetelt kis terület, néhány önmagában nem jelentős „vademberi” közösség nyomaival. Meglétük azonban kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy az ember – a legszerényebb számítás szerint is – 15 ezer évvel ezelőtt Amerika szívében lakott, s talán 25 ezer évvel ezelőtt érkezett.

Mit hozhattak magukkal Ázsiából ezek a százalmas emberek kő- és csontvégű dárdáikon kívül? Mert *emberek* voltak, az bizonyos, emberek, akik értettek a beszéd művészetéhez. *Homo sapiensek*, akárcsak jómagunk. Ne becsüljük le őket: csupán neveltetésünknel fogva különbözünk tőlük, természet adta értelmi képességeink nem magasabb rendűek. Mit hozhattak hát Ázsiából?

A leletek tanúsága alapján ismerték a tüzet, s a tűzgerjesztésre szolgáló fapálcikákat, amelyek Afrika szívéből a maláj őserdőig mindenütt elterjedtek, s a közelmúltban is még használták őket Ausztrália bennszülöttei. Ha ismerték a tüzet, ismerniük kellett a sült vadpecsenye és a főtt velős csont pompás ízeit is. Asszonyaik kosárba gyűjtötték az ehető gyümölcsöket, s az élvezhető növényi magvakat. A dárdát számos törzsük ötletes, fából faragott eszköz, a dárdavető segítségével röpítette messzire. Kőszerszámaik – ha nem is azonosak – mindenesetre hasonlóak azokhoz, amelyek Európa, Afrika és Ázsia őskori kultúráiban játszottak szerepet. Az ősamériaiak ismerték az íjat és a nyilat, s talán a csonthegyű szigonyt is. Értettek a halász-

hálók kötéséhez. Sámánjaik képzeletszülte utazásokat tettek egy „másik” világban, a lányokat és a fiúkat serdülőkorban, különféle nehéz próbatételek és szertartások közepette férfivá és asszonnyá avatták.

Van valami eposzba illő vándorlásaikban, ebben a *struggle for life*-ban, létért folytatott küzdelmükben. Kezdetleges fa-, csont- és kőeszközeikkel az ősszibériaiak meghódították a nyugati félgömb óriási kiterjedésű ikerkontinensét, és ámbár sokan elhullottak a jégmezőkön és a trópusokon, a zöm fennmaradt. Alaszkából Kanada szívébe hatoltak, majd megjelentek az észak-amerikai préri bölényektől barnálló füves térségein. A kéklő Mexikói-öböl partjáról néhány csoport fatörzsekből vájt csónakon eljutott a Karib-tenger szigetvilágába, és benépesítette azt is. Mások a Mexikói-völgyig űzték a mammutokat, majd tovább törtek előre szubtropikus erdők sűrűjében, és áthaladtak Amerika darázsderekán, a Panamai-földszoroson.

A borzas vadászok a földrész minden szögletébe behatoltak. Tábort vertek a párolgó brazil dzsungelokban, vadbőrből készített szélvédőiket kifeszítették az Andok lélegzetelállító felföldjein. Bejárták Patagónia pusztáit, átkeltek a Magellán-szoroson, s azon is túl megjelentek néhány alacsony, kopár szigeten, sikongó halászmadarak, lomha fókák között, s ezredéveken át dideregtek az Antarktisztól sűrű hideg szélviharban.

Száz évvel ezelőtt még nagyon nehéz volt megmagyarázni, miként váltak ezek a kőbaltás jégkori vadászok olyan kultúrák alkotóivá, mint a mexikói és a perui inka birodalmak. Éppen a régészeti kutatások hiányos volta miatt gondoltak arra az első amerikanisták, hogy a kultúra importáraként érkezett az Újvilágba, babiloni, egyiptomi, föníciai bárkák fedélzetén. Ma azonban már nyomon követhető a fejlődés a nyomorúságos kezdetektől a kőcsipkés piramisokig és a csillagászati megfigyelőtornyokig, a megdőbbentően pontos matematikai ismeretekig, az aranyországokig. Igaz, az ösvény minduntalan megszakad, és a vadonba vész. De nagy vonásokban előttünk áll az eposz két jellemző vonása:

1. Legalább 15 ezer évvel ezelőtt mongoloid típusú, minden bizonnyal északkelet-szibériai kőkori vadászok kis csoportjai hatoltak be Amerikába a Bering-szoroson keresztül. A vándorok legalább

10 ezer évvel ezelőtt elérték Amerika legdélibb pontjait, Patagóniát és a Tűzföldet.

2. Az első amerikaiak a jégkor később kihalt nagyvadjainak nyomában jártak, csupán a bölény emlékeztet a lezárt jégkorra. A vadászok összegyűjtötték a vadgyümölcsöket és a növényi magvakat. Bizonyosan halásztak is. A fémeket, a földművelést természetesen nem ismerték, s háziállatot nem tartottak, de voltak kutyáik.

A XX. század derekán ennyit tudunk a legrégebb indiánokról.

Az ősamériaiak néhány ezer éves küzdelmük során a természet parazitáiból a természet uraivá váltak, földművelőkké és – kisebb részben – állattartókká, városlakókká, államalapítókká. De nem mindenütt. Amikor az első európaiak körültekintettek Amerikában, ezer és ezer, a fejlődés legkülönbözőbb csúcs-, illetve mélypontján álló közösséget figyelhettek meg. Egészen természetes, hogy az indián aranyországok kaptak nagyobb publicitást. A helyzet azonban nagy vonalakban hasonló volt Afrika kultúrképéhez. Miként a Fekete Kontinensen is megtalálhatók az őserdei pigmeus vadászok méh-kashoz hasonló primitív kunyhói, a kelet-afrikai hamita pásztorok ideiglenes tanyái, s ugyanakkor a nyugat-afrikai Benin bronzkori királysága, Ghana, Mali és Szongai nagy rabszolgatartó birodalmai, a hottentották primitívsége s Egyiptom csodája – Amerikában is éltek származékos növénymag-csipegetők, szarvas- és hódvadászok, békés kukoricatermesztők – és magas kultúrájú, jól szervezett város-lakók.

Ez nem valamilyen „egzotikus” társadalomfejlődési különlegesség. Az „egyenlőtlen fejlődés” nem XX. századi és nem Európán kívüli jelenség. Gondoljunk csak arra, hogy a XVIII. századi Európában milyen mélypontot tükröznek a lapp rénszarvastartók, a balkáni pásztorok vagy az elkínzott magyarországi jobbágyok, s milyen csúcspontot a polgári forradalom Franciaországa, a németalföldi városok, vagy a tengeren uralkodó brit nemzet.

Ez a változékony mozaikkép kezdettől fogva megzavarta a mohó és gögös Európát. Amikor a francia forradalom után Alexander von Humboldt, korának univerzális tudósa és egyik legcsinosabb férfija, francia tudós barátjával, Aimé Bonpland-nal bejárta Dél-

Amerika párolgó dzsungeljeit és az Andok hősipkás hegycsúcsait (térdradrágban, csipkemellényesen, lakkcipőben és frakk-kabátban), a nagy Humboldt is tévedett, amikor a felfedezés háromszáz évvel korábbi nagy pillanatairól írva, ezeket a szavakat vetette papírra:

„Meglepő, hogy a XV. század végén abban a világrészben, amelyet *újnák* neveznek, azokat az ősi intézményeket, azokat az építészeti formákat találták, amelyek Ázsiára . . . utalnak. Ha a nyelvhasznosság gyenge érv is arra, hogy kifejezze a két világ közti kapcsolatokat, kétségtelenné teszik ezt a tényt az ázsiai és az amerikai népek hasonló teremtmendái, valamint az építészet és a hieroglif jelek rokonvonásai.”

Ha a nagy Humboldt tévedhetett – s tévedése 1810-ből, tehát a régészet forradalmát megelőző korból származik –, érthető a többiek tévedése is. Ami azonban kevésbé érthető, az a fantasztikus-áltudományos könyvek áradata, amely ma is kísért, ma is eleven. Ahogy a középkorban „békésen” egymás mellett élt a kémia az alkimiával, az asztrológia az asztronómiával, a múlt század ötvenes évei óta egymás mellett működik és hat az amerikanisztika (az őslakók tudományos kutatása) a minduntalan felbukkanó fantasztikummal.

A legkönnyebben járható útnak a nyelvtudomány orvművelése látszott. Egy Braghine nevű szerző például száz évvel ezelőtt azt állította, hogy egy, a Pireneusokból származó baszk misszionárius atya saját anyanyelvén prédikált a guatemalteki indiánoknak Közép-Amerika erdeiben, s azok jól megértették a szentbeszédet. Azután felröppent a hír, hogy egy japán diplomata a mexikói otomi indiánokkal értette meg magát – ójapánul. (Ennek a bolondságnak talán az volt a magva, hogy az *otomi* törzsnév kissé „japános” hangzású.)

Az indián-óvilági szöszedetek összeállítása azonban ma sem ritkaság. A német Hermann Leicht *Indianische Kunst und Kultur* című, közvetlenül a második világháború előtt megjelent zavaros művében a perui mochika nyelv egyes szavait hasonlítja össze „árja” alapszavakkal. Mutató a listából:

anmann mochika nyelven = szomszéd (Leicht az „*ein-Mann*”-ra gondolt, és bizonyára nagyot dobant a szíve)

taereg = vinni („tragen”)

jungeis = állatkölyök

tsitsu = mell (a német „Zitze”!)

eng, inga = anya (ebben Leicht napnál világosabban felismeri a görög „gyné” szót)

joig = dél (itt természetesen a szláv „jug”-ra gondol).

Talán érdektelen részletkérdésnek tűnik, de érdemes kissé közelebbről megvizsgálnunk Hermann Leicht munkamódszerét, mert éles és nagyon jellemző fényt vet minden idők sarlatánjainak munkamódszerére. Leicht a mochika-árja nyelvhasznosság érvét az indián származású Fernando Carrera hátrahagyott mochika-spanyol szójegyzékére alapozza. Ez a szójegyzék 1644-ben jelent meg nyomtatásban *Lengua Yunga* (Junga nyelv) címen; ez idő tájt még 40 ezer perui mochika indián beszelt anyanyelvét, amelyet a spanyol később kiszorított.

Mivel a junga – ha úgy tetszik: mochika – nyelvet sohasem irták le, elképzelhető, hogy félrehallás, félreértés útján milyen eltorzult alakban szerepelnek az eredeti indián szavak a 300 évvel ezelőtt élt Carrera szójegyzékében. Ezeket az alig felismerhető szóalakokat azonosítja Leicht bosszantó onkényességgel mai német, szláv és ógorog szavakkal. Népies etimologizálása valóban nevetséges. Az indián „call” (= nevetni) szót habozás nélkül azonosítja az angol „to call” (= hívni, nevezni) szóval.

Hasonló módszerekkel dolgozott az amerikai Verrill házaspár, ők különböző amerikai indián szavakat próbálnak azonosítani óbabiloni (!) szavakkal.

A nyelvtudomány garázdái mellett kezdettől fogva ott virulnak a vándorlási elméletek kovácsai. A holland van Zonteven – felfigyelve arra, hogy az ősamériai emberleletek mammutmaradványokkal együtt kerülnek elő – arról ír, hogy az indiánok elefántháton vándoroltak be Amerikába! Werner Wolff a maja képírást próbálja foníciai forrásokra visszavezetni, holmi „titokzatos” ókori utazások nyomán. Furmann európai származásúaknak tartja az indiánokat, akik előbb az Amazonas völgyében telepsznek le, s óriási méretű árvíz vagy özönvíz szórja szét őket az Andokban, majd egész Amerikában.

A brazíliai Vassourasban élő francia tanár, Marcel F. Homet az északnyugat-brazíliai Guayana-kultúrát tanulmányozva, jut arra a ko-

vetkeztetésre, hogy az indiánok, vagy egyes indián kultúrák, Európából és Észak-Afrikából származnak. Egyetlen bizonyítéka – erős képzeletén kívül – a Pedra Pintadának, Festett Kőnek nevezett, indián rajzokkal telerótt sziklafal, amelyen számos „nem amerikai” ábrázolást vél felfedezni: napkorongokat, hajók rajzait, lovak, kerek-
kek, kordék képeit, végül semita és keltiber számjegyeket.

Könyve néhány évvel ezelőtt Nyugat-Németországban is bestseller lett *Söhne der Sonne* (A nap fiai) címen. Homet képeinek akár felületes tanulmányozása is bizonyítja azonban, hogy a Pedra Pintada ábráit úgy magyarázhatjuk, ahogyan azt képzeletünk diktálja. Miért lenne például „nem amerikai” ábrázolás egy napkorong? S miben különbözik egy napkorong sematikus ábrázolása egy kerék küllős rajzától? (Amerika őslakói a kereket semmiféle formában nem ismerték, innen származik Homet izgalma.) A lovak az eredeti indián rajzon annyira sematizáltak, hogy lehetnek akár jaguárok is. Végül mi a bizonyíték arra, hogy a Pedra Pintadát nem Amerika felfedezése után pingálták tele a hajókkal, kordékkal és lovakkal már ismerős indiánok?

Mindez azonban eltörpül az Atlantisz-elmélet légbőlkapottsága mellett. Ma már kevés polgári szerző emlékszik Ignatius Donnelly nevére. Pedig ez a gentleman indította el az Atlantisz-hisztériát. Ki volt Donnelly? Amerikai politikus, a kongresszus tagja 1863 és 1869 között, életrajzi adatai szerint haladó szellemű ember. 1882-ben azonban megírta *Atlantis* című könyvét, s ebben olyan magvakat hintett el, amelyek sajnálatosan termékeny talajra hullottak. A szerző szerint Peruban már Pizarro hódítása előtt ismerték az ekét és a vasat – ami éppen nem igaz. Ő sem kerüli el a népies etimologizálás csábító ösvényét: a yucatanai maják *Mayapan* városnevében örömmel fedezi fel a kecskelábú Pán nevét, párosítva *Maia* istennőével.

Ebben a tekintetben a modern nyelvtudomány előtti korszakban kalandozó Donnelly módszere semmiben sem különbözik régi krónikásunk, Csáthy Demeter helynévfejtő tudományától. Csáthy uram Kelenföld, Cseke és Tétény nevét a honfoglaló magyarok honi kalandozásaiból ekként magyarázza:

„Kelen földén ők átkelének,
az Cseken ők csekének,
Téténynél ők el-feltetének.”

A legszomorúbb azonban Platón Atlantisz-mondájának felmelegítése, amely elsősorban Donnelly kétes érdeme. Platón filozófus *Kritiasz* és *Timaiosz* című dialógusaiban csakugyan részletesen ír az elmerült kontinensről, a modern tudomány állásfoglalása azonban mindinkább arra hajlik, hogy Platón ebben egy ideális, igazságos társadalom képét rajzolta meg, valamiféle Utópiáét. Befolyásolhatták régi égei-tengeri mondák: például Thera vagy Szantorin vulkanikus sziget felrobbanása, egy szigeté tehát, s nem egy egész kontinensé a Gibraltári-szoroson túl.

Donnelly azonban komolyan veszi Platónt, aki pedig bevezetőjében szinte az olvasó szemébe nevet, mikor idézi forrásait: a mondat apjától hallotta, az öregapjától, öregapja egy ismerősétől, az Szolón törvényhozótól, végül Szolón valami egyiptomi paptól. Donnelly nem érti a gúnyt, komolyan ír tehát Atlantisz elefántjairól, lóvontatta harci szekereiről, homéroszi hőseiről, vaskovácsairól, búzatermelő nemesurairól.

Érveit cáfolni sem érdemes e helyütt. Elegendő Stegena Lajos professzor Atlantisz című könyvére utalnunk (Gondolat, 1963), amely részletesen elemzi a monda valóságos geológiai hátterét, ugyanakkor kultúrhistóriai képtelenségeit.

Az Ó- és Újvilág közti kapcsolatok legendái azonban gombaként bukkannak föl újra meg újra, évtizedünkben is. Mondhatni, az utolsó vadászmező, melyen a polgári tudomány ma Magyarországon még sívalkodik, az indián vadászmező.

A téma érdekes, megér még egy példát. 1968 nyarán egy tekintélyes napilapunkban cikk jelent meg ilyen címen: „Kolumbusz a negyedik”. Érdemes a cikk forrásainak áttételes, megbízhatatlan voltára utalnunk. A „legújabb” elmélet szerzője Cyrus Gordon amerikai egyetemi tanár lenne, a cikk szerint „a massachusettsi egyetem professzora” – pontosabban a massachusettsi Brandeis egyetem előadója. Szűkebb kutatási területe a sémi nyelvekre szorítkozik.

Gordon tanulmányt írt egy olasz folyóiratba, s cikkében azzal a braziliai Paraibában lelt kőkoronggal foglalkozott, melyet 1872-ben találtak, de elveszett. Fennmaradt azonban másolat formájában. Ezt a másolatot tanulmányozta Gordon, s arra a következtetésre jutott, hogy a kő föníciai nyelvű szövege hitelesnek tűnik.

Mit mond a szöveg? 12 föníciai férfiról és 3 asszonyról beszél, akik Ezion Geber vörös-tengeri kikötővárosból kiindulva megkerülték Hám földjét (vagyis Afrikát), a vihar azonban idegen partokra sodorta őket. Itt örömeükben fölálodoztak egy ifjat Baal istennek.

Meglehetősen gyanús, hogy a fontos kőkorong elkallódott, s csupán egy múzeumigazgató másolata maradt az utókorra. Ez azonban még nem döntő mozzanat. A föníciaiak kiváló hajósok voltak, semmi okunk megtagadni tőlük a dicsőséget. Valóban elérhették Amerikát. Erre persze a valódi kőkorong vizsgálata adhatna megbízható választ. A baj nem is itt rejlik, hanem Cyrus Gordon következtetéseiben: szerinte az emberáldozat döntő befolyást gyakorolt Közép-Amerika indiánjaira, akik „túlzásba esvén”, immár tömegesen áldozták fel a meghódított népek gyermekeit. Az ember már szinte várja a következő érvet. És nem is kell sokáig várakoznia, már fel is bukkan: az egyiptomi és a mexikói piramisok hasonlósága döntő érv a föníciaiak utazása mellett. Mindkét piramisfajtára jellemző a sok tartóoszlop – így a szerző.

Nos, gondolkodjunk higgadtan, józan emberek, s főként marxisták módjára. Elsőként is az egyiptomi és a mexikói piramisokra mindent elmondhatunk, csak azt nem, hogy éppen a tartóoszlopok jellemoznék a gigászi építményeket. Másodszor, ázottan, a brazil dzsungelok szélére érve, a föníciaiak legsürgősebb dolga az lett volna, hogy éppen piramisépítésre buzdítsák az indiánokat? Miért nem inkább a kereket ismertették meg velük? Vagy a mázas edényeket?

De térjünk vissza az emberáldozatok kérdéséhez. Érdemes. Aki néprajzi érdeklődésű, aki olvasott már ilyen tárgyú ismeretterjesztő könyveket, bizonyára felfigyelt arra, hogy a világnak egymástól távol eső pontjain, azonos kultúrfokon élő népeknél találkozhat hasonló szokásokkal. Ilyen – nem valami vonzó – gyakorlat, többek között, a rituális emberevés, a serdülők avatási szertartásai, s az emberáldozat. Ez jellemző Ausztrália, a kongói őserdők, Hátsó-India,

Óceánia világára, de még a Bibliára is: Ábrahám hajsza híján feláldozza az Úrnak Izsákot. Jó, hogy nem tette: kihalt volna az emberiség.

A Brazília atlanti partján elterülő Paraíba sok-sok ezer kilométerre esik ős-Amerika legfontosabb kultúrvidékeitől, Közép-Amerikától és az Andok világától. Öt-tízezer évvel azelőtt, hogy tengerre szálltak volna a föníciaiak, áldoztak már embert Amerika első bevándorlói, amint azt megszenesedett csontok bizonyítják régi táborhelyeik körül.

És a piramisok? Nyilvánvaló gondolat, hogy az istenek dicsőségére mesterséges hegyet emel több, azonos kultúrfokon élő nép. De erdei vadászok és gyűjtögetők sohasem emelnek piramisokat, hiába is biztatják erre őket holmi távoli hajósok. A piramisemelés – Babilóniában, Egyiptomban vagy Amerikában – az osztálytársadalmat, a földművelés forradalmát, az öntözéses gazdálkodást jelzi. Arról nem is beszélve, hogy az egyiptomi piramisok – királysírok, míg az amerikaiak lépcsőzetes emelvények, fennsíkjukon áldozókővel és oltárszerű szentéllyel.

A piramis-export és az emberáldozat-ötlet gondolata jellegzetesen polgári gondolat, az összehasonlító kultúrtörténet analfabétáinak használatára.

Véletlen hajóutak elképzelhetők – szerves kapcsolat az Ó- és az Újvilág között semmiképpen sem. Persze az igazság mindig kevésbé vonzó, mint a felelőtlen elméletek romantikája.

Szögezzük le hát, hogy pusztán a piramisok megléte alapján ma egyetlen, magát amerikanistának valló tudós sem állítja, hogy a két világ között közelebről meg nem határozott időben „titokzatos ősi kapcsolatoknak” kellett lenniük. Nem állják meg azonban a helyüket más hasonlóságokra épített elméletek sem. Kambodzsa pagodái halványan felidézik a Guatemala dzsungeljaiba süllyedt maja építményeket, s mind Ázsiában, mind Amerikában szerepet játszik (itt is és amott is) a négyes szám az államigazgatásban, s előfordul a napernyő mint hatalmi jelkép – kapcsolatnak azonban pusztán a „kultúrelemekként” jelölt (tipikusan polgári jelző ez!) fogalmak miatt nem kellett lennie.

Hasonlóságok vannak. Ezek azonban nem jelentenek összefüggése-

ket. Hasonlít egy yucatáni dombormű, és egy, a dél-indiai Amravátiban lelt relief, hasonlóan a vallásos világkép és a teremtmendák egyes elemei. Mindez mégsem bizonyíték. Nem az, hiszen miért kellett volna egy stílusában bonyolult művészeti elemnek sok ezer kilométert vándorolnia, amikor egészen egyszerű találmányok sohasem jutottak el Ázsiából Amerikába – olyan egyszerűségükben zseniális találmányok, mint a kerek jármű, a fazekaskorong, az eke, a mázas edények és a húros hangszerek? Ha eljutott a bonyolult, miért nem jutott el az *egyszerű*?

És mit szóljunk a Vancouver-szigeten lelt kínai pénzérmékhez, az ecuadori parton kiásott (állítólag) ősjapáni edényekhez, s a föníciai feliratokhoz, melyeket Brazíliától Kubáig időről időre felfedezni vélnek? Azt, hogy még ha lett volna is szórványos kapcsolat a világ-részek között, s a nagy számok törvénye szerint bizonytalant is ért néhány csendes-óceáni bennszülött vagy kelet-ázsiai halász az amerikai partokon – az indián kultúrák világa akkor is a *független fejlődés produktuma*. A kínai érmek köves talajra hullottak...

A tűzgerjesztő pálcikák, a dárda és a dárdavető, a kőszerszámok és a hűséges kutya, az íj és a nyíl s talán a szigony minden bizonyíték Szibériából vándorolt Amerika földjére.

Ezzel azonban le is zárhatjuk a sort, hiszen Amerikában sohasem ismerték a legfontosabb eurázsiai növényeket és háziállatokat. Az indiánok nem tartottak lovat, marhát, juhót, sertést, szamarat, kecskét és tevéket – Kolumbusz előtt. Nem ismerték a búzát, az árpat, a rizst. Nem alkalmazták ekét, sohasem kovácsoltak vasat.

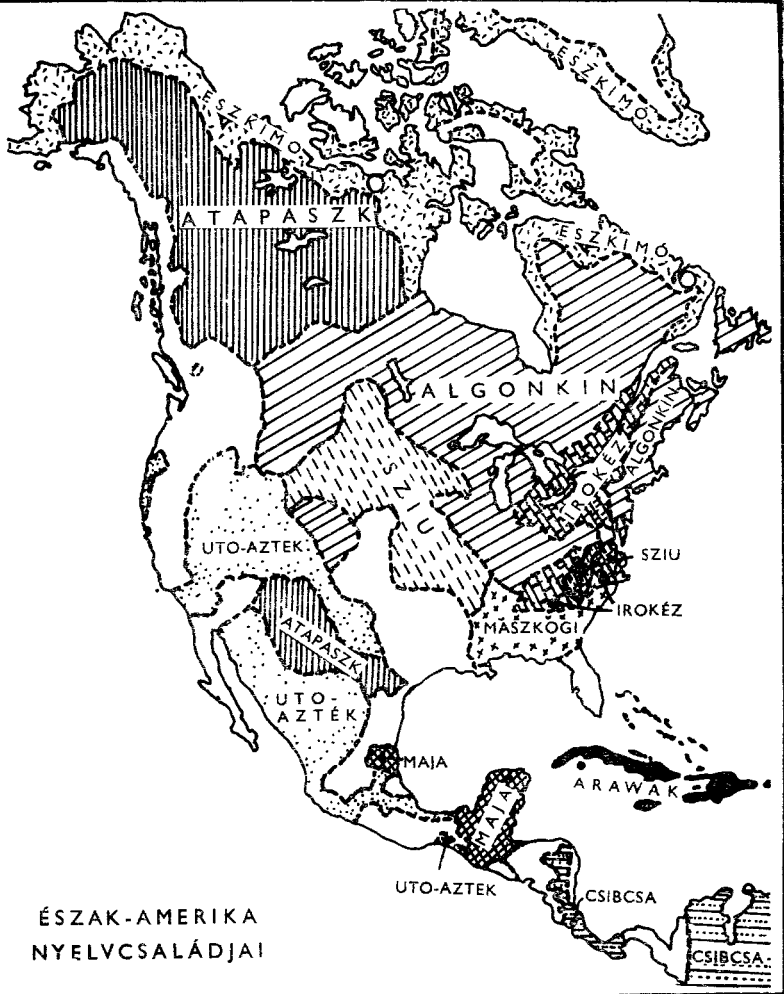
Ezzel szemben *tevéféléket*, lámát, alpakát, vikunyát és guanacót tartottak vagy vadásztak, mindezeket Dél-Amerikában, Mexikóban ismerték a pulykát, és megették a kutyahúst, ami azonban ugyancsak fontos: megszelídítették a vadon tenyésző kukoricát, a maniókot, a paradicsomot, az ananászt, a dohányt és a kakaót.

Napnál világosabb, hogy kétféle fejlődéssel állunk szemben a két világban. Az indián kultúrák – mondhatni – hermetikusan elzárt módon alakultak ki. És éppen ez bennük a csodálatra méltó, a megható.

Amerika indiánnak nevezett népeinek térbeli elhelyezkedését különféle térképeken ábrázolhatjuk, a kép azonban mindenképpen sematizált marad. Mit akartunk ezzel mondani? Nézzük az indián népek és nyelvcsaládok elhelyezkedését ábrázoló térképet (30. old.):

Alaszka és Kanada északi partszegélyén, mindenütt a Jeges-tenger mentén, s keletebbre, Grönland kontinens méretű szigetén találjuk az *eszkimókat*. Őket nem szokás az indiánokhoz számítani, bár ázsiai jövevények, ők az utolsókként érkezettek. Alaszka szívében és Nyugat-Kanadában az *atapaszk* nyelvcsalád törzsei helyezkednek el. Éppen elhelyezkedésükből nyilvánvaló, hogy az *atapaszk* nyelvcsalád törzseinek kellett utolsóként érkezniük Szibériából, az *eszkimókat* nem számítva. A Hudson-öböltől a távoli Sziklás-hegységig, Labrador félszigetének belsejében, az atlanti parton, a Nagy-tavaknál és délebbre az *algonkin* nyelvcsalád törzsei, a Mississippin túl, a cowboy-romantikából ismert füves pusztaságon a *szíúk* tanyáznak, akik eleinte nem lovas bölényvadászok, hiszen nem találkoztak még az európaiak felfnyergelt állataival. A Szent Lőrinc-folyó torkolatában, egészen a Nagy-tavakig az *irokéz* törzsszövetség, a Mississipp delta-vidékétől keletre a *maszkogi* indiánok élnek.

A képet nehezen rögzíti emlékezetében az, aki indián nyelvekkel sohasem foglalkozott; magát a térképet zavarosnak, mozaikszerűnek, nehezen áttekinthetőnek tartja. Pedig ez a térkép nagyon is egyszerűsített, sematizált. Csupán a legjelentősebb észak-amerikai nyelvcsaládokat vetíti papírra, s ezek a nagy tömbök mindennek nevezhetők, csak szigorú nyelvi egységeknek nem. Az *algonkin* tömbön belül például több száz kisebb törzsi nyelvet kell elképzelnünk, olyan közösségeket, amelyeknek fogalmuk sincs arról, hogy nyelvrokonság



fűzi őket egymáshoz. A tömbön belül az egyes törzsek nyelve olyanféle viszonyban áll egymással, mint a finn és a magyar.

Maguk a nyelvcsaládnevek is megtévesztők. A sziúk például sohasem nevezték magukat sziúknak, ez a név a *nadoweis-uw* szó franciás átírásának (*nadovessioux*) önkényes rövidítése; így nevezték a sziúkat az *odzsibve* indiánok. A sziúk azonban *dakotának* mondták magukat. Az algonkin családhoz tartozó odzsibve indiánok viszont, akikkel a francia telepesek baráti kapcsolatot tartottak, sohasem beszéltek magukról odzsibvékként, nemzeti nevük a *csippeva* volt.

Ezt a bábeli nyelv- és névzavart csupán néhány példán illusztráltuk. De a térkép abból a szempontból is szükségképpen sematizált, hogy egyetlen történelmi pillanatban ábrázolja Észak-Amerika őslakóit: 1492-ben, Kolumbusz partraszállásakor. Nyilvánvaló, hogy éppen az indián népek állandó vándorlásai miatt a kép szüntelenül változott, akárcsak a kaleidoszkóp színes fém- és üvegdarabkái, hasábjai és hengerecskéi.

Az egyszerűsített térképre pillantva erről is nyomban meggyőződhetünk. Hogyan kerülhetett például a sziúk egy csoportja az atlanti part közelébe egy kis nyelvszigetre, az algonkin és az irokéz törzsek közé ékelődve? Azután ismét algonkin nyelvsziget látható az amerikai délnyugaton, a prérividék egy eldugott szögletében.

A nyugat-keleti irányú nagy népvándorlások mellett főként északról délnek vándoroltak a különféle törzsek. Az uto-azték nyelvcsalád tagjai, Montezuma mexikói birodalmának urai például kétségkívül északról érkeztek, s valahogyan Sziklás-hegységben levő őshazájuk és új-mexikói otthonuk közé ékelődtek az atapaszki tömbtől elszakadt vándorok.

Ennyit – röviden – a nyelvek és a törzsek bábeli zavaráról. De hangsúlyoznunk kell az életformák Bábelét is. Az algonkinok nem voltak szükségképpen valamennyien erdei vadászok vagy kukorica-termelő földművelők. Azonos nyelvcsaládhoz tartozó törzsek nem csupán egymástól messzire elszakadtan, de egymás közelében is különféle gazdálkodási formák keretei között éltek.

Nézzünk most egy másik térképet, amelyen Amerika őslakosságának legfőbb élelmiszerforrásait láthatjuk (33. old.):

Alaszkában és Nyugat-Kanadában a fő élelmiszerforrás az amerikai rénszarvas, a *karibu*. Alaszka és Brit-Columbia parti népei *lazacbalászok*. Délebbre, a Kaliforniai-öböl vidékén primitív gyűjtögető csoportok *növényi magvakat* kutatnak. A Sziklás-hegységtől a Mississipp-i völgyéig *bölényvadászok* élnek. A Hudson-öböl vidékén, Labradoron, majdnem a Szent Lőrinc-folyam tölcseértorkolatáig *vadász-népeket* jelöl a térkép, prém- és szarvasvadász törzseket. A Nagytavaktól egészen a kéklő Mexikói-öbölhöz *kukoricatermelő földművesek* laknak, de ezek nem hagytak fel egészen *vadász életmódjukkal* sem.

Honnan juthatott hozzájuk a kukorica? Nyilvánvalóan délről, ahol hosszú, keskeny sáv jelöli azt a hatalmas kultúrterületet, amelyen majdnem mindenütt egy helyben lakó, *intenzív földművelést* folytató, államalapító kultúrnépek élnek, a Rio Grande folyótól egészen Chiléig. Itt alakultak ki az ősamériaiak nagy rabszolgatartó államai. Ez Amerika kultúrközpontja, amelyből a fejlett ismeretek a Nap sugárköllőiként ágaznak szét a környező barbárok közé.

A Közép-Amerikát és az Andok hegyláncait magában foglaló nagy kultúrterületen kívül még jelentős szerepet játszott Dél-Amerika óriási trópusi erdőövezete, ahol ma is a *maniókagyökert* termesztik a dzsungel fúvócsöves fejtáncosai, Patagóniában, a mai Argentínában pedig ez a szó olvasható: *guanako*. (Az indián szó arra a különös állatra utal, amelyet újvilági tevének is nevezhetünk, hiszen az állatrendszertanban a tevéfélék közé sorolják: a *láma* és az *alpaka* az Andok hegyvidékének lakója, megszelídített háziállat, vadon élő testvérei a *vikunya* és a *guanako*, az utóbbi a láma és az alpaka vad rokona.)

Mindez szép és egyszerű lenne, ha a *manióka* valóban reprezentálná Brazíliát, a *bölény* pedig a prérividéket. De nem reprezentálja. Miként a Mississippitől az Atlanti-óceánig húzódó terület lakói a kukoricatermesztés mellett vadásztak is, a bölényvadászok számos törzse is „félállásban” egy helyben lakó földműves volt, sőt még a közép- és dél-amerikai nagy kultúrtájakon sem tűnt el a vadászat. Közép-Amerika őserdeiben emberemlékezet óta kóborolnak kis csoportokban élő primitív vadászok is.

A jégkor állatai legalább tízezer évvel ezelőtt eltűntek: mint em-



A KOLUMBUSZ ELŐTTI
AMERIKA GAZDÁLKODÁSI
FORMÁI

lítettük, talán egy száraz, fűpusztító időszak következményeként. Tény azonban, hogy kő- és csonthegyű fegyvereikkel együtt eltűnnek a régészet emlékei közül a Folsom-vadászok, ahogy eltűntek a mammutok, az Amerikába szakadt tevék, az ijesztően nagy testű óriáslajhárók, a primitív, háromujjú lovak, az ember ellenségei és gyben élelemforrásai.

Mi történt abban a háromezer esztendőben, amely a jégkori vadak eltűnése és az első kukoricacsövek feltűnése között telt el? Volt-e olyan átmeneti időszak, amelyet az embernek át kellett vészelnie Amerikában? Hogyan keletkeztek az aranyországok? Bizonyosan nem teljes vértetben pattantak ki a vadászok világából, mint Pallasz Athéné Zeusz fejéből. Ehhez a mezőgazdaság forradalmának kellett kiobbannia, akárcsak az ókori Keleten. A folyamat legalábbis nagyon hasonló. A vadászok és a gyűjtögetők szegényes közösségei valahol rádöbbsentek arra, hogy a vadon tenyésző növényeket nem kell nagy fáradsággal felkutatniuk, a magvakat kosárba gyűjteniük, elegendő a magvakat elültetni, s megvárni a termést. Ez volt talán az emberiség történelmének legnagyobb felfedezése. Mindencetre gyökeresen megváltoztatta a kóbor csapatok életét. A földművelés – állandó élelemforrások megszerzése. A földművelés egy helyben lakás. Az emberi nemnek nem kellett többé a vadonban bolyongania.

Ugyanakkor azonban a földművelés nem csupán a teli gyomor forradalma volt. Következményei szédítő távlatokat nyitottak. Mindekelőtt „megugrott” a népszaporulat, a földművelés forradalma demográfiai forradalmat eredményezett. Az idillikus, ám nyomorú vadász-halász élet mindig azzal a kockázattal jár, hogy megritkul a vad, száraz évszakban nem sikerül elegendő magvat és gyökeret gyűjteni – ilyenkor iszonyú éhínség fenyegeti és tizedeli a csoportot. Ez az életforma nem ismeri ugyan a magántulajdon átkát, de napról napra való tengődéssel jár. A vadászok és gyűjtögetők – a Természet parazitái. A földműves uralkodik a Természeten.

A földművelés forradalma véget vetett a kockázatos küzdelemnek isten szabad ege alatt. A megszáporodott egy helyben lakó csoportok elöljárókat választottak, s lassan, fokozatosan, száz és ezer évek alatt egyre élesebb különbségek támadtak a közösségben.

Az óvilági, a közel-keleti mezőgazdasági forradalmat is töredékes

adatokból ismerjük csupán. Hogyan és mikor zajlott le ez a sorsdöntő folyamat a két, egymástól elszigetelt világrészben? Az élelmiszer-gyűjtögetésről az élelmiszertermelésre való áttérés Elő-Ázsiában 10–16 ezer évvel ezelőtt következett be. Ennek a folyamatnak a növényi emlékei nagyon hézagosak. Nem tudni, egy központból sugároztak-e szét a földművelés ismeretei a Nílus, a Tigris és az Eufrátesz völgyéből, vagy egyszerre mind a három folyónál kezdődött-e a földműveléssel, majd a városok forradalmával együtt a szorosan értelmezett történelem. (Harmadik lehetőségként azzal is számolnunk kell, hogy a vadon tenyésző növények tervszerű termesztése nem a nagy folyamok völgyeiben, hanem Kis-Ázsiában vagy Palesztinában kezdődött.) Elő-Ázsiában a „növényi forradalomnál” könnyebben megfigyelhető a szerszámok forradalmának jelensége: csiszolt, újkőkori eszközök jelennek meg az első telepések viskói között, ezért is nevezik ezt az ugrást *neolitikus* vagy *újkőkori* forradalomnak.

A XV. és XVI. század európai hódítói sok tekintetben meglepően fejlett mezőgazdaságot találtak az Újvilágban. Az ősamériai történelem kutatóinak egy része ezért arra a problémára összpontosította erőfeszítéseit, hogy megtalálja az Óvilágban lezajlott mezőgazdasági forradalomnak megfelelő nagy amerikai fordulat emlékeit.

A különbségek azonban első pillantásra jobban kitűnnek, mint a hasonlóságok. A legfőbb különbség az, hogy az Óvilág újkőkori szintű népei számos állatot szelídítettek meg, a megneemesített növények száma pedig viszonylag csekélyebb volt. Az Újvilágban éppen fordított a helyzet. Itt hiába kutatnánk azoknak a háziállatoknak a nyomát, amelyek az ókori Közel-Keleten hússal, tejjel, bőrrel, teherhordó segítőtársakkal könnyítették az emberek sorsát. Említettük már, hogy csupán az Andok tevéféléi, a *láma* és az *alpaka* képviselik a teherhordó állatokat (megnyergelni azonban ezeket sohasem sikerült). Az ugyancsak az Andokban tenyésztett *tengerimalac* legfeljebb az óvilági házinyulat helyettesítette, másutt pedig, például Mexikóban, a *pulyka* pótolta az óvilági szárnyasok változatos fajtáit. Amerikában a Hódítás előtt sohasem ismerték a tyúkot, a libát és a kacsát. Mindkét helyen megvolt a *kutya*, amelyet Mexikóban – eléggé el nem ítélni való módon – meg is ettek. Tartottak még Amerikában *mébeke*t is (akárcsak az Óvilágban), ezzel azonban le is zárhatjuk a sort.

Ennek a jelenségnek a hatása nagyon is mélyenszántó volt. Amerikában – nagy tömegben tenyésztett, változatos fajú háziállatok hiányában – nem érvényesülhetett a nomád állattartás ismeretes „társadalomrobbantó” hatása. Az állattenyésztők világában a vagyoni helyzet sokkal inkább borotvaélen táncol, mint a földművelők kunyhói között. Példaként nem kell messzire mennünk: az állatállomány erőszakos pusztulása a besenyő támadás következtében szétzúzta az etelközi magyar társadalmat, a honfoglaláshoz vezetett, s megkönnyítette a feudális magyar állam megalapítását.

Ilyen gyors társadalombomlás Amerikában nem történhetett. Bár itt is állandók a nagy népvándorlások, barbárok támadnak a kultúrált, egy helyben lakó közösségekre, a változások mégsem peregnek olyan drámai gyorsasággal, mint Euráziában, ahol egy-egy céltudatos és villámgyors lovasnép évek alatt leigázta a fél kontinenst. Amerikának nem voltak hunjai, avarjai és tatárai – bár a mexikói történelem menetét többször is befolyásolta a jobbra „kutyafiaknak” nevezett, gyalogszerrel, íjjal–nyíllal támadó északi vadászok inváziója.

A háziállatok hiányából eredő hátrányt bizonyos mértékben kiegyenlítette az Újvilágban termelt növények sokfélesége. Amerikában, és az európai, ázsiai, afrikai kontinensen egyaránt, megvolt néhány növény: a gyapot, a tök, a bab, a jamsz és a kókusz. Amerikai sajátosságot jelentett viszont a *burgonya* és a *kumara* néven ismeretes édes burgonya. A bors és a mustármag ismeretlen volt az Újvilágban, megtermett azonban kétféle *paprika* és a *vanília*.

Az amerikai specialitások egy része sohasem került át Európába, és ma sem játszik komoly szerepet az élestarban; a *quinoa*, az *apazote*, a *guava*, a *papaya* – egzotikum maradt. Nem tudnánk azonban elképzelni az európai étlapot *bab*, *paradicsom* és *csokoládé* nélkül, a *dohányról*, erről a fontos élvezeti cikkről nem is szólva. Amerikai eredetű még kétséggkívül a *taréjfü*, a *metélőhagyma* (rossz magyarsággal *snidling*), az *ananász* és az *amerikai mogoró* is. A sort még folytathatnánk, az amerikai növények közül azonban messze kimagaslik a hosszú hajú *kukorica* vagy tengeri, tudományos nevén a *Zea mays*.

Ez a növény az amerikai indián kultúrák alapja. Százötven változatát Chilétől a kanadai Szent Lőrinc-folyóig mindenütt megtalálták

a felfedezők. Úgy tűnik, egymagában helyettesítette az eurázsiai búzát, zabot, árpát, rozsot és kölest. Kukorica nélkül nem épülhettek volna fel Amerika indián birodalmai, mint ahogy a mezőgazdaság forradalma nélkül sem lehetett volna európai és ázsiai történelem.

Nem véletlenül vált a kukorica a mai világ harmadik legfontosabb élelmiszer- és takarmánynövényévé (a búza és a rizs után), kézenfekvő tehát az a feltevés, hogy amennyiben sikerül felfedezni a kukorica őshazáját, sikerül megtalálni az amerikai bennszülött kultúrák ősközpontját is!

Huszonöt évvel ezelőtt a kutatások útjában még kettős nehézség tornyosult. Egyrészt addig nem sikerült az időszámításunk előtti századokig visszavezetni egyetlen későbbi nagy indián kultúrát sem. Másodszor a kukoricafélék és vadon tenyésztő rokonaik közül sem sikerült megtalálni azt a vadon tenyésztő ősfajtát, amelyből az újvilági földművesek elsőként nemesítették a fontos növényt.

Még 1950-ben is a kukorica „titkáról” jelentek meg tanulmányok. A botanikusok és a régészek közös erőfeszítése azonban sikerre vezetett: megtalálták az 5–9 ezer évvel ezelőtt élt első földművesek nyomait Mexikóban, s az is kiderült, hogy a kukorica vad őse nem a sokat emlegetett *teosinte*, sem a *tripsacum* néven ismert fajta, hanem – *maga a kukorica*.

Elsősorban is fény derült a hosszú hajú növény életkorára. Az eredmény megdöbbentő: 1953-ban Mexikó fővárosának közelében olyan tengeri-pollenre, azaz kukorica-virágporra bukkantak, amely 80 ezer éves földtani rétegekben aludta hosszú álmát. Tehát már az amerikai indiánok megjelenése előtt 50 ezer évvel tenyésztett a kukorica – természetesen vadon.

Ősi kukoricacsövekre vadásztak a tudósok az Egyesült Államok déli részétől Peruig. Nyilvánvalóan a *termesztett*, és nem a vadon termő növény érdekelte jobban a kutatókat. Egy Herbert Dick nevű egyetemi hallgató már 1948-ban talált néhány nagyon apró csövecskét az új-mexikói Denevér Barlangban. A csövecskék C-14-es vizsgálata 4–5 ezer éves életkort állapított meg. 1960. február 21-én R. S. MacNeish a mexikói Oaxaca államban, a száraz Tehuacán-völgyben, több tucat ősi barlang felkutatása során nagyon primitív

típusú kukorica csöveire bukkant, a C-14-es eredmény: 5600 esztendő!

A tehuacáni völgyben MacNeish összesűrítetten rátalált Közép-Amerika egész történelmére. De nem csupán fonnyadt, öt és félezer éves csövek kapcsán. Nem, itt a régészeti leletanyagban olyan közösségek táborhelyeit találta meg, amelyek 12 ezer évvel ezelőtt éltek. Az akkoriban még primitív vadászok tűzhelyei mellett a kis háromujjú ló és egy antilopfajta csontjai szenesedtek meg. Ez volt a legalsó, tehát a legősibb réteg. A 12 ezer éve kihűlt tűzhely közelében miniatűr kukoricacsövek is előkerültek, olyan apró csövek, amelyek nem voltak nagyobbak egy cigaretta füstszűrőjénél. Ezeket a csöveket a tehuacáni völgy vadászhai természetesen még nem termesztették, hanem *gyűjtögették*. De ha aprók voltak is, a nagyítóüveg lencséje alatt kétségtelenül a *Zea mays* emlékeinek bizonyultak.

A tehuacáni völgy miniatűr kukoricacsövei mellett „miniatűrben” figyelhették meg a szakértők az amerikai őstörténelem egy szakaszát. Időszámításunk előtt 12 000-től 7000-ig lezúllott, kis, szegényes vadászcsoporthoz éltek itt. Űregi nyulakra, patkányfélékre, madarakra vadásztak, miután kipusztultak a jégkori emlős állatok. Fadáidáik hegyére levél alakú kőpengét erősítettek. I. e. 6700 és 5000 között azonban vadászokból fokozatosan növénygyűjtögetőkkel lettek a barlanglakók. Az akkor még vadon tenyésző sütőtök egy ősi fajtáját, vadbabot és vadpaprikát szedgettek az erdőkben.

Hétezer évvel ezelőtt, tehát időszámításunk előtt 5000 táján újabb változás figyelhető meg, pusztán a holt tárgyak tükrében. Kukoricacsövek, egy tökfajta, háromféle bab és paprika jelenik meg a tűzhelyek körül, ezeket a növényeket azonban már nem gyűjtögetik, hanem tervszerűen termesztik.

5400 évvel ezelőtt a termelt növények száma – a statisztikai vizsgálatok tanúsága szerint – az összes növényi emlék 30 százalékára emelkedik. Megjelennek az első háziállatok, mindenekelőtt a kutya. A barlangokból a lakosság földre ásott vermekbe költözik, s a vermek fölé nád- és fakunyhókat emel. 4300 évvel ezelőtt jelennek meg a fazekasság első emlékei: ez a földműves életmód egyik fontos bizonyítéka. De megjelennek az első, primitív agyagfigurák is, talán a házi tűzhely istenkéi. Később már a falu kunyhói is kevésbé szegé-

nyesek, a kukoricaföldeken feltűnnek az első öntözőcsatornák. A temkezés emlékei bizonyítják, hogy meredeken emelkedik a lakosság száma. Kis templompiramisok tűnnek fel, tehát a vallási gyakorlat magasabb rendű formát ölt, a tűzhelyek körül megjelennek a pulykacsontok, feltűnnek a paradicsom és a földimogyoró (amerikai mogyoró) termesztésének első bizonyítékai. Elérkeztünk a vadságból a civilizációhoz.

Az amerikai történelem tehuacán-völgyi múzeuma nem egyedülálló. Az őskőkori vadászoktól a kukoricatermelő földművesekig vezető út másutt is megfigyelhető, ha nem is mindenütt. Kanada arktikus tájain, a mai Egyesült Államok egyes elzárt vidékein, a brazil őserdőkben és a patagon pusztákon a fejlődés egyetlen lépéssel sem jut tovább. Az őslakók itt primitív vadászok maradnak.

A Mississippitől az Atlanti-óceánig terjedő hatalmas területen, a mérsékelt égövi tájakon azonban minduntalan hatalmas földsáncokra, templomdombokra, kukoricatermesztő földműves kultúrákra bukkan a tudományos kutatás. Kisebb-nagyobb területi egységeken megjelennek a mai Egyesült Államok területén az indián osztálytársadalmak nyomai. A törzsfőt a napisten fiának tartják, a fejedelem halálakor rabnőket és rabszolgákat ölnek halomra. Megfigyelhető tehát a közép-amerikai kultúrák hatása, nem csupán a mezőgazdaság, hanem a társadalomfejlődés területén is.

A városi életmód, a munkamegosztás fejlettebb formái, az állami vagy a városállami lét csalhatatlan nyomai azonban Közép-Amerikára és az Andok hegyvidékére koncentrálódnak: az út itt vezet legtovább a primitív kezdetektől. Guatemala és Dél-Mexikó őserdeiben 800-ra becsülik a maja indiánok hajdani településeinek számát. Lépcsőzetes kőpiramisok, kultikus labdajátékok céljaira szolgáló palotaudvarok, csillagvizsgáló tornyok, az írás és a matematikai ismeretek megdöbbenően fejlett bizonyítékai kerülnek elő Közép-Amerikának ezen a vidékén. E városok társadalma ellenállhatatlanul felidézi a Közel-Kelet sumér és babiloni városainak emlékét, ismét nem valamilyen „titokzatos” összefüggés vagy azonosság miatt, hanem a társadalmi fejlődés analógiájából következően.

Az, amit a majákról tudunk, sok ahhoz, hogy ezen a helyen részletesen leírjuk, mégis kevés. Településeik közül eddig mindössze négyet tártak fel nagy alapossággal: Piedras Negras, Uxmal, Copan és Chichén Itza romjait. A faragványok és a színes freskók csodáin kívül találtak itt más csodát is: írásra és számjegyekre bukkantak. A bonyolult ember-, állat- és istenfejekből álló képjeleket máig sem sikerült teljesen megfejteni, a maja számjegyeket, bonyolult naptárrendszerük elemeit azonban igen. A tények meglepték a tudományt. Elsőként is kiderült, hogy az idő múlását szinte megszállott módon jegyző maják *ismerték a zérust*, mindenek felett ez biztosította csillagászati és kronológiai számításaik pontosságát. Naptáruk precizitása felülmúlta az angolszász országokban egészen 1752-ig használt Julianus-naptárét.

A nagyszerű építészeti emlékek, a megdöbbentő pontosságú szám- és naptárrendszer azonban nem terelhet el figyelmünket arról, hogy a mexikói és a guatemalai őserdők városállamainak gazdasági alapja is a *Zea mays*, a kukorica termesztése volt.

A római császárkor derekától talán Nagy Károly frank birodalmának fénykoráig álltak fenn a maják guatemalai városai, amelyeket teljesen helytelenül neveznek egyesek *óbirodalomnak*, hiszen nyilvánvalóan nem egységes birodalommal, hanem a görög poliszok, városállamok képét felidéző társadalmi csoportokkal kell számolnunk.

Váratlanul azonban olyan folyamat szemtanúi vagyunk, amely a legteltesebb mértékben szokatlan. A nagyszerű erdei városok egymás után néptelenednek el, a faragott kalendárium-oszlopok elnémulnak, a maják csoportosan hagyják el szülővárosukat, meghozzá nem pánik-szerűen, hanem nyugodtan és szervezetten. A valóban titokzatos vándorlás kulisszái mögött tehát aligha kereshetünk erőszakos idegen inváziót.

A magyarázat talán a társadalomszervezethez képest primitív mezőgazdasági technológia: Amerika őslakói sohasem ismerték az ekét, a földet egy „lábekének” nevezett eszközzel törték fel. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy a maja városokat övező kukoricaföldek kimerültek, a földműveseknek lakóhelyüktől mind távolabb kellett erdőt irtaniuk, míg végül arra kényszerültek, hogy feladják nagyszerű településeiket. Ezek lakossága természetesen zömében sohasem

élt a kőcsipkés palotákban, hanem szegényes kunyhók ezreiben húzta meg magát.

A maja városok csodája mindenesetre megismétlődött Yucatán félszigetén. Ezen a vízben szegény, kopár területen a természetes kutak, a *cenoték* mellett új városok nőttek ki a semmiből. Politikai szövetségek alakultak, majd az addig meglehetősen szelíd földművesnépet oktan polgárháború tizedelte. A szájhagyomány és a Hodítás korában feljegyzett néhány krónika szűkszavú: nem szól az osztályharc tényéről. Pedig mi más magyarázná azt, hogy amikor az első spanyol vitorlások megjelentek a Karib-tengerbe szögellő Yucatán partjai előtt, a maja városok már a hanyatlás mélypontjára jutottak. Jóformán meg sem kellett őket hódítani. Templom- és palotaépítőkből, csillagászekből és paptudósokból, kereskedőkből, szabad földművelőkből és rabszolgákból álló társadalmuk szétmállott, s ma ismét azok, amik történelmük kezdetén lehettek: békés kukoricatermelő földművesek.

A majákat gyakran nevezik Amerika görögjeinek, s városaik kultúrája az indián géniusz csúcspontját képviseli. Közép-Mexikó kultúrái azért érdekesek, mert – amint azt a Tehuacán-völgy helyi példáján láthattuk – ezen a területen a primitív kezdetektől a fejlett osztálytársadalmakig tanulmányozható egyfajta zárt fejlődés. A földművelés, a fazekasság, a szövés-fonás forradalma nagy gyorsasággal terjed el a mai Mexikó területén. Feltűnnek a legősibb, lépcsőzetes piramisok, előbb a Mexikó fővárosa melletti Cuicuicóban, majd i. e. 200 és i. sz. 800 között a közeli Teotihuacanban. A teotihuacani Nap- és Hold-piramis óriási méretei valóban lenyűgözők. Építésükhöz több millió köbméter földet kellett megmozgatni, ilyen gigászi méretű építkezéshez nyilvánvalóan nem mindennapi társadalmi összefogásra volt szükség. A munkaszervezés szinte egyiptomi arányokat öltött.

Az ősmexikói államok gazdasági alapja természetesen továbbra is a kukoricatermelés volt. Gazdag birtokos nemesség, harcos arisztokrácia, tekintélyes papi rend állt a mexikói államalakulatok élén, a nagy tömegeket azonban itt is agyaggal tapasztott nádkunyhókban szorongó földművesek alkották, akik fazekaskorong nélkül, kézzel formálták háromlábú edényeiket. Sírjaikba magukkal vitték dédel-

getett, mágikus hatalommal felruházott agyagbaba-istenkéiket, s csontjaik mellett kerülnek napvilágra a vulkáni eredetű obszidiánból pattintott balták és más kőszerszámok.

Valamivel több mint ezer esztendővel ezelőtt északról, az észak-amerikai füves pusztákról nomád vándorok törtek Mexikóba. Ezek a *naua* nyelvű hódítók irtóháborút folytatnak az őslakók ellen, majd maguk is átveszik Teotihuacan örökségét. A hagyomány szerint 947-ben alapítják a *toltek* törzsek Tollan városát, amelynek bálvány-forma, ember alakú oszlopsorai ma is lenyűgöző látványt nyújtanak. A későbbi mexikói hagyomány a toltek népet tartja az építőknek, a kultúra hordozóinak, s megfélemlézik elődeikről, akik szolgaságba süllyedtek vagy elpusztultak.

1116 körül azonban újabb északi hullám söpör végig Mexikó termékeny völgyein: a „kutyafiaknak” csúfolt *csicsimek* törzsszövetség egyik eleme, az *asztékok* jelennek meg. Lecombolják Tollant, és maguk ülnek *naua* nyelvű rokonaik helyére. A toltek nép töredéke délre menekül, részben eljut Yucatánba, a maják közé, akiknek kultúrájára maradandó hatást gyakorol.

Romjaikban is imponáló, gazdag homlokzati díszítésű paloták, obszervatóriumok és gőzfürdők jelzik egy gazdag uralkodó osztály kialakulását Mexikó legkülönbözőbb területein. Már a toltek kor-szakban megjelennek a fémművesség első emlékei, feltűnnek az arany ékszerek, az ezüsből és rézből kovácsolt dísztárgyak, a féldrágakő-és jadeberakásos halotti maszkok. Igazi fémkultúra azonban sohasem alakul ki (bár a fejlődés ebbe az irányba mutat). Az obszidián szerepe mindvégig jelentős marad.

A mexikói kultúrák csúcspontjai nem emelkednek az újkőkori szint fölé – *technológiailag*. Társadalomszervezetük, hitviláguk, művészi értékeik azonban vetekszenek az Óvilág bronzkori államaiéval. Még a képirás első jelei is feltűnnek fügefaháncson, őz- és jaguárbőrökön.

A harcias – mondhatni vérszomjas – azték nép élén húsz nemzetségszövből és két fővezérből álló tanács állott. Földjeik közösségi tulajdonban voltak, a termőföldet gondosan ásott csatornákkal öntözték, és belterjesen művelték; mindezt elődeik tapasztalatkinséből merítették. Ők is kukoricát, kakaót, dohányt és paradicsomot termeltek. Harcosaik állandóan fosztogatták Közép-Amerika délebbre eső vá-

roskáit és kis országait, meghódították, megadóztatták, megtizedelték lakosságukat.

A vasat Mexikóban az azték korszakban ugyanúgy nem ismerik, mint másutt Amerikában, a rezet és a bronzot azonban igen. Megfigyelhetők a tudatos kereskedés nyomai (mértékegység: a kakaóbab), s már az európaiak érkezése előtt megindul a kézműipar kiválásának folyamata is.

Az aztékok azonban nagyon népszerűtlenek Mexikóban. Nem csupán terményadót vetnek ki alattvalóikra, hanem cztével, tízezerrel ragadják el fiaikat és lányukat. A szerencsétlen áldozatokat fővárosuk vértől gőzölgő oltáira hurcolják, papjaik az eleven testből obszidiánkéssel tépik ki a még lüktető szívet. Cortez sohasem hódítja meg ötszáz katonával és kalandorral a több milliós birodalmat, Montezuma aranyországát, ha a leigázott törzsekben nem talál harcra és bosszúra kész szövetségesekre.

Délebbre haladva fel kell figyelnünk Peru és Bolívia indián kultúráira. A történelmi folytonosság itt is jól követhető. Az Andok hegyláncai között a történelem előtti vadász kultúrák primitív kőszközei, a Csendes-óceán partvidékén pedig nyomorúságosan élő halászok és kagylógyűjtők jelzik a történelem hajnalát. Peru északi parti sávján négyezer évvel ezelőtt jelennek meg az első földművelők. A kukorica még nem érte el őket mexikói őshazájából: tököt, babot, borsót és gyapotot tesztenek. Földbe vájt kunyhókban élnek, forró köveken melegítik egyszerű ételeiket, de nem nomádok többé.

Az inkák aranyországának még nyoma sincsen, amikor háromezer évvel ezelőtt megjelenik a kerámia, fél évezreddel később pedig a *Chavín-kultúra*, amelynek indiánjai már kukoricatermelők, kőtemplomokat emelnek, és arany ékszereket kovácsolnak.

A perui parti sáv két sajátos kultúrterülete, a *Csimu-* és *Nazka-kultúra*. Agyagfallal kerített közösségekben, szentélyek és piramisok tövében, magas művészi érzékű, halász-földművelő telepek nőnek itt ki a földből gomba módjára. Peru és Bolívia határvidékén, lélegzetállító magasban pedig burgonyatermelő kis telepekből válik ki Tiahuanako óriási kőtömbökből rótt városa, amelynek keletkezéséről a legfantasztikusabb mesék terjedtek el a századfordulón.

A tolték nép már hatalma csúcsán áll a távoli Mexikóban, amikor

időszámításunk III. századában a perui Cusco városa körül megismerszódik egy hegyi nép, s a parti és hegyvidéki kultúrák tapasztalatait egyesítve építeni kezdi birodalmát. A *kecsua* és az *ajmara* indiánok országa ez, saját nyelvükön Tahuantinszuju, mi azonban jobban ismerjük az *inkák birodalmaként*. Ecuadortól Chile derékáig, közel egymillió négyzetkilométeres állam a Nap Fiaié. Polgári írók szívesen emlegetik *Tabuantinszuju* országának „kommunisztikus” vonásait, holott mindössze erősen centralizált hatalom és faluközösségek láncolata jellemzi a Világ Négy Szögletének országát, ezt jelenti ugyanis a *kecsua* elnevezés.

Szigorú társadalmi hierarchia, nagyszerű úthálózat és katonai felügyelet, állami magtárak – íme az inka birodalom, amely némely vonásában a római birodalomszervezet képét idézi fel. Burgonyatermelő földművesek, rézötvösök, bronzöntők társadalma ez, amely fölött kisebb és nagyobb hivatalnokok és tartományfőnökök uralkodnak szigorú rendszer szerint. A perui birodalom éppen akkor éri el legnagyobb kiterjedését, amikor megjelennek Pizarro kalandorai, s így nem tudjuk többé megállapítani, hová fejlődött volna Amerika egyik legérdekesebb társadalma.

A három csúcspontot: a maják városállamait, Mexikó birodalmait és az inka aranyországot nem szabad sem alábecsülnünk, sem túlértékelnünk. Jelentőségük mindenesetre nem aranykincsekben és templompiramisaikban rejlik. Inkább abban, hogy zárt világban alakultak ki, így Amerika a történész számára valóságos kísérleti lombik, amelynek mindinkább áttetsző falai mögött nyomon követhető az a küzdelem, amely a primitív kezdetektől a fejlett osztálytársadalmaig vezet.

Az óvilági kultúrák mindig hatottak egymásra, Amerika indiánjai azonban – egymás közti kapcsolataikon kívül – elzártan, földrészük foglyaiként vívták meg harcukat a felemelkedésért. Ha szórványos külső hatás érthette is őket, talán Óceániából, talán vihartól idesodort ázsiai halászok megjelenése révén, az nem hagyott maradandó nyomot fejlődésükön.

És éppen ebben rejlik jelentőségük is. Az amerikai kultúrák és a kevésbé fejlett indián közösségek régészeti és etnográfiai tanulmányozása arra int, hogy a fejlődés mindenütt törvényszerű.

Az ezredik év táján a keresztény világ szent borzongással várta a Második Eljövettet, és azzal együtt a világ végét. Azután – nem történt semmi. Bizonyos szempontból azonban nagyon is történt: a régi világ nem veszett el, maroknyi szőke európai pedig talált egy másikat, egy *új* világot. Ennek a szenzációnak a híre azonban nem terjedt el földrészünkön.

Vinland sokáig délibáb maradt, illanó képét hiába űzték tudósok, tudomány-népszerűsítő írók és fantaszták. Valami mindig hiányzott: a bizonyíték.

A nagy felfedezés után kilenc és fél évszázaddal úgy tűnt, hogy sikerült a történelmi és földrajzi fata morgana nyomára bukkanni. 1963 nyarán a norvég Helge Ingstad kis kutatócsoportja Új-Fundland szigetének északi csücskén, L'Anse-aux-Meadows közelében kovácműhely maradványaira, kő-üllőre, maroknyi érc-salakra, valamint régi gerendaház nyomaira bukkant. Majd egy jókora szöveget talált. Vasszöveget. Mivel Amerika őslakói sohasem kovácsoltak vasat, a nevezetes szög szomszédságában lelt szerves anyagok C-14-es vizsgálata pedig néhány évtizedes időhatárokon belül ezeréves múltra mutatott, logikusnak tűnt, hogy annyi hamis hír és hiábavaló kutatás. tudományos vita és alá nem támasztott elmélet után megkerült az elveszettnek hitt *amerikai viking település*.

A skandináv harcosok kirajzása a magyar honfoglalást megelőző száz esztendőben kezdődött. Bámulatos, hogy az északi rablók mindenhová eljutottak: Marokkóba, Algírba, Tuniszba és a Baleáriszigetekre, megjelentek Durazzo és Szaloniki előtt, államot alapítottak Nápolyban és Szicíliában, kifosztották Angliát és Írországot. Megtelepedtek Normandiában, s onnan hódították meg újra az an-

golszász szigetet, csónakjaikon aláereszkedtek az orosz folyókon, kétszer is megtámadták Bizáncot. Angliát és a Mediterráneumot a dán kalózok, az orosz földeket a varjágoknak ismert svéd harcosok fosztogatták. A norvégek elei is bejárták a Földközi-tengert és a brit szigeteket, egyik útjuk azonban nyugatra vezetett, úgy is nevezték egymás között: *Vestervegen*, Nyugati Út. A Shetland- és az Orkney-szigetcsoportokra és a Faröer-szigetekre hamar eljutottak, de elérték végül a meleg gejzírek és az északi tűzhányók kopár szigetét, Izlandot is.

Nem ők voltak az első látogatók. A Vestervegen hullámösvényein majd mindenütt előttük jártak kis csónakjaikon az aszkéta ír szerzetesek. Izlandon mégis a vikingek vagy normannok alapítottak államot. Ez a 900-as években történt, a magyar kalandozások idején.

Ekkortájt lépett színre Vörös Erik, az izlandi sagák hőse. Szülőhazájából gyilkosság miatt kellett menekülnie, s hamarosan vér tapadt a kezéhez Izlandon is, ahol ugyanúgy kitagadták, mint odahaza. 982-ben hajóra szállt, és elmenekült Izlandról. Három évig rótt a jeges Atlanti-óceánt, s közben felfedezett egy jégpartot a víztengerben. A partot Grönlandnak, Zöld Országnak nevezte, bizonyára azért, hogy kedvezőbb színben tüntesse fel a kontinens méretű jégvilágot. Remélte, hogy sikerül telepeseket csalogatnia a grönlandi hómezőkre.

Sikerült. 986 nyarán huszonöt hajóval, s a hajók fedélzetén lovakkal, marhákkal, harcosokkal és asszonyaikkal Izlandról indult Grönland meghódítására. Tizennégy hajó elérte a jégországot. Az óriás sziget csúcsán százkilencven kis tanyát alapítottak a merész vándorok, Brattahlid, Gardar, Hvalsey és Ericsfjord gerendaházait, a nyugati, Amerikára néző parton pedig majdnem százat, közöttük a máig is fennálló Godthabot és Sandnest.

A grönlandi települések láncja félezer éven át dacolt a legmostohább természettel, tizenhat temploma és két kolostora fenntartotta kapcsolatait Rómával, a godthabi püspökség gondozta négyezer keresztény báránkját, és szorgalmasan fizette a péterfilléreket. A grönlandi kolónia szőrmét, fókabőrt, rozmáragyart exportált Norvégiába.

Ami ezután következik, az szájhagyomány, legenda, és ugyanúgy

jeges zsákutcába vezet, mint a kemény grönlandi telepések története. Az 1200-as években Grönland és a norvégiai Bergen kikötője között megszakad az összeköttetés. A hagyomány szerint egy izlandi hajó 1410 körül még elvitorlázik a fehéren csillogó partok előtt, de egyetlen lelket sem látni a hősipkás gerendaházak között. Újabb századok peregnének le az idő homokóráján; 1721-ben norvég vitorlás jár a „zöld” ország peremén, kiköt, matrózai partra lépnek, de nem találhatnak mást, mint eszkimó *igloo*-kat, hókunyhókat, és maroknyi fókavadász bennszülöttet. A rövid grönlandi nyárban a hó alól előfekeztelik a godthabi püspökség templomromja, kiállnak a tanyaházak csontvázként barnálló gerendái, de Grönland négyezer telepésének nyoma veszett.

Amikor a tudomány előtt megmagyarázhatatlan tények állnak, elméleteket állít fel. Az egyik szerint a grönlandi telepeket az eszkimók pusztították el, akik Ázsia legkeletibb partszegélyéről kiindulva lassan húzódtak mindig kelet felé a sarki tájakon, elérték a kanadai Hudson-öblöt, eljutottak az Északi-sarkkörön túli, komor, óriás szigetekre, a Banks- és a Baffin-földre, majd megjelentek Grönlandon. Ők pusztították volna el az éhezéstől, a vitaminhiánytól szédelgő grönlandiakat?

Más elmélet szerint az 1200-as évek táján kisebb fajta jégkor jeges lehelete volt érezhető az Északi-sark felől. Egyes adatok szerint a Rajna-vidéken többször is elfagyott a szőlő olyan borvidékeken, ahol addig megtermettek a fürtök, Skandináviából is riasztó hírek érkeztek: csökkent a gabonatermés. Ez a hideghullám az északibb tájakon még kegyetlenebb lehetett. Talán ez okozta a grönlandi kolóniák pusztulását.

Egy tényre mindenesetre fel kell figyelnünk. Grönland már nagyon közel esik Amerikához, mindössze a Davis-szoros választja el a Baffin-földnek nevezett jeges szigettől (amely jóval nagyobb, mint Anglia), s innen ezer kilométernyire esik a Labrador-félsziget, ma Kanada tartománya. Ez a Grönland–Amerika távolság jóval rövidebb, mint a hosszú Vestervegen Norvégiától Izlandig, s onnan még tovább, Grönland szigetéig.

Izlandon a XIII. és a XIV. században születtek azok a sagák, krónikák, amelyek a viking ősapák kalandjait mesélik el, szakértők

szerint rendkívül megbízható módon. Ezek szerint Bjarni Herjulfssonak hívták azt a hajóst, aki 986-ban (tehát azon a nyáron, amikor a pogány Vörös Erik és megkeresztelt felesége, kis Leif nevű fiával útra kelt Izlandból Grönland felé) a vándorok után indult. Az atlanti zivatarok azonban délnyugat felé hajtották Herjulfsson vitorlását. Már azt hitte, ő is, evezősei is elpusztulnak a szürke, toronymagas hullámok között, amikor alacsony, erdőkkel fedett partvonal sejlett fel a párás horizonton. Tovább hajózva, Bjarni Herjulfsson – talán a középkor legnagyobb felfedezője? – újabb lapos partot, újabb fenyveseket érintett, majd még tovább vitorlázva – bizonyára északi irányban – harmadszor is földet pillantott meg: fehéren csillogó hegycsúcsokat és roppant gleccsereket. Ha hihetünk a sagának, talán Bjarni Herjulfsson az első európai, aki megpillantotta Amerikát! Ő azonban sehol sem kötött ki, s visszatért Izlandra.

Néhány év múlva a gyilkos Erik fia, Leif Ericson szép szál legénnyé növekedett, s a sagák szerint hallott Bjarni Herjulfsson kalandjairól az ismeretlen partok előtt. Talán Herjulfsson vitorlását is megvásárolta. Mindenesetre útra készen állt, s a grönlandi kalandosok szívesen csatlakoztak hozzá, mert „nagy és erős embet volt, pompás megjelenésű, ravasz, s minden tekintetben mérsékelt, tiszta férfi”.

A Szerencsés Leif, ahogy társai nevezték, elsőként azt a hegyes-völgyes földdarabot akarta felkeresni, amelyet Bjarni Herjulfsson utoljára érintett. Meg is találta, s elnevezte *Helluland*nak, Kőországának. (Talán a Baffin-föld.) Dél felé haladva megtalálta az erdős partokat és a fehéren csillogó fövenyt, amelyről Herjulfsson is beszélt. Ezt *Markland*nak, Erdőországnak nevezte. (Feltevések szerint ez lehetett Labrador.) Ezután két nap és két éjszaka repítette vitorlását a szél, amíg ismét partot ért. Mit mondanak a sagák? Elbeszélik, hogy ezen a helyen jó legelőre bukkantak, lazacban gazdag öblöcskére és sok erdőre. Leif kikötött. Nagy faházat épített, s „nevet adott a vidéknek, minthogy az annyi jóban bővelkedett, ezt a nevet: *Vinland*, a Vadszőlő Országa”.

Egy évig maradt Leif Vinland földjén, azután visszahajózott a komor, fehér óriás szigetre, grönlandi hazájába. Ne kutassuk, hogy a Szent Lőrinc-folyó tölcsértorkolatában, Labrador-félszigetén vagy

Új-Fundlandban lépett-e partra Leif Ericson. Nézzük inkább követőit, mindenekelőtt fivérét, Thorvaldot. Thorvald is megtalálta a Vadszölő Országát, de vesztére, mert ő nem csupán holt partokra lett, hanem eleven bennszülöttekre is. Ezek a „skraelling”-ek megtámadták a szőke grönlandiak kis csapatát, Thorvald hasába nyíl fúródott, és megölte őt. A jóval később lejegyzett izlandi saga utolsó szavait is közli. Thorvald bánatosan tekintett vérző sebére, s nyugodtan mondta társainak:

„Mennyi zsír is van a gyomrom táján! Szép és gazdag országra leltem, de aligha élvezhetem gyümölcseit!”

Thorfinn Karlsefni volt a harmadik. Vállalkozása több volt felfedező útnál, ő telepíteni, vetni és aratni akart. Három hajóval, százhatvan grönlandival érkezett a Vadszölő Országába, s hozott magával marhát és lovat. Három évet töltött Vinlandban, de a skraellingeket nagyon harciasnak találta. A honfoglalóknak állandóan résen kellett állniuk, mert az öblöt újra meg újra ellepték az indiánok csónakjai, a saga szavaival „olyan volt az öböl, mintha szénnel hintették volna meg”.

Így azután Thorfinn Karlsefni is visszatért Grönlandra szépséges feleségével, Gudriddal, s hű társaival. És még valakivel: újszülött fiával, Snorrival, talán az első fehérbőrűvel, aki Amerika földjén látta meg a napvilágot.

Elérkezett a negyedik és az utolsó vállalkozás ideje. Freydis asszony, Leif Ericson félnővére hajózott az idegen partra férfiakkal és asszonyokkal. A nők civódni kezdtek, s ekkor, a saga komor szavai szerint, Freydis saját szekercéjével megölt minden asszonyt, mint valami ősgermán valkűr.

Vinland története mindig is valamivel több volt pusztá legendánál. Az izlandi Sigurd Stefansson 1570-es térképére pillantva ismerős kép tárul elénk: a jobb alsó sarokban Britannia és „Irland”, felette az Orcades-szigetcsoport (az Orkney-szigetek), még tovább, a Faröer- és a Shetland-szigetek közelében Norvégia tűnik elénk. Északon zárt tengeröblöt látunk, ez a Mare Glaciale, a Jeges-tenger. Grönland méretei eléggé szerények, de nagyjából megfelelnek a valós partvonalaknak. A sarkvidék befagyott tengere helyett a földabrosz egész kontinens partjait vázolja fel, egyik sarkában ezzel a szóval:

Riseland. Grönland nem is sziget ezen a mappán, hanem félsziget. Szép sorban megtaláljuk rajta Bjarni Herjulfsson felfedezéseit: Hellelandot (Hellulandot, a Kőországot), alább Marklandot, végül Skralinge Landot, a skraellingek, az indiánok vagy eszkimók országát. Ez talán Kanada, a Szent Lőrinc-folyó torkolatánál. A száraztöldből azonban északra mutató keskeny félsziget ugrik ki, a térkép szavaival „Promontorium Winlandiae”, Vinland félszigete.

Helge Ingstad, a Spitzbergák szigetcsoportjának volt norvég kormányzója úgy találta, hogy ez a „promontorium” nagyon is emlékeztet a New-Foundlandból vagyis Új-Fundlandból kiugró északi félszigetre. Tanulmányozta a sagákban fellelhető földrajzi megjelöléseket, s hosszú útra indult. Elsőként felkereste Godthab grönlandi kikötőt, ahol dán régészek éppen kiástak egy tanyát a rövid grönlandi nyáridőben, talán éppen Thorfinn Karlsefni házat. Legalábbis azt tartja a hagyomány, hogy itt lakott az a férfi, aki elsőként próbálta megvetni a lábát Amerikában.

A romok közül néhány érdekes lelet került elő: egy kvarcból faragott nyílhegy, s néhány antracitgörcs, néhány köszénmaradvány. Grönlandban, sőt Izlandon sincsen azonban köszén, nem is találtak soha. Mindkét helyen találnak bitumenes szenet vagy olajos szenet, de antracitot nem. Antracit az amerikai keleti partokon is csupán a mai Rhode Island államban található. Onnan kerülhetett a drága tüzelőszer a grönlandi jégvilágba?

Ingstad továbbutazott, saját motoros vitorlásán, régész feleségével. Amerikában híret vette, hogy egy Decker nevű férfi Új-Fundlandon talált néhány romot a kis L'Anse-aux-Meadows település szomszédságában. Az egyik házrom alapjait ásni kezdték, s elsőként nem is az tűnt fel nekik, amit találtak, hanem az, ami hiányzott. Nem találtak ugyanis egyetlen kőszerszámot sem, amelyet pedig eszkimó vagy indián települések feltárásakor mindig lelnek a házromok között. Végre rábukkantak arra a helyre, ahol a ház tűzhelye lehetett. Egy palával bélelt kis gödör volt az első szívdobbanó lelet; ilyen parázsgödröket ásnak házuk tűzhelye mellett ma is a szegényebb izlandiak: reggelig eleven marad benne a parázs, könnyű az új nap hajnalán tüzet gyújtani. De hasonló parázsgödrök kerültek elő Brattahlíð telepen is, Grönland szigetén, Vörös Erik szülőföldjén.

Ingstadnak sikerült felkeltenie tudományos körök érdeklődését. Amikor odaautazott, ahol Stefansson téképének keskeny félszigetét sejtette, tehát az új-fundlandi L'Anse-aux-Meadowsba, már a kanadai kormány, néhány amerikai magánember és a washingtoni Földrajzi Társaság is támogatta. Az eredmények nem is maradtak el: kiásták egy húsz méternél is hosszabb régi gerendaház maradványait, most is találtak parázsgödöröket, de előkerült még valami egy kis patak partján, ami mindennél érdekesebb volt: egy régi kovácsműhely.

A kovácsműhely romjai között lelt elszenesedett deszkamaradványok életkora a radioaktív karbonvizsgálatok szerint a 860. esztendő-t jelezte, 90 éves tévedési valószínűséggel, pozitív és negatív irányban. A sagák adatai szerint az első felfedezők az ezredik év táján hajóztak Vinlandba. Más tárgyak 1060-ból származtak – plusz és mínusz 70 éves időhatárok között.

L'Anse-aux-Meadows körül a réteken ma is marhák és lovak legelésznek. Leif Ericson sagája pedig így beszél: „Ennek a földnek természetét olyan kellemesnek találták, hogy tudták, egész télen nem szorulnak marháik takarmányra.”

Megtalálta-e Helge Ingstad a sokat kutatott Vinlandot? Nehéz akár igennel, akár nemmel felelnünk erre a kérdésre. A legújabb hírek szerint a tudósok zöme tagadja, hogy viking település állt volna L'Anseaux-Meadows szélfúttá rétjein. A kovácsműhely feltárása sem győzte meg a szkeptikusokat, a radioaktív karbonvizsgálat eredményeit tévesnek, a telepet francia gyarmatosok XVI. századi pihenőhelyének tartják.

Valljuk be, a szkepszis indokolt. Rhode Island államban, az Egyesült Államok atlanti partvidékén a nevezetes newporti kerek tornyot sokáig normann eredetűnek tartották, míg ki nem derült róla, hogy európai telepesek építették. Egy Kensington nevű parti városka közelében azután a múlt században runa-írással körbe, korai skandináv írásjelekkel telerótt szövegre bukkantak; erről viszont az derült ki, hogy tudatos hamisítvány. Mint ahogy hamisítványnak bizonyult a híres minnesotai normann kard is. A kard felirata szerint az 1300-as évek elején néhány izlandi „lovag” egészen eddig hatolt

a gonosz skraellingek földjére. Dán szakértők rántották le a leplet a misztifikációról: a felirat otromba, késői hamisítvány.

Kanada szívében, Ontario államban, a Nipigon-tónál is találtak már „normann” kardot, sőt pajzsot is. A szaktudósok véleménye szerint eredeti, ám szándékosan, rossz tréfa folytán ide plántált emlékről van szó.

Végül 1965-ben a Yale Egyetem adta ki azt a nagyon érdekes tudományos művet, amely hírt ad egy újabban előkerült vinlandi térképről. Voltaképpen az 1440-es évekből származó világmappáról van szó, amely Kolumbusz útja *előtt* fél évszázaddal feltünteteti a térképen Izland és Grönland kontúrjait, sőt egy szigetforma amerikai földdarabot is, ez lehet akár Labrador, akár a Baffin-föld vagy a Szent Lőrinc-folyó torkolatvidéke is. A Rajna-vidéki írásjelekkel rótt magyarázó szöveg szerint Bjarni (Herjulfsson) és Leif Ericson fedezték volna fel ezt a „szigetet”, Vinlandot.

Az 1960-as évek nagy szenzációját jelentő térképet egy latin nyelvű kéziratmásolathoz kötve találták, maga a kézirat az előző század nagy ázsiai utazójának, Plano Carpininak a mongolokról összegyűjtött adatait foglalja össze, s a térképhez – legalábbis annak amerikai adataihoz – semmi köze sincsen.

Sokan ezt a híres vinlandi térképet is hamisítók munkájának tartják. Amerika viking felfedezését tehát ma is ugyanaz a homály borítja, mint fél vagy egy évszázaddal ezelőtt.

Csupán a későbbi papírra vetett izlandi sagák megsárgult lapjai beszélnek a nagy felfedezésről.

Ki a Nagy Felfedező? Hajlunk arra, hogy a kérdésre rávágjuk: „Aki *először* ér el valahová!” De egyáltalában nem bizonyos, hogy helyes a válasz. Nagy felfedező-e a bátor kapitány, aki először éri el a Terra Incognita felhőtakaróba burkolózó partvonalát, kiköt, majd hazatér, jelentést tesz, és jelentése elkallódik?

Nem, a Nagy Felfedező több ennél. Ha nem is az első – de elindít valamit, amiből történelem lesz, világtörténelem. Freydis, a bomlott hajú valkűr, aki fejszével taglózta le vetélytársnőit, bizonyosan nem volt nagy felfedező, Kolumbusz Kristóf pedig az. Annak ellenére, hogy szobatudósok, fantaszták, szövegek csűrői-csavarói mindent elkövettek, hogy mások elsőbbségét bizonyítsák. Másodkézből idézett források és szellemes cinizmus sújtotta azt az embert, akit kora nem ismert el, az utókor pedig minduntalan igyekezett a sárba rántani.

Ami Kolumbusz elsőbbségének megtagadását illeti, a feltevések ingoványán járunk. Ma már szinte lehetetlen megbizonyosodni arról, hogy megfordultak-e a római császárkor utolsó századaiban amerikai, később viking-járta vizeken a Biscayai-öböl baszk halászhajói vagy breton halászbárkái. Jártak-e később, az 1300-as vagy az 1400-as években a tőkehal ívőhelyein St. Mâlo vagy Dieppe hajósgazdái, vagy Bristol vitorlásai? A feltevés szellemes, ám nem bizonyítható. Írástudatlan halászok valóban felkereshették az észak-atlanti vizeket, Amerika partjait anélkül, hogy írásos emléket hagytak volna hátra. Talán nem is akartak: a tőkehal ívőhelyei „ipari” titkot jelentettek.

Hasonlóképpen nem bizonyíthatók arab hajósok amerikai utazásai sem. Az Atlanti-óceánon, amint Észak-Afrika arabjai nevezték, a Sötétség-tengerén, arab vitorlások is elvetődhettek az Újvilágba,

néhány arab kézirat homályos célzásai azonban nem nevezhetők bizonyítéknak.

A jól-rosszul dokumentált, Kolumbusz előtti vállalkozásoknak se szeri, se száma. Vadino és Ugolino Vivaldi, a velencei testvérpár megkísérelte, hogy körülhajózza Afrikát, és tengeri úton jusson el a kincses Indiába. Nyomuk veszett. Ez a negatívum azonban nem bizonyít semmit. Egy másik itáliai kapitány, Lancerotto Marocello azonban nagyobb sikerrel járt. Felfedezte, helyesebben *újra* felfedezte a Szerencsés-szigeteket, amelyeket ma Kanári-szigeteknek nevezünk, azonban nem a sárga kis énekesmadárról, hanem valaha volt kutyáiról. (Olaszul a kutya = cano.) Ezt a szigetcsoportot ugyanis állítólag már az ókor főníciai és karthágói expedíciói is elérték. Marocello keresztnevének emlékét őrzi máig Lanzarote, az egyik sziget, ahol a kapitány erődöt épített, kereskedett a bennszülöttekkel, tovább azonban nyilvánvalóan nem hatolt előre az óceánon.

Egy évszázaddal a Nagy Út előtt újabb olasz és portugál hajósok merészkedtek az atlanti vizekre, s felfedezték az Azori-szigeteket és Madeirát. Fontos támaszpontok ezek egy amerikai úthoz, ha azonban létezett volna ilyen vállalkozás, nem ismernők-e az eredményt?

Ignoti nulla cupido – tartja a latin közmondás: az ismeretlen iránt nem érzünk vágyódást. Amikor Tengerész Henrik portugál kapitányai fél századdal Kolumbusz előtt mind délebbre hatoltak előre Afrika partjai mentén, nem Amerikát, nem egy új világot kerestek, hanem Indiát és Kínát. Természetesen nagyon jól tudták, merre kell keresniük ezeket az ázsiai birodalmakat – szárazföldön. Elevenen élt még Carpiní és Marco Polo utazásainak emléke, de elevenek maradtak a szörnyű viszontagságok is, amelyeket a bátor embereknek el kellett szenvedniük. Ellenséges és barbár lovasok között, kopár hegyek lábánál és szikkadt pusztákon vágtak át a merész vállalkozók, s ugyanezek a szenvedések lestek azokra, akik újra fel akarták volna venni az érintkezést Kelet-Ázsia birodalmaival. Mennyivel könnyebbnek tűnt a tengeri út!

Mielőtt Bizánc kapui megnyíltak volna az oszmán hatalom előtt, a keleti keresztényekről, a nesztoriánus szektáról érkezett hírek felnyújtva jelentek meg az európaiak tudatában; így lett maroknyi keresztényből a mondák tükrében keresztény birodalom, „János pap

országa". Carpiní és Marco Polo korában a pápa és más hatalmasságok a szövetséget keresték ezzel a hatalommal – a szentföldi szeldzsuk „pogányok” ellen. Ez volt az Ázsia iránti érdeklődés oka a XIII. és a XIV. században.

Most más ázsiai kincsek vonzották az atlanti partok keresztény országait: a fűszerek és a nemesfémek. Az 1300-as évektől kezdve egyre-másra készülnek az ókori források és a korabeli hajóutak alapján rajzolt mappák. Babona és valóság, sejtés és eltorzult értesülés keveredik a régi földabroszokon. A dagadt képű, szélfúvó istenek, a habléányok és a háromágú villára támaszkodó Neptunok békésen megférnek Nyugat-Európa és a Mediterráneum (a Földközi-tenger vidéke) néha meglepően pontos partvonalalaival.

A híres katalán térkép készítői kémjelentések és egy előkelő fogoly, Leo Africanus beszámolója alapján tudnak a Szahara déli szegélyén húzódó néger aranyországról, Melliről, Mali birodalmáról, felsejlik még a római császárkor dél-ázsiai utazásainak emléke: a mappákon ott látjuk Indiát, Kathayt (Kínát), s az ötezer szigetet, amit ma Indonéziának nevezünk.

Nyugatra azonban, az atlanti vizeken, ahol a kelta hagyományok szerint Avalon, a Holtak Országáa húzódik meg az Óperenciás-tengeren is túl – félig sejtett, félig mesebeli szigeteket pillantunk meg.

Ott van valahol a Mágneshegy, ez magához vonja a vitorlásokat, odaszívja vasalkatrészeiket, szögeiket, s a könnyű bárka deszkaelemeire hullik. Ott szerepel Szent Brandanus szigete és Hy Brasil, ott Antília – az utóbbi kettő később valóban nevet adott Brazíliának és az Antillák csoportjainak. Man Satanaxio, az Ördög Szigete babonás világképet őriz, Stocafixa nevében azonban nem nehéz felfedeznünk a német Stockfisch, a Tőkehal nevét. És melyik sziget bővelkednék inkább ebben a keresztény bójtnapi eledelben, mint éppen New Foundland, amelynek pusztá neve is *Újonnan Megtalált Földet* jelent?

Ösztönös feltevés vagy valóságos információ szülte-e ezeket a geográfiai elnevezéseket? A neves olasz kartográfus, Bianco atlaszán már 1436-ban, több mint fél évszázaddal Kolumbusz történelmi útja előtt ezeket a szavakat találjuk a Nyugati-óceánban, valahol a mai Antillák vizein: „*Questo xe mar di бага*” – magyarul: „Itt a füvek

tengere”. Mi más lenne ez, mint a növényi indáktól sűrű Sargassotenger Közép-Amerika partjai előtt. Annál is inkább, hiszen az olasz szövegből szinte kirí a portugál „baga” szó, amely fűvet jelent. Az Afrika partjai mentén előnyomuló portugál kapitányok visszafelé vezető útjaikon gyakran nyugatra sodródtak. Elérhették-e az amerikai partokat? Talán.

És ez a „talán” húz választóvonalat Kolumbusz és a feltételezett utazók közé. A viking utazások ténye máig is bizonyításra vár. Az Afrika partjai mellől visszatért portugál vitorlások megközelíthették az Antillák csoportját (egy Cabral nevű portugál kapitány véletlenszerűen kötött ki a brazil partokon az Űr 1500. évében, nyolc évvel Kolumbusz első útját követően), Kolumbusz azonban egészen bizonyosan elérte Amerikát, méghozzá nem is egyszer. Igaz, a Génuai azt hitte, Indiába jutott, vagy legalábbis az Indiával határos ötezer szigetre, igaz, kigúnyoltan és kegyvesztetten zárta le szemét, de az is tény, hogy éppen az ő vállalkozásai idézték elő a történelmi fejlődés egyik nagy gátszakadását.

Függ Genovában, a gazdag Galleria Orsini egyik termében egy festmény. Nicolas Baravino alkotásának kissé körülményes címe ez: „A salamancai bölcsek kigúnyolják Kolumbusz Kristófot.” Kifulladásig, ziláltan áll a főalak, a génuai kapitány. Láthatóan kifogyott okos érveiből – a salamancai bölcsek viselkedéséből mindenesetre egy pantomim szuggesztivitásával árad a felháborodás és a megvetés. A gonoszak leggonoszabbika égő szemű, rövid hajú szerzetes, aki állát tenyerébe támasztva, mereven, megvetően nézi a hajóst. Mintegy csodálkozik: hogyan is állíthat valaki olyan istentelen tézist, hogy planétánk gömb alakú, tehát körüljárható vagy körülhajózható. Vádló, gonosz és ostoba ez a tekintet.

Baravino témája – hálás téma. A lángészt látjuk a fanatikus stupiddal küzdeni, a lángészt, aki elbukhat, de akit az utókor igazol. Ez a konfliktus tette népszerűvé a festményt. Mindenki, aki valaha találkozott a dogmatikus korlátoltsággal, rokonszenvvvel tekint a zseniális és haladó főalakra, undorral és ellenszenvvvel Salamanca bölcseire.

Ezek után igazán nagy kár, hogy Baravino festménye nem egyéb olajban rögzített történelmi tévedésnél, közepes kivitelben és két di-

menzióban. A valóságban a kartográfia, a térképészet és az elméleti földrajztudomány tudorainak volt igazuk, s Kolumbusznak nem. Szó sem volt „*földtányér kontra földgömb*”-vitáról. Kolumbusz a valóságosnál rövidebbnek vélte az Indiába vezető nyugati utat, amelynek hosszúságát a kor tudományának képviselői eléggé pontosan sejtették. Valamiről azonban nem tudtak az ellenfelek, sem Kolumbusz, sem a bölcsek, s ez a valami később ezt a nevet kapta: Amerika.

A híres anekdota szerint Kolumbusznak vitáznia kellett a bölcsekkel a Föld gömb alakjáról. Amikor azok semmiképpen sem értették meg, hogyan állhat szilárdan egy gömb a kozmoszban, dühében az asztalra ütött egy tojást. A megoldás: Kolumbusz tojása. Ám ebből egyetlen szó sem igaz. A sokat emlegetett „régí görögök”, nevezetesen Homérosz és Hérodotosz lapos korongról írnak, melyet az Ókeánosz övez, a világóceán. A filozófusok püthagoraszi iskolája azonban már Kolumbusz előtt kétezer évvel írt a szférikus, a gömb alakról. Gömb alakúnak vallotta planétánkat Arisztotelész, és természetesen Klaudiosz Ptolemaiosz, a nagy alexandriai földrajztudós is.

Ptolemaiosz 1800 évvel ezelőtt rámutatott arra, hogy a Földnek a Holdra vetett árnyéka holdfogyatkozáskor mindig kör alakú. Azután figyelmeztette kortársait jó tanítómesterként arra is, hogy a tengeri hajóknak előbb mindig az árboca jelenik meg a horizonton, csak azután a hajótest.

A középkorban senkit sem égettek meg a földtányér szent nevében. Sőt – ókori források nyomán – az Egyház tudorai is azon a véleményen voltak, hogy valamennyi mértani test közül a gömb alak a leg-tökéletesebb, Istennek tehát gömböt kellett teremtenie. Nem volt ez másként spanyol földön sem. A Szent Inkvizíció nem vetette patkányjárta tömlőceibe a „gömbpártiakat”. Őriznek a madridi Nemzeti Könyvtárban egy kéziratot, melynek szerzője Luis de Angulo, az értekezés kelte pedig az 1456. év. A mű címe mindjárt tartalmáról is árulkodik: a földrajz akkori nagy tekintélye ezt róttá a címdalra: *Librum de figura seu imagine mundi*, amit megfelelően régies formában magyarra így fordíthatnánk: „Könyv a Világnak Alakzattyáról avagy Artzulattyáról.” Angulo ebben a műben napnál is világosabban kifejti, hogy a Föld nem körlap, nem is valamiféle szabálytalan

vagy háromszög alakú síkidom, hanem igenis „*orbicularis*”, tehát gömb alakú. Hogy ne essék félreértés, Angulo kissé népszerűbben is hangsúlyozza: „*kerek, miként az alma vagy a golyóbis*”.

Hiába lépünk visszafelé a „sötét” középkor századaiba, a tudományos világ véleménye ugyanez. A *Halotti Beszéddel*, legrégibb összefüggő nyelvemlékünkkel egyidős az a mértani munka, amelynek egyszerű címe ez: *De Sphaere* – vagyis: „A Gömbről.” Ez a kézirat is leszögezi: A Föld gömb alakú.

Felbukkan a gömb-elmélet Sir John Mandeville, egy képzeletbeli angol utazó viszontagságairól szóló régi francia kéziratban is. A XIV. század derekán keletkezett legkorábbi szövegváltozat szerint a Föld körülhajózható; ezt a tételt az ismeretlen szerző egy példával próbálja megmagyarázni:

„Gyakran hallám a mesét, mely szerint országunk egy nemes embere elment világot látni. Maga mögött hagyta Indiát, s az Indián is túlnan eső ötezer szigetet, s oly soká haladt volna szárazon és vízen, mígnem oly szigetre lelt, hol is önnön anyanyelvét hallá beszélni. Nagymértékben elcsudálkozték, merthogy nem tudná felfogni elméjében, miként is lehetséges ez. Én magam úgy vélekedem, hogy emberünk oly soká haladt légyen szárazon, azonképpen is a tengeren, hogy körülül kerülte a Világot, s visszajutott szülőhazájába.”

Az idézett rész mintha leckét kívánna adni a *misera plebs*, a szánsalomra méltó tömeg tagjainak, hogy ne képzeljék a Földet valami-féle korongnak, hanem igenis gömbnek, amelyen egyre előrehaladva az utas visszatér kiindulási pontjára. A művelt szerző még azt is felsorolja, milyen feltételek szükségesek egy ilyen körutazáshoz: „jó egészség, egy derék hajó, kellemes társak, no meg Isten kegyelme.”

A szférikus alakú Föld feltevését tehát mindenki magáévá tette, aki igényt tartott a művelt ember elnevezésre. Más kérdés volt azonban az (és a valóságban ezen csapott össze Kolumbusz a bölcsekkel), *mekkora* hát ez a gömb? Időszámításunk előtt 150 évvel egy művelt alexandriai, a kitűnő Hipparkhosz osztotta elsőként 360 fokra a földgömböt, ő alkotta meg a hosszúsági és a szélességi fokok fogalmát, hogy ilyenformán minden hely koordinátái meghatározhatók legyenek.

A kérdés most már az volt: ha 360 fokra osztottuk Földünket,

milyen hosszú egy szélességi fok? Jóval Hipparkhosz előtt megkísérelt választ adni a Föld méreteinek fogas kérdésére Erasztothenész, akinek becslése a Föld területét illetően megdöbbentően pontosnak bizonyult. Szerinte a földgömb kerülete – mai mértékegységünk szerint – 34 272 kilométer, s ez valóban nem jár messze a valóságtól (40 070 kilométer). Igazán sajnálatos, hogy a nagy Ptolemaiosz felülbíráltá ezt az adatot; az ő számításai a valóságos méretek ötheted részét eredményezték. Amerika felfedezése szempontjából szerencsés hiba volt ez, mert Kolumbusz éppen Ptolemaioszra hivatkozva fejtette ki, hogy a Spanyolországot Indiától elválasztó óceán nem olyan kiterjedt, mint azt egyesek gondolnák.

A vállalkozást úgy kell végrehajtani – hangoztatta a Genuai –, hogy a Kanári-szigetektől nyugat felé vitorlázva mindig a 28. szélességi fokot kell követni. Ilyen módon alig négyezer kilométeres tengeri úton el lehet érni a kincsekben gazdag Zipangu szigetét, azaz Japánt. Kolumbusznak a 28. szélességi fokot illetően igaza volt, az éppen Japán és Okinawa szigete között húzódik, a távolságot azonban nagyon alábecsülte, a valóságban az több 16 ezer kilométernél.

Mivel Amerika létezéséről senki sem tudott, Kolumbusz ellenfelei rámutattak a vállalkozás örülséggel határos merészségére: nincs a keresztény világban olyan vitorlás, amely akkora távolságra elégséges élelmiszert vihet magával.

Kolumbusz fanatikus makacssággal tartott ki elmélete mellett. Három hajót követelt, és az Óceán Admirálisa büszke címét, minden esetlegesen felfedezett terület kereskedelmi monopóliumát, és a szerzett kincsek egy hányadát. Végül Izabella királynő gyóntatójának tanácsa döntött, és az örömteli ünnep, hogy Granadát, a mórok utolsó fellegvárát sikerült bevenni. 1492 tavaszán egyfelől Cristoforo Colombo (amint spanyol földön ismerték: Cristobal Colón), másfelől Ferdinánd és Izabella társuralkodók szerződést kötöttek. Augusztus 3-án Palos kikötőjéből elindult a „Santa Maria” nevű kis vitorlás, továbbá a Pinzón testvérek „Pinta” és „Niña” elnevezésű még apróbb hajója. Mindhárom hajón a kisváros fiatal férfiai szolgáltak. Kolumbusz levelet vitt magával az uralkodóktól a Nagy Kánhoz, akiről azt hitték, hogy Kínában uralkodik, mint Marco Polo idején.

Latin nyelvű „útlevelet” is kapott az Óceán Admirálisa, ezzel a szöveggel: „Ezekkel az ajándékokkal elküldjük nemes emberünket, Kolumbusz Kristófot, három hajója hátán az Óceán Tengerre, India tájai felé, bizonyos okból és céllal.” Vittek még magukkal egy tudós zsidót, aki jól beszélt arab nyelven, hátha India és Kína országaiban nem értenék a latin nyelvet. A vállalkozás valóban merész volt, de még inkább naiv.

Kolumbusznak természetesen meg sem fordult a fejében, hogy kilencven tengerésszel meghódítja Ázsiát. Beérte volna egy kereskedelmi telep felállításával, továbbá a fűszerekből és az aranyporból származó haszonnal. A Kanári-szigeteket sikerült hamarosan elérnie. Itt megrakta hajóit élelmiszerral, ivóvizet vett fel, és 1492. szeptember 6-án elindult nyugatnak.

Valóban meglepő, hogy mennyire eseménytelen utazásnak bizonyult a történelem következményeiben legjelentősebb tengeri vállalkozása. Legfeljebb a lázadás veszélye teremtett némi feszültséget, ezért tartalmaz az útinapló minduntalan a legénység megnyugtására szánt *hamisított* adatokat. Sok bejegyzésnél ott találjuk a lakonikus zárómondatot: „96 tengeri mérföldet haladtunk, de embe-reimnek csak 52 mérföldet mondtam”, vagy: „több mint 220 tengeri mérföldet tettünk meg, de csak 192-őt jegyeztem fel.”

Egy teljes hónapig nem láttak földet az Admirális útítársai. 2700 mérföldnyire jutottak a Kanári-szigetektől nyugatra, s a tengerészek egyre hangosabban zúgolódtak. Még szerencse, hogy a zöld hullámon és a kék égen egyre több jel vallott a közeli szárazulatra: lombos ágak úsztak a vízen, és rikoltozó tengeri madarak húztak el a három vitorlás fölött. 1492. október 12-én éjszaka két órakor a „Pinta” árbockosarában kuporgó őrszem, Rodrigo da Triana hangos szóval földet kiáltott. Kolumbusz saját szavaival ez az esemény így hangzik:

„E földet először egy Rodrigo da Triana nevű tengerész pillantotta meg, bár én [előző] este tíz órakor a hajófar emelvényéről világosságot láttam.”

Az Admirális azért említi meg az előző esti jelenést, hogy a szárazföld megpillantásáért járó jutalmat maga vehesse fel. (A jutalom: egy selyemkabát, és életfogytiglan tízezer maravédi kegydíj.) A fenti

idézet után az Admirális még hosszasan bizonygatja, hogy kis, viaszgyertyához hasonló fényt látott, s megnevezi tanúit. A jutalmat valóban megtartotta, Rodrigo da Triana pedig később elkeseredésében Marokkóba ment, és elhagyta a keresztény hitet. Valljuk be: érthető elkeseredés.

A szárazföld szigetnek bizonyult, s a szigeten Kolumbusz és tengerészei találkoztak az első őslakókkal. Mivel semmi kétsége sem volt az iránt, hogy közel jár India partjaihoz, az Admirális elnevezte a nagyon barátságos és szép embereket *indiánoknak* vagy *indusoknak*; az „*indios*” szót mindkétféleképpen fordíthatjuk. Guanahani volt a „vademberek” nyelvén a sziget neve, ezt Kolumbusz mindenestre elnevezte San Salvadornak, Szent Megváltónak. Lakói szöttek és fontak, edényeket formáltak agyagból. Néhányan arany ékszereket tűztek az orrukba, az Admirális azonban szomorúan tapasztalhatta, hogy arany bizony nincs a kis szigeten. A Bahámák szigetcsoportjának ezt a földdarabját elsőként is Ferdinánd és Izabella nevében birtokba vette – az indiánok bizonyára azt hitték, vallásos szertartás tanúi, és nem sejtették még szomorú végzetüket.

Néhány bennszülött kalauz segítségével továbbhaladtak az európaiak, és elérték Kubát. Itt sem leltek aranyra. Néhány matróz azzal a hírrel tért vissza a hajókhoz, hogy a bennszülöttek „tűzi szerszámot hordoznak a kezükben, ebbe az alkalmatosságba valami füvet gyömszőlnek, s a füstöt megisszák, mivel ez a szokásuk”.

Mélységes kiábrándulás: az Indiával határos szigeteken Kolumbusz sem aranyat, sem borsot, sem szegfűszeget nem talált, csak égő füvet, amit a bennszülöttek „megisznak”, és valami hosszú hajú növényt, amelynek csövein szép világossárga magvak teremnek. Továbbhaladt egy másik nagy szigetre, ezt elnevezte matrózainak szülőföldjéről Hispaniolának. Itt már több volt az arany ékszer; az aranyport az „indusok” a folyamok vizéből szűrték ki.

Karácsony szent éjjelén a „Santa Maria” zátonyra futott, és szét hullott. Kellemes, langyos volt a levegő; az Admirálisnak sikerült rábeszélnie néhány emberét, építenének a gerendákból erődöt. Ezt elnevezte Navidadnak, Születésnek. 1493. január 16-án Kolumbusz a „Niña” fedélzetére szállt, s a két apró hajó ismét keletnek fordult az egyre viharosabbá váló tengeren. Március 15-én újra kikötöttek

Palosban. Végül tehát az Admirális nem arra a földre bukkant, amelyet keresett. Az elkövetkezendő ötven év földrajzi felfedező útjainak egyedül az volt a célja, hogy megkerüljék a váratlan akadályt, és elérjék Zipangut, Kathayt vagy Indiát.

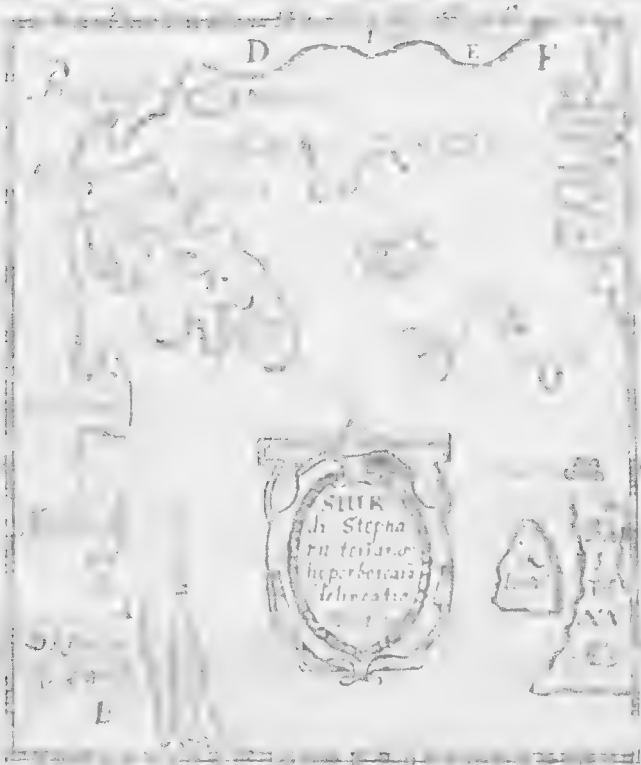
Az új kontinenst végül arról az emberről nevezték el, aki talán meg sem látogatta aranyhomokkal szegélyezett partjait. Egy másodrendű tengerészből, Amerigo Vespucciról. Ilyen szeszélyes a történelem.

A Severn folyó tölcsértorkolatában, szemben a zöld walesi partokkal fekszik Bristol kikötője. Igazán csudálatos, hogy Bristol tengerészei nem előzték meg Kolumbuszt Amerikában. Törékeny hajóikon a bristoli tengerészek már az Amerika felfedezését megelőző évtizedben elérték az Azori-szigeteket, kereskedtek Izlanddal is, ahol pedig minden bizonnyal elevenen éltek még a viking kalandozások emlékei.

Ebben a kis tengeri kikötőben telepedett meg 1490 táján, a mi Hunyadi Mátyásunk halálakor, Kolumbusz Kristóf egyik honfitársa, név szerint Giovanni Caboto. Kolumbusz kalandos ifjúkori éveiről nagyon keveset tudunk, Cabotóéről majdnem semmit. 1488-ban Kolumbusz és fivére megkönyékezték VII. Henrik angol királyt, támogatná tervezett utazásukat az atlanti vizekre. (A Tudor-ház alapítója három évvel előbb, a bosworth-i mezőn verte le III. Richárdot, aki valóban birodalmat ajánlott egy lóért, ám sohasem volt nyomorék szörnyeteg, ez csupán a Tudor-propaganda tudatos torzítása.) A szűkmarkú Henrik elutasította a génuaiakat. Ha tudta volna, milyen üzletet utasít el! Ő egy vitorlásért kaphatott volna birodalmat!

1492 után hamar eljutott Londonba Kolumbusz utazásának híre. Beszélték, hogy a spanyol szolgálatba szegődött génuai kapitány valami szigetet fedezett fel a Nyugati-óceánban, minden bizonnyal az Indiát övező csoport némelyikét. Ezért kapott Caboto olyan gyorsan engedélyt 1496-ban arra, hogy fiaival együtt vitorlázzék „Kelet, Észak és Nyugat minden földdarabjára, birodalmába és tengerére... *saját költségére és kiadására*”. A fukar VII. Henrik most sem tagadta meg önmagát.

A megbízó levél megemlíti még, hogy az olasz hajós és fiai „föl-



A földabrosz Izlandról nézve. Stefansson 1579-es térképén Grönland nem sziget, hanem félsziget. A földrész, amelyből előszökken: Amerika. A bal alsó sarokban levő keskeny földszáv, a Promontorium Winlandiae, megdöbbenően hasonlít Új Fundland egyik félszigetére. Milyen tapasztalatokat rögzített Stefansson Kolumbusz előttieket vagy utániakat? Ez a kérdések kérdése.



Művészi elképzelés a vikingek nagy pillanatáról. A grönlandi norman expedíció egyik vitorlása megközelíti Amerika partjait.



Ez a hajó „kézzel fogható”. A IX. századból származik és 1904-ben került napvilágra Norvégiában. A skandinávok ősei ilyen járművek fedélzetén érték el Izlandot és Grönland óriás szigetét. Elméletileg elérhették Amerikát is.



Kolumbusz Kristóferrel és az a nagy felfedezések tragédiája – még hitesebb kép sem maradt az utókorra: Fél századdal halála után készült ez a festmény két miniatúra nyoman.



A Hajó és az Őslakók. Az Óvilág és az Új. Kedvesen naiv perspektívájú fametszet 1498-ból. A felső sarokban a felirat: Insula Hispana, a Spanyol Sziget; ma jobban ismerjük Hispaniola vagy Haiti néven.

Essekebe F.

MANOA *od. el* DORADO



LACVS SALVS
PARINAE

Az Aranyország délibánja. Így képzelte a festő a Dorado vagy Manoa városát, amelyet képzelete kissé „törökösnek” festett, Sztambulhoz hasonlónak.



Manoát nem lették sehol. Építettek hát palotákat maguk a hódítók. San Xavier del Bac missziós épülete Észak-Amerika földjén, a mai Arizonában

SASQUESAHANOK



Indián falu, név szerint Szaszkeszahanok. A pásztor a bal alsó sarokban ökröt és valami kecskeforma állatot terelget. Egyik sem élt az Újvilágban Kolumbusz előtt!

fedezhetnek minden szigetet, birodalmat és tartományt a pogányok és a hitetlenek földjén, amelyet a keresztények eddig nem ismertek, kitűzhetik Anglia lobogóját és felségjelvényeit”, s monopolizálhatják a felfedezett új földek kereskedelmét.

Caboto célja ugyanaz volt, mint Kolumbuszé: valahol, India partjain kereskedelmi állomást akart alapítani, s a szerzett fűszereket angol piacokra szeretne volna szállítani. Egy szemtanú beszámolója szerint Caboto nem volt gyakorlatlan hajós. Ifjúkorában állítólag az iszlám titkos városába, Mekkába is eljutott álruhában, hogy a nagy arábiai karavánúton meglesse, honnan érkeznek a fűszerek a kincses Keletről. A szárazföldi útvonal azonban mindig kockázatosnak és fáradságosnak bizonyult. Mennyivel kellemesebb lesz az atlanti vizeken repülni Indiába, s *ellenkező irányból* kifogni a lassan kocogó tevékaravánokon!

Tizennyolc tengerésszel kelt útra Caboto az apró „Matthew” vitorlás fedélzetén 1497 májusában. Erről a jelentős felfedező utazásról jóformán semmit sem tudunk. Csupán indulásának időpontját, s azt az adatot, hogy Szent Iván napján, június 24-én Caboto és az atlanti záporokban ázó társai elértek egy sziklás, szélfútta partot – Amerikában. Máig is vita tárgya, hol kötöttek ki a felfedezők. Állítólag Új-Fundland szigetén. A parton mindenesetre nem köszöntötték őket barátságos, mezítelen indiánok. Az olasz kapitány és angol matrózai partra csónakáztak, kitűzték a Szent György keresztjével ékes királyi lobogót, és „souvenirként” összeszedtek néhány halászhálót, amelyet a bennszülöttek hagytak a fövényen, majd visszatértek Angliába.

Az 1860 mérföldes tengeri utat a törékeny „Matthew” hajó nagyon gyorsan tette meg hazafelé: 1497. augusztus 6-án már ismét Bristol kikötőjében ringatózott. Az amerikai partokon olyan kellemes meleg idő fogadta az utazókat, hogy valóban azt hitték, valahol a kelet-indiai szigeteken vetettek horgonyt.

Caboto húszfontos évjáradékot kapott Tudor Henriktől „az újonnan felfedezett szigetért”. Nyugtalan vére azonban már a következő évben ismét az óceánra űzte: kíváncsi volt, milyen földeket talál a sziklasziget mögött. Nem tudjuk, milyen földekre lett. Ha újra elérte is Amerikát, hír nem érkezett többé felőle; a „Matthew” és matrózai örökre eltűntek.

Három év sem telt el, s az angol vállalkozást portugál felfedezés követte. Egy Azori-szigetéről származó hajós, Joao Fernandez, aki korábban parasztember volt, portugál nyelven *lavrador*, bristoli kalmárok megbízásából észak-nyugati irányba indult, s felfedezett egy végeláthatatlan félszigetet, a Paraszt Földjét, a *Tierra del Lavrador*, amelyet máig Labradornak nevezünk.

VII. Henrik és utóda, VIII. Henrik gondosan vezetett elszámolásaiban találunk még néhány utalást arra, hogy újabb expedíciók jutottak Észak-Amerikába: az egyik egy sasmadarat hozott az udvarba, a másik egy harkályt és egy „hegyi macskát” az „Újonnan Talált Földről”, a „New Founde Lande”-ről, Új-Fundland szigetéről. Valamennyi vállalkozás kudarcot vallott. Arany, fűszer és Ázsia helyett sziklás partok, erdők és tőkehal került angol kézre.

Az észak-amerikai partok iránti érdeklődést azonban éppen a szerény tőkehal ébresztette fel. Böjti napokon hatalmas mennyiségű halat fogyasztott a keresztény Európa, érthető, hogy a mindenütt jelenlevő portugálok érdeklődése is Új-Fundland felé fordult. Már az Úr 1500. esztendejében megjelenik az amerikai partok előtt egy másik azori tengerész, Gaspar Corte Real, aki újra felfedezi a szigetet, de a következő évben eltűnik vitorlásával a tengeren. Társai azonban néhány indián foglyot, és néhány, Caboto által ott felejtett velencei eredetű tárgyat hoznak Lisszabonba. Manuel portugál király jogot formál Észak-Amerikára, a Szent Lőrinc-folyó vizein elsőként a portugál Fagundes hajózik fel. A portugáloknak azonban szétszórt ázsiai támaszpontokat kell kormányozniuk, s megszállva tartják Brazília és Kelet-Afrika partjait is. Nem marad energiájuk Észak-Amerika kiaknázására.

A portugálok terveit irigy szemmel nézik a spanyol udvarban. Ezért küldi Ferdinánd és Izabella az „Indiákon” már kétszer is megfordult Kolumbuszt harmadszorra délebbi irányba, azt remélve, hogy ez egyszer nem apró szigeteket talál, hanem megtalálja Ázsiát. 1498-ban Kolumbusz harmadszor is elindul szerencsét próbálni, ugyanazon a nyáron, amikor a szerencsétlen Caboto mindörökre eltűnik az észak-atlanti vizeken. Július utolsó napján a Karib-tengeren Kolumbusz felfedez egy nagyobbacska szigetet, ezt a Szentháromság-ról Trinidadnak kereszteli el. Azután óriási öbölbe ér azon a tájon,

ahol ma Venezuela látható a térképen. Nagy csalódás: nem ékszerektől csillogó japán szamurájokra bukkan, hanem harmadszorra is meztelen „indusokra”. A partok azonban, amely előtt horgonyát alábocsátja a kék mélységekbe – nagyon is hosszúak. Óriás folyó (az Orinoco) özöníti édes vizét a tengeröbölbe, akkora folyam, hogy az már nem fakadhat kisebb szigeten. Ez az utazás mind közül a legkeservesebb. Francisco Bobadilla, az „indiai szigetek” helytartója egy incidens során elfogatja az Admirálist és fivéreit, s láncra verve küldi őket vissza Spanyolhonba.

Még szerencse, hogy hamarosan sikerül tisztáznia magát. Lassan világossá válik az Admirális előtt, hogy nem Indiában járt, hanem felfedezett valamit, amit így nevez: *un otro mundo*, egy másik, egy új világ. De bízik még abban, hogy ez a hatalmas szárazulat valamilyen módon úgy helyezkedik el India közelében, mint az indonéz szigettenger. Csak kutatnia kell, s talán megleli azt a földszorost, amely mögött Kína vagy India hegyei magasodnak az égnek.

Negyedik utazásán folyvást ezt a szorost keresi. A Kanári-szigetéről eléri Martinique-ot az Antillákon, egyik szigettől a másikig vitorlázik, míg eléri, immár másodszor – Kubát. Téli viharok között halad tovább 1503 hajnalán a hondurasi partokon. Kiköt a dariéni földszorosnál, az erdei indiánok azonban megfutnak a fehér szárnyakon lebegő madárszerű „szörny” elől, így sohasem tudja meg, hogy ha átkelne a szoroson, ahol ma Panama fekszik, újabb és még hatalmasabb óceánra bukkanna. Azon a vízen valóban elérhetné a kínai partokat.

Ez az utolsó útja Amerikában. Négy hajója közül kettőt el kell hagynia, moszkító-felhők kínozzák, erdei indiánok nyilaznak matrózaira. A téli viharok egyre hevesebbek. Két hajóval sikerül Jamaica szigetére bukdácsolnia, ahol 1503-ban mentik meg.

Az udvar szemében mind a négy utazás teljes csődöt jelent. Kolumbusznak nem sikerült megtalálnia az Átjárót. Végrendeletében ezeket a sorokat írja az Admirális:

„Isten akaratából a király és a királynő jogara alatt Új Világot szereztem, miáltal Spanyolhon, amely szegény országnak számított, minden országok leggazdagabbikává lett.”

Egyelőre senki sem hiszi a büszke szavakat, kigúnyolják az elbu-

kottat. Az Új Világot nem is róla, hanem egy firenzei születésű kalandorról, Amerigo Vespucciról nevezi el a német Waldseemüller, aki ezeket a sorokat írja a Sevillában élő Vespucciról: „Minthogy Americus Vespucius felfedezte a világ egy negyedik részét, róla kell elneveznünk azt . . . Nevezzük hát Americának, minthogy Európa és Ázsia is asszony-személyekről kapta nevét.” Kolumbia helyett máig is Amerikának nevezzük az Újvilágot!

Pedig Kolumbuszé az érdem, s ebből az érdemből nem von le semmit állítólagos megelőzőinek teljesítménye. Kolumbusz valóban egy nem kívánt földrész felfedezője, de alig hunyja le szemét, a fölfedezett kontinens nagyon is kívánatosná válik. Fény derül méreteire, gazdagságára. És amit a Génui olyan büszkén írt a halálos ágyon, valóra válik: Cristobal Colón új világot szerzett királyának.

A XVI. század a spanyolok százada. Indián birodalmakat hódítanak meg, aranyországokat tipornak el, kegyetlenek és pénzsóváarak, álszentek és uraskodók – de kemény jogaruk alatt testet ölt Latin-Amerika. A Tűzföldről a Rio Grande folyóig, a mai Mexikó és az Egyesült Államok határfolyójáig az övék Amerika déli és középső földdarabja – kivéve a portugál Brazíliát. És miközben összeharagszolják a véres aranyat és a szennyes ezüstöt, arra is jut energiájuk, hogy a zordonabb Észak felé nyomuljanak.

Pánfilo de Narvaez az első. Vállalkozása szerencsétlen kaland. 1527-ben eléri Floridát, de két hajója elvész a hurrikánban. Parti pálmákból, elhullott lovainak bőréből, sarkantyúkból kovácsolt szögekből építi meg tutaját. A part oroszlánsárga vonalát követi a Mississippi torkolatáig. Innen tovább bukdácsol a Mexikói-öböl vizén, hogy azután Texas partjain széthullják a tutaj. Emberei sorra pusztulnak el, meghal maga Narvaez is. Csupán egy tiszt: Cabeza de la Vaca, két katona, azután Esteban, egy néger szolga éli túl a kalandot. Hat évet töltenek barátságos, kóbor indiánok között, végül hazajutnak Mexikóba. Csudákat mesélnek a nagy síkságot barna hullámokként ellepő „púpos tehenekről” (ezek a bölények). Indián tábortüzek mellett, dús fantáziájú indián barátaitól hallottak Cibola Hét Városáról, s most továbbadják a smaragddal szegélyezett, aranyfalú hét város legendáját Don Quijote-i barátaiknak.

1539-ben a mexikói spanyol alkirály Marcos atyát és a néger Estebant küldi a bűvös városok felkutatására. Ők azonban El Dorado helyett csupán a zuñi indiánok fecskefészek-házait lelik meg a sziklafalakhoz tapasztva a mai Új-Mexikóban. Nagy kiábrándulás! A mexikói spanyolok azonban nem hisznek az igazmondó Marcos atyának, s útra kél Francisco Vásquez Coronado. Egyik hadnagya eléri Észak-Amerika egyik természeti csodáját, a Grand Canyont, Coronado pedig Texason át a mai kansasi határszélekig nyomul. Cibola Hét Városa sehol.

Hernando de Soto a következő. Tapasztalt vitéz, gyakorlott kalandor, Pizarro rablótársa Peru meghódításakor. Kiköt Floridában, majd gyalogszerrel, iszonyú szenvedések árán, eléri a Mississippit, éppen 1541-ben, azon a nyáron, amikor a török csellel foglalja el Buda várát. Arkansasban tölti a hűvös telet, majd meghal. Társai tutajok hátán úsznak alá a Vizek Atyján, a Mississippin, s négyévi távollét után sikerül hazavergődniük Mexikóba.

A vállalkozások kudarcot vallottak. Észak-Amerikában nincsenek indián aranyországok tíz- és tízmillió kulturált őslakóval. Vörösre mázolt arcú bölényvadászok, kis kunyhókban szorongó kukoricatermelő földművesek élnek a mérhetetlen térségeken – mai becslés szerint alig egymillióan, a Rio Grandétól az eszkimó északig.

A conquistadorok, a hódítók figyelme ismét délnek fordul. Csupán a század végén, Shakespeare korában lépik át újra a határfolyót, meghódítják a szelíd pueblo indiánok falvait, s megalapítják Santa Fét. Az expedíció vezetője szabadon bocsát néhány bikát, tehenet és lovat. Ezek a későbbi híres texasi *longhorn*, hosszú szarvú fajta, a lovak pedig az észak-amerikai vadló, a *musztáng* ősei. Ezeket betörve válnak a nagy síkság, a préri gyalogos vadászaik gyermekkorunk lovon száguldó, tolldíszes indiánjaivá.

Abban az évben, amikor Shakespeare megírja a *Vízkeresztet*, Spanyolország birtokai nagyobbak, mint a hellén oikumené, nagyobbak, mint az Imperium Romanum, nagyobbak Dzsingisz kán birodalmánál – s mindezt egyetlen század alatt érte el maroknyi hódító.

Fekete krónika ez: a spanyolok bronz arcú és fekete bőrű rabszolgák millióit kötik gúzsba; gátlástalanok és kegyetlenek – de alkotnak is. Tenocstitlán (most már Ciudad de México) főterén nem tépik ki

azték papok tízezrek szívét a vonagló eleven testből. A szegényebb emberekben is gyökeret ver a *dignidad*, a méltóság. Limában is, Mexikóban is 1551-ben nyitja meg kapuit az egyetem, abban az évben, amikor török sereg készül Temesvár és Eger ellen. De már előbb, 1539-ben nyomda működik a mexikói fővárosban. Igaz volt Kolumbusz jövendölése: a spanyol király a fél világ ura.

1580 őszén azonban a ködös Csatornán lassan, bukdácsolva halad Plymouth felé a kalóz Francis Drake, aki három év alatt megkerülte a Földet. Nyolc év múlva szórja szét, a viharral szövetségben, az angol flotta a Győzhetetlen Armadát. Még néhány év, s a franciák is, az angolok is megindulnak Észak-Amerika meghódítására - az aranyországok ugyan spanyol kézre kerültek, de akadnak talán kincsek a kanadai fenyvesekben és a hűvös atlanti partokon is.

A franciáknak sohasem volt Leif Ericsonjuk, Cabotójuk és Kolumbuszuk. Tőkehalat kutató kis bárkák, indiánokkal kereskedő prémvadászok építik fel Francia-Kanadát.

1493 áprilisában a rossz emlékezetű Borgia, VI. Sándor pápa *Inter Caetera* (Egyebek között) című bullájában a spanyol királynak adja a nyugati vizeken lelt valamennyi szigetet és szárazulatot, s a világot felosztja a spanyolok és a portugálok között. Ki gondolna arra, hogy vitorláit más is ki merné feszíteni az Újvilágban (akkor még nem is tudja senki, hogy *új* ez a világ, s nem néhány sziget). Különösen csekély a reménysége a franciáknak és az angoloknak, akik csupán halászokat adtak a tengereknek, s nem nagy kapi-tányokat.

De már 1527-ben meglepődik a spanyol Santo Domingo kormányzója. Idegen hajó vet horgonyt a kikötőben. Vörös képű, szőke matrózok eveznek partra, s amikor a spanyol király rendeletét lobog-tartják meg előttük: „Látjátok-é, hiszen tilos Spanyol-Amerikában idegennek partra lépnie” – ők csak nevetnek. Még gúnyolódnak is: körül szeretnének nézni egy kicsit, mondják, s majd jönnek máskor is.

Angolok, kétségtelenül. De máig bizonytalan, kik is lehettek. Talán John Rut tengerészei, akiket VIII. Henrik az új-fundlandi tőke-halparadicsom felkutatására küldött. A híres „tengeri sólymok” kora azonban még nem érkezett el. Az első szó a franciáké. 1520 és 1550 között – miközben a török sivataggá teszi a magyar Alföldet, és ez-reket hurcol el rabláncon – a két keresztény hatalom, a francia és a spanyol állandó harcban áll egymással.

A franciák is gyorsan eszmélnek Kolumbusz felfedezésének hírére.

Nekik is Genuaira van szükségük. Ha Ferdinánd és Izabella Kolumbuszt alkalmazta, a fukar VII. Henrik pedig „saját költségére” szegény Cabotót, ők Giovanni Verazzanót bízzák meg, hajózzék Amerikába, s tüzze ki a francia királyi lobogót. Verazzano megjelenik az Antillák vizein, de a szigetek – foglaltak.

Észak felé fordítja hát hajója orrát, és 1524 áprilisában partra lép azon a füvel borított keskeny félszigeten, ahol ma a Manhattan Skyline színes neonjai villognak New Yorkban. Kínába vezető tengerszorost keres. Megvizsgálja a széles folyót, amely csak jóval később kapja az angol felfedező, Hudson nevét. Utazása eredménytelen, fivérével együtt azonban sikerül újabb földrajzi tévedést rögzítenie a térképen: az övékén Virginia és az észak-amerikai partvidék nagyon hosszú és keskeny földszoros, amelynek túlsó oldalán e szavak állnak: Indiai-óceán.

Jacques Cartier az egyedüli igazán nagy francia kapitány. Ő az, aki a francia uralkodó figyelmét Kanada felé fordítja. 1533-ban és 1535-ben jár a tőkehaltól hemzsegó vizeken, felfedez egy óriás folyót, amelyet Saint Laurent-nak nevez Szent Lőrinc tiszteletére, s felvitorlázik azon egészen a mai Montrealign. A telet a folyam fölé magasodó québeci szikla tövében tölti. A hosszú kanadai télben barátságos huron indiánok szórakoztatják Cartier matrózait.

A huronok fantáziája rendkívül színes: Saguenay királyságáról mesélnek, a kanadai fenyvesek mögötti csodaországról, ahol fehér bőrű emberek laknak, kertjeikben drága fűszerek teremnek, s bőséges arany-, ezüst- és rubinbányákat aknáznak ki. A huronok főnöke orruknál fogva vezeti a hiszékeny franciákat. Színezni kezdi történeteit: Saguenay királyságának lakói nem csupán hófehér bőrűek, hanem élnek köztük egyarában ugrándozó, denevérszárnnyon repülő csodalények is, akik sohasem esznek, valamiként az istenek.

Cartier kora még babonáktól füledt középkor. A kapitány királyának, I. Ferencnek az udvarába csalogatja a huron főnököt, s maga a király is elhiszi a mesét. Itt az alkalom, hogy a francia királyság is meghódítsa a maga „ellen-Mexikóját”, és lefőzze az elviselhetetlenül mohó és gazdag spanyolokat. 1541-ben, Buda elfoglalásának évében, tehát ugyanakkor, amikor Hernando de Soto Arkansasz erdeiben di-dereg, és Cibola Hét Városát kutatja, Amerikába indul a legnagyobb

francia expedíció, amely valaha is megfordult addig a hűvös atlanti vizeken. Tíz hajó, sok száz katona indul Kanada felkutatására.

A Szent Lőrinc áttetsző vizein hatolnak egyre feljebb, de a csodaország mindig néhány mérfölddel odébb rejtőzik a hajnali párában. A franciák végül az egyik mellékágon próbálnak észak felé haladni, a Saguenay folyó medre azonban egyre szűkül, sűrű felhőkben csapnak le rájuk a moszkító, nedves és egyre hűvösebb mocsarakhoz érnek, végül elzárja előlük Észak csodaországát a fenyvesek áthatolhatatlan rengetege.

Kincseket nem rejt a vadon; Cartier és társai néhány zsák terméssaranynak hitt vaspirittel, és szépen csillogó, gyémántnak vélt kristályokkal térnek haza – a gúnyos franciák még évekig nevetnek a fogalommal lett „kanadai gyémántokon”.

Két elvetélt kísérlet következik, a vallásháborúktól gyötört Franciaországnak nagyobb erőfeszítésre nincs energiája. Floridában, a mai St. John folyó torkolatában Jean Ribault emel kőoszlopot, és Parris szigetén fából tákolt kis erődöt. Ez 1562-ben történik. Egy év múlva René de Laudonnière érkezik négy hajón maroknyi francia protestáns, hugenottákkal. Szerződést kötnek a timukua indiánok főnökével, Utimával, majd felépítik a Karolina-erődöt. Érzékeny szálla ez Spanyol-Amerika testében. Laudonnière visszatér az óceán túlsó partjára erősítésért. Az éhségtől megtizedelt franciák közben ellopnak egy hajót, és kalózkirándulásra indulnak a spanyol Antillákra.

Ezzel megpecsételik saját sorsukat. A felbőszült spanyolok expedíciót szerveznek, ostromzárral övezik a kis floridai erődöt, majd amikor az kapitulál, az utolsó emberig kardélre hányják protestáns vétélytársaikat. A mészárlás éve 1565, ugyanebben az évben és ugyanott a spanyolok megalapítják Szent Ágostonról elnevezett városukat, a mai Egyesült Államok területén létesített első állandó települést. Parti erődök láncá épül Mexikótól egészen a karolinai partokig. A famellvéddel és földhányással körülvett kis várak szerepe fontos: minden évben itt halad el a spanyol Ezüstflotta; Mexikó és Perurablói nem tűrhetik, hogy szélcsend idején idegenek csapjanak le a kincsekre a floridai partokon.

A floridai kudarc egyetlen eredménye, hogy most már a franciák

is, az angolok is megismerkednek a szőke és illatos dohánynal. A plymouthi John Hawkins, a kalóz Tengeri Sólymok egyike felkeresi a kérészéletű Karolina-erődöt, és magával visz onnan egy csomag bennszülöttektől szerzett dohányt Angliába. Majdnem ugyanazokkal a szavakkal magyarázza meg csodálkozó honfitársainak a dohány használatának módját, mint Kolumbusz tengerészei admirálisuknak: „Vagyon a floridaiaknak valami szárított fűvük, ezt egy bot végére illesztett kis agyagkupába gyömöszölik. Begyűjtanak a kupácskába, s a boton keresztül szívogatják a füstöt, a füst ugyanis elveszi étvágyukat.” Mennyire igaz!

Cartier kalandozásai a fenyvesek országában véget vetnek az észak-amerikai aranyország délibábjának. Vége az arany-romantikának, a gyémántmezők ábrándképeinek. Pedig Kanada és a mérsékelt égövi partok realisabb kincseket is rejtene: halat és szőrmet. Mindenkit bosszant a spanyolok szerencséje, álszent panaszok szállnak az égnek angol és francia földön a rabló, indiánölő spanyolok bűneiről, a realitás mégis realitás marad: az atlanti vizek vándorainak arcuk verejtékével kell kicsikarniuk Amerika kincseit.

A tökehaltól hemzsező vizeken merész breton halászok vetik hálójukat a szürkészöld, sós óceánba, telepeik gombamód szaporodnak Új-Fundlandon és a Cape Breton szigeten; szorgalmasan füstölik a kifogott, fehér hasú, ezüstpikkelyes óriás halakat. Tábortüzeik mellé kíváncsi indiánok gyűlnek. Megindul a nagy cserebere: baltákért, késekért és más, vasból kovácsolt szerszámokért az őslakók értékes prémeket ajánlanak. Európában divatba jön télidőben a prémgalléros kabát és a szőrmesapka.

Az élelmesebb halászok önállósítják magukat; nem visznek többé üstöket, fejszéket Amerika indiánjainak, hanem prémvadász csoportokat szerveznek, és csapdát állítanak Kanada rágcsálóinak. Apró faházak emelkednek a Szent Lőrinc-folyam völgyében: Québec, Montreal, Trois Rivières – kettő közülük XX. századi világváros.

1590-ben IV. Henrik, a Bourbon-ház megalapítója – akinek Párizs megért egy misét – az Ivry mellett vívott ütközetben véget vet a vallásháborúknak. A ravasz uralkodó jól tudja, hogy meg kell előznie angol versenytársait az Újvilág északi partjain. Kis kereskedelmi társulások és magánemberek kapnak királyi megbízólevelet Kanada

szőrmekincseinek kiaknázására. Az udvar csupán egy feltételt szab: minden kiváltságlevél tulajdonosa köteles bizonyos számú telepest szállítani hajóján a Szent Lőrinc torkolatvidékére.

Angliában társadalmi forradalom érik, és vallási konfliktusok dúlják fel a szigetország békéjét. Az óceán túlsó oldalán ugyanekkor alakot ölt Francia-Kanada. Most már csupán az a kérdés, ki győzi pénzzel, emberanyaggal és fegyverrel a nagy versenyfutást az Újvilág erdőkkel szegélyezett partjaiért? Az aranyban és ezüstben gazdag trópusi Amerika spanyol kézre jutott. Kié lesz az alig lakott óriási Észak, amelynek ismeretlen erdői mögött egy másik óceán vize csillog, és azon is túl kis törpefák szegélyezik a kínai partot.

Uralkodásának negyvenharmadik esztendejében Erzsébet, a Szűz Királynő bejárta szigetét, Angliát. A kép, amely kitarult előtte, mélységesen lehangolta. A monda szerint így kiáltott:

„*Pauper ubique iacet!*” – „*Szegénység mindenütt!*”

Mi, akik a brit nemzeti nyomort jobbára a kis Copperfield Dávid és Twist Olivér hányattatásaiból ismerjük, s úgy véljük, hogy a Tengerrek Királynője sohasem viselt foszlott palástot, el sem tudjuk képzelni azt az általános ínséget, amely a dicső emlékezetű Erzsébet-korban, Shakespeare századában, a XVI.-ban sújtott le a brit szigetekre. Ez a nyomor nagyobb és reménytelenebb volt, mint az ipari forradalom füstös korának nyomora, s a tömegek jobban szenvedtek talán, mint a múlt század nyomortanyáinak, a slumöknek lakói.

Az Erzsébet-kor csupán a világirodalom évkönyveiben olvasható aranyozott lapokon, és csak a felfedező utazások romantikája vonja dicsfénybe. A valóságban az angol nép történetének aligha van még egy olyan korszaka, amely feszültebb, elszomorítóbb és drámaibb lenne, mint I. Erzsébet százada.

Figyelmünk elkalandozik a lényegről. Túlságosan lekötnek bennünket a Shakespeare-kori London kék köpenyes, vörös hajú dámái, a Globe Színház előadásai, az ezüst pikkelyes óceánon sikló angol vitorlások, amint sólymökként követik a spanyol Ezüstflottát, vagy a színes egyéniségek: Essex, a kegyenc, amint vérpadra lép, a fél-tengerészek, fél-kalózok: Drake, Raleigh és Hawkins, a Győzhetetlen Armada, amint Anglia partjai előtt bukdácsol, s a csillogó arany-érmék, amelyek Fülöp király titáni hajóhadának pusztulását hirdetik: „*Deus afflavit et dissipati sunt*” – „*Isten rájuk fútt, és ők szétszóródtak.*” A romantika, a történelmi *események* színes kavargása el-

tereli a figyelmet. Izgató könyv- és mozicímek – a „Szerelm és vérpad”, a „Hét tenger ördöge” – elfedik az olajfestményeken sohasem ábrázolt, ám lényegesebb valót. Természetesen Stuart Mária lefejezése is történelem. Fekete bársonyruhában ott fekszik a büszke test, a bakó felmutatja a skót királynő vérző fejét – a szemtanúk felhördülnek: a szépasszony vendégahat viselt, igazi tincsei szürkék! És persze történelem VIII. Henrik hat feleségének históriája is.

A történelem azonban nem csupán egyéni tragédiák lánc, zajos csataképek sora. A történelem fejlődéstörvények alig irányítható, számadatokká nehezen mumifikálható folyamata is. És éppen a szürkébb oldal a lényegesebb, a belső tartalom, ennek tanulmányozása teszi a történelmet – történettudománnyá!

Ez a tudományos oldal domborodik elének Marx Károly *Tőke* című főművéből. Ha Marxot nem kapcsoljuk a kötelező olvasmány ritkán vonzó fogalmához, ha valaki nem vizsgára készül a *Tőke* első kötetéből, annak észre kell vennie, hogy nem csupán közgazdasági alapművet forgat. Az áru és a pénz, az értéktöbblet fogalmának tárgyalása mellett a mű egyes részei kerek történelmi tanulmányok, ezek sem koptak máig semmit. Így az eredeti felhalmozással foglalkozó fejezet éppen Erzsébet és Shakespeare korának forrongó szakaszát írja le, csak éppen mélyrehatóbban, mint a nagyszerű Lytton Strachey, aki Erzsébet és Essex bolondos szerelmét állította Anglia történelmének középpontjába.

Miért írunk azonban Marx angol történelmi tanulmányrészletéről, miért célzunk Strachey színes, művelt életrajzi munkájára? Azért, mert az amerikai és az angol történelem összefonódik, olyannyira, hogy a sok történelmi iskola közül az egyik úgy tekinti az amerikai történelmet, mint Anglia históriájának „meghosszabbítását”. Más szavakkal: amerikai történelem csak annyiban léteznék, amennyiben „elkanyarodott”, térbelileg távol került az európai fejlődéstől, más- különben azonos azzal. Hát nem azonos, de az „elkanyarodás” ténye kétségtelen. És itt kezdődik az a folyamat, amikor a juhok felfalják Angliát.

A jobbágyterhek még a „régí jó” táblabírák korában is sújtják a magyar szegénységet. Történelmünknek ez a fekete fonala, a feudális, ma már kísértet-Magyarország emléke egészen a 45-ös földosztásig

kísért. A nyugat-európai fejlődés üteme azonban gyorsabb. S a feudális gazdálkodás felbomlásának tendenciája egészen más köntösben jelenik meg Angliában, ahol a XIV. század végére ténylegesen eltűnik a kötött jobbágyság. Abban a korban, amikor Shakespeare királydrámái játszódnak, zömükben szabad, önállóan gazdálkodó parasztok népesítik be a brit szigetet. A voltaképpeni nincstelen mezőgazdasági bér munkások száma csekély. „Háztáji” földjük azonban még ezcknek is van. Anglia álmos, jóllakott, boldog kis ország, az egyik dombon összecsapnak a piros és a fehér rózsza lovagjai, a másikon békésen szántogat a paraszt. Fortescue kancellár szerint a „brit nemzet gazdag”, s ezt a megfigyelését siet is kifejezni *Laudibus legum Angliae* – Anglia törvényeinek dicséreti – című lelkes munkájában.

Fortescue ugyancsak elszomorodik, ha megéri VIII. Henrik korát. Ha elfordítjuk tekintetünket a vállas Tudor-sarjadék hat feleségéről, egyenlőképpen látványos, tömegméretű forradalmat látunk erjedni és kavarogni – ekkor alakul ki a tőkés termelőmód alapja. A régi nemesség helyére új kerül. Hogy miért? A régiek elhullottak a 15. század háborújának csataterein. Az új lovagok – újjgazdagok. Angliát az tette naggyá, hogy az elhullott régiek helyébe mindig újak törtek fel. Ezek az új lovagok a pénz gyermekei. Pénzes zsákocskáik a flandriai gyapjú-manufaktúra felvirágzásából gyarapodnak. A mai Belgium gyapjufeldolgozó műhelyei falják az angol juhok gyapját. Ha több a gyapjú, nagyobb a bevétele Flandria és Anglia polgárainak. Ha mi lennénk az angol exportőrök köntösében, mi is így gondolkodnánk: ki kell terjesztetni a juhlegelőket, több gyapjút kell szállítani vitorlás hajóink gyomrában – Flandriába. Az „exportálni vagy meghalni” – nem XX. századi brit találmány.

A juhlegelők kiterjesztése azonban valamit kiszorít, s ez a *va'ami*: az angol szabad parasztok szántóföldje. Már a III. Richárdot a bosworthi síkon leverő VII. Henrik korában megindul a folyamat, VIII. Henrik idején kiszélesedik, Erzsébet uralma alatt nemzeti tragédiává terebélyesedik. A parasztok lakásait, kunyhóit erőszakkal lerombolják. A modern légi felvételeken valóságos kísértetet látunk, a régi Anglia kísértetét: a növényzet elszíneződése ma is pontosan elárulja, hol álltak falvak, hol terültek el házhelyek és keskeny földcskék. Az angol parasztság jajkiáltása az udvar füléig is eljut. Ismét olyan

folyamat szemtanúi vagyunk, amikor királyi dekrétumok próbálják feltartóztatni a gazdasági fejlődés árhullámát.

„Kevesek kezében sok állatcsorda, főként juhnyáj halmozódik fel” – állapítja meg a valót az egykorú kiáltvány. „A földművelés nagyot hanyatlott, templomokat, házakat romboltak le.” „Csudálatosan nagy néptömegek többé nem tarthatják fenn magukat és családjukat.”

De mindhiába az igazság felismerése: papírlapok küzdenek itt a történelem buzgárjaival. S ekkor – mélyen gyökerező, itt nem részletezhető okok folytán – újabb árhullám magasodik fel: a reformáció.

Első pillantásra talán nehezen érthető, mi köze a Rómától való elszakadásnak, Henrik király Aragóniai Katalintól való elválásának az angliai nyomorhullám emelkedéséhez. A szálak, a történelem száalai ebben az esetben úgy függenek össze, hogy bekövetkezik az egyházi birtokok óriási méretű elrablása is. A kolostorok lakói és a tőlük függő személyek tízezrei koldusbotra jutnak. Az egyházi birtokokon már királyi kegyencek ülnek: a birtokok parasztnépét ezekről a hatalmas birtokokról is elűzik a juhok, s a juhok urai, az újjazdagok.

Marx megjegyzi, hogy „a régi földbirtokviszonyok vallási védőbástyáját az egyházi tulajdon alkotta. E bástya ledőltevel ezek a földbirtokviszonyok nem voltak tovább tarthatók”. „Rablások, rémtettek, sanyargatások” – írja az egész kisajátításról Marx. Valóban erről is volt szó. Más történelmi körülmények közt, mint az ókori Róma gazdasági forradalmának következtében, amikor is a szabad itáliai parasztság, a római köztársaság gerince koldusbotra jut a rab-szolgamunkával dolgozó nagybirtok versenye miatt, és nincstelen, kenyeret és játékokat követelő lumpentömeggé lesz a nagyvárosokban, de valami hasonló játszódik le: az angol *copyholder*, a nincstelen parasztság zöme is koldussá válik, és szörnyű nyomortanyákon szorong az angol városokban.

Itt azonban nincs gabonaosztás! A Szűz Királynő jogara alatti napirenden vannak a lázongások. „Kénytelenek vagyunk áruba bocsátani ágyainkat, szövőszékünk kerekeit – kenyérért” – panaszkodnak a wiltshire-i gyapjúverők, de milyen sokan vannak, akik panaszra sem nyithatják ajkukat! Földönfutóvá lesz az angol vidék lakossága. Felháborodott és értetlen kalmárok panaszozik, hogy London váro-

sában „lusta, gonosz és elégedetlen” emberek hemzsegnének: a valóban munka nélküli, emberi ronccsá züllött parasztok és kézművesek. A helyzet nem egészen veszélytelen – az uralkodó osztályok szemszögéből. A velencei követ kötelességtudóan jelenti urának, a dogénak: „Bizonytalan, hol végződnek ezek a zavargások, de a dolgok egészen biztosan nem mehetnek így tovább.”

A Szűz Királynő nemes kortársai bajban vannak. A törvények szigorja nem elegendő, túlságosan is számos a szegénység. Mindenesetre megkísérlik a koldus százazreket béklyóba verni:

„Az az inas, aki a jogos bérnél többet fogad el, huszonegy napi tömlőcöt szenved, a munkaadó pedig tíznapi elzárásra ítéltetik.”

„Az a szénbányász, aki elhagyja munkahelyét, közönséges tolvajnak tekintetik, s aki huszonnégy órára befogadja, száz fontot fizet.”

„Az a munkásember, aki társaival szövetkezik, és megtagadja a munkát, bizonyos áron és mértéken alul nem hajlandó dolgozni, továbbá csupán bizonyos órákban és napokon vállal munkát, első vétetekre tíz font büntetésre vagy húsznapos elzárásra ítéltetik, amikor is kenyéren és vízen tartják. Második vétetekre húsz fontot fizet, vagy a pellengérre áll, harmadszorra harminc font a büntetése, a pellengérre áll, továbbá lecsapják egyik fülét, s azontúl »infámis ember« a neve.”

Így a törvények. S ekkor megjelenik két írásmű. Az egyik kis röpirat ezen a címen: *Discourse on Western Planting* – magyarra talán így fordíthatnánk: Beszély a nyugati telepítésről. A másik vaskosabb kötet, a korizlésnek megfelelően dagályos és körülményes címmel kerül az olvasók elé: *Az angol nemzet főbb hajózásai, utazásai, forgolódásai és fölfedezései, tengeren avagy szárazulaton, a Föld legtávolabbi szögleteibe*. Mindkettő történelmi jelentőségű mű. Mindkettőt Richard Hakluyt írta; a röpiratot hamar elfelejtik, a forrásmű azonnal híressé válik. Jelentősek, mert éppen jókor érkeznek. Biztonsági szelepet nyitnak a forrongó Anglia számára.

Az Erzsébet-kori Angliában sok olyan hírességgel találkozunk, akinek születéséről, származásáról, életéről megdöbbenően keveset tudunk. Az adatok hiánya vonja Shakespeare alakját is a titokzatos-ság homályába, tápot adva a minduntalan felbukkanó legendának, hogy az Avoni Hattyú csupán nevét kölcsönözte valamelyik tudós

kortársának. Így van ez Richard Hakluyttel is – a nevet „heklit”-nek ejtik. Néki nem csupán élete, hanem életműve is árnyékká foszlott, levéltári adattá száradt. Talán 1551-ben született, de az is lehet, hogy egy évvel később, 1552-ben, Eger és Temesvár ostromának évében látta meg a napvilágot. Apja valószínűleg gazdag londoni kereskedő. Mindenesetre gazdag embernek kellett lennie, aki haszonélvezője, és nem szenvedő alanya annak a folyamatnak, amikor a juhok felfalták Angliát. Fia ugyanis eljut Oxfordba, ott is a Christ Church kollégiumba, tehát a kevés kiváltságos fiatal egyike. Az ősi egyetemi városban szerzi meg a Magister Artium, a művészetek mestere büszke címét, ami napjainkban a bölcsészeti diplomának felel meg, akkoriban azonban sokkal többre értékelték.

Ekkor huszonhat éves lehetett – fiatalabb kortársa, William Shakespeare ugyanekkor – tizenhárom. Oxfordot elhagyva Hakluyt három évre eltűnik a szemünk elől. Amikor újra felbukkan, már a párizsi angol követség lelkésze, tehát egyházi pályára lépett. A királynő kinevezi bristoli prépostnak, ami jó összeköttetéseire vall, de meglehet, hogy alig több pusztá címnél. Öt évig él a fiatal pap Párizsban, 1588-ban tér vissza hazájába. Ebben az évben készül el az első Shakespeare-komédia, *A tévedések vígjátéka*.

Beszéljünk azonban Hakluytról, aki művelt fiatal férfivá cseperegett. Igazi reneszánsz tudós: olvas görögül, latinul, olaszul és spanyolul, franciául folyékonyan kell beszélnie, és tud portugálul is. Már régebben, oxfordi diákévei idején elolvas mindent, amit felfedező utazásokról írtak vagy nyomtattak Angliában. Művének előszavaként írt ajánló levelében azt is megvallja, honnan a mohó érdeklődés:

„Nagyon is emlékszem, hogy ifjúkoromban, amikor Őfelsége tanulója voltam Westminsterben, a gyümölcsöző bölcsőben, szívesen látogattam Mr. Richard Hakluytnak, kuzinomnak szobáját, s polcain mindenféle kozmográfiai könyveket, és egy általános térképet találtam. Amikor látta érdeklődésemet, tanítani kezdett. Megmutatta nekem, a tudatlan gyermeknek, miként osztották a régiak három, majd később mind több részre a Földet. Pálcájával kijelölte nekem a föld-abroszon az ismert tengereket, öblöket, szorosokat, hegyfokokat, folyamokat, birodalmakat, királyságokat és hercegségeket...”

Ez a kuzin, ez az unokatestvér ösztönzi, inspirálja a *Beszély a nyu-*

gati telepítésről című röpiratot, amely így elsőként hívja fel a figyelmet arra, hogy az angol nemzetnek meg kellene szállnia Amerika újonnan fölfedezett, de a spanyolok által meg nem hódított észak-keleti partvidékét. Ezzel hármas célt érhetnének el, írja: az első telepítés jogán jókora területtől fosztanak meg a gögös spanyolokat, azután felkutatnák az északnyugati átjárat Kína felé, végül megszabadulnának a „veszedelmes semmittevőktől”, a koldustömegektől, amely csak zavart és lázongást idéz elő az angol városokban.

Ez a röpirat nagy figyelmet keltett, később azonban elfeledték. Annál inkább felfigyelnek most Hakluyt gyűjteményes művére. Az angol nemzet főbb hajózásainak eszméje a pap párizsi éveiben születik. A fiatal lelkész a francia fővárosban is mindent elolvas, ami utazásokról és fölfedezésekről szól, s keserűen tapasztalja, hogy sem görög, sem latin, sem spanyol, sem portugál nyelven nem írnak az angol nemzet fölfedező utazásairól. Ezeket nem csupán a lassan ősellenséggé váló spanyolok, de a franciák sem ismerik, vagy amit ismernek, azt lebecsülik. Hakluyt, aki már oxfordi éveiben előadásokat tart fiatalabb diáktársainak az angol tengeri utazásokról, szülőhazájába visszatérve hatalmas forrásanyagot gyűjtött össze.

Összehordott minden dokumentumot, Kolombusz Kristóf második kézből származó levelét is, amellyel a Génuai megbízta fivérét, Bertalant, keressen összeköttetést VII. Henrik királlyal egy nagy nyugati tengeri hajóút finanszírozására. (A levél keltezése 1488-ra utal, Kolombusz spanyol zsoldban fedezi fel négy évvel később Amerikát!) Hakluyt közli a Caboto testvérek amerikai utazásának beszámolóját, William Hawkins nyugat-afrikai hajónaplóját, majd brazíliai úti élményeit. Részletesen ír arról, miként jutott el az Északi-Jeges-tenger vizein Chancellor kapitány Moszkóvia birodalmába, s miként került a cár színe elé. A cár elé, aki nem más, mint Rettegett Iván. Majd Anthony Jenkinson úti jelentése következik, az 1561–64-es évekből. Jenkinson is északról, Athangelszk felől közelítette meg az orosz birodalmat, a Volga folyón aláhajózva azonban eljutott a Kaukázus hegyei közé és Perzsiába is.

Egymás után vonulnak el előttünk az Erzsébet-kor híres kapitányai és kalózái: Martin Frobisher, aki hiába kereste az Északnyu-

gati Átjárót, Sir Francis Drake, aki Magellán „Victoria” nevű vitorlása után másodikként hajózta körül a Földet.

Hakluyt egy kis dél-angliai falucska, Wetheringsett lelkésze, amikor az utolsó sorokat rója. Könyve átütő sikert arat. Bővített második kiadása már három kötetben jelenik meg 1598 és 1600 között. Ekkor Hakluyt majdnem ötvenéves, nagy kortársa, Shakespeare pedig harminchat, a *költő* megírta már a *Rómeó és Júliát*, és két év múlva megírja a *Hamletet*.

Hakluyt az az utazó, aki sohasem utazott. Akárcsak Shakespeare, ő is dolgozószobája négy fala közé zárva utazott időben és térben, anélkül, hogy maga messzire jutott volna. De beszéljünk csak még Hakluytról. Levéltári anyagot keveset használ. A munkájában szereplő anyag zöme nyomtatott füzetek formájában már előbb megjelent Londonban. Az Erzsébet-kori kereskedők és tengerészkapitányok meglepően jól, folyékonyan, néha drámai erővel írnak, bár kissé terjengősen fogalmaznak. Ha e füzetkék néhány fennmaradt példányát összehasonlítjuk a Hakluyt által közölt szövegekkel, meglepetéssel tapasztaljuk, hogy a wetheringsetti lelkész nagyon ritkán változtatott az eredeti kézíraton, inkább a gyarló helyesírást javítgatta.

Richard Hakluyt hatása éppen olyan, mint bármelyik nagy utazóé, pedig sohasem járt francia földön túl. Nagy íróként tartják számon, pedig sohasem írt önálló művet; csupán gyűjtötte-szerkesztette anyagát. De éppen ebben rejlik hatása és jelentősége. A messzi földeket, a hét tengert bejárt kalandorok és kapitányok röpiratai zömükben elkallódtak, s fontos közléseik örökre elvesztek volna, ha a vidéki lelkész nem gyűjti össze azokat előbb egy, majd három vaskos kötetben.

A fontos forrásműben elegyedik a földrajzi felfedezések története és a világtörténelem. Amikor az első kiadás megjelenik, Anglia felé már közeledik a tengeren a Spanyol Armada – a szigetország történelmi sorsforduló előtt áll. A mozgékony, nagy tűzerejű angol flotta és az erős vihar azonban megsemmisítik a spanyol tengeri hatalmat. A második kiadás már beszámol a csodás eseményről. A fejezet címe – a korízlésnek megfelelően – ismét kanyargósan hosszú, mint valami tengeri kígyó. Az *angol flotta csodálatos győzelme, az igen tisztelt, nagyon bölcs és bátor Lord Charles Howard józan és*

kellemetes vezetése alatt. Ezen a ponton Hakluyt munkássága a világtörténelemmel találkozik: 1588-at írnak.

A Spanyol Armada szétzúzása a tengeren túli brit hódítás előtt szabaddá teszi az utat.

A két eseménynek látszólag semmi köze egymáshoz, a valóságban azonban összefüggenek. Hakluyt gyűjtői munkássága talán nem több hobbynál: de éppen jókor érkezik. Felbukkan a méltatlanul elfelejtett röpirat is: a Beszély a nyugati telepítésről. Adottnak tekinthető tehát a koldus emberanyag, a politikailag kedvező pillanat és az Ötlet.

Shakespeare most kezdi ontani remekműveit. Egymás után lát napvilágot a *Julius Caesar*, a *Hamlet*, az *Othello*, a *Lear*, az *Antonius és Cleopatra*, a *Vihar*, a *Téli rege*. Erzsébetet, a Szűz Királynőt a Stuart-dinasztia követi a trónon.

Hakluyt 1600 után elhallgat, alig ír valamit. Vidéki kúriáját azonban sokszor látogatják kalandorok és fiatal tengerészek, hogy tanácsát kérjék, az ő tanácsát, aki sohasem utazott. 1616-ban címzetes westminsteri kanonokként hal meg hatvanöt éves korában korának legnagyobb hatású földrajzi írója, Richard Hakluyt. Ugyanebben az évben, 1616-ban szenderül örök álmra a világirodalom legnagyobb drámaírója, az ötvenkét éves William Shakespeare.

Még harminc-egynéhány esztendő, és Oliver Cromwell áll az angol köztársaság élén. A tengeren forgolódó angol nemzet lefejezte az első királyt, I. Károlyt. A nagy ismerős, Shakespeare, és a nagy ismeretlen, Richard Hakluyt megtették hatásukat. Az írott szó szépsége és hatalma túlélte alkotóit.

Milyen megragadóan írja erről a hatalomról Francis Bacon, az Erzsébet-kor nagy politikusa és filozófusa: „... ha a hajó föltalálását olyan nemesnek tartják, mert hiszen a vitorlás hordja a kincseket és az árukat egyik helyről a másikra, a kalmárkodás gyümölcseivel pedig távoli országokat és népeket fűz egybe, mennyivel inkább tisztelnünk kell a betűket, amelyek hatalmas hajókként siklanak az Idő óriás óceánjain”.

Háromszor fenyegette fegyveres invázió a brit szigeteket, háromszor került végveszélybe az ezüstpikkelyes tengertől övezett, ködfátyolba vont Anglia. 1066-ban Hódító Vilmos normannjai szálltak partra Hastings közelében, 1588-ban a középkor leghatalmasabb flottája bukdácsol a magas krétafehér partok előtt, a Spanyol Armada, harmadszor 1940-ben érkezett el a döntés órája, amikor az „Oroszlánfoka Hadművelet” küszöbén vízen és levegőben lesett halálos veszély a szigetre.

Az első invázió sikerrel járt. Harold angolszász király és fáradt serege elvérzett a hastingsi síkon, a normannok meghódították Angliát, hódítók és meghódítottak idővel megbékéltek, összeolvadtak, az angol nép és az angol nyelv ebből az ötvözetből alakult ki olyanná, amilyennek ma ismerjük.

A másik két kísérlet kudarcot vallott. Mindkettő sorsforduló volt az angol nemzet történelmében. 1588-ban a bátor angol tengerészek szétszórták a Győzhetetlen Armadát, amely tépetten haladt tovább a szigetország partjai mentén, amíg jóformán teljesen megsemmisült a viharos hullámverésben.

Az Armada katolikus uralkodót akart ültetni a protestánsná váló Anglia trónusára, s egyszer s mindenkorra meg akarta törni a mind merészebbé váló hajósnemzet gerincét. A lefittyedt ajkú II. Fülöp akinek országában sohasem szállt alá a Nap, le akart számolni Anglia „tengeri sólymaival”, amelyek lecsaptak hatalmas ezüstflottáira, és megdézsmálták Spanyol-Amerika sok ezer kilométeres partvonalának kikötőit.

Kalandvágó és kalózkodás hajtotta a parasztsziget kapitányair hét tenger csatatereire. Az angolok mind merészebb és tapasztaltabb ha-

jósokká váltak, s egyre nyilvánvalóbbnak tűnt, hogy ha a hatalmas spanyol birodalom nem töri meg a mohó sziget tengeri uralmát, az angolok a spanyol hatalom legveszedelmesebb vetélytársai lesznek Amerikában.

Az Erzsébet-kor nagy kapitányai kalandregénybe illő figurák, képzelenség másként tekinteni rájuk, mint a romantika szemüvegén keresztül. Ma, amikor Montreal és Bécs között kilenc-tíz órára rövidült az út, s a talpaspoharakból az óriási, ezüstös gépmadár fedélzetén ki sem löttyen az ital, szinte lehetetlen elképzelnünk, mit is jelentett négyszáz évvel ezelőtt egy tengeri utazás. A vállalkozások romantikája feledteti a komor tényeket: 100–200 tonnás, törékeny vitorlások járták a végtelen óceánt, tudatlan, babonás és maszatos tengerészek kezelték a nagy fehér vitorlákat. Ezek a szerencsétlenek, akiket gyakran a kikötők csapszékeiből, a rum mámorában hurcoltak a hajók fedélzetére, kőkemény, penészes kétszersültön és sózott disznóhúson tengették nyomorúságos életüket. A hajók mocskos belsejében hemzsegték a patkányok, s a kor hajósai tömegesen pusztultak a pestistől és a vitaminhiány okozta skorbuttól. Kilencágú korbács sújtott le rájuk, s kapitányaik olyan beláthatatlan térségeken lavíroztak primitív műszereikkel, amelyeket alig, vagy egyáltalán nem ismertek. Öltek és megölték őket, a gyengéket kifosztották, az erősekkel kereskedtek, hősök voltak és közönséges bűnözők – így született a brit birodalom.

Heroikus korszak volt ez, s miként a nagy eposzok is az *enumerációval*, a hősök felsorolásával kezdődnek, ismerkedjünk meg mi is a kor hőseivel. Ott látjuk mindjárt John Hawkinst, egy plymouthi kereskedő fiát, aki szerencsétlen néger rabszolgákat vásárolt össze a guineai parton, Afrikában, és eladta őket Brazília ültetvényeire, a portugáloknak. Részesé volt az Armada szétzúzásának: kalandor, admirális és rabszolgakereskedő.

Kegyetlen és mohó tanítványt nevelt Sir Francis Drake személyében. Drake a Föld második körülhajózója Magellán nyomán, sőt, ha figyelembe vesszük, hogy Magellán maga életét vesztette a Fülöpszigetek egyikén vívott csetepatéban, s csupán „Victoria” nevű hajójának sikerült megkerülnie a Földet, Drake kapitányé az első körülhajózás dicsősége. Drake a spanyolok amerikai birodalmának réme.

Útinaplójából naiv báj árad. Egészen természetesnek tartja, hogy templomokat rabol ki Chile partjain, spanyol gályákat űz Peru előtt, és részletes leltárt vezet a rablott kelyhekről, nyakláncokról és ezüst-pénzekről. „Az Ismeretlen Világ Főolvasója” – így nevezik némi joggal spanyol ellenfelei, de emlegetik „El Draque” – „A Sárkány” néven is. Ő az Armada vállalkozásának fő kiprovokálója, a brit tengeri hatalom egyik megalapítója.

Természetesen nem minden kapitány volt kalóz. Egy Devon grófságból származó igazi „country gentleman”, vidéki földesúr, Sir Humphrey Gilbert nem rabló útra indult a spanyol aranyvárosok ellen. Királynőjét nem a spanyol gályákról rablott kincsekkel kápráztatja el, hanem arra igyekszik rábeszélni, keressen Anglia közvetlen tengeri átjárót az Újvilágban – Kelet-Ázsia felé. Olvasott, tudós ember, ismeri korának minden földrajzi felfedező útját. 1576-ban adja ki *A Discourse to prove a Passage by the North-West to Cathaia and the East Indies* című röpiratát, amelynek pusztá címe is arra utal, hogy Gilbert és kortársai egy félig ismert, még sok meglepetést tartogató világban éltek. Magyarul így fordíthatnók a röpirat címét: Értekezés annak bizonyítására, hogy északnyugaton átjáró van Cathaia (Kína) és Kelet-India felé. A rokonszenves Gilbert műve ezekkel a szavakkal zárul: „Érdemtelen az életre az a férfi, aki a haláltól való félelmében nem áll hazája és önnön becsülete szolgálatába, s nem látja meg, hogy a halál elkerülhetetlen, míg a virtus és a hírnév örökkévaló.”

Gilbert bátor szavainak háttérében azonban sokkal fontosabb tényrt fedezhetünk fel: ő az első angol kutató, aki nem kincsekért akar az Újvilágba vitorlázni, hanem – a földrajzi ismeretek gyarapításának igényével párhuzamosan – a nincstelen tömegek letelepítését tervezi az észak-amerikai partokon. Ez a mohó juhok kora, az angol parasztság nemzeti nyomorának, szenvedéseinek csúcspontja. Az angol birtokos osztály és a születő tőkés vezető réteg jótékonyágához persze szó fér. Ugyanazok, akik tömegesen elűzték a földműveseket, most tengerentúli telepítésüket tervezik.

Gilbert azonban – az ismerős Hakluyttal együtt – megoldást keres a társadalmi katasztrófára, Új Angliáról álmodik, amelyet a nincstelenek alapítanak majd meg az amerikai erdők árnyékában, új

piacok ábrándképét szövögeti. Úgy gondolja, az őslakók majd szörme ellenében vásárolni fogják az angol gyapjút. De vásárlókká válhatnak maguk a telepesek is, akik majd dohányt és élelmiszereket, fát és egzotikus gyümölcsöket küldenek vissza az Óhazába, s az amerikai export ellenében felveszik Anglia termékeit. Nem csupán a gyapjuszövetet, talán az iparcikkeket is. Fél évszázadon belül Gilbert álmai valóra válnak, s még a XIX. században is megfigyelhetjük, hogy az ipari forradalom korának Angliája termékeny kereskedelmi kapcsolatban áll a már független Egyesült Államokkal: gabonáért és gyapotért iparcikkek vándorolnak az Újvilágba.

Gilbert röpiratán felbátorodva indul az északnyugati átjáró felkutatására Martin Frobisher, aki Kanada északi partjai és a sarki óriás szigetek között hiába keresi az átjárót. Frobisher még reménykedik abban, hogy aranyat talál, hoz is holmi fekete érc-salakot, de az ismét csak „kanadai gyémántnak” bizonyul.

Frobisher nyomában Sir Humphrey Gilbert is nekivág a végtelen vizeknek. Kartát kap Erzsébettől 1578-ban, amely engedélyezi számára, hogy „felfedezhessen minden távoli pogány és barbár földet, melyek nincsenek egyetlen keresztény fejedelem vagy nép birtokában sem . . . s elfoglalhat minden földet, melyeket jónak lát megszállani, s élvezheti azok gyümölcsseit”.

1583-ban hat hajóból álló flottát vezet Amerikába Gilbert, vele tart számos „*gentleman adventurer*”, úri vállalkozó, köztük féltestvére, Sir Walter Raleigh, aki még nagy szerepet játszik majd Amerika betelepítésében.

Gilbert nem jár sikerrel. Kiköt a ködös Új-Fundland szigetén, s úrnője nevében birtokába veszi azt. A rideg partokról azonban visszatér, hogy majd a következő nyáron ismét szerencsét próbáljon. Az atlanti vizeken azonban orkán, ólmos eső, „piramis magasságú hullámok” fogadják. Szeptember 9-én, egy hétfői napon – írja az expedíció egyik tagja, Edward Hays – „*a fregattot csaknem elsodorta a szél, s majdnem alányomták a hullámok, mégis ez egyszer megmenekült még. Generálisunk [Gilbert] könyvvél a kezében átkiáltott nekünk a »Szarvas« fedélzetére: »Tengeren ugyanolyan közel vagyunk az Éghez, akár a szárazon!«*” Éjfél után azonban, keddi napra virradólag, hirtelen kialudt a lámpás Gilbert hajójának, a

„Mókus”-nak fedélzetén. Sir Humphrey Gilbert a hullámokba vezett. Vele együtt temették zöld hullámsírba a természet erői a művelt Budai Parmenius Istvánt, akiről a krónikás a következőket jegyezte fel: „... csaknem százan vesztenek el. Közöttük alámerült egy tudós ember, egy magyar, aki Buda városában született volt, s ennél fogva Budaeus-nak nevezték. Kegyességből és lelkesültségből vállalkozott ez a férfi, hogy latin nyelven feljegyezze az emlékezésre méltó tetteket és eseményeket... nemzetünk dicsőségére. Ugyanő ékes szavú szónok s korunk ritka poétája volt.” Budai Parmenius a felfedezések korának első magyar mártíra.

A királynő megbízatása most a féltestvérré szállt. Sir Walter Raleigh tudós ember volt, jó katona és ügyes kapitány. Ez a rendkívüli ember elhatározta, hogy a rideg észak helyett délebbre próbálkozik, a spanyolok laza erődláncolatával határos partokon. Két hajót küldött az amerikai vizekre, ezek horgonyt vetettek Roanoke szigetén, a mai Észak-Carolina partszegélyén. Ekkor nevezték el az észak-amerikai partokat a Szűz Királynő, Erzsébet tiszteletére – Virginiának.

1585-öt írtak, amikor Raleigh ügynöke, Ralph Lane száznyolc férfival megtelepedett Roanoke szigetén. Egyévi nélkülözés után azonban hajójának fedélzetére vette az első angol telepeseiket az éppen arra tévedt Sir Francis Drake, A Sárkány. Néhány újabb dohánylevél érkezett a kudarcot vallott vállalkozás életben maradt tagjaival Angliába, és még valami: első ízben csodálhatták meg angol földön a burgonyát.

Raleigh nem csüggedt. 1587-ben John White-ot küldte Amerikába százötven telepessel, akik közül tizenheten asszonyok voltak. Itt, Roanoke szélfúttá partjain, röviddel partraszállásuk után született White unokája, Virginia Dare, egy kislány, az első angol gyermek, aki az óceánon túl látta meg a napvilágot. White hazavitorlázott, hogy élelmiszert hozzon telepeseinek, mire azonban hazaért, elérkezett az Armada éve: az 1588. esztendő. Három évig nem küldött segítséget az anyaország a hátrahagyottaknak. Amikor végre angol hajó kötött ki a szigeten, Virginia első telepeseinek már nyomuk sem volt. A kis Virginiával együtt eltűntek, mint a kámfor. Csupán a szét-

hullott kunyhók közelében, az egyik vastag tölgyfa törzsén találtak a matrózok egyetlen, késsel bevéssett, ormóttan szót: CROATAN.

A csoport eltűnése a történelem titka maradt. Valószínű, hogy a kroatan indiánok hurcolták el azt a néhány legyengült, kiéhezett embert, aki életben maradt.

Elérkezett, majd elmúlt az 1588. esztendő. A válság viharfelhői feloldódtak abban az orkánban, amely partra vetette vagy szétzúzta a Spanyol Armadát. A merész kis matróznépből elsőrendű tengeri hatalmasság lett. Anglia népe is tudatára ébredt nagyságának, költők és udvaroncok dicsőítették a vörös hajú Tudor királynőt – Edmund Spenser költeményében, a *Tündérkirálynőben* Erzsébet a *Gloriana*, a Dicsőség Királyasszonya nevet viseli.

Emlékezzünk vissza a fontos dátumra: 1589-ben lát napvilágot Hakluyt földrajzi tanulmánygyűjteménye, Az angol nemzet főbb hajózásai . . . – tehát éppen az Armada szétzúzását követő évben. Maguk a kapitányok szólalnak meg a vaskos kötetben – s az angol nép ráébred arra, hogy máris nagyszerű hőstetteket hajtott végre a „Spanyol Fúria” ellen –, s előttük a még fényesebb jövő.

Amíg Spanyolhon tengeri vállalkozásai egy feudális állam kincsrabló hadjáratai, s a beözönlő ezüst és arany nem a tőkés termelőmód árhullámát korbácsolja fel, hanem élettelen kincstömeggé halmozódik egy nagyon szegény és kopár királyságban – addig az angol parasztság szétzúzásával mind erősebbé válik a Szigeten a tőkés termelőmód, és mozgékony kereskedelmi tőke áramlik a tengerentúli vállalkozásokba. Az angol nemes urak, s még inkább a főnemesek ifjabb fiai, akik nem kapnak részt az örökségből, most a tengeren keresik a boldogulás útját. Ők nem *halmozzák* az inkák véres aranyát, hanem *befektetik*. A királynő kartái, felhatalmazásai még feudális jellegűek, a nagy kereskedelmi társulások azonban a tőkés gazdálkodás árnyát vetik előre. Az 1600. évben megalakul a híres és hírhedt Kelet-Indiai Társaság, az East India Company. Alaptőkéje szerény: mindössze 72 ezer font sterling. Ez a 72 ezer font – és az öreg királynő megbízólevele – azonban elindítja a britek ázsiai hódításainak lavináját.

Arra is lehetőség nyílik, hogy a sebzett spanyol birodalom amerikai birtokainak szomszédságában, a virginiai parton is megkezdődjék

a birodalomépítés. Sir Walter Raleigh életpályája ugyan tragikus mélységbe bukik – a fejlődést azonban nem akadályozhatja meg semmi.

Raleigh afrikai telepítéssel is próbálkozik a guineai parton, amerikai terveit azonban sohasem adja fel. 1602-ben útnak indul ötödik expedíciója Amerika felé. Ez is bukás. A törhetetlen ember azonban büszkén kiáltja London városában: „*I shall yet live to see it an English Nation!*” – „*Mégis megélem még, hogy [Amerikát] angol országnak lássam!*”

Nem látja meg soha! Erzsébet sírba dől, s a merev Stuartok követik a trónon. Jakab király a Tower legsötétebb tömlöcébe veti hősünket, aki tizenkét esztendő telt szigorú fogságban – s megírja világtörténetét. Egyszer meglátja még a napvilágot: kiszabadul (bár nem nyer kegyelmet), és expedíciót vezet Dél-Amerikába, az Orinoco mocsaras torkolatvidékére. Ez utolsó kudarca: árulással vádolják, és lefejezik a londoni Old Palace udvarában azt az embert, aki a legtöbbet tette Amerika meghódításáért.

Két évvel Shakespeare halála után hajtja a bárd alá fejét Sir Walter Raleigh, tehát 1618-ban. Tizenkét évvel előbb azonban két fontos kereskedelmi társulás született: a London Company és a Plymouth Company. Királyi felhatalmazást, kartát nyernek, hogy feloszthatják maguk között a virginiai partot, pénzt verhetnek, adót szedhetnek, törvényeket hozhatnak, de felelősséggel tartoznak a királynak.

1606. december 17-én három kis vitorlás indul el a Londoni Társaság megbízásából a téli Atlanti-óceánon. Parancsnokuk híres tengerész, Christopher Newport. A három hajó fedélzetén és gyomrában százöt utas szorong. A legnagyobb, a „Susan Constant” száztonnás fahajó, a „Goodspeed” és a „Discovery” ennél is kisebb.

Michael Drayton, a költő verset farag az ünnepélyes alkalomra:

*„Soká maradtatok
hazátokban, britek.
Szálljatok mint a szél,
vitorlátok fehé.
Túlnan arassatok
dicsőséget, nagyot!*

*Nézzétek, odaát
a Föld más szögletében
vár rátok gyöngy, arany,
és gazdag földje van
Szép VIRGINIÁNAK,
mert az a földi éden.”*

Az „Édenbe” indulók tizenhétig hánykolódnak a fenyegető tengeren, csupán 1607. április 26-án pillantják meg a Chesapeake-fokot. Newport és társai, George Percy, Edward-Maria Wingfield, s a Magyarországon a török ellen küzdő, kalandos életű John Smith ezután felkutatják a hatalmas Chesapeake-öblöt, kedvező helyet keresnek a városalapításra. Végül megtelepszenek egy lapos, mocsaras szigeten 1607. május 14-én. Gerendákból erődöt építenek, nádtetős kunyhókat tapasztanak sárral, náddal fedik templomuk és raktáruk tetejét is. Két hét múlva visszavernek egy indián támadást. A szárnalmas települést a királyról Jamestownnak, Jakab Városának nevezik.

Jamestown történetének kezdete szánalmas és iszonyú. A százöt férfi közül csak tizenketten kétkezi munkások: földművesek, ácsok. Van egy kovácsuk, egyetlen kőművesük, egy borbélyuk és egy szabóinasuk. Több mint ötvenen „gentlemanek”, pénztelen, kalandvágó, semmire sem jó léhűtők. Fél év telik el nagy nyomorúságban, s ötvenegyen halnak meg különféle betegségekben, sokakat az éhség ragad el az idegen parton.

Maroknyi erős akarátú és kemény öklű férfi tartja össze a legyengült kis csoportot: Wingfield, aki a „kormányzó tanács” első elnöke, Gosnold, egy ügyes tengerész, Raleigh tanítványa, főként azonban a bátor katona, John Smith.

A gyarmatosság művészetét még tanulniok kell. Túlságosan későn érkeznek a tavaszi vetéshez, az erdőirtás lassan halad. Egyetlen táplálékuk a rovaroktól hemzsegő búzából és zabból főzött kása. Állandóan rettegnek az indiánoktól. A mocsarak lázat lehelnek. Van olyan éjszaka, hogy hárman-négyen is kiszenvednek a földbe vajt kunyhókban és a vékony nemezsátrak alatt. Meghal Gosnold, a ten-

gerész. Írmapja sem maradna a kolóniának, ha nincs közöttük John Smith, a katona.

Smith még ereje teljében lévő férfi. Előbb a francia, majd a németalföldi zsoldos seregben szolgált. Később matróznak szegődött egy földközi-tengeri vitorlásra, spanyol társai azonban vízbe vetik mint protestáns eretneket. Egy másik bárka megmenti, Egyiptomba kerül. Onnan Itáliába vetődik, és újra zsoldosnak szegődik. Így kerül Erdélybe, ahol a török ellen harcol a keresztény seregben: egymás után három törököt hív párviadalra, s mind a hármat megöli. Végül mégis az oszmán hatalom foglya lesz, rabszolgaként eladják a krími tatároknak. Egy éjjel megöli rabtartóját, és elmenekül az orosz pusztaságba. Hazájába visszatérve csatlakozik a virginiai gyarmatosokhoz.

A kalandregényhez hasonló életút még ezzel sem zárul le. Amikor a Chickahominy folyó partján cserkészik, az indiánok fogságába esik. Néhány napig zsebben hordott iránytűjével szórakoztatja a bennszülötteket. Végül mégis halálra ítélik, és kínczölöphöz kötik. Ekkor – a legenda szerint – maga a főnök lánya, Pocahontas rohan oda a derék fogolyhoz, akin megesett a szíve.

Legalábbis ezt beszéli el érdekes és magyar vonatkozásokban is gazdag emlékirataiban John Smith. A történeti kutatás nem igazolta az indián leányka történetét. Annyi bizonyos, hogy Smith megbarátkozott az indiánokkal, és társait a tőlük szerzett kukoricával mentette meg az éhhaláltól.

A kétségbeesett kis csapat most Smitht választja kormányzónak. 1608 januárjában vitorla tűnik fel a végtelen óceánon, Newport kapitány tér vissza Angliából. Jamestown kunyhói között harmincnegyzsontig soványodott, hosszú szakállú emberi roncs ujjong. Egyre érkeznek az újabb telepések, s amikor Smith 1609-ben visszatér Angliába, hogy papírra vesse hányatott életét, már ötszázan népesítik be Amerika első angol városát.

Ez az ötszáz is iszonyú golgotát jár. Virginia újonnan kinevezett kormányzója, Lord de la Warr kilenc vitorlással, ötszáz férfival és néhány asszonnyal indul Amerikába, éppen Smith, a Katona visszatérésének esztendejében. A Bermudákon vihar szórja szét őket. A lord hetekig javítgatja, tatarozza sebzett vitorlásait. Ezalatt a

jamestowni ötszáz szűkös napokat él. Az indiánok hűvösebbek: többé nem ajándékoznak kukoricát a magukéból – csengettyükért cserében. Pusztít az éhínség: 1610 tavaszát mindössze hatvanan élik meg.

Végső elkeseredés lesz úrrá a csontvázzá soványodott csoporton. Júniusban összecsomagolják szegényes cókmojkukat, négy kis csónakot ácsolnak, majd dobszó mellett alácsurognak a folyón a Mulberry Islandre, az Eperfák Szigetére. Itt töltik korgó gyomorral a langyos éjszakát, s halálra szántan már azon töprengenek derengéskor, nekivágjanak-e a végtelen vizeknek sajkáikkal – amikor föltűnik a horizonton néhány fehér vitorla. Megérkezett Lord de la Warr, megérkezett a várva várt elemózsia.

Jamestown lakói visszatérnek szélfúttá, szegényes viskóik közé. Virginia gyarmata megmenekült.

Anglia protestánssá lett – szokás mondani –, mert a pápa nem egyezett bele VIII. Henrik válásába, nem merte magára haragítani Aragóniai Katalin hatalmas spanyol rokonait. Hallani sem akart hát arról, hogy a Tudor fejedelem felcsügöl vegye csúnyácska, ám sex appeallel bőven megáldott udvarhölgyét, Boleyn Annát.

Csakhogyan Anglia nem ezért lett protestáns. A XVI. század első harmadában a szakadás hangulata mindenütt a levegőben volt Európában. Tudor Henrik csak Luther nyomába lépett, de sohasem terelhetette volna az anglikán egyház bárányait, ha nem kedveznek lépésének a szerelmi ügyeknél kevésbé látványos, ám sokkal hatalmasabb áramlatok.

Gondoljunk az előzményekre. Itt, az angol szigeten született, küzdött és halt meg John Wiclif, a tüzes szónok, aki már 1369-ben az egyházi javak megadóztatását követelte. Nyíltan lépett fel a római egyház világi hatalma ellen, gyalázta a pápai kúria (vagyis a központi pápai hatóságok) pénzügyi politikáját, sőt követelte a kolostorok feloszlatását.

Mennyivel szívósabb gyökerek ezek VIII. Henrik udvarhölgyének szerelmi kötelékeinél! Wiclif, ahogy korosodott, úgy tüzesedett. 1378-ban már a Szentírásra, mint az egyetlen autoritásra, az egyetlen tekintélyre hivatkozva tagadta a pápai főhatóságot. Kikelt a papi nőtlenség, a cölibátus ellen. Kétkedett abban, hogy a szentmise-áldozatban valóban *transzszubsztanciáció* történne – tehát kétkedett abban, hogy a kenyér és a bor lényege szerint valóban Jézus testévé-vérévé változik. (Azért transzszubsztanciáció, tehát *átlényegülés* ez, mert a külső látszat a római hit szerint nem változik.) El tudjuk-e képzelni azt a sokkot, amit Wiclif tanai okoztak? Ma már aligha.

Pedig mondott és tett ő egyebet is. Támadta a fülbegyónást, újra lefordította az *Új Testamentumot*, s elveit vándor prédikátoraival, a lollardokkal terjesztette az országban.

Pedig Wiclif nem népi forradalmár vagy félművelt fantaszta, hanem a teológia professzora Oxfordban. (A Bárányt az eretnek Farkasra bízta?) Nemes támogatói és klerikus ellenfelei végül összefogtak ellene, s a lutterworth-i plébániára száműzték a hittudóst, aki ekkoriban már nyilvánosan Antikrisztusnak nevezte a pápát. Wiclif tanait még a konstanzi zsinaton is eretneknek bélyegezték, pedig akkor már harminc éve sírban feküdt John Wiclif porhüvelyé.

Amit Wiclif elkezdett a Szigeten, azt folytatta Jan Hus a Kontinens szívében, Csehországban, majd Luther német földön, Jean Calvin Francia-Svájcban. A tiltakozás, a protestálás hullámai egymásba fonódtak, döngették a római révipartot.

És nem maradt ez értelmiségi lázadás. A protestantizmus terjedt a nemes uraságok, az izmosodó polgárság, a leigázott parasztság soraiban is. Angliában így elegendő volt egyetlen epizód, egy magánügy: Boleyn Anna szerelme a királlyal.

Elérkezett az ideje, hogy gondosabban megvizsgáljuk az angliai hit-erjedés árnyalatait, mert ha ekkoriban a feudális rend nem hanyatlik Angliában, a protestantizmus árhulláma sem magasodik föl, s az amerikai Vadonba – földönfutók és vallási üldözöttek híján – legfölbjobb bűnözőket lehet áthajózni, amint ez Ausztrália betelepítésekor történt, a XIX. század elején. Ausztrália pedig igen jeles példa: értjük-e már, hogy a déli kontinens miért olyan ritkán lakott, amíg Észak-Amerika százmilliókat táplál?

Tudjuk, hogy Anglia forrongott ekkoriban. Nem csupán a juhok falánksága miatt. A hit területén is egymást érték az áramutések. VIII. Henrik alatt Anglia és Róma szakítottak – a nemzeti egyház feje maga a király lett, az máig is. Ezt az angol egyházat nevezzük mi anglikánnak, ezt nevezik hivatalosan *Church of England*nek, a kortársak pedig *Established Church*nek, ami *Elfogadott* vagy *Bevett Egyház*at jelent.

A szakadás azonban nem volt ilyen egyszerű és sommás. Henrik utóda a gyermek VI. Edward idején a pápai főhatalom – úgy tűnik – a múlté, sőt tért hódít a kálvinizmus. Maradjunk azonban egy szóra

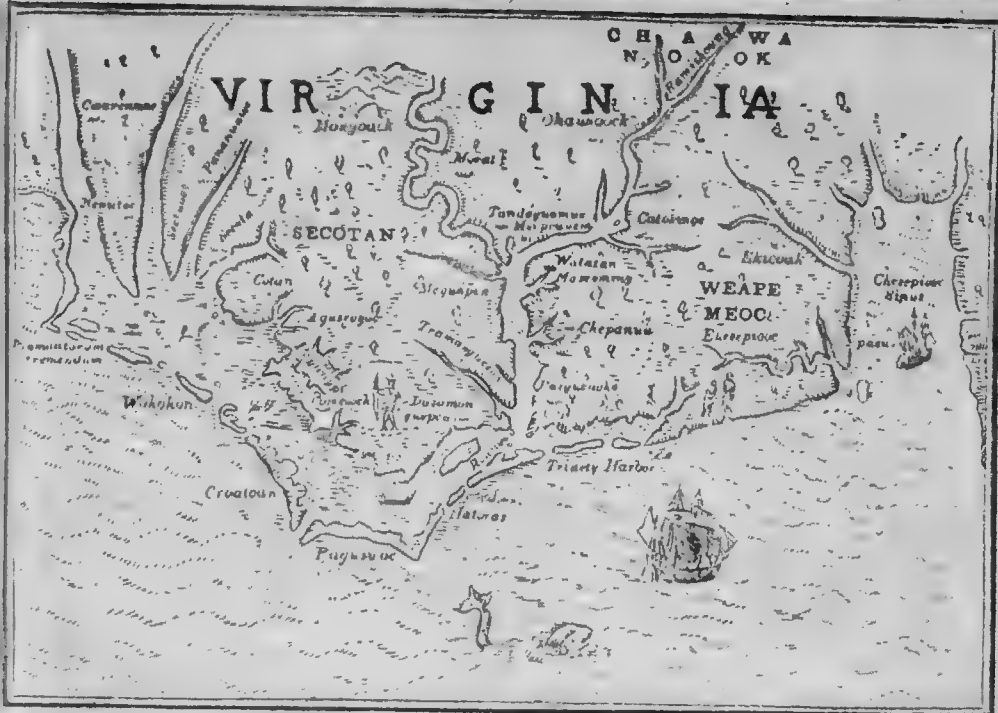


Shakespeare kortársa. Essex nagy ellenfele, a csinos, démonikus kalóz és kalandor, kapitány és udvaronc: Sir Walter Raleigh. Ő nevezte el a szűz királynőről Virginiának az amerikai partokat. Életútjának utolsó állomásai: börtön, dél-amerikai balsiker, vérpad.

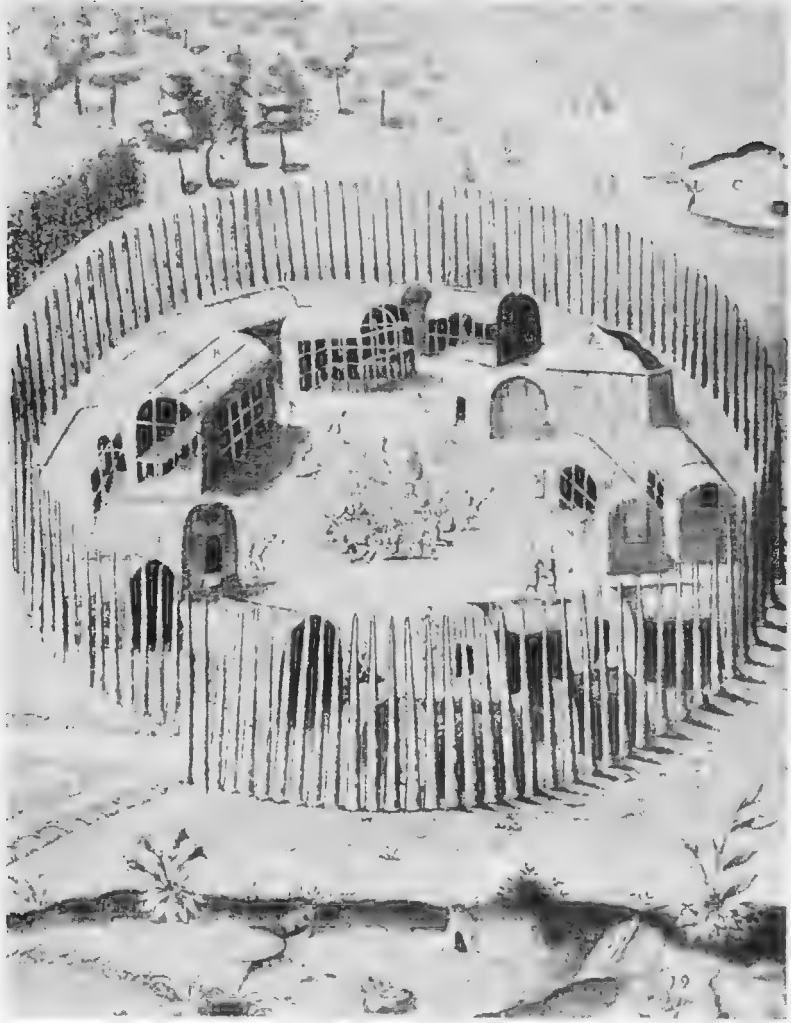


C. Smith takes the King of Paspahegh prisoner. A^o 1609.

John Smith, a Magyarországon is járt kőbor katona foglyul ejt egy kimondhatatlan nevű, óriás termetű indián „királyt”.



Ilyennek látták Virginiát térképükön a közeledő hajósok. Az óceánban tengeri kígyó úszik, a feliratok csekély kivétellel indián törzsek és települések nevére utalnak.



Virginiai idill. Az indiánokat éppen hogy csak felfedezték. A szűzföld tehát lakott. a kunyhókat cölöpsánc védi az ellenséges törzsek ellen. A legnagyobb ellenség, a fehér ember, e pillanatban még csak rajzol.



Így képzelte a művész a kukoricát vető indiánokat. A „vadember” a valóságban egyes földművelő, a fehér telepes tanítómestere. A hála azonban elmaradt.



Powhatan „király” és a királyi „trónterem”. Metszet a „Virginia Általános Története” című tudós könyvből, nyomtatták Londonban, 1624-ben.

King JAMES

His COUNTERBLAST to

TOBACCO

To which is added a
LEARNED DISCOURSE

Written by
Dr. EVERARD MATNWARINGE,
Proving that TOBACCO is a procuring Cause
of the SCURVY.

WITH
A short Collection out of Dr. George Thom
Treatise of FLOODS against smoking TOB

ALSO,
Serious Cautions against Excess in DRINKING

WITH
Many Examples of Gods severe Judgments upon
sious Drunkards, who have died suddenly.

CONCLUDING WITH
Witty Poems against TOBACCO, By JOSH. SYLVESTER.

Printed and Published at every paper for the Age.

Assembled at the House of the Lord, at the House of the Lord, at the House of the Lord.

Revised according to Order, June 4. 1672.

London, Printed by John Harcourt, and are to be Sold at the Town Church
P. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676. 1677. 1678. 1679. 1680.

„Jakab király ellencsapása a dohányra – az első anti-nikotínista ismeretterjesztő mű. Hatása semmi – vagy éppen fordított.



A híres „Mayflower”. Természetesen rekonstrukció.

az anglikán egyháznál. Milyen az anglikanizmus? Így válaszolhatunk: az anglikanizmus doktrínái és liturgiája a lutheránus, az evangélikus teológia, valamint a római katolikus hit és gyakorlat ötvö-zete. Egy római katolikus hívő otthonosan érzi magát az anglikán templomban, míg másfelől a kálvinista istentiszteletet éppen cicomát-lan szépsége, puritanizmusa folytán kissé ridegnek, de legalábbis dísztelennek érzi.

Nem volt alkalmunk, hogy ebben a történetben az angol történelem e viharos korszakának pontos rajzát adjuk, s valljuk meg: most sincs. Annyi bizonyos, hogy az ifjan sirba dőlt Henrik-fi (ő a *Koldus és királyfi* királyfija), VI. Edward halála után a katolikus Mária került a trónra. Ekkor néhány éven át éppen nem volt könnyű protestánsnak lenni Angliában. Rövid időre a máglya is divatba jött, s az angol protestantizmus elnyerte első mártírjait. Mégis éppen a rőzseláng az, mely elemésztí a katolikus ellenreformációt.

Milyen szép és igaz is az a tragikus történet, amikor Latimer és Ridley püspököket, két protestáns püspököt 1555-ben a máglyához hurcolnak, és meggyújtják a halálos gallyakat. „*Be of good comfort*” – „*Érezze magát kellemetesen*” – kiáltja Latimer társa felé a tűz pattogása közt. „*Legyen férfi. E napon oly gyertyát gyújtottunk Isten kegyelméből Angliában, melyet – hiszem – sobasem oltanak el.*”

Az angol protestantizmus valóban eléghetetlennek bizonyult. Mária királynő pedig a Bloody Mary (Véres Mária) egyáltalán nem hí-zelgő melléknevet kapja az angol annalesekben.

Ismét visszalendül az óriási szellemi inga. A rőt hajú Erzsébet, a Szűz Királynő uralma idején a hivatalos vallás visszatér a Henrik idején kialakult józan anglikán középútra. Az államvallás heves vál-tozásai mindenestre súlyos terhet róhattak azokra a kortársakra, akiknek valóban volt vallási meggyőződésük. Akiknek pedig nem lett volna, azoknak színlelniük kellett. Érthető, hogy ez a sodró crejű ideológiai vihar, mely egy nagy társadalmi felfordulás, a tőkés termelőmód fokozatos érvényre jutásának ideológiai vetülete, nem mutat tiszta tükörképet az utókornak. A kor kedvez a szekták és a kü-lönféle vallási árnyalatok szaporodásának.

Az első, a legerősebb csoportot a *puritánok* alkotják. Már Erzsébet alatt fellépnek. Befolyásuk nöttön nő – a protestáns angoloknak

ez a tömege az anglikán egyházat édesanyjának tekinti (ők használják ezt a kifejezést) – mindössze meg kívánja tisztítani a hitgyakorlatot a katolikus cicomától és a „bálványimádás” maradványaitól. Ezek a tisztítók tehát a puritánok. Ők elsőként a püspöki hatalomnak akarnak véget vetni, az anglikán püspöki hatalom emlékezteti őket leginkább a pápista zsarnokságra. Az egyház kormányzatát világiakból álló presbitérium kezébe kívánják adni, ezért is nevezik a puritánokat kissé hivatalosabban *presbiteriánusoknak*.

A harc olyanféle szerény kezdetekből indul ki, mint Bizáncban a képrombolók mozgalma. Az első lépcsőfok a fényes papi ornátus, a díszes oltárkép, a faragott, aranyozott szobrok elleni hadakozás. A puritán ellenállás második lépcsője az úrvacsora és a keresztség *automatikus* üdvözítő erejének kétségbevonása. Ha ugyanis ezek jelentősége elhomályosodik, megfakul a klérus tekintélye.

Az ideológiai szőrszálhasogatásnak azonban van politikai vetülete is. A társadalom egyre elégedetlenebb a király feudális egyeduralkodásával. A parlamenti többség mindinkább puritánokból tevődik össze. Itt a harc már nem az aranyfüst ellen folyik, hanem a polgári átalakulásra irányul. Így lesz egy vallási mozgalomból vallási színezetű politikai harc, később – forradalom!

A protestáns tömegek egy másik csoportja még konokabb ellenzékbe vonul. Ők a *szeperatisták*, tehát az elválni akarók, az *independensek*, vagyis függetlenek, akik az egyházközségek teljes autonómiáját követelik.

És itt kezdődik a Zarándok Atyák története.

*

Nem voltak sokan a szeperatisták, de ők alkották a különvéleményt osztók élcsapatát. Egy csoportjuk Nottingham grófságban élt valami, a mai térképeken meg sem található Scrooby nevű heidségben. John Robinson volt a papjuk, tekintélyes vezetőik egyike pedig a helyi postamester, név szerint William Brewster.

Scrooby szeperatistái földönfutókká lettek, és szomszédaik zaklatása elől Németalföldre menekültek, protestáns testvéreik közé, akik kivívták Európa első polgári forradalmát. Előbb a hatalmas és

gazdag Amsterdamban, később a híres egyetemi város, Leyden falai között kapnak menedéket Scrooby vándorai.

Van egy angol kifejezés: *alien corn*, szó szerint idegen magvat jelent – képletesen pedig szülőföldjéről, népe közül kiszakadt hontalant, aki idegen az idegenek között. A menekültek is „idegen gabonaszemeknek” érezték magukat a holland mezőben, a szélmalmok és a szűk csatornák, a grachtok világában. Hitük ugyanaz volt, nyelvüket, szokásaikat azonban egy világért föl nem adták volna. Vissza azonban már nem térhettek az angol szigetre. Hanem hallottak Virginiáról, s kedvük támadt, hogy a Vadonban kezdjenek új életet, s úgy imádhassák istenüket, ahogy azt valami belső hang diktálja nekik.

Az a százhuszonöt férfi és asszony, aki Leydenben kereste az új hazát, most egy angol nemesúr támogatásával és egy visszataszító uzsorás, Thomas Weston pénzén felszerelt két hajót. A nagyobbikat „Mayflower”-nek nevezték, vízkiszorítása száznyolcvan tonna volt, hossza harminc, szélessége hét méter. A kisebbiket „Speedwell”-nek, ez alig állta a tenger hullámain. Léket is kapott azon nyomban, ezért mindkét vitorlásnak vissza kellett fordulnia. Az uzsorás más személyeket is a nagyobbik hajóra akart zsúfolni. Néhányan elvesztették kedvüket, szétszéledtek. A zöm azonban, szám szerint kilencvenkilenc – nekivágott az óceánnak.

Papjuk, John Robinson, Leydenben maradt. A postamester Brewster és másik vezetőjük, John Carver már elaggott ember volt. A társaság nagy része azonban erős, merész, fiatal férfiakkból állott. A bátor William Bradford alig múlt harmincéves, Edward Winslow éppen huszonöt. Plymouth kikötőjében csatlakozott hozzájuk a Semmibe vezető úton egy nyílt tekintetű ifjú katona, a harminchat esztendőes Miles Standish. Ő maga nem is volt szeparatista vagy puritan hitű, csupán megkedvelte a bátor kis csapatot.

Vitorlát bontottak végül az ifjú Zarándok Atyák – mert ezen a néven vonultak be később a világtörténelembe a „Mayflower” hajósa. Két hónapig hánykolódtak az Atlanti-óceánon, végül aztán a Plymouthi Társaság határainál sokkal északabbra értek partot. A Tőkehal fokán bocsátották alá horgonyukat, azon a ponton, ahol ma Provincetown városa áll, Provincetown, melyet ne tévesszünk össze

a híres egyetemi várossal, Princetonnal. Innen azonban kisvártatva továbbhaladtak a mai Massachusetts állam Plymouth városáig.

Persze nem volt még ott város, hogyan is lett volna, csupán egy nagy, esőáztatta szikla. 1620. december 16-át írtak. Ólmos zápor paszkolta a rideg észak-amerikai partot. A záporból hóesés lett, másnap már bokáig érő hótakaró fedte a part fövényét. A téli zivatar a zarándokokra permetezte a tengerhabot, ruhájukon jéggé fagytak a víz-cseppek.

Amikor napokkal előbb, a szürke hajnalban földerengett előttük a Tőkehal foka, látták már, hogy északabbra tévedtek. Félelem fogta el őket arra a gondolatra, hogy a számukra törvényesen kijelölt földeken túl értek partot, ezért a csapat negyvenegy felnőtt férfitagja okmányt szerkesztett.

Ez a Mayflower Compact, a Mayflower Szerződés, a büszke utókor szerint „a világ első írott alkotmánya”. Az-e vagy sem, most ne firtassuk. Minthogy azonban tény, hogy a mai Amerika születésének pillanatáról úgy ír és beszél, hogy a demokratikus gondolat akkor fogantatott, érdemes felidéznünk a jelentős okirat legfőbb pontjait.

A Mayflower Szerződés aláírói, „rettegett fejedelem uruk, Jakab király hű alattvalói”, ünnepélyesen és kölcsönösen kötelezik magukat, hogy megalapítják az első telepet Virginia északi tájain. (Virginia ekkor még az egész atlanti partot jelenti.) Isten és egymás előtt határozzák erre magukat, s mindjárt „polgári politikai testületet” alakítanak. Ez a „civil body politic”, ez a polgári politikai testület igazságos és egyenlő törvényeket hoz, azoknak érvényt szerez, s időről időre előljárókat hív egybe, akik majd a kolónia közjában fáradoznak.

Megfogadják, hogy a közös elhatározással hozott törvényeknek s a választott előljáróknak engedelmesen alávetik magukat. A negyvenegy férfi ezután aláírja a megható okmányt. Mert valóban az. Távol a keresztény világtól, mint valami XVII. századi űrhajósok fogalmazzák meg okmányukat, bátran és óvatosan, s ha a polgári testület nem polgári és nem politikai abban az értelemben, amint ma használjuk e szavakat, kétségkívül egy kis csapat európai hajótörött önkormányzati szándéka tükröződik benne.

A Mayflower Szerződéstől nem vezet töretlen út az amerikai de-

mokráciáig. A Szerződés nem szabja meg a sajátos „amerikai utat”, ám ha önmagában tanulmányozzuk, akkor feltétlenül tiszteletet ébreszt.

De térjünk vissza a mohos plymouthi sziklához. Néhány nap azzal telt, hogy a legyengült és összetört emberek kunyhókat ácsoltak, éjszakánként pedig visszatértek a part mellett imbolygó lélekvesztőre. A téli viharokban sokan megfáztak, megbetegedtek. Negyven férfi és asszony dőlt sírba, közöttük Bradford, Winslow és Standish felesége.

Elérkezett végre a tavasz. A „Mayflower” vitorlát bontott Anglia felé, a Zarándok Atyák pedig ott maradtak kunyhóikban, sok száz mérföldnyire a legközelebbi európai településtől. Egy sem akadt köztük, aki visszatért volna a matrózokkal, s lehetetlen fel nem figyelnünk az erkölcsi erő szerepére, amely az amerikai történelemnek ezen a kezdőpontján különös élességgel rajzolódik ki.

Indiánt egészen március haváig csak messziről láttak. Egy tavaszi napon azonban szép szál, barna bőrű bennszülött közeledett kettjeikhez, megállt, majd meglepő módon így szólt hozzájuk:

„*Welcome, Englishmen!*” – „*Üdvözlét, angolok!*”

Szamoszet volt az indián neve; a wampanoag törzs harcosa brit halászsoktól tanult néhány angol szófoszlányt. Később újra megjelent Szamoszet, vele pedig indián társa, Squanto, akinek életsora regénybe kívánczik. Squantót korábban itt cserkésző halászsok rabolták el, így került Angliába. Ott folyékonyan megtanulta a nyelvet, később pedig valamiképpen visszakerült az Újvilágba. Ez azonban sokkal kevésbé jelentős, mint az a tény, hogy a derék indián megtanította a sápadtarcúakat, hogyan kell kukoricát termelniük. Tanította őket halászni is – csekély sikerrel. A derék Squanto nélkül bizony éhen pusztulnak a Zarándokok.

Így azután két deszkaszál tartotta fenn a plymouthi szikla telepeit a viszontagságok óceánján: erkölcsi erejük és az indiánokhoz fűződő barátság. Ötven évig zavartalan volt a jóviszony. Ötven esztendőn át a fehérek testvéreikként bántak „rézbőrű” barátaikkal. Akkor azután kiírtották őket. Erről azonban később.

Érdemes eltűnődni azon, hogy vajon a Zarándokok rakták-e le az amerikai demokrácia alapjait? Vannak ugyanis amerikai történetírók, akik a gyarmatok későbbi nagy függetlenségi harcát, a polgári

demokratikus szabadságjogokat szépen csillogó fonálnak tekintik, amely visszagombolyítható a plymouthi szikláig.

Nézzük hát röviden a Zarándokok tulajdonviszonyait, első, kezdetleges közigazgatási és törvényhozási erőfeszítéseiket. A tulajdonviszonyokat illetően az első tényező, amelyre felfigyelünk, az, hogy ezek a szegény emberek – adósok voltak. Mr. Thomas Weston adósai. Személyszállítás, fuvardíj fejében kölcsönt kaptak, s a kölcsönt a Vadonból és az óceánból kellett kicsikarniuk: hallal és szőrmével szolgáltak.

Squanto erőfeszítései ellenére azonban a Zarándokok sohasem váltak ügyes halászokká. Annál nagyobb sikerrel állították fel csapdáikat az erdei tisztásokon: adósságukat főleg prémel törlesztették. A történelmi szerepű uzsorás, Weston ugyanis azt kívánta, hogy valamennyi tizenhat éven felüli Zarándok hétévi munkát végezzen számára, a londoni üzletház csaló főnökének javára. A hét év elteltével minden családfőnek egy-egy értékpapírt ígértek a Weston-résztvényekből.

Sok száz év után derült ki a londoni levéltári adatokból, hogy az úttörőket rútul becsapták és kiszipolyozták. Egyik, 1800 font sterlinges részletükre a boldogtalanok csaknem 20 000 font értékű szőrmével fizettek. Ezért is neveztük Westont csalónak, ezért vontuk meg tőle kezdettől fogva rokonszenvünket.

A nyáron kellemes, ősszel barátságtalan, télen hófedte parton a Zarándokok első pillantásra valamiféle európai faluközösség vagy ösközöségi csoport képét nyújtják. A Vadonból kicsikart földeket közösen művelik, kezdetleges munkaeszközeik köztulajdonban vannak. Kétségbeesett erővel robotolnak, mint valami tisztességes tagokból álló, rosszul vezetett termelőszövetkezet. Terményeiket felemészítik, az indiánoktól szerzett szőrmét törlesztésre fordítják. Amikor végre többszörösen is megfizetik a kölcsönt, amikor letörlesztik az arcátlanul magas kamatokat, amikor végre megszabadulnak az adósság bilincseiből, azon nyomban önálló kisbirtokosokká válnak. Minden család 20 acre (kb. 9 hektár) földhöz jut. A Zarándokok nem utópista szocialisták...

Közigazgatási szervezetük demokratikusnak tűnik. A községi tanácskozásokon minden felnőttnek szava van. Együttesen hozzák

törvényeiket, együttesen bíraskodnak a bűnösök felett. A Plymouth körül épült, vagy az onnan kirajzó telepek száma azonban nőttön nő. Ekkor már nem ülhetnek össze mindannyian a népgyűléseken. Ezért minden község két-két képviselőt küld a tanácskozásokra, azok döntenek. A közösség tagjai mégsem szorulnak ki a törvényhozás és a közigazgatás közvetlen gyakorlásából. Megvan a lehetőségük, hogy többségi szavazattal, az ún. referendummal vessenek el minden, nem egészen rokonszenves törvényt.

Demokratizmusuk előcsillan, mégsem tudatos demokraták. Nem a szabadságot és az egyenlőséget sóvárogják, nem is halászní vagy csapdát állítani jöttek az óceán innenső partjára. Azért jöttek, hogy kedvük szerint tisztelhessék szigorú istenüket.

*

Amerika máig büszke az úttörőkre. A „Mayflower” bátor kis csapatáról úgy beszélnek, mint mi a honfoglaló hét törzsről. A Mayflower Family, a Mayflower család leszármazottjának lenni semmivel sem kevesebb, mintha valaki – teszem azt – 1945 előtt azt bizonygatta, hogy ősei Vereckénél jöttek az országba, és nem Dévény felől érkeztek. Ez bizonyos arisztokratizmusra vall. Annyi mindenképpen kétségtelen, hogy az északi partokon megtelepedett jövevények szinte kivétel nélkül angolok és protestánsok voltak, s történelmi tradícióikat kezdettől fogva olyan buzgalommal ápolták, s ápolják utódaik ma is, hogy New England, Új-Anglia az Egyesült Államok „leg-európaibb” vidéke.

Ez a puritán fellegvár. Ám zarándok ismerőseink Scrooby városából nem puritánok, hanem azoknál is puritánabbak: szeparatisták. Sikerül is szeparálniuk magukat – Amerikában. Erre alapos okuk van. Az angol államvallás nem tekint rájuk béketűrő Jób módjára. Már Erzsébet idején üldözik őket – a puritánokkal együtt –, 1603-ban pedig merevebb uralkodó kerül a trónra a bölcs szűznél, Erzsébetnél. A merevebb uralkodó neve Stuart Jakab, a skót király. Jakab uralmának kezdetén a puritánok tekintélyes csoportja petícióval fordul a királyhoz, és kéri jogainak elismerését.

A nyakas Stuart válasza nem hízegő. Szavait nem lehet félreérteni.

Figyelmezteti puritán alattvalóit, hogy ha azok a Skóciában elterjedt kálvini vallásgyakorlat útjára kívánnak lépni, jobb, ha tudomásul veszik, hogy hitük „úgy egyezik a Monarchiával, miként Ördög az Istennel”. Jelszószerű tömörséggel vágja a szemükbe: „No Bishop, no King!” Oldott fordításban: „Ha nincs püspöki hatalom – nincsen királyi sem.”

Végül, hogy félreértés ne essék, és a *dissenterek*, az egyet nem értők pontosan tudják meg, mi vár rájuk, így fenyegeti őket: „*Ha ez minden, mit pártotok mondani képes, majd megtöröm a derekukat, vagy kiséprűzöm őket birodalmamból.*”

Ez legalább világos beszéd. Célját azonban nem éri el, mert a történelem Angliában a puritánoknak kedvez, éppen mivel ők képviselik mind világosabban, mind nagyobb forradalmi hatással a fel-törekvő polgári rendet. A puritánok lesznek negyven éven belül a nagy angol polgári forradalom motorjává. E vallási mozgalom, a puritánok mozgalma mögött lehetetlen fel nem fedeznünk a polgári társadalom egyre erőteljesebb vonásokat öltő képét, miközben pislákolnak még a hanyatló feudalizmus viaszgyertyái.

Amíg azonban az angol protestáns mozgalomról beszéltünk, John Smith nem pihent babérjain. Bejárta és feltérképezte az észak-amerikai partok jelentős részét. Ő New England, Új-Anglia keresztapja, az elnevezés az ő lúdtollán született. Virginia után Új-Anglia a másik mag, mely termő földbe hullik.

1620-ban, tehát éppen a Zarándok Atyák megérkezésének évében a Plymouth Company megújítja kartáját, kiváltságlevelét, s nevében is átalakult Council of New Englanddéz, Új-Angliai Tanácsszá. Pedig nem Tanács volt ez, hanem kereskedelmi vállalkozás. Tulajdonosa és főrésztvényese a dúsgazdag Sir Ferdinando Gorges. A királyi kiváltságlevelé birtokában ő adományozott földeket a 40. és a 48. szélességi fokok között a kivándorlásra kész puritán csoportoknak.

1628-ban egy tekintélyes puritán vezető, John Endicott hatvan társával megérkezik az új-angliai partokra, és megalapít egy tíz kunyhóból álló telepet, nem messze a plymouthi sziklától. Így keletkezik Salem városa. Ezzel nekilendül a puritánok exodusa, tömeges kivándorlása. 1629 márciusában I. Károly király újabb kartát ad az amerikai partok betelepítésére, Jamestowntól fel északra, egészen a

Merrimack folyóig; ez manapság Massachusetts és New Hampshire államok határfolyója. Az újabb karta arról is rendelkezik, hogy az adományozott földek nyugati határa – a Csendes-óceán. Ki tudta még akkor, milyen óriási Észak-Amerika? Azt hitték, hogy Virginia is, Új-Anglia is vékony földnyelv, valamiképpen a panamai földszoroshoz hasonló szárazulat.

A királyi karta továbbá előírja, hogy a Massachusetts-öböl jövőendő telepei fölött kormányzó gyakoroljon hatalmat, továbbá egy kormányzó-helyettes és tizenhét „asszisztens”. Ez nem újszerű vonás. Hasonlóként rendelkezett az 1612. évi karta is Virginiáról. Van azonban egy érdekes államjogi különbség. Amíg Virginia kormányzótestülete (egyébként részvényesei a vállalkozásnak) odahaza maradtak Angliában, s ezt az 1612. évi karta meg is említette, az 1629. évi királyi kiváltságlevél nem ejt szót a testület székhelyéről. Ez apró feledékenység – jelentősége mégis óriási. Az okiratot tudniillik e kihasználás miatt úgy is lehet értelmezni, hogy a kormányzótestület akár a telepésekkel egyhelyütt, amerikai földön is felütheti székhelyét. Hogy mi ebben a nagy horderejű? Az, hogy *precedens*, jogi előzményt jelent – az angolszász jog pedig éppen precedensekre épül. Az amerikai gyarmatok jövőendőbeli önkormányzatának szempontjából tehát a hiányos fogalmazás nagyszerű érv lesz egykoron!

Otthon, Angliában ekkor összegyűlnek az egyre népszerűbb – és mégis üldözött – puritánok képviselői a híres egyetemi városban, Cambridge-ben. Elhatározzák, hogy a Massachusetts Bay Company, az Öböl Társaság frissen adományozott földjeire tömegesen fognak kivándorolni. Határozatuk a fontos Cambridge-i Megállapodás. Mindjárt kormányzótestületet is választanak: a gazdag és művelt John Winthrop lesz a kormányzó, Thomas Dudley pedig a helyettese. Háromszázan azonnal hajóra szállnak, hogy csatlakozzanak Endicott-hoz Salem-ben.

Ez 1630 tavaszán történik. Tekintélyes emberek: lelkészek, parlamenti képviselők, gazdag polgárok indulnak útnak, továbbá szegényebb hittestvéreik is. Lelkészeik vezetésével egész egyházközségek hagyják el a házi tűzhelyet.

A Zarándok Atyák, az alapító hősök egy részvénytársaság adósrabszolgái voltak, Winthrop és az 1630. év kivándorlói viszont ma-

gukkal hozták kartájukat. Velük tart néhány puritán meggyőződésű részvényes is, s ez a hamarosan ezrekre duzzadó tömeg már nem maroknyi adós többé. A Massachusetts-öböl autonóm puritán államnak tűnik, amelyet a közös nyelv és a közös származás tényén kívül alig valami fűz Angliához.

Vajon vallásszabadságra áhítózó demokratikus közösség lenne az amerikai puritánoké? A tények masra vallanak. Ők, az angliai államegyház szakadárjai, akik üldözést szenvedtek, nem szenvedhetik mások hitét. Hallani sem akarnak vallásszabadságról. Nem gonoszságból – önvédelemből. De nyilatkozzanak ők maguk a vallási türelemről:

„A Sátán politikája az, ha valaki teljes és határtalan [vallási] türelmet követel!” – kiáltja Thomas Shepard.

A vallás szabad gyakorlása Urian Oakes szerint „minden fertelmesség elsősülötte”. Increase Mathert felbőszíti „a Lelkiismeret szabadságát követelő ocsmány zsivaj”. Mi más Isten szabad imádata, mint „szabadság a blaszfémiára [istengyalázásra], annak szabadsága, hogy az Igaz Istentől elcsábítsanak másokat”. Az eretnekeknek [rehát mindazoknak, akik nem puritán módon akarnak hinni] – csak egyféle szabadság adatott: „szabadságuk vagyon tőlünk távo! tartani magukat”.

Háromezer puritán kivándorló közül évek múltán is csak háromszázötven a *freeman*, a szabad. Még a törvényhozó testület is a maroknyi lelkész és a nyolc puritán részvényes kezében van.

Sor kerül majd arra is, amikor a teokratikus csoport vezetői eljutnak a boszorkányüldözés förtelméig, s végül elvesztik hatalmuk javát. Mindez szemünk előtt pereg majd le, mint valami nyomasztó álom. De azt is látni fogjuk, hogy ezt a mélypontot új fölemelkedés követi, egészen a forradalomig.

Ha egy, a marxista világnézetben járatlan, értelmes amerikait megkérdezünk, véleménye szerint mi az amerikai életforma előnye más társadalmi rendszerekkel, vagy más életformákkal szemben, két szóval válaszol: *free enterprise* – a szabad vállalkozás. Elismeri majd a vállalkozás kötetlenségének kockázatait is. Elismeri például, hogy abban a korszakban, amikor felhalmozódott Amerika jólétének alapja, ez a jelszó járta: „az utolsót megeszik a kutyák.” Bólint, és hozzáfűzi, hogy mindig voltak gyengék és ügyetlenek, tanulatlanok és iszákosak, akik nem bírták a versenyt, elzüllöttek és elkallódtak. Azután meglehet, hogy újrafogalmazza a társadalmi darwinizmust is: a társadalom, akár a Vadon – küzdőtér. A pusztta létért folyik benne a harc, ezt nevezte Darwin *struggle for life*-nak, a létért folytatott küzdelemnek.

Ha nagyon nem szívlelheti a szocialista társadalmat, mosolyogva hozzáteszi még, hogy *mi* mesterségesen tartunk fenn nem életrevaló, lusta és semmirekellő embereket *is*, míg a szabad vállalkozás előnye, hogy az esendők kihullanak a rostán (akárcsak a Természetben), és újra darwini meghatározással él: ez a jelenség a *legéletrevalóbb fennmaradása – survival of the fittest*.

Ennyit mond majd amerikai barátunk az anyagi javak termelése közben folyó küzdelemről, s megtoldja még azzal, hogy politikai síkon e szép dzsungelbéli küzdelem felett Amerikában mindig a szabadság szelleme lebegett. A Zarándokok és a Massachusetts-öböl puritánjai – szabad vállalkozók voltak, s az óhazából a szabadság utáni vágy szellemét hozták a Vadonba. Amerikai barátunk azzal folytatja majd, hogy Amerika mindig befogadta Anglia, a német fejedelemségek, később Kelet-Európa, Itália és Oroszország nincstelen-

jeit, akik a szabad vállalkozás versenyébe csak két dolgos kezüket hozták magukkal. Amerikai földön azután nem csupán munkaalkalomhoz jutottak, hanem a szabadság szentelt olajával is felkenték őket. Elmfuttatását bizonyára azzal fejezi be, hogy Amerikáról elégedett sóhajjal mondja: „*Well, it's a free country!*” „*Hát igen, szabad ország ez!*”

Ha barátunk és vitapartnerünk tudományos képzettségű ember, akkor országa történelmének korai szakaszáról azt mondja még, hogy a szabad amerikaiak, akik a földet maguk művelték meg, egyzersmind sok más foglalkozást is űztek: bútoraik és szerszámaik egy részét maguk állították elő. Gyakran maguk építették házukat, fontak és szöttek, saját használatukra szappant és gyertyát, cipőt és ruhát készítettek. Amerikában a földművelés nemritkán a kovács, a molnár vagy a szatócs mellékfoglalkozása volt.

Legalábbis ezt mondja E. G. Wakefield angol közgazdász a múlt században, s a majdnem szó szerinti idézet megtalálható a *Tőke* I. kötetének 25. fejezetében.

Marx is összehasonlítja az angol tőkés társadalmat a gyarmati (amerikai) állapotokkal. Az angol tőkés – mondja Marx – „*a tőke felhalmozásával arányosan mindig viszonylagos bér munkás-túlnépesedést is termel. Így a munka keresletének és kínálatának törvényét a helyes vágányon tartják, a bérek ingadozását a tőkés kizsákmányolásnak megfelelő korlátok közé szorítják, és végül biztosítják a munka nélkülözhetetlen szociális függőségét a tőkéstől, azt a feltétlen függőségi viszonyt, amelyről a kásásszájú közgazdász otthon az anyaországban azt hazudhatja, hogy ez szabad szerződéses viszony a vevő és az eladó, az egyformán független árutulajdonosok... között.*”

Ez lenne a tőkés társadalom képe az anyaországban, Angliában. Ezzel szemben mit látunk a gyarmatokon? Marx szerint ezt: „... a gyarmatokon ez a szép tévhit megsemmisült. A lakosság abszolút száma itt sokkal gyorsabban nő, mint az anyaországban, mert sok munkás mint felnőtt jön a világra, és ennek ellenére a munkapiacra mindig *hiány mutatkozik*. A munka keresletének és kínálatának törvénye összeomlik... Aki ma bér munkás, abból holnap független, ön-

állóan gazdálkodó paraszt vagy kézműves lesz. A munkapiacról eltűnik, de – nem a dologházba...”

Marx szavai, amelyek a XIX. századi Amerikára céloznak, és nem a XVII. századira, első pillantásra igazolni látszanak amerikai partnerünk állítását, azt, hogy az amerikai munkapiacon mindig hiány mutatkozott, következésképpen ebben a nagy üres országban mindig alkalom nyílt szabad munkára.

Az érem másik oldala azonban az, hogy a kisemberek kivándorlása az amerikai történelem kezdetén nem biztosíthatta az olcsó munkaerő igényének kielégítését. Az amerikai történelem kezdetén tehát nem annyira szabad emberek szabad vállalkozása tűnik a szemünkbe, hanem a rabszolgaság. *Fehérben és feketében.*

A fehérek rabszolgaságáról sohasem beszélnek nekünk tengeren túli barátaink. Pedig volt fehér rabszolgaság is, mely szorosan összefüggött a szőke, illatos dohánylevelek történetével. Az aranyszín növényi levelekhez bizony verejték, könny és vér tapadt.

Az angolok nem Virginiában ismerkedtek meg először a dohánynyal. Amikor Newport kapitány először hajózott fel a James River, a Jakab folyó szürke vizén, már ismerte a dohányt az Antillákról. Egy pillantást vetett az indiánok dohányföldjeire, majd jelentette, hogy a bennszülött növény „szegényes, gyengécske és nem a legjobb minőségű”. 1612-ben azonban jobban körülnézett a szármalmas Jamestown környékén egy másik kapitány, John Rolfe. A telep rongyos, emberi csontváza kukoricát kapáltak, és nem gondoltak arra a növényre, amely később gazdaggá tette városukat. Rolfe gondolt. Maga kezdte nemesíteni a virginiai fajtát, s egészen más véleményt formált arról, mint felületes kollégája, Newport kapitány. „Erősebb s édeesebb az – írta –, mint bárminő más fajta a Nap alatt.”

Lassankint a jamestowniak is felismerték a dohányban rejlő busznesszt, s olyan elánnal kezdték azt telepíteni, hogy hamarosan városuk utcáin és terein is ott zöldellt a különös növény. 1627-ben, alig több mint húsz évvel Jamestown alapítása után a még mindig nagyon gyérecskén lakott Virginia félmillió font dohányt exportált Angilába – ami kilóban majdnem a felét nyomja.

Az angol dohányosok örvendeztek. A füstölés és bagózás nemes szokásának bölcsőjénél állunk. A hatóságok, a papok, sőt maga a

koronás király azonban nem dohánytól, hanem haragtól füstölögtek. Képeink között látható egy korabeli pamflet, egy röpirat címlapja, mely kissé egérrágta ugyan és régies angolsággal írták, magyarra mégis lefordítható. Íme a kígyó hosszúságú cím:

*„Jakab Király
Ellencsapása a
DOHÁNYRA,
melyhez hozzáadatott egy
TUDÓS ÉRTEKEZÉS
Dr. EVERARD MAYNWARINGE
tollából,
aki békabizonyítja, hogy a DOHÁNY az előidéző oka
a SKORBUTNAK
Dr. George Thomas művéből vett rövid gyűjteménnyel,
mely tanulmány a DOHÁNYnak szivornyázása ellen,
UGYANCSAK azután
Szigorú Figyelmeztetések az ISZÁKOSSÁGBAN való túlzások
ellen,
Isten Szigorú Ítéletének Számos Példázattal
a túlzó iszákosok ellen, kik birtelen módon haltak el.
befejezésül pedig
Ötletes Költemények a DOHÁNY ellen Josh. SYLVESTER
által.”*

És így tovább. Nos, a kimondhatatlan nevű Maynwaringe doktor, továbbá a bizonyára szigorú puritán Mr. Josiah Sylvester nem voltak képesek megakadályozni a dohány diadalútját. A társadalomban mindig és mindenkor megtalálható Maynwaringek és Sylvesterek képtelenek bármit is feltartóztatni.

Mivel a fenti könyvet háromszáz esztendőn át senkinek sem volt türelme elolvasni, nem tudni pontosan, hogy Jakab király miért tiltakozott olyan tüzesen a DOHÁNY ellen. Ha azzal érvelt, hogy káros az egészségre, máris biztosította diadalútját, hiszen a *Homo sapiens* az egyetlen ismert emlős, amely szándékosan is képes elrontani a közérzetét.

Valószínűbb, hogy a király és kereskedelmi tanácsadói a *monokultúrától* tartottak, attól, hogy *egyetlen* növény uralkodik el Virginiában a többi kárára, akárcsak később Kubában a cukornád, vagy Ceylonban a tea. Később a monokultúra jövedelmezőnek bizonyult, a gyarmatosodásnak ebben a korai szakaszában azonban azzal fenyegetett, hogy senki sem vet búzát, s Virginia a szárított dohánylevelek árnyékában éhen pusztul.

A dohány egészségügyi és közvetlen gazdasági vonatkozásait azonban érdemes megszakítanunk a növény *társadalomformáló* hatása kedvéért. Mert a dohány rövidesen kezdte rányomni bélyegét Virginia és Maryland társadalmára, bevándorlási rendszerére, földadományozási szisztémájára.

A dohány gondozásához elsősorban is olcsó munkaerő szükséges. Nem *ígyes* emberre volt ehhez szükség, hanem *sok* emberre. Ott nyúltak a kontinens belseje felé, a kéklő Appalache-hegység lankái irányában a végtelen földek, dohányra éhesen, éppen csak ember nem akadt, aki megművelje a szűzföldet, és megszáráítsa a szűzdohányt.

Ha az 1600-as évek elején az angolok olyan lelkesedéssel vetik magukat az afrikai rabszolgakereskedelembé, mint a hollandusok, a spanyolok és a portugálok, akkor Virginia történelmének hajnalán óriás ültetvények alakulnak, mindenfelé végtelen dohányföldekkel és sok-sok néger rabszolgával.

Az afrikai emberek izmaival és húsával való kereskedés azonban – egyelőre – az említett derék népek monopóliuma volt, s bár a néger rabszolgák elsőként Virginiában tűnnek fel már ebben a században, tehát a XVII.-ben, a munkaerőt mégis egyelőre máshol kellett keresni.

A juhok még mindig falták Angliát – az anyaország városaiban még mindig nyüzsgött a szegénység. A munkabérek ráadásul messze elmaradtak az árak mögött, olyannyira, hogy az angol szegénység sorsa egyre elviselhetetlenebbé vált. 1610-ben – hogy csupán néhány példát említsünk – az ekével bánni tudó mezőgazdasági munkások *évi* bére ötven shilling volt csupán, ami akkor is éhbér, ha az *akkori* shilling értékét toronymagasan a mai shilling fölött képzeljük el. A szakképzetlen parasztember még ennyit sem kapott: be kellett ér-

nie 40 shillinggel, a gyakorlott, ügyes kezű női munkaerők egyenként 26 shillinget és 8 pennyt kaptak – *mindezt évente!* – a legegyszerűbb és a legdurvább munkában robotoló fiatal lányok pedig 16 shillinget.

Ma, amikor a civilizált országokban valóságos művészet a szó leg-szorosabb értelmében éhen halni, nehezen foghatjuk fel, milyen nyomor uralkodott a szigetországban. S a szántóvetők legalább az élelmi-szerek közvetlen közelében dolgoztak. A városi szegénység – minden túlzás nélkül – a patkányokkal együtt hált, és a szemétből, a hulladékból kotorta ki mindennapi élelmét.

Fizettek volna Virginia és Maryland gazdái kétannyi bért is – ha olcsó, fehérbőrű munkaerőhöz jutnak! A Temze és a Jakab folyó azonban majd ugyanannyi hónapnyira voltak egymástól akkoriban, mint ma – repülőórán.

A vitorláshajók fuvardíjai ráadásul csillagászati összegre rúgtak, általában hat-tíz font sterlingre, ami shillingben kifejezve 120–200 shilling, egy angol paraszt *ötévi* bére! Nem, ez megfizethetetlen vagyont jelentett.

Kifundáltak azonban az ültetvényesek és az otthoni uzsorások egy rendszert, amelynek angol neve *indenture* volt. A szót *kétoldali szerződésnek* vagy *tanoncszerződésnek* szokás fordítani, jelen esetben azonban az első kifejezés áll helyt. A kétoldali szerződés lényege mindig ugyanaz volt, bár feltételei változtak: az uzsorás és az ültetvényes együttesen előlegezik a hat, nyolc, tíz fontot a páriának, az viszont kötelezi magát, hogy a tekintélyes summát ledolgozza négy, öt vagy hét év leforgása alatt.

Erre az időszakra a szabad angol emberek egy része *indentured servant*té süllyedt. Sorsa semmivel sem volt jobb a fekete rabszolgáénál, ha ugyan annyival nem, hogy a nehéz négy, öt, hét esztendő elteltével kapott egy kis földdarabot, vagy húsz hektárnyi területet. Azon már freemanként, szabad emberként munkálkodhatott a free enterprise, a szabad vállalkozás hazájában, ahol a föld olcsó volt, a bér magas, az előrehaladás kilátásai rózsásabbak, majdhogynem bazalttalanok.

Előbb persze elevenen kellett a korhadt, járványoktól látogatott vitorlásan az Újvilágba érkezniük azoknak, akik egy szabad országból eladták magukat a másikba. Másodszor meg kellett érniük a hét

keserves esztendő végét. Igaz, a bánásmód gyarmatokként, ültetvényekként, gazdákként változott. A munkanapok azonban mindennél látástól vakulásig tartottak, az ellátás pedig szánszalmasan szűkös volt.

Kik voltak, mennyien voltak? Ha lexikális rövidséggel akarunk válaszolni az első kérdésre, akkor az *indentured servants*, a szerződéses szolgák tömegét előbb két részre kell osztanunk. Voltak elsőként is önkéntes szolgák (*voluntary servants*). Ezek jószántukból vállalkoztak a kockázatos tengeri útra és a bizonytalan jövőre a dohányföldéken. A koldusokat, a juhok áldozatait nem riasztotta a négy- vagy hétéves szolgaság; ezzel szemben vonzotta szegényeket a húszhektáros földcske, sőt! Sok helyütt puskával bocsátották el a kiszolgált munkásembert, és némi aprópénzzel.

Voltak azonban másfelől nem önkéntes szolgák is! Angol elnevezésük szemérmetlenül erre utal: *involuntary servants*. Ezek a nyomorultabbak. Gyermekek és felnőttek, akik emberrablás következtében cseppentek a szabad vállalkozás hazájába. A história mindig ugyanaz: a kapitányok ügynökei rummal leitatják, vagy egyszerűen leütik a sikátorban csellengő szegény embert vagy árva gyermeket, s eladják a hajónak nevezett úszó patkányfészekre. A kapitány Amerikába vitorlázik, s ügynökök útján vagy közvetlenül túlad a rablott emberen. Az ültetvényes gazda mohón átveszi a valóban nem önkéntes szolgát, s többnyire hét évre szerződte. Alkunak, apellátának helye nincs.

A nem önkéntes szolgák egyik alcsoportja *bűnözőkből* állt. Hogy ezek milyen mértékben voltak bűnözők, azt egyénenként kellene eldönteni. Erről elég annyit tudunk, hogy a XVI–XVII. századi Angliában nagyon sok vádpont alapján föl lehetett akasztani valakit, például lólopásért vagy zsebtolvajlásért is. Elképzelhető, mennyi véttségért járt súlyos tömlő; különben éppen az adósok börtönének virágkorában vagyunk. A bűnözőknek és azoknak a „bűnözőknek”, akik éhségtől támoiyogva elcsentek egy frissen sült cipót, gyakran választást engedtek a bitó, a börtön, illetve az amerikai szolgaság között. A gyarmatosok nem örültek túlságosan az ilyen angliai vendégeknek. Úgy nevezték őket: „*His Majesty's Seven Year Passengers*”, ami magyarra fordítva is ízesen hangzik: „Őfelsége Hétévi Utasai.”

A kizsákmányoltak rongyokba burkolt, kisebesedett lábú, rosszul táplált serege vonul el szemünk előtt: a kétségbeesettek, a reménykedők, a gonosztevők, a tolvajok, és azok, akiket tolvajjá tett az éhség, az utcalányok és az éhes parasztok, a rablott gyermekek – s minden egyes árnyékká foszlott alak mögött ott komorlik a régi angol kisemberek keserű sorsa. Minden tisztelet a bátor John Smithnek, a Plymouthi Szikla puritánjainak, az úttörőknek, a lelkészeknek, a matrózoknak és a kivándorolt szabad parasztoknak – Amerika kincseit mégsem kizárólag ők halmozták fel.

Nagyon nehéz ma már kiszámítanunk, hogy a gyarmati telepes lakosság hány százalékát tették ki a szerződéses szolgák. A ráta évenként, gyarmatokként változik. Az összesített adatok hiányoznak. Csupán becslések állnak rendelkezésünkre: 1635 és 1705 között egyedül Virginiába évente 1500–2000 szerződéses szolga jött szerencsét próbálni. Ha utána számolunk: tekintélyes tömeg az eredmény, hetven év alatt száz-száznegyvenezer ember.

Ami a virginiai társadalom egyes osztályainak és rétegeinek arányait illeti, Sir William Berkeley, Virginia kormányzója 1671-ben, a dohányláz hőskorában azt jelentette az angol Kereskedelmi Kamarának, hogy hatezer az éppen szerződéses szolgának számító személy, kétezer az afrikai rabszolgák száma, a rabszolgasorban levő két kategória együttesen tehát nyolcezer embert tett ki. A szabadok száma viszont ugyanebben az évben negyvenezerre rúgott. Ez azt jelentené, hogy a lakosság $13\frac{0}{10}$ -át alkották a fehér és a fekete rabszolgák, $87\frac{0}{10}$ -át pedig a szabadok. A szabadok nem jelentéktelen része azonban maga is szolgaként érkezett Virginiába, csak éppen ledolgozta, helyesebben: túlélte a négy-öt vagy hét esztendei kemény robotot. (Más számítások szerint a kivándorlók $70\frac{0}{10}$ -a érkezett szerződéses szolgaként.)

Kezdetben nem találunk a nagyszámú és szépreményű amerikai szegénység felett erős, kizsákmányoló ültetvényes osztályt. Némi tökével mi sem lett volna könnyebb, mint összevásárolni a fillérékért kapható földeket, s némi puskaporral elűzni a földek jogos tulajdonosait, az indiánokat. De ki művelte volna meg a birtokot? A szabad munkaerő is, a kötött munkaerő is csekélynek bizonyult.

Ez volt kezdetben. Nem úgy a század végén. Közeledve az 1700.

esztendőhöz, nagy hatalmú klikk emelkedik fel bámulatos gyorsasággal. Nem önmaguk kovácsai (mint angol nyelvterületen mondják: *self-made manek*), hanem olyan urak, akik már Angliából „tollasan” érkeztek: Nathaniel Bacon, William Fitzhugh, Robert Carter – valamennyien gazdag ültetvényesek, kúriák és kastélyok tulajdonosai, néger és fehér szolgákkal körülvett *gentleman farmerek*. Nem csupán gazdagok – gőgösek is. Az egykorú brit Kereskedelmi Kamara ügynöke, bizonyos Robert Quarry ezredes némi irigységgel írja Virginia állam törvényhozóiról, 1703-ban: „*A Tanácsban elegendő hiúság vagyon ahhoz, hogy úgy gondolkodjanak maguk felől, miként ha egyenlők volnának a Lordok Házával.*”

Nem vádolhatjuk az urakat azzal, hogy nincs bennük osztályöntudat.

„Halve Maen”, Félhold a neve Henry Hudson hajójának, amely 1609-ben átjárót keres Kelet országai felé Nyugat vizein. Hudson az utolsó romantikus kapitány, aki még habléányokat vél látni a zöldes-szürke hullámok között, s aki még űzi Kolumbusz délibábját: Zipangut és Cathayt.

Hudson nem találja meg az átjárót, pedig próbálkozik a sarki vizeken, Novaja Zemljától Grönlandig mindenütt. Labrador sivár partjait megkerülve óceánként tárul ki előtte az ezüst víztükör. De az sem vezet Kelet-Ázsiába; Hudson kapitány a róla elnevezett öblöt fedezi fel.

Elérkezik az 1609. év. Henry Hudson nem hazája, Anglia, hanem a Holland Kelet-Indiai Társaság szolgálatába szegődött. Száztizenhét esztendő telt el azóta, hogy a Genuai kikötött Guanahani szigetén, de Hudson még mindig keskeny földnyelvnek véli Észak-Amerika partjait, s abban reménykedik, hogy megtalálja az Ázsiába vezető vízi utat. Nos, most sem találja meg. A „Halve Maen” lassan siklik egy hatalmas folyamtorkolatban, a partok egyre keskenyebbé válnak, a lankák dombokká magasodnak, s a mai Albany városának helyén, a mai New York államban Hudsonnak vissza kell fordulnia. A víz – amelyen csiga lassúsággal halad – bizony csak folyó. Ma is az ő nevét viseli.

A kapitány hazatér megbízóihoz, és összevész velük, elhagyja Németalföld szolgálatát. Két év múlva lázadó matrózai hat társával egyetemben csónakba teszik a nyílt óceánon, ezután nem hallunk róla hírt. Nyoma vész. Talán ezért is neveztük az utolsó romantikus kapitánynak.

Matrózai lelkesen beszélnek az észak-amerikai part szelíd domb-

jairól és szelíd indiánjairól. A politika azonban közbeszól. Amsterdam és Hoorn kalmárai újabb expedíciót szerveznek, felkutatják a Delaware folyót. A mai világváros, New York közelében kikötnek Long Islanden, Albany helyén pedig faerődöt építenek: Fort Oranje-t.

Otthon azonban polgárháború és polgári forradalom dül, vallásháború és nemzeti függetlenségi harc – mind egyidejűleg. 1621-et írnak, mire egy flamand száműzöttnek sikerül rábeszélnie a spanyol-ellenes németalföldi kereskedő-polgárokat, alapítanak meg a Holland Kelet-Indiai Társaság mintájára a Holland Nyugat-Indiai Társaságot. A Társaság nemes céljai a következők: monopolizálni kívánja Amerika északi vidékeinek kereskedelmét, ugyanakkor pedig a Guineai-öböl rabszolgakereskedelmét Afrikában. A Társaság állam az államban. Erődöket épített, szerződéseket köt az indiánokkal, háborút visel. Elfoghat minden spanyol és portugál hajót, amelyen a „bálványimádó” katolikusok kincsei utaznak Amerikából Európába.

A Társaság legfontosabb célja azonban az, hogy elragadja a spanyoloktól a Karib-tenger kis szigetparadicsomait, a portugáloktól pedig a hatalmas Brazíliát. A holland állam támogatja a Társaságot: kapnak tizenhat hatalmas vitorlás hajót. A polgárok hazafias és protestáns üzletbe fektetik tőkéjüket: hétmillió gulden, hétmillió arany-érem az alaptőke.

1624-ben a spanyolok által megszállt Dél-Németalföldről, a mai Belgiumból harminc protestáns vallon család indul Amerikába. Valonok, tehát anyanyelvük francia. Protestánsok, tehát irtóznak a franciák és a spanyolok királyaitól. Kikötnek egy hosszú, keskeny félszigeten, amelynek indián neve Manhattan. Három kis csoportra oszlanak. Az egyik a „Halve Maen” nyomán felhajózik az Oranje-erőd-höz. A másik csapat megépíti Fort Nassaut a mai amerikai óriás várossal, a majdani Philadelphiával átellenben. A harmadik csoport ott marad a félszigeten. Tíz család, néhány katona és Adriaen Jorissen Thienpoint kapitány – ez New York lakossága 1624-ben. Kiállják a tél hóviharait, s tavasszal már erősítés érkezik: Willem Verhulst vezetésével néhány újabb telepes, valamint egy mérnök, Cryn Fredericksen.

Fredericksen mérnök kijelöli tíz parasztház helyét, fát vágat az

Amsterdam-erőd számára – épül már New York! 1626-ban Peter Minuit váltja le Verhulstot. Rendszerető, barátságos ember. Gyűlésre hívja a hollófekete hajú, zsírtól fénylő arcú, vörös festékekkel telepíngált, állatbőrbe bújt indiánokat, és elszívják a békepipát. Majd Minuit megvásárolja Manhattan félszigetét néhány ócska kovás puskáért és kockás takaróért. A vételár – mai pénzben kifejezve – 24 dollár. Mondhatni, a világtörténelem legjobban sikerült telekspekulációja ez. Manhattan értékét ma már dollármilliárdokban is nehéz kifejezni.

New York – azaz várjunk csak: a település neve ekkor még *Nieuw Amsterdam*, tehát Új-Amsterdam – mágnesként vonzza a telepeket. A mindenható Társaság merev politikája önmagában nem jelent vonzerőt. Nieuw Amsterdam lakosai nem kereskedhetnek prémekkel – ez súlyos tilalom. A hollandok aranykora ez otthon, a kivándorlásra hajlandók száma alacsony. De érkeznek azért üldözöttek: protestáns flamandok és vallonok a spanyolok által megszállt németalföldi területről, akiket üldöznek a katolikusok. Jönnek angolok a Massachusetts-öböl telepeiről, akik nem osztják a puritán vezetők elveit. Érkeznek lutheránus svédek Skandináviából, ezeket a kálvinista Nieuw Amsterdam ugyan nem várja diadalkapuvál, de megtűri őket. A jövődő New York máris kozmopolita: francia hugenották, néhány zsidó kereskedő, maroknyi német, ír és skót parasztember népesíti be.

A város legkorábbi képe meglehetősen egyszerű. Kis falu áll Manhattan félszigetén, talán egy tucat parasztház teljes összevisszaságban. Mögöttük magasodik az Amsterdam-erőd, a háttérben balra pedig jellegzetes holland szélmalom kelepel. A felirat: „*Fort nieuw Amsterdam oy de Manhatans*” – a metszet készítője tehát a fontos erődöt kívánta ábrázolni, nem a falai alatt meghúzódó szerény települést.

Minuit idővel összevész a szigorú kálvinista lelkipásztorral, Jonas Michaelius tiszteletes úrral, s távozik. Később visszatér még Amerikába, de Svéd-Amerikába!

Nieuw Amsterdam, bár ura egy kereskedelmi részvénytársaság: feudális jellegű település. A társaság minden részvényesétől azt kívánja, telepítsen le ötven bérlőt egy költségmentesen adományozott

földdarabon. A *patroonnak*, vagyis a részvényesnek földesúri jogai vannak. Igaz, hogy a bérlő, ha ledolgozta adósságát, távozhat. Bérlőt azonban nagyon nehéz toborozni holland földön. Ki szegődnék el bérlőnek, hiszen egy jóformán üres földrészen bárki ott hasít birtokot a Vadonból, ahol kedve tartja? Kereskedőnek, rabszolgakereskedőnek, csempésznek szívesebben jönnek a kalandosabb kedvű hollandok Amerikába.

Minuit utóda a város élén Wouter van Twiller, akinek egyetlen erénye, hogy a Társaság egyik főrészvényesének, Kiliaen van Rensselaernek unokaöccse. Van Twiller tehetetlen, iszákos ember, utóda, Willem Kieft pedig annál is rosszabb: ostoba és gonosz. Érdekes, hogy a németalföldi köztársaság aranykorában a gazdag, szorgalmas kis ország ilyen embertelen és méltatlan figurákat küld a gyarmatokra.

Kieft gyűlöli az indiánokat. 1641-ben adót vet ki rájuk, és robotra próbálja kényszeríteni őket a Hudson folyó völgyének erődépítkezéseiben. Az indiánok ekkor már gyűlölik Nieuw Amsterdam telepeseit.

1641-től kezdve négy éven át alig merészkednek a földsáncokon kívül Nieuw Amsterdam lakosai. 1643-ban Kieft áruló módon a telep közelébe csal, majd lemészárol egy csapat algonkint, akik mohikán ellenségeik elől menekülnek. A következő évben a gonosz polgármester hétszáz bennszülöttet gyilkoltat le: köztük nőket és gyermekeket is.

David de Vries, egy szemtanú írja a következő részletet:

„Óriási sikoltozást hallottam, ezért az erőd sáncra siettem. Nagy volt a lövöldözés, a vadakat álmukban mészárolták le. Napkelteivel a katonák visszatértek az erődbe. Dicsekedtek, hogy nyolcvan indiánt gyilkoltak meg, s azt képzelték, római hőstettet hajtottak végre... Gyermekeket szakítottak le anyjuk kebléről, s a kisdedeket szüleik szeme láttára szabdalták darabokra. A testrészeket a tűzbe és a vízbe vetették...”

Idézetnek ennyi is elegendő. Ez azonban már az amerikai indiánok több évszázados drámájának kezdete. Fájdalom – később még úgyis szó esik erről a tragédiáról.

Tehát a fehérek kezdték... Az elkövetkező években az indiánok gyakran ütnek rajt a holland telepeken. Az elszigetelt tanyák lakóit

lemészárolják és megskalpolják. *Vadaknak* nevezzük őket? Milyen jelzöt érdemelnek akkor a fehérek?

Amikor 1647-ben igazi férfi érkezik Curaçao szigetéről Nieuw Amsterdamba, a nálunk cigarettamárkaként ismert Pieter Stuyvesant – nagy munka vár rá a holland-amerikai gyarmaton.

A hollandok amerikai foglалásai némi izgalommal töltik el a Zarándokokat és a puritánokat. A Connecticut folyó völgyében az angol telepesek megállítják a holland terjeszkedést. A hollandokat azonban másfelől is veszély fenyegeti. A Nyugat-Indiai Társaság egyik alapítója, Willem Usselinx összevész a többi főrészevénnyel, Svédországba utazik, és felkelti Gusztáv Adolf király érdeklődését Amerika iránt. Igaz, hogy a nagy protestáns uralkodó nem sokkal ezután elcsik német földön, a lützeni csatában. A gyermek Krisztina királynő minisztere, Axel Oxenstierna gróf azonban hozzájárul az Új-Svédország Társaság megalapításához. Előbb ők is a Karib-tenger szigetein akarnak gyarmatot alapítani, végül azonban a Delaware folyó völgyére esik a választás Észak-Amerikában.

Minuit, aki puskáért és takarókért vásárolta meg Manhattant, vállalkozik a svéd expedíció irányítására. 1638-ban megalapítják a Krisztina-erődöt a mai Wilmington városának helyén. A svédek is nehezen találhatnak merész vállalkozókat. A svéd államvallás szilárdan lutheránus, az óhazában nincs vallási ellenzék. Ami azt illeti, Skandináviában is akad üres föld elég, igaz, hogy rideg, hóborította hegyoldalak. Ezért a vállalkozók zöme nem is svéd paraszt, hanem finn földművelő és szegény ember.

Új-Svédország, Ny *Sverige* kérészéletű gyarmat. Lakosságának száma sohasem emelkedik négyezer fölé. Ez a csoport csak arra elegendő, hogy bosszantsa a hollandusokat. Új-Svédországba érkezik Minuit utóda, a hatalmas termetű Johan Printz. Az indiánok első látásra elnevezik *Nagy Hasnak*. *Nagy Has* többet nyom 150 kilónál, s amilyen kövér, olyan energikus. Egymás után alapítja meg az amerikai svéd telepeket. Ny Göteborg, Ny Elfsborg, Ny Korsholm gombamódra nőnek ki a földből. A svédeknek sohasem gyűlik meg a bajuk az indiánokkal, talán azért nem, mert olyan kevesen vannak. A svédek (vagy inkább finnek) prémvadászattal foglalkoznak, és

szépen megszedik magukat. Otthonról azonban nem érkezik utánpótlás. Printz kedvét veszti, és kéri leváltását. 1653-ban hazatér.

Stuyvesant, Nieuw Amsterdam új kormányzója már készül is, hogy letörölje a térképről Új-Svédországot. Felépül Port Casimir, nagy faerőd Új-Elfsborg és Krisztina erődje között. A támaszponton kétszáz holland katona áll ugrásra készen. Megérkezik a negyedik – és utolsó – svéd kormányzó, Johan Rising. Preventív háborút kezd a hollandok ellen, de bár ne tenné. A Casimir-erődöt sikerül ugyan lerombolnia, de ezzel csak felbőszíti a hollandokat, akik 1655 nyarán véget vetnek a svéd kalandnak.

A svédek után nem marad semmi az Újvilágban, azaz hogy ők plántálják el a középső észak-amerikai gyarmatokon a lutheránus hitet. És marad még valami: a gerendaház. Később, a vadnyugaton, svéd–finn mintára építik meg az indiánromantika, a cowboytörténetek ismerős, fatörzsekből rótt házait.

A győzedelmes Stuyvesant ma semmi esetre sem állhatna modelt a haladó államférfi szobrához. Nieuw Amsterdam lakosai meg is elégekelik keménykezű uralmát. A németalföldi kormányzótanácshoz intézett tiltakozó írásmű szerzője, egy gazdag *burgher*, Adriaen van der Donck sorra felpanaszolja a városka polgárainak sérelmeit mind a mindenható Társasággal, mind Stuyvesant-tal szemben: nyomasztó az adóteher, nyugtalanító és következetlen az indiánokkal szembeni politika. Nincs földművelő ember, mert a Társaság most már engedélyezte a szörmekereskedelmet, hát senki sem ragadja meg az eke szarvát. Nincs iskola, s a telep igazgatása zsarnoki módon történik. Németalföld kormánya helyeselné a reformokat, ám a Társaság van olyan úr, mint az állam. Ez a széthúzás egymagában is magyarázza, miért csúszott ki a kis Hollandia kezéből gazdag amerikai birtoka.

És most leckét vehetünk a puritán realizmusból. Amióta a kálvinizmus tért hódított Angliában, a protestáns Szigetország és Hollandia érthető rokonszenvvvel tekintett egymásra. A XVII. század közepén azonban a törpe Németalföld csupán méreteiben kicsiny, tengeren túli birtokai egyre nőnek, tengeri hatalma folyvást izmosodik. Ha az angol puritánok végigfuttatják szemüket a világtengereken, örömmel látják a spanyol és a portugál hatalom árapályát, ezzel

szemben mindenfelé ott lebeg a sós tengeri szélben a kék-fehér-narancsszín németalföldi lobogó.

Igaz, a hollandusok kálvinista hittestvérek, de arcátlan módon gazdagodnak. Ha Anglia a Hét Tenger királynőjévé akar válni, szét kell zúznia a németalföldi flottát. Szétzúzzák! A világtörténelemből olyannyira ismert „jogok” emlegetése vezeti be a küzdelmet. A rablás a keresztény országokban mindig *jogi* alapokon történik. Nézzük az érveket:

Ki fedezte fel Észak-Amerikát? Caboto, a génuai. Saját költségére ugyan, de *angol* szolgálatban! Az észak-amerikai partvidék hosszú vonala tehát angol birtoknak deklaráltatik. A hollandoknak nincs keresnivalójuk sem a Hudson, sem a Delaware völgyében.

1664 augusztusában a Nap sugarai megcsillannak az angol flotta fehér vitorláin, és vörös András-keresztes lobogóin. Stuyvesant dühöng, protestál – mindhiába, a kis Nieuw Amsterdam néhány ezer lakójának pedig esze ágában sincsen vérét ontani a marcona kormányzóért és a tisztelt Holland Nyugat-Indiai Társaságért. Még a város holland lakói sem kelnek fegyverre. A brit flotta a yorki herceg parancsnoksága alatt áll. Ettől a pillanattól fogva nincs többé Nieuw Amsterdam. Megszületett New York. Angol város a Hudson folyó partján.

A XVII. század nem ismerte a repülőgépet. Fantáziánk ezért sas-madár képében emelkedik Észak-Amerika atlanti partvidéke fölé, onnan tekintünk le az apró településekre. A kis házcsoportok sűrűsödnek, de az európaiak által megszállt partvonal még mindig nagyon keskeny és szaggatott.

Új-Anglia fölé érve több mint harminc településre tekinthetünk alá. Legsűrűbben lakott a *Bay Colony*, a puritánok felleghára a Massachusetts-öbölben, de a falvak láncá már eléri New Yorkot.

Ismét visszaléptünk az 1630-as évekig. A *Bay Colony*, az Öböl Gyarmata felett John Winthrop uralkodik, az Alapítók egyike. Ha 1630 októberében érkezünk, tanúi lehetünk az Általános Bíróság ülésének. Ez a testület kormányozza a gyarmatot. Több száz freeman, tehát *szabad* kérte, hogy részt vehessen a félvévenként tartandó üléseken. Winthrop és a puritán vezető csoport tagjai tisztában vannak azzal, mit jelentene, ha engednének. Népuralmat, azzal együtt szabad vallásgyakorlatot, amitől borzadnak. Némiképpen jóindulatot azonban mutatniuk kell: kegyesen engedélyezik, hogy a *szabadok*, tehát a puritán közemberek „asszisztenseket” választhatnak, s majd azok választják meg a kormányzót és helyettesét. Száztizennyolc asszisztens gyűlik össze, akiket gondosan megválogatnak. Csak az egyházközségek tisztességes tagjai választhatnak „asszisztentst”, amolyan képviselőfényt.

Csendes és nem nagyon heves osztályharc kezdődik a puritán kisemberek és a puritán vezetők között. 1632-től minden közember beleszólhat a kormányzóválasztásba, két évvel később pedig valamennyi település két-két képviselőt küldhet az Általános Bíróság üléseire. Most már két külön testület képviseli az Öböl „kormányát”: az asszisztensek és a képviselők. 1642-ben nagy vita lángol fel egy

bizonyos Sherman asszony kocája körül. Ez a sertésháború elmerült ugyan a feledésben, csupán annyi bizonyos, hogy a küldöttek az „asz-szisztensek” (a vezető klikk emberei) ellen szavaztak. Az általános Bíróság ekkor két Házra oszlik, mindkettőnek jogában áll törvényjavaslatot tenni.

Az Öböl tehát demokratizálódik már. De most különös élességgel vetődik fel a hit kérdése. Az Angliában üldözött puritánok itt *ural-kodó helyzetet foglalnak el*. Megjelenik a színen Roger Williams, egy fiatal lelkes, aki ifjú feleségével érkezik Új-Angliába. Ez az ember valódi keményfejű angol néptribun. Pillanatok alatt sikerül mindenkit magára haragítania. Ami a szívén, az a száján. Nem hajlandó hűségesküt tenni, sőt ellenzi, hogy bárkit is bármilyen esküre kényszerítsenek. Amikor megmagyarázzák neki, hogy a király Amerikának ezt a szögletét a puritánoknak adományozta, hogy ott azt tegyenek, ami Istennek és nekik tetsző – Williams meglepően modern fordulattal felveti a kínos kérdést: vajon joga volt-e a királynak földet adományoznia Amerikában, tekintettel arra, hogy Amerika az indiánoké!

És még milyen elveket vall ez az ember! Próbáljuk beleélni magunkat Winthrop kormányzó lelkiállapotába: a puritánokat elüldözték édes otthonukból, mert meg akarták tisztítani az egyházat. Ez az Egyház a Bölcső. Mindent magába zár. Tekintélyt képvisel. Hamis püspökei vannak és rossz király az egyházfő. Mégis – az Egyház – Anya. Magasztosabb dolgokat jelképez, mint a földműves munkája az ökrökkel, a szatócsé a viaszgyertyákkal, a kereskedőé a mérleggel. Mindig voltak, akik uralomra születtek, s mások, akik alávetettségre. Nyilvánvaló és Istennek tetsző, ha a kiválóbb születésűek, az Istenben *puritán módon* hívők, a presbitérium tagjai uralkodnak a közösség felett. Megfordíthatjuk-e a világ rendjét? Ez förtelmes, ez elképzelhetetlen. Szétválasztani az egyházat és az államot? Különösen itt, szabad földön, a Vadonban? De hiszen a kettő – *egy!*

Ez a nagy puritán kísérlet: távol minden hamis autoritástól, távol a pápista romlottságtól és tömjéntől – és most előáll közülünk egy Roger Williams nevű, és így lázítja a népet: Isten az egész emberiiséget „egy vérből gyúrta”. Isten színe előtt mindnyájan egyenlők vagyunk, tehát egymás előtt is azok! *Mindnyájan!* Mindenféle *bitű*

és színű népek. A törökök, a bűnös Róma lakói, a szerecsenek – még ezek az indiánok is itt. Ti beszéltek autoritásról, hitről, jogról Massachusetts földjéhez, ti presbiterek? Hiszen ez a föld nem is a tiétek! Hogyan? A királytól kaptátok? S Őfelsége honnan kapta volna? Nem tudok arról, hogy megvásárolta volna a rézbőrűektől. Ha pedig erőszakkal mi vettük volna el, akkor bűnbe estünk, a foglalás nem érvényes, Anglia királyának erre a földre semmi joga sincs!

Így hangzanak Williams „eretnek” gondolatmenetének megnyitó sorai. Hát még a többi! Ez az eszelős ember (John Winthrop agyával gondolva tovább a gondolandókat) az egyház és a politikai testület teljes szétválasztását szorgalmazza. Támadja „a lelkiösméret üldözésének nevezhető átkozott doktrínát”, tehát alapjaiban ingatja meg a gyarmat jogi alapjait, másodszor az egyház jogát a báránykák irányítására. Ilyeneket mond: „Még a legpogányabb, a zsidó, a török, sőt a keresztényellenes hitet is meg kell engedni, s nem szabad bármi módon üldözni.”

Williams elsőként a hűségeskü kérdésében rúgja össze a patkót a gyarmat hatáságaival, mert ez lojalitási eskü. A partra lépő – legyen az puritán szabad, legyen más protestáns hitű – lojalitási esküt tesz. Ha bármi módon lázít, mozgolódik, elégedetlenkedik, rásüthető az *esküszegő* szó, és ez ebben a században még nagyon kellemetlen csengésű. Hát ezért nem hajlandó esküt tenni Williams.

Vall ő még cifrább elveket is. Azt tanítja: „*a polgári hatalom szuverén, eredendő alapja a néppel vagyon*” – ebből pedig ez következne: „*valamely nép felépítheti s megalapozhatja a kormányzatnak azt a formáját, amely leginkább megfelelni látszik polgári állapotjának. Evidens, hogy az olyan kormányzatnak, melyet erre az elvre alapoztak és építettek, nincs több hatalma, csak éppen amennyit a nép rájuk bízott, s hatalma is csak addig vagyon, amíg a nép ebbe beleegyezik.*”

Miféle anarchia ez? A bárányok uralkodjanak a pásztor felcít? A lelkiismeret, méghozzá annak egyéni, legszabadabb formája határozza meg jót és rosszat? Ha lelkiismeretem úgy diktálja, csalogok, lopok, embert ölök – lelkiismeretem szabad, tehát mindezt megtehetem?

Kínos, de Williams itt sem hagyott kibúvót. Ő bizony nem anar-

chista. Az állam dolga, hogy ellenőrizze a *viselkedést*. Az állam igenis ügyeljen lakosainak jólétére és békességére. Másra azután nincs joga. De ilyen államra szükség van, sőt, mi több, csakis az ilyen állam tetsző Istennek.

Pontosan Roger Williams az az ember, akit máglyán szoktak megégetni, mert nem csupán alapjaiban támadja a fennálló hitet és államrendet, hanem okosan, széles látókörrel érvel, nyilvános vitában, cáfolhatatlanul. A hatóságnak mindenkor az a titkos érzése támad, hogy a fickónak igaza van, s ez nyugtalanító gondolat. Gyors megoldást jelent, ha az ilyen prófétát üresen kongó érvekkel ledorongolják, s gyorsan „kiiktatják” a társadalomból.

És valóban mennyire üresek Massachusetts oligarcháinak elitélő szavai: „*különb féle új és veszedelmes véleményeket koholt és terjesztett a magisztrátusok autoritása, tekintélye ellen.*” Valóban szép, hogy önnön üldöztetésükre emlékezve, a puritánok nem húzták karóba Roger Williamst, de ezek után érthető, hogy a puritán vezetők hat hetet adtak neki, hogy hagyja el a gyarmatot. Williams nem megy. Erre vissza akarják küldeni Angliába, ha kell, kemény vason. Roger Williams a Vadonba szökik. Hatalmas fák odvában tölti éjszakáit, vagy indián tábortüzek mellett. Találkozik a jó öreg Masszaszoit főnökkel, aki annak idején olyan barátságosan üdvözölte a Zarándok Atyákat. Egy másik főnök, akinek nevét az angolok nem tudják nyelvbottlás nélkül kiejteni, ezért csak Canonicusnak nevezik, nagylelkű a menekülttel szemben. Kis darab földet ad neki a Narragansett-öbölben. Folyó csörgedezik itt az óceán felé, ezen a ponton Williams és őt, magához édesgetett fehér társa néhány kunyhót emel, s elnevezi a helyet Providence-nek, a Gondviselésről.

Jönnek mások is. A magasból, ahol sasunk kering, jól láthatjuk azt a húsz embert, aki becsületes módon megvásárol az indiánoktól egy szigetet. Bennszülött nyelven a sziget neve: Aquednok. Ők *Rhode Island*nek keresztelik. A húsz telepes „kormányzónak” választ egy Coddington nevű embert. A színre lép Hutchinson asszony. Őt is elűzték a puritánok. Pergő nyelvű, mai szóval élve: egzaltált asszony, aki hisz az Istennel való közvetlen társalgásban. Hutchinson asszony leszedi a keresztvízet a puritánokról, de ma már nem tudni pontosan, hogy hisztérikus és profetikus szónoklatainak mi volt a

magva. Letelepszik Rhode Islanden, de nyomban összevész Coddingtonnal. Kissé továbbhalad néhány hívével, és felépített néhány faházat. Newport a telep neve. Coddingtoné Portsmouth. Az asszonyt később megölik az indiánok.

Williams, Coddington és híveik a puritán szigor, a puritán szokások elől menekültek a Vadonba. Leginkább az jellemzi őket, hogy minden apróságon hajba kapnak.

De nem csupán ez. Megszületik a világ addig talán legdemokratikusabb kis közössége, az a Rhode Island, amelyet a puritán szomszédság gonosz szójátékkal *Rogues Island*nek, *Gazemberek Szigeté*nek nevez. Irigy fenekedés ez, mert Rhode Island alapítói nem csupán a rabszolgaságot vetik el, hanem a fehérek önkéntes szolgásgát is. Törvényeik humanusabbak az angol törvényeknél. Nem ismerik el az adóssáért való bebörtönöztetést, kivéve azt az esetet, ha az adós kereken megtagadja a fizetést. A földet *megvásárolják* az indiánoktól – nincs is bajuk az őslakókkal ezután. (Williams állítja össze az első angol–indián szótárát!) Tilos a mohó földszerzés, a vallás- és gondolat szabadság pedig valóban teljes.

Rhode Island – menedékhely, mint a középkori templomok. Befogad zsidókat és kvékereket (ezekkel találkozunk még Pennsylvániában), sőt később „boszorkányokat” is, akikkel szintúgy lesz találkozásunk. A helyi kormányzatot a felnőtt férfinép választja többségi szavazattal, minden köztisztviselőt egy évre választanak, s azok bármikor visszahívhatók. A „jó születés” itt nem előjog!

Rhode Island demokratizmusa megmutatkozik hát a legfontosabb szabadságjogokban, de az apró esetekben is. Bizonyos Goodman Viner nevű ember megtiltja feleségének, hogy egy vallási gyülekezetet látogasson, merthogy az nem tetszik férjemuramnak. Vinerné asszony arra hivatkozik, hogy jogában áll *azt* és *ott* hinni, amit és ahol kedve tartja. Férje – ősi szokás szerint – megveri. És mi történik? Mr. Vinert megfosztják jogaitól, és elűzik, megtagadva ezzel a Bibliában is több helyütt hangoztatott férji felsőbbtség jogait.

Rhode Island nem öskommunista közösség. A magántulajdont nem korlátozzák, sőt bátorítják. Szomorú tény, hogy idővel ide is betör a földspekuláció, s a XIX. században furcsa kis kövület Rhode Island, rozsdásabb, sokszor korruptabb, mint szomszédai.

De térjünk vissza Roger Williamshez, aki Angliába utazik, hogy kartát kérjen a királytól. 1643-at írunk, a polgári forradalom viharai között vagyunk. Williams kap is valami kiváltságlevelet, amely elismeri jogi testületként a Providence Ültetvényt s a Narragansett-öböl telepeit. A karta azonban nem jár együtt földbirtok-adományozással. Rhode Island alapítóit elűzheti, aki akarja. A nagy angol forradalom és a Stuart-restauráció után azonban Williams újra megteszi a nagy utat oda és vissza az óceánon át. II. Károly most már birtokot adományoz neki és társainak azon a helyen, ahol húsz esztendeje gazdálkodnak, s a kartának van egy fontos kitétele: senki sem üldözheti őket „bárminő hitbéli különbözetek miatt”.

Rhode Island szabadjai roppant boldogok. Azon nyomban törvényt hoznak, amely szerint „római katolikusok nem élvezhetik a szabadok jogait”. Ennek ellenére valóban szabadok és türelmesek. Talán éppen ezért szálka Rhode Island a szomszédok szemében. A kis szigetkolónia azt jelenti a Massachusetts-öböl puritánjai számára, amit a Massachusetts-öböl puritánjai a katolikus Stuartok számára. Massachusetts is, Connecticut is szemet vet a kis, termékeny szigetre. Rhode Island lakói azonban belső marakodásaik ellenére is állják a sarat. (Ma is Rhode Island a legkisebb amerikai állam, szerény területe európai méretű ebben a tágas országban.)

De ha említettük már *Connecticut* nevét, beszéljünk erről a gyarmatról is, hiszen Massachusetts szomszédja. Az azonos nevű folyó termékeny torkolatvidékét egy holland kapitány, Adrian Block fedezte fel. Connecticut alapítója azonban nem ő, hanem Thomas Hooker, ismét egy puritán, aki az üldözések elől menekült Amerikába 1632-ben. Hooker kiváló szónok, s ügyes államférfi. Korát megelőzve arról szónokol, hogy nem kedveli a *kevesek* uralmát a *többség* felett. Ez valóban rokonszenves gondolat. Össze is vész emiatt a lelke mélyéig tekintélytisztelő és arisztokratikus Winthroppal, a puritán édenkert első kormányzójával. 1636 forró nyarán Hooker és hívei elhagyják Boston óceánparti telepét, és magasra szálló porfelhőben, marháikat maguk előtt hajtva *gyalog* indulnak új hazát keresni. Szinte ugyanabban a pillanatban, amikor Williams és öt társa megalapítják Providence városát, a Connecticut folyó kígyó módjára kanyargó völgyében Hooker és csapata deszkákat gyalul a jövő Hartford vá-

rosának felépítéséhez. Egy év múlva már nyolcszázan vannak. Voltaképpen a puritán Massachusetts igazgatása alá tartoznának. 1639-ben azonban maroknyi telepes összesereglik egy durva deszkákból gyalt házban, és lúdtollal papírra veti Connecticut alkotmányát. Egyes amerikai jogtörténészek állítása szerint ez az első írásos alkotmány Amerikában, a „Mayflower” fedélzetén papírra vetett nyilatkozattal szemben.

Fundamental Orders (Alapvető Rendelkezők) – ez Connecticut alkotmányának címe. Demokratizmusa ma már régiesen cseng fülünkben. Van azonban benne valami, ami Massachusetts puritánjai, sőt talán Rhode Island fölé emeli az új kis gyarmat tagjait: egy kormányzó nem szolgálhatja a közügyet *kétszer egymás után*, továbbá a közösség teljes jogú polgára lehet mindenki, tekintet nélkül arra, hogy puritán-e vagy akár – *horribile dictu!* – katolikus. Így születik hát Connecticut.

Mindez 1639-ben történik. Egy évvel előbb két puritán lelkész, John Davenport és Theophilus Eaton felütik sátrukat egy hatalmas tölgy lombjai alatt a Long Island-öbölben. Mindketten, kezükben a Szentírással, ott állnak a fa törzsénél, és maroknyi követőjükhöz szólnak. Figyelmeztetik őket, hogy amint az Ember fiát a Sátán a Vadonba vezette, hogy megkísértse, most ők is itt állnak Isten szabad ege alatt. Tartsák szigorúan puritán hitüket, s tekintsék az államot és az egyházat elválaszthatatlan egynek. New Haven annak a néhány sáturnak a neve, amelyet felütnek a tölgy árnyékában. A sátrak és a házikók egyre szaporodnak, deszkaszálanként épül Milford, Guilford és Stamford, három „ford” tehát; a szó az angol nyelvben gázlót jelent (Oxford jelentése – eléggé illúzióromboló módon – *Ökörgázló*).

Az indiánok azonban ferde szemmel nézik az erdőirtást, a szántóföldek terjeszkedését, vadászmezőik gyors zsugorodását. A *pequot* indiánok kiássák a harci bárdot, s szövetséget keresnek az erős narragansett törzsszel. Roger Williams, Rhode Island alapítója akadályozza meg a veszélyes paktumot. Nyolcvan fehér puskás, háromszáz narragansett és mohegan indiánnal szövetségben, fejjavadászatra indul. 1637 májusában álmukban lepik meg sáncaik mögött a boldogtalan *pequot*-kat; hatszázat ölnek meg, hétnek sikerül elmenekülnie. A *pequot* törzs ezzel eltűnik az amerikai történelem színpadáról.

A *Pequot war* az első indián háború, de korántsem az utolsó. Negyven év múlva nincsen többé indián vérengzés Új-Anglia partvidékén, mert nem marad indián sem, aki vérengzene.

Bármilyen fárasztó, tovább kell keringenünk Új-Anglia erdői felett. Egy Thomson nevű merész skót telepet épít a Piscataqua-folyó torkolatánál, s elnevezi Little Harbornak, Kis Kikötőnek. Néhány évvel később érkezik egy újabb jövevény, egy londoni halkufár, név szerint Edward Hilton. Érkeznek más családok is, de jönnek Massachusetts elégedetlen farmerei is. Ez idő tájt Londonban megalakul a rövid életű Laconia Társaság, amely szintén telepíteni akar. Neal kapitánynak hívják a Társaság megbízottját, aki éveket tölt ezen a vad erdővidéken. Úgy látja, hogy itt senki sem tarthatja fenn magát és családját. Mindent erdők és dombok borítanak. Sok kisváros egyesül évek múltán *New Hampshire* néven. Most azonban már Massachusetts is felfigyel, és bejelenti igényét a területre. A két gyarmat egy időre egyesül.

Új-Angliában már csupán két jövendő gyarmat rövid történetét kell elbeszelnünk. A Laconia Társaság még az angol forradalom előtt kettévágja *New Hampshire* területét, a keleti részt *Maine*-nek nevezik. 1639-ben Maine kiváltságlevelet kap I. Károly királytól, akit éppen tíz esztendő múlva fognak lefejezni. *New Hampshire* egyik kormányzója pedig száznegyven tanya építésére ad engedélyt fenn, északon, közel a kanadai határhoz. A függetlenségi háború után az lesz majd *Vermont* állama.

Lassan végére érünk Új-Anglia kalandokban és szerény kezdetekben dús „őskorának”. Ami „Amerika bazaltjait” illeti, látjuk, hogy az óhazából néhány kellemetlen örökség is elkísérte a kivándorlókat Amerikába: a vallási türelmetlenség, a kizsákmányolás durva formái, az osztálykorlátok sorompója. De valami mégis vigasztaló. Érkezett a vitorlásokon néhány kemény és szabad ember is, félig próféták, félig fantaszták, parasztok és fegyverforgatók, akik hajlandók szembeállni a pöffeszkedő tekintéllyel, a szennyes pénzzel és a zsarnoki hatalommal: s talán *adni* is tudnak helyette valamit.

Az olvasó, egyébként megbocsátható módon, megfélekezett közben John Rolfe kapitányról, aki Virginiában megneemesítette a szőke dohányt. Rolfe a továbbiakban romantikus szerepet játszik: házassága az angol-indián béke záloga. John Smith életét egy indián hajadon, Pocahontas menti meg (legalábbis a Kapitány életírása szerint); Rolfe kapitány Powhatan indián főnök leányát szabályos körülmények között feleségül veszi. Powhatan főnök valódi neve Wahunszunanok, ezt azonban egyetlen angol sem tudja nyelvbottlás nélkül kimondani. Voltaképpen Virginia őslakói a powhatan indiánok, innen a főnök egyszerűsített neve. Ez a házasság mindenesetre egyévtizedes nyugalmat teremt az élelmiszerekben szűkölködő, dohányban egyre gazdagabb Virginiában.

Virginiának is megvannak az „Árpád-házi királyai”, azaz történelme kezdetén azok az alapítói, akikre hasonló tisztelettel tekint, mint a mieinkre jómagunk. De la Warr lord, akinek nevét Delaware állam őrzi, az utolsó pillanatban menti meg az éhező Jamestown lakosait. A lord azonban nem marad a megmentettek között. Ő csupán üzleti vállalkozó, szerepe lejárt, visszatér Angliába. De érkezik helyette valaki, aki valóban jó szervező és erélyes férfiú: Sir Thomas Dale. Róla mondja egy kiváló amerikai történétíró: „Mesteri irányítása mellett Virginia kilépett a halál árnyainak völgyéből.” Egy másik, kevésbé kiváló történész megjegyzi, hogy Dale érdeme – a *kommunizmus* eltörlése Virginiában. De hát miféle kommunizmusról beszél a jó ember?

Egészen természetes, hogy az Újvilágban partra lépett első telepek közösen művelték meg földjeiket. Felszerelésüket a mindenható Társaságtól kapták, tehát azt sem mondhatták magukénak. Elkép-

zelní is iszonyú: nem volt magántulajdonuk! A Free Enterprise, a Szabad Vállalkozás hazáját – „kommunisták” alapították. A társadalmi, politikai és faji sznobizmustól nem mentes mai amerikaiakat szent borzongás szállja meg. Talán még nőközösség, szabadszercelem is lett volna – ha van nő. Szoknyás kivándorló azonban nagyon kevés akadt ezekben a sovány esztendőkhben.

A „társasági” alapon, nincstelen vállalkozókból szervezett első telepeken köztulajdonban, pontosabban: részvénytársasági tulajdonban voltak a termelőeszközök – ez azonban nem volt sem kommunizmus, sem öskommunizmus. Átmeneti állapot volt, amelyet a kapitalista mezőgazdaság ősatya, Sir Thomas Dale gyökeresen megváltoztatott. Akkorra Virginia lakói megtanultak földet művelni, s megkezdődött a „dohány-forradalom”. Mindenki kapott három *acre* földet (alig többet egy hektárnál), s az első virginiaiak, akik korábban tátogtak, mint a szárazra vetett hal, megtanulták a kukorica-termelés titkait, és búzát vetettek. Többé nem sújtott le rájuk az éhínség.

1612-ben, ugyanabban az esztendőben, amikor Rolfe megkezdí dohánynemesítí tevékenységét, Virginia már a harmadik kartát kapja az angol királytól. Ezek az egymást követí, egyre módosuló kiváltságsevelek egyre több szabadságot engednek a gyarmatosoknak. A kemény Jakab király még úgy rendelkezett kartájában, hogy a helyi *tanács* egy Angliában működí, a gyarmatot irányítí otthoni tanács pástorkodása alatt áll. Jakab király kiváltságsevele is szól valamit – eléggé bágyatagon – a hagyományos angol szabadságjogokról. Valójában az egyszerű, egyhektáros telepesek nem szólhatnak bele új hazájuk politikai irányításába. Úgy tűnik azonban, hogy Virginia lakossága – éhen hal. Ezért a második karta kissé engedékenyebb. A korona és az angliai felettes szerv nagylelkűen megengedi, hogy a gyarmaton megüresedett tanácsí és végrehajtási posztokra a Társaság egy-egy részvényesét nevezhetik ki. Ezáltal a Társaság lassan, fokozatosan szóhoz jut a saját maga által alapított gyarmat politikai irányításában, s a virginiai tanács mindinkább politikai testület képét öltí. Az önkormányzati elv kezdetleges formái ezek.

Ilyen előzmények után születik meg az 1612. évi karta, egy évben tehát a dohánnyal. Ez minden hatalmat – a törvényhozását, a helyi

hivatalnokok kinevezési jogát – a részvényesek kezébe tesz le. Mindez talán nem hangzik olyan romantikusan, mint John Rolfe házassága Powhatan (alias Wahunszunakok) lányával, Virginia fejlődése szempontjából azonban nagyon is jelentős. Nem jelent ugyanis egyebet, mint azt, hogy az angol király főhatósága csupán névleges, a tényszerű kormányzás a Társaság fő részvényeseinek kezébe jutott. Ez még nem demokrácia. A Társaságnak (most már Virginia Társaságnak nevezik, nem Londoninak) eszében sincsen az egyszerű telepésekre is kiterjeszteni a politikai jogokat. „Erős kezű”, valójában zsarnoki, sokszor korrupt kormányzókra bízva az ifjú Virginiát. Mindez nem jó propaganda otthon. A gyarmati önkényeskedésről visszaszivárgó hírek nem festik csábító édennek a gyarmatot. „Zsarnokság itthon is van, azért nem kell Amerikába vitorlázunk” – ez a gondolat fejezi ki a habozó otthoniak álláspontját.

A dolgok azonban lassan jobbra fordulnak. Sir Edwin Sandys, egy liberálisan gondolkodó angol uraság néhány társával vezető szerephez jut a londoni irodában. Hogy újabb telepéseket csábítsanak, s kissé megnyirbálják a korrupt kormányzók hasznát, a Társaság kötelezi őket, hogy hívjanak össze egy telepésekből álló testületet, s adjanak részt nekik a gyarmat kormányzásából. Így születik meg a *House of Burgesses*, a Polgárok Háza, Amerika első népképviselői testülete. Népképviselői abban az értelemben, hogy a gyarmat lakosságának egy töredékét, a jobb módú kivándorlókat tömöríti, s természetesen nem a mezítlábas, másfél hektáros dohánytermelő kiscgazdákat.

A Virginia Társaság eredetileg nem is dohányt akart termelni Virginiában, hanem aranyat és gyémántot keresett. Most, hogy a dohány ilyen jövedelmezőnek bizonyul, lankadó érdeklődése újra kezd éledni. Elérkezik az 1619. esztendő. Nagyon jelentős dátum ez Virginia és egész Észak-Amerika történetében.

Ebben az évben ül össze először a Polgárok Háza, ebben az évben menesztí a derék Sir Edwin Sandys a rabló, korrupt és gonosz Samuel Argall kormányzót. Ebben az évben lép partra Sir George Yeardley, aki méltó a kitűnő Dale kormányzóhoz.

S ebben az évben köt ki Jamestown előtt a folyón egy holland vitorlás. A szüette, patkányjárta bárka egy évvel előzi meg a „Mayflower”-t az Újvilágban, de jelentősége semmivel sem csekélyebb.

A hajó – *that sold us 20 negars* –, mely eladott nékünk 20 szerecsényt (írja egy régi jamestowni kalmár) nem csupán húsz néget hoz Észak-Amerikába. Magával hoz minden további rabszolgamilliót, magával hozza a rabszolgakereskedelem ragályát, az ültetvények verejtékező tömegeit, az ültetvényes osztály későbbi hatalmát, a klasszicista stílusú déli kúriákat, a korbácsot, a *Missouri Kompromisszumot*, a Mexikó elleni rablőháborút, Lincoln Ábrahám elnökségét, a véres polgárháborút és hatszázezer halottját, a Ku Klux Klant, a lincseléseket, napjaink polgárjogi mozgalmait, „a forró nyarakat”, a minden évben ismétlődő zavargásokat Wattsban, Detroitban és egyebütt.

Mindez talán túlzás. A kezdetek romantikáját könnyű túlbecsülnünk. A rabszolgamunka néhány évtizeden át nem ver mély gyökeret Virginiában. Van éppen elég ingyenes munkaerő ezernyi *indentured servant*, fehér adósrabszolga személyében. De jól jegyezzük meg a dátumot: 1619! Fekete év az amerikai annalesekben.

A telepések nem tartják annak. A következményeket nem láthatják, a tendenciát nem ismerhetik fel, a veszedelmes precedens nem tűnik veszedelmesnek. Inkább azon örvendeznek, hogy megérkeztek az első asszonyok is Angliából. Szám szerint kilencvenen. Az úttörők asszonyait sírba döntötte a nélkülözés. Házasodni kívánó fiatal lányt találni még mindig nagyon nehéz. Két dolog kell a házassághoz a gyarmat hőskorában: a hölgy beleegyezése elsőként, továbbá a reményteli ifjúnak meg kell fizetnie jövődő arája útiköltségét az óccánon át (a „hajójegy” ára: 120 font dohány).

Ez történt hát 1619-ben. Három évvel később azonban újabb sötét árnyék vonult át Virginia felett. Powhatan főnök halott. A dohányföldek és a szántók kiterjedtek, az erdők megritkultak. Az erdőkkel együtt összezsugorodtak az indián vadászmezők is. Az őslakók rádöbbennek, hogy kezdenek üzött vaddá válni saját földjükön. A puskás fehérek hisznek a magántulajdonban. Ha birtokukra indián vadász téved, gondolkodás nélkül lelövik a „betolakodót”. Opekan-kano, Powhatan fivére és utóda kiássa a harci bárdot. Az eredmény: sok-sok fölégetett tanya és 342 fehér skalpja. A válasz: szervezett irtóháború, amelyben ezrével öldösik az indiánokat. Az asszonyokat is, akik új harcosokat szülhetnek, s a gyermekeket is, akik harcosokká cseperedhetnek. Itt is, akárcsak Új-Angliában, megkezdődött az ős-

lakók módszeres kiirtásának véres fejezete. A megosztott, egymással is hadilábon álló indiánok lépésről lépésre szorulnak vissza. Döntenek a tűzfegyverek.

Újabb két év múlik el, 1624-et írunk. A király felfigyel arra, hogy a Virginia Társaság egyre tollasodik, párhuzamosan Virginia gazdagodásával. A gyarmat kartáját visszavonják, a szép Virginia többé nem „*chartered colony*”, tehát kiváltságlevéllel büszkélkedő kolónia, hanem királyi gyarmat. Az is marad az amerikai forradalomig.

I. Károly, Jakab király utóda azonban túlságosan is elfoglalt. Leköti az egyre élesebbé váló hazai osztályharc, az érlelődő polgári forradalom. Virginia önkormányzatát majdnem sértetlenül hagyja. Meghal Yeardley kormányzó, s követi a jellemtelen és mohó Harvey, őt pedig 1642-ben Sir William Berkeley, aki harmincöt éven át Virginia koronázatlan királya. Berkeley kemény, szenvedélyes, szókimon-dó zsarnok, az örök konzervatív mintapéldánya. Angliában megkezdődik a fegyveres harc a hatalomért a *lovagok (cavaliers)* és a puritán *kerekfejűek (roundheads)* között. Az egymással szemben álló két tábor képe kissé összemosódik. Az abszolút monarchiát, a király személyét és a feudális intézményeket *nem kizárólag* lovagok védelmezik, a parlament jogait, a polgárság érdekeit *nem kizárólag* a kerekfejűek. De fogadjuk el ezt az elnagyolt szembeállítást. Berkeley kormányzó mindenestre cavalier, tehát királypárti. De rosszul számít. 1649-ben az európai történelemben elsőként lehullik egy koronás fő az alattvalók pallosa alatt. Berkeley meghívja a lefejezett király elsőszülött fiát, jönne Virginiába, örömet megkoronázzák Virginia királyaként. A győzedelmes Cromwell érthető haragra lobban. Az angol köztársaság flottát küld Amerikába, Berkeleynek egy időre el kell tűnnie. A virginiai telepesek nem védekeznek a parlament hajóhada ellen. Cromwell kormányzata szélesebb körű önkormányzatot biztosít számukra, mint amilyent eddig éltek. Most már nem csupán a tanács tagjait, hanem magát a kormányzót is *választják*.

Jönnek politikai száműzöttek is: természetesen lovagok. Eddig a puritánok menekültek a Vadonba, most a királypárti vesztesek. Amerika máig büszke az ekkor beáramló arisztokrata vérre. Sokan származtatják magukat – többnyire minden genealógiai alap nélkül – ezektől a száműzött lovagoktól.

Nos, nem voltak sokáig száműzöttek. Az angol köztársaság rövid közbizottsága azonban fellendíti a virginiai kivándorlást. Egy névtelen röpirat 1649-ben csodákat mesél Virginiáról, „ahol semmi sem hibádzik”, ahol tizenötezer angol és háromszáz néger él, ahol sokféle vad, harmincféle hal van, és bőségesen terem gabona, gyümölcs és zöldség.

1660-ban a száműzött Stuartok visszakerülnek a trónra. Cromwell, a Lord Protector hulláját kiássák, és felakasztják. Berkeley ismét Virginia kormányzója – az angol trónon pedig II. Károly ül. Apjában, a lefejezettben legalább a gentlemant csodálhattuk. II. Károly méltatlan a királyi címre. Virginia viszonylagos lojalitását nem hálálja meg, sőt korrupt udvaroncainak hatalmas birtokokat adományoz hűbérként a tengeren túli gyarmaton, amelyet kisemberek és úttörők műveltek meg arcuk verejtékével. Arlington earlje és Lord Culpepper Virginiának csaknem egész területét megkapják a földeken fáradozó kis- és nagybirtokosokkal együtt. Felelevenítik a Hajózási Törvényt, amely iskolapéldája a gyarmat függőségének. E szerint a gyarmatok termékeit csakis angol hajón lehet exportálni, a behozatal pedig kizárólag csak az anyaországból származhatik. Az árakat a londoni kereskedők szabják meg saját anyagi érdekeik és tetszésük szerint. Esik a dohány piaci ára – súlyos csapás ez elsősorban a kisbirtokos ültetvényesekre. A szíve mélyéig reakciós és királypárti Berkeley is elvadul. Összejátsszik a vámtisztekkel, jogtalan adókat vet ki a gyarmatáraikra, saját zsebére dolgozik. A Polgárok Házának tagjait megvesztegeti, korrumpálja. Csal és zsarol. Mindez lángra lobbantja az osztályharc lappangó zsarátnokát. Ez a tűzvész – Bacon lázadása.

1675-öt írunk már, az agg Berkeley maga választott tanácstagjaival korlátlan úr a gyarmaton. Az indiánok ismét harci ösvényre lépnek. A James folyó mellett lángolnak a tanyák. Berkeley a mészárlástól rettegő telepeselek kérésére sem hajlandó fegyverbe szólítani a milíciát. Egyrészt egy indiánok elleni háború megzavarná a pénzeszsákokskáiba csörgedező aranyak szabad özönlését, másrészt nagyon jól tudja, hogy zsarnokuralma tetőpontján öngyilkos lépés lenne fegyvert adnia a gyarmatosok kezébe.

Nathaniel Bacon az amerikai gyarmatok első népi hőse. Nemes születésű angol fiatalember, a nagy Bacon, az író és jogtudós rokona.

Maga is jó módú, ékesen szóló, férfias megjelenésű népvezér. Berkeley tiltó szava ellenére csapatot toboroz, és lecsap az indiánokra. A kormányzó dühöng – joggal tart a lázadástól. Lovas katonaságot küld a fiatalember után.

Ekkor azonban Virginia fegyverre kel zsarnoka ellen. Berkeley taktikázik. Tizenöt éve nem tartott választásokat, a Polgárok Házában bábjai ülnek. Most gyorsan új testületet választ. Bacon is bejut a Polgárok Házába, s megszületik néhány régen esedékes reformtörvény. A kormányzó azonban csak az alkalmas pillanatra vár. Amikor Nathaniel Bacon ismét az indiánok ellen vonul, árulónak nyilvánítja a néptribunt. Elhibázott lépés! Bacon néhány száz emberével Jamestown ellen vonul, és porig égeti a korrupt dohányvárost. Berkeleynek menekülnie kell. Azzal fenyegetőzik, hogy a király katonáinak élén tér vissza, s kardélre hányatja az ellenállókat.

Bacon már a gyarmat fegyveres ellenállását fontolgatja, amikor megöli a mocsárláz. Alvezérei szétszóródnak, Berkeley visszatér és felállíttatja a bitófát. Több mint húsz tekintélyes embert akasztat fel, közöttük egy skót presbiteriánus lelkészt, a derék William Drummond tiszteletest is.

Ez már terroruralom. Maga a király is felszisszen: „*A vén bolond több ember életét vette el abban a mezítelen országban, mint amenynyit én – bosszúból atyám meggyilkolásáért*” – mondja II. Károly, Cromwell híveinek üldözésére célozva. Amikor Berkeley kormányzót 1677 tavaszán visszahívják, a király még csak nem is fogadja. Az agg zsarnok – ahogy romantikus regényekben mondani szokás – megtört szívvel hanyatlik a sírba.

Sírfelirata és politikai hitvallása lehetne az, amit néhány évvel előbb egy vizsgálóbizottság előtt mondott Virginia gyarmat kulturális állapotáról. Szó szerint:

„*Hála az Istennek, nincsen ott [Virginiában] sem szabad iskola, sem könyveknek nyomtatása. S reményilem, nem lesznek még ezek száz év múltán sem. Minthogy a tudás csupáncsak engedetlenséget, eretnekséget és szektákat hozott e világba, s a könyvek nyomtatása még terjesztette is a mételyt, a szabados felfogást a kormányzat ellen. Isten mentsen mindkettőtől!*”

Ezek szerint Virginia történelmének kezdetén sem a szabadság.

istennője áll, hanem éhezés, szolgaság, korrupció, uzsora, a kisemberek jogainak semmibevétele. Igaz, bizonyos mértékig Virginia a lehetőségek hazája, ha nem is a korlátlan lehetőségeké. Amikor először ül össze a House of Burgesses, a harminc tanácstag közt tizenhárom olyan férfit találunk, aki nem saját pénzén vándorolt ki Amerikába, hanem mások fizettek érte. A tizenhárom között bizonyára többségben vannak a néhai önkéntes szolgák. Az osztálykorlátok tehát nem olyan áttörhetetlenek Virginiában, mint odahaza. A meggazdagodás lehetőségeit kínálja a dohány és a szerencse. Valóban felfedezhetők tehát a sikeres szabad vállalkozás nyomai.

Kezdetől fogva megfigyelhető azonban a gyarmati társadalom rétegződése. Vannak kizsákmányolók és kizsákmányoltak. A gazdag ültetvényesek és a korrupt vámtisztviselők a kormányzó személye körül tömörülnek. Bacon emberei azonban már nem hordanak csipkés kazelőt. Az a csapat, amely felégeti Jamestownt, és rövid időre a nép pünkösdi királyságát teremti meg, fehér „önkéntes szolgákból”, tudatlan négerekből, szabad farmerekből áll – kisemberekből. Aszszonyaik – egy gyarmati tisztviselő jelentése szerint – „nagy batorítók és segítők valának”. Ilyen elrejtett célzások őrzik az első nagyszabású amerikai népmozgalom emlékét, amelyet csaknem teljesen eltakar a szépítő kendőzés, a szabad vállalkozás történelmiileg visszavetített délibábjá. Virginia nem volt szabad ezekben a fekete években – de népe szabadságra vágyott, népszabadságra.

Ebben a fejezetben jóformán alig találkozunk másokkal, mint kellemetlen emberekkel. Képzeljünk el egy angol nemesembert, akinek Anglia királya feudális ura, egyháza pedig az *Established Church*, a „Bevett Egyház”, vagyis az anglikán. Emberünk híret hallja, hogy városról városra hirdeti különös ígéit George Fox, aki még csak nem is gentleman, mert apja szegény szövőmunkás volt, ő maga pedig húszéves koráig csizmadia.

Hogyan lesz egy csizmadiából igehirdető? Úgy, hogy egy szép napon lelkében kigyúl Krisztus világossága, és egy belső hang suttozó parancsa az, hogy ne cipővel, hanem hittel kereskedjék. 1646-ot írunk, Cromwell előző évben verte le Naseby mellett I. Károlyt, az uralkodó Skóciába menekült, még egy év, és kiadják a győzelem-ittas parlamentnek.

Mit hirdet a Börnadrágos Ember? – mert így nevezik a különös ruhába bújt prédikátort. Elsőként is azt, hogy nincs szükség a teológia fondorlataira, az igaz utat megmutatja a Szentlélek, aki azonos a Belső Hanggal. De a szentségekre sincsen szükség, a gyermek keresztségére és az úrvacsorára sem. A hívőknek csöndben kell imádkozniuk, sőt elegendő magukba mélyedniük (persze ehhez papra sincsen szükség), egy idő után egyikükben, majd másikukban megszólal a Hang, és közli Isten akaratát.

Mindez ártatlanul hangzik – a XX. században. A XVII.-ben azonban eleitől végig szentségtörés. Fox hívei nem tesznek esküt sem egyházi, sem világi hatóság előtt, nem fognak fegyvert, tehát nagyon veszedelmes felforgatók.

„Reszkessetek az Úr haragjától” – kiáltja egyik beszédében Fox, s ez a „reszketés” rajta ragad a szektán. (Angolul *reszketni* = to

quake, – híveit elnevezik *kvékereknek*.) Önmagukat azonban sohasem nevezik így. *Society of Friends*, Barátok Társasága, vagy egyszerűen csak *Barátok* a nevük. Fox életének hátralevő részét vándorúton tölti Walesben, Skóciában, Amerikában és a német fejedelemségekben, s amikor éppen nincsen vándorúton, akkor börtönben senyved.

Hihetetlen tüzzel üldözik a Barátokat, ezeket „a pogányoknál is rosszabb” egyszerű embereket. Vannak azonban a hívő kvékerek sorában nagy egyéniségek is. William Pennre gondolunk, akinek apja hűségesen szolgálja a Stuartokat, és közben (vagy éppen ezért) megtollasodik. Fiát beíratja joghallgatónak Oxford egyik egyetemére, de a hűtlen gyermek ahelyett, hogy készülne a gazdag polgári életre, kvékerek közé keveredik. A Barátok megtanítják az ifjút egyszerű igazságaikra: mindenki maga döntse el, mi a helyes, és mi a helytelen. Megsúgja ezt a Hang. Tanult papokra semmi szükség. De Pennt nem is a kvéker hittételek ragadják meg, hanem a derék emberek békeszeretete, jótékonysága a szegényekkel szemben, s szemmel látható túláradó szeretete egymás és minden ember iránt. Az atya dühöng, nemkülönben a Hatóság. Pennt többször is tömlöcbe vetik, de hite szilárd.

Az ifjú Pennt haraggal tölti el honfitársainak viselkedése. Mindig a vérszomjas, mohó spanyolokról terjesztették a vallási türelmetlenség, az intolerancia meséjét, de ki lenne intoleránsabb, mint éppen honfitársai? Néhány évvel ezelőtt a puritánokat üldözték majdnem hasonló dühvel, és lám, azok nem inogtak meg hitükben. Nem alkudtak meg a hatalommal, Amerikában kerestek és találtak új otthonra. Mi lenne, ha ő, William Penn valamiféle modern Mózesként elvezetné a Barátokat az Újvilág vadonába? Utazást tesz a Rajna-vidéken, ott is megleli a Barátok Társaságának kis csoportjait, és találkozik a német pietista szekta néhány hasonlóképpen szelíd és jó akaratú hívével.

Évek telnek el. A Stuart király, a lefejezett I. Károly fia visszatér a trónra. 1680-ban Penn földet kér az uralkodótól Amerikában. Föld van ott elég, a kvékerek sok bajt okoznak, s a király emlékezik még az idősebb Penn szolgálataira. 1681 márciusában II. Károly birodalom méretű földet adományoz William Penn-nek Lord Baltimore gyarmata, Maryland és New York között. Penn a hatalmas,

lakatlan terület hűbérura és egyben kormányzója lesz. A birodalom ára mindössze két hódprém évenként.

Puritán és nem puritán szomszédai azonban máris lázadoznak. Mit keres itt ez a fantaszta kellemetlen barátaival? Hosszas birtokviták lángolnak fel, végül Penn úgy dönt, hogy egy hatalmas erdő-ségben üti fel tanyáját (ez a későbbi Pennsylvania, Penn Erdőországa). 1681 téli hónapjaiban megérkezik az első kis csoport arra a helyre, ahol néhány évtizeddel előbb Új-Svédország telepei terültek el. Most is él még itt néhány svéd, maroknyi holland és ugyanannyi új-angliai telepes. Amikor 1682-ben maga Penn is megérkezik, és partra lép, birodalmának lakosai már majdnem ezren vannak. Mérnökei kijelölik jövődő fővárosa helyét a Vadonban, a Schuykill és a Delaware folyók találkozásánál. Már épülnek is a kis kunyhók: megszületett Philadelphia. Szerencsés választás, a városka fontos ponton áll amerikai földön, száz év sem telik el, s Philadelphia (a mesterséges görög szó annyit tesz: Testvéri Szeretet) a Brit Birodalom második legjelentősebb városa London mögött.

A kvékerek Amerikában is kellemetlen emberek maradnak, akár csak otthon. (A Belső Hangról ne is beszéljünk, hitük gyakorlásának formái és belső tartalma egyaránt mérhetetlenül szabadosnak és pogánynak tűnik a kortársak szemében.) Hisznek például az emberi egyenlőségben is, egy teljes évszázaddal az amerikai és a francia forradalom előtt. Nagyon nehéz a politikai és a vallási szálakat különválasztanunk ebben a korban, s az is igaz, hogy a kvékerek sohasem nevezhetők forradalmi csoportnak. Nincsenek közvetlen politikai célkitűzéseik, a Barátok aligha emlékeztetnek a jakobinusokra, a kommunárookra vagy a bolsevikokra. A maguk korában mégis megdöbbennek a burzsoát ilyenféle prédikációikkal:

„Az emberek, ha valaha is hatalomhoz jutottak, ezt a hatalmat mindig helytelenül alkalmazták. Merthogy ámbátor a Szabadság egyenlően minden ember természetessége, mi magunk rabszolgákká tettük a négereket, miként a törökök rabszolgáikká tették a keresztényeket.”

Valóban érdekes emberek. Kár lenne értékelésünket valamiféle leegyszerűsített álfreudi elmélet köntösébe burkolnunk, mégis magya-

rázatra szorul ezeknek a szelíd embereknek nyilvánvaló törekvése, hogy mazochista, önkínzó módon keressék a mártíromságot.

A kvéker mozgalom tiltakozásként született. Annak az alaptételüknek, hogy „minden embert megvilágít Krisztus Világossága”, most ne tulajdonítsunk külön jelentőséget. Ez George Fox alaptétele, a Bórnadrágos Emberé. Ez önmagában egyfajta misztikus alapgondolat. Önmagában. De aligha szakíthatjuk ki összefüggéseiből, hiszen Fox *Naplójában*, a kvékeres szentírásában találunk más mondatokat is, azok pedig már nem tisztán vallásos alaphangjukkal tűnnek ki.

Felizzik a szenvedély a *Napló* egy helyén, ahol ezt olvassuk: „*Igen, hát a bármak: az orvosok, a papok és az ügyvédek uralkodtak a világon, bölcsesség nélkül, hit nélkül, egyenlőség nélkül, Isten törvénye nélkül. Az egyik úgy tett, mintha gyógyítaná a testet, a másik a lélek orvoslását színelé. s a harmadik védelmezni látszott a népvagyont. De megláttam én, hogy valamennyien bölcsesség, hit, egyenlőség nélkül valók, s távol állnak Isten tökéletes törvényeitől.*”

Az angol osztálytársadalom sajátos kritikája ez, egyszerűsített, vulgarizált nézőpontból. A feltörekvő angol polgári rendet, a tőkés termelési módot nem az orvosok, a papok és az ügyvédek hamissága jellemezte, vagyis nemcsak ez, az alapvető konfliktus a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak alapállásában és egymáshoz való viszonyában keresendő. Fox szavai mögött mégis fontos kritika húzódik meg: a feudális osztály félreszorítása nem volt egyéb cserénél a tömegek számára, s ha eddig a Lovag uralkodott, most az Orvosé, a Papé, az Ügyvédé a hatalom, és persze főként a Kalmaré, a birodalomépítő tőkés vállalkozóé, akit Fox elfeled említeni.

A Barátok hangja ugyanolyan kényelmetlenül emlékeztette az igazságra a polgárokat Amerikában is, mint az anyaországban. S a kvékeresek nem álltak meg az emlékeztetésnél. Megfoghatatlan, hogy ezek a szelíd emberek, akik olyan szilárdan hittek az emberek alapvető romlatlanságában, miért lelték örömüket abban, hogy szándékosan üldöztetést szenvedtek.

Más lelkiállapot ez, mint a puritánoké. Azokat otthon üldözték, mert meg akarták tisztítani az anglikán egyházat a római aranyfüsttől. Ellenfeleik túlságosan erősek voltak eleinte – erre elvonultak a Vadonba, „az Ördög országába”, ahol addig pogány indiánok bo-

lyongtak kárhozott lelkeként. Itt próbálták felépíteni szívós energiával új Jeruzsálemüket. A puritánok minden tekintetben praktikus emberek voltak. Viselkedésüket bizonyos makacsság, szívósság, de józanság jellemezte.

Nem úgy a kvékerekét. Rhode Island kis földdarabján nem fenyegeti őket az üldöztetés veszélye. Ha puritán módon gondolkodnak, boldogan letelepednek ott. De nem így történik. A kvékerek keresik a veszélyt. Zömük megtelepszik Pennsylvániában, mások azonban besétálnak a puritán oroszlánbarlangba. Téríteni és prédikálni mennek Massachusetts gyarmatra; nem riasztja őket sem a korbács, sem a börtön. Még a bitó sem. Kevés írásos emléket hagytak hátra, de azokban ilyen sorokat találunk:

„Vidáman léptem be a tömlöcökbe, mintha csak paloták lettek volna. S a börtönben Isten, az én Istenem dicséretét daloltam, s úgy megbecsültem a lakatokat és a bilincseket, mintha csak ékszerek lettek volna.”

Sajátos lelkiállapot, misztikus és fanatikus. Néha nagyon rokonszenves a maga hősi elszántságában:

„Inkább meghalok a teljes igazságért – vallotta egyik prédikátoruk –, mintsem hogy féligazságokkal éljek.” Korunkban milyen különösen is cseng ez a gondolat, amikor annyira becsüljük a fegyveres forradalmár bátorságát, s nem értjük többé ezt a szelíd és végső soron oktalan hősiességet!

Vegyünk néhány példát, elsőként két asszonyét. Sarah Gibbons és Dorothy Waugh 1658-ig háborítatlanul élnek Rhode Island türelmes kis paradicsomában. Akkor elindulnak – gyalogszerrel – a puritán Salem felé. Márciusi hózáporokban botorkálnak, nedves és hideg erdőkben, fatörzsek tövében hálnak éjszakánként. Meg sem fordul a fejükben, hogy vadállatok vagy kóbor indiánok támadhatnak rájuk. Két hétig prédikálnak Salem városában, ahol csodálatos módon nem emel rájuk kezet senki. Akkor megszólal bennük a Belső Hang, s azt sugalmazza, hogy gyalogoljanak tovább Bostonba.

A két kiéhezett és rongyos asszony prédikálni kezd a puritán Boston piacain. Lefogják és alaposan megvesszőzik, majd visszakísérik őket Rhode Island határára. De már ugyanezen a nyáron útra kél Virginiából két férfi, Coale és Thurston nevűek. Száz és száz kilo-

méteres utat tesznek meg vad erdőkön, mocsarakon és dombokon át. A folyókon átgázolnak vagy átúsznak. Éhen is pusztulnának, ha nem akadnának össze a barátságos szaszakvehanna indiánok egy csapatával. Azok ápolják gyógyfüvekkel a súlyosan beteg Thurstont. Prédikálnak az indiánoknak is – csekély eredménnyel –, Új-Angliába érve pedig a puritánoknak beszélnek. Erre tömlöcbe vetik, majd kiséprűzik őket.

A legmakacsabb kvéker hittérítő, Christopher Holder, 1656-ban érkezik Angliából Amerikába, és megtelepszik Salemben. 1657 szeptemberének egyik vasárnapján a lelkész szentbeszéde után ő is szólásra emelkedik. Ez azonban példátlan merészség: lefogják, zsebkendőt gyömöszölnék a szájába, s hajánál fogva hurcolják a börtönbe. Amikor szabadul, egy másik Baráttal együtt prédikálni kezd Bostonban.

A kormányzó lefogatja a két embert. Mindkettejükre harminc korbácsütést mérnek olyan hevességgel, hogy vérük is kicsordul, s a nézők közül egy ember elájul a borzalomtól. Utána három napot kell tölteniük a börtönben étel és ital nélkül, a puszta földön. Majd fűtetlen cellába kerülnek, és ott senyvednek kilenc héten át. Minden héten kétszer megkorbácsolják őket, első alkalommal mindig tizenöt, másodszorra tizennyolc ütést mérnek rájuk. Nem lennének igazi kvékerek, ha a kínzások megtörnék őket. Holdert Barbados szigetére száműzik, onnan azonban visszatér a kontinensre. Néhány hónapig Rhode Islanden prédikál. Itt nem üldözi senki, ez azonban számára nem megnyugtató: 1658 augusztusában már Massachusettsben jár. Ismét letartóztatják, egyik fülét Dedham piacterén levágják.

Pedig a puritánok nem szadisták. Ezer és ezer mérföldet tettek meg a viharos tengeren, hogy új hazát alapítsanak. Egyedül kívántak maradni édenkertjükben, s nem járnak a kvékerek után, hogy kiirtsák azokat. Éppen a kvékerek azok, akik nem tudnak megmaradni Pennsylvania vadonjaiban, barátságos indiánok között, vagy Rhode Island menedékén, ahol senki sem emel rájuk kezét. Ők keresik a bajt. Amikor a kvéker William Brand vérében úszik a rá mért száztizenhét korbácsütéstől, a félholt ember fölött egy puritán lelkész magyarázó beszédet tart a jelenlevő nézők épülésére. A maga szempontjából igaza van, amikor így beszél: „Ő maga kívánta, hogy

megismerje az Ige parancsát kékben és feketében.” (A korbács okozta csíkokra gondol.) 1658-ban a massachusettsi képviselőtestület egyetlen szótöbbséggel szavazza meg a kvékerekkel szemben beterveztett halálbüntetési törvényjavaslatot.

Elriasztja-e a halálbüntetés a Barátokat? Egyáltalában nem. „Olt-hatatlan tűzzel égve” érkezik két újabb prédikátor, s egy női próféta, Alice Cowland, aki társai és a maga szemfedőjét is elhozta Rhode Islandről. A puritánokat valósággal kétségbe ejti ez a fanatizmus. Mary Dyer férjét hagyja ott, hogy a puritánok között prédikáljon két idegen férfival együtt. „Isten küldött bennünket közétek – mondják kihívóan –, hogy szembenézzünk véres törvényeitekkel.”

Felszólítják a három prófétát, távozzanak, ha az életük kedves. Maradnak. Erre tömlöcbe vetik a kvéker mártírokat, maga Endicott kormányzó tartja a vádbeszédet, s ezekkel a szavakkal fejezi be a halálos ítélet indokolását: „Legyen meg hát az Úr akarata.” Mary Dyert és társait elvezetik, az asszony az ajtóban visszafordul, és nyugodtan mondja bíráinak: „Igen, örömmel megyek.” Már mint a halálba.

Egy héttel később ünnepélyesen felállítják a bitót, s dobszóval vezetik elő a halálraszántakat. Amikor egy puritán lelkész megkérdezi Dyer asszonyt, nem restelli-e, hogy két fiatal férfi között vezetik végig az utcán, az asszony lelkesült mosollyal kiáltja:

„Legnagyobb örömöm órája ez a világon. Szem nem láthatja, fül nem hallhatja, nyelv el nem beszélheti, szív meg nem értheti az Úr szellemének édes ajándokát és friss gyönyörét, amit most élvezek.”

A két fiatal kvékert valóban kivégzik. Mary Dyer is felhág a „hét szomorúság lépcsőjén”. Karját, lábát gúzsba kötik, szemét kendővel fedik el, s ekkor – kihirdetik a kegyelmet. Mindezt előre elhatározták már, csupán leckét akartak adni az asszonynak, hogy mielőtt száműznék, ízlelje meg a félelem keserű gyümölcsét.

A puritánok nem szívesen ölnek, valóban alkalmat adnak a megbánásra és a gondolkodásra. De az ő türelmük is végesnek bizonyult. Lóháton küldik vissza Mary Dyert Rhode Islandbe, ám 1660. május 21-én ismét bírái előtt áll Bostonban. Visszatért tehát, és most tovább prédikál makacsul a Belső Hangról, a Világosságról és az emberi egyenlőségről.

Amikor másodszor hág fel a deszkákból rótt emelvényre, utoljára kérdezik tőle, megbánta-e bűneit, mert még mindig választhat élet és halál között.

„Nem tehetem – mondja nyugodtan a mártírnő –, az Úristen akaratából kerültem ide, az Úrhoz leszek hű halálomig.”

Mit is tehettek vele? Felakasztották.

Csodálatunkba, vagy inkább csodálkozásunkba rossz íz vegyül. Akinek idegen a mártíromság lélektana, aki különösnek, irracionálisnak tartja a misztikus életfelfogást, megborzong, és nem érti ezeket az értelmetlen áldozatokat.

Mert mi volt az értelme? Előbbrevitte-e ez a magatartás a társadalmi igazság gondolatát, a népszabadság ügyét? A Ma hősei mások és másként cselekszenek, ezért vetődik fel újra az előbbi kérdés.

Ha bizonyos objektivitással tekintünk vissza a szürke ruhás, szörmekalapos kvékerekre és cselekedeteikre az Ó- és az Újvilágban, végső soron mintha határozott nemmel kellene válaszolnunk. A halálra szánt, erkölcsileg magas fokon álló, az emberi egyenlőséget valló kvékerek útja zsákutcába vezetett.

Nagyon érdekes ennek a ténynek a miértje. A kvékerizmus felfelé ívelő korszakában a Barátokat az Ige hirdetésének szent tüze hajtotta erős motorként. Hittek abban, hogy mindenkinek jó hírrel szolgálhatnak: az egyenlőségével és a hit cicomátlanságáéval. Kiválasztott népnek érezték magukat. Idővel olyannyira, hogy éppen kiválasztottságuk érzése szigetelte el őket szomszédaiktól.

Megvetették a rangot és a szokást, írja kitűnő tanulmányában Boorstin professzor, a korai amerikai történelem szakértője. A rang és a szokás megvetése azonban idővel dogmává száradt, megkövült. Az a tény, hogy nem voltak hajlandók kalapot emelni Isten házában, önmagában ugyanolyan értelmetlen szokássá fakult, mint a nem kvékereké, hogy a templomban fedetlen fővel gyűlnek össze. Szürke, színtelen ruházatuk, amellyel a cicomákkal ékes ruha iránti megvetésüket akarták kifejezni, uniformissá változott. Nagyobb jelentőséget és fontosságot tulajdonítottak a szürke viseletnek, mint a piperkőcök a maguk díszes ruházatának.

A csendes elmélyülés, mely eleinte a templomban olyan spontánnak és egyszerűnek tűnt, elvesztette spontaneitását. Abban a pillá-

natban, amikor csendben *kellett* maradniuk, nem jelentett újdonságot többé ez sem. Ebből is dogma lett.

Furcsa ellentmondás: a közmondásosan merev és dogmatikus puritánok, akik a salemi boszorkányüldözés idején középkori mélypontra süllyedtek, tudtak még „újítani”. A híres angolszász hajlandóság, a kompromisszum átsegítette őket történelmük válságos fordulóján. Az amerikai polgári forradalom a puritanizmus bölcsőjéből, Bostonból indult el hódító útjára. Ugyanakkor a hagyományosan, közmondásosan emberszerető, egyenlőségben hívő, nem dogmatikus, spontán kvékerizmus falat épített saját maga körül. A kvékerizmus amerikai vallássá válhatott volna, mégsem vált azzá. A kvékerek meggyengültek – nem azért, mintha hűtlenné lettek volna szent eszméikhez, inkább azért, mert túlságosan is hűek maradtak azokhoz.

Legnagyobb alakjuk, Mózesük: William Penn érezte ezt. Penn nem volt dogmatikus, felül tudott emelkedni saját hitén. Bizonyos józansággal írja 1682. április 25-én kelt dolgozatában, a *Pennsylvania Kormányzatának Vázlatában*, hogy hiába állít bárhol és bármikor „modell-kormányzatot” egy népcsoport, az ideálnak el kell halványulnia, mert az ember „csinálmányaiban” változásokat idéz elő az idő, a hely vagy valamely különleges körülmény – ez a gondolat nem is olyan idegen a marxista számára, hiszen az állandó változásra utal.

Ha egy kormányzati formát, egy törvénykönyvet jó szándékkal fogalmaztak is, semmivé válhatik – folytatja a nagy kvéker vezető – rossz emberek kezében és kedvezőtlen körülmények között. Gondoljunk csak az ókori római és a zsidó állam szomorú sorsára. A kormányzat olyan, mint valami óra – teszi hozzá ötletes hasonlattal –, emberek indítják meg, emberek kezében nyugszik, az emberek el is ronthatják a finom szerkezetet. A kormányforma az emberek kezében van, és nem megfordítva; nem a kormányforma határozza meg az emberi erkölcsöket, a társadalom boldogulását.

A konklúzió, amelyet Penn levon, kissé naív: legyenek az emberek jók, s akkor társadalmuk sem lehet gonosz, mert ha gonoszak, a leg-tökéletesebb kormányzat is megromlik, akár az odvas fog.

Dogmái miatt a kvékerizmus szekta maradt, elérte a szekták sor-

sa: önmagába zárkózott. Cselekvő társadalomformálás helyett bizonyos mértékig önteltté tette őket saját hitük.

Miért beszéltünk hát róluk ilyen terjengősen? Hiszen fontos dolgokat kell még elmondanunk: népmozgalmakat vázolnunk, gyarmati háborúk sorsát ecsetelnünk, beszélnünk kell az indiánokról és a négerekről, a gazdag Amerika áldozatairól és páriáiról, az Első Brit Birodalom fölött gyülekező viharfelhőkről, végül utalnunk a rongyos amerikai sereg megdöbbszentő győzelmére a Tengerek Királynőjének hadserege fölött.

Talán azért beszéltünk annyit a Barátokról, mert maroknyi fanatikus ember sorsának tükrében egy pillanatra ismét megcsillantak Amerika bazaltjai. Az Óvilágból hozott történelmi terhek most is nyilvánvalóak. Valami új kezdődött egy új világban, s mégis, olyan „középkorias” mindez. A társadalmi harc formái még nem tisztultak meg a metafizikai elszíneződéstől, a fiatal Amerika még vállán viseli Európa örökségét. Lassan felvirrad a Tizennyolcadik Század, a Felvilágosodásé, s Amerikában boszorkányokat üldöznek. Ördögök járnak Új-Angliát.

Olyan világban élünk, amely a kétféjű borjú embrionális kialakulását tudományos alapon magyarázza. Olyan korban, amely érdeklődéssel pillant az üstökösökre, de csupán azért, hogy kiszámítsa pályájukat, meghatározza anyagi összetételüket. Nem rettegünk többé a végítélettől, hacsak attól nem, amelyet önmagunk zúdíthatunk a világra. Századunk pórusain át fényként áramlik a tudás.

Éppen ezért öntelt mosolyt csal ajkunkra Winthrop massachusettsi kormányzó naplójának bejegyzése egy hatszemű borjú születéséről: *„Csupán az Úr tudja, mit jeleznek előre ezek a szörnyszülöttek, nos bát idővel majd ez is kiderül.”*

Újabb mosoly: a régi puritánok amerikai fellegrárukban összefüggést keresnek az 1665. évi gabonavész és egy üstökös feltűnése között, amikor pedig 1680-ban újabb „tüzes kerék” vonul át az égen, a Hudson menti holland farmerek böjtöt és bűnbánatot tartanak.

Mosolygunk. Pedig nincs okunk az önteltségre, magunk is tudatlan tuskók vagyunk a XXX. század emberéhez képest, sőt világszemléletünk és „ismeretterjesztői” szemléletünk alighanem közelebb esik a Hudson menti holland telepesekéhez, mint a Harmincadik Századéhoz. Most olyan útra léptünk ebben a fejezetben, amelynek olvasásakor jobb elhagynunk a „*ma már jól tudjuk*” hamis pózát. Nem sport-szerű.

Az első polgári forradalmak, a holland és az angol forradalmak kora még a felvilágosodás nagy százada előttre esik. Érintettük már, hogy a társadalmi konfliktusok akkor még vallási köntöst öltenek. Nos, ebben a korban, amelyben a hit általános, a kételkedés pedig majdnem teljesen ismeretlen, a babona felhői nemhogy oszladozni kezdenének: sűrűsödnek.

A Sátán históriája ez. Ördögök mindig voltak Európában. Bizony-nyal a kőkori ember barlangjaiban születtek, eleinte a rontás szellemei, manók, máskor szörnyalakok, később sugárzóan szép arcú bukkott angyalok. Az európai ideológia fejlődését (ha van ilyen) korántsem kíséri végig az egyre racionálisabb gondolkodás. Mindvégig találkozunk vihogó kis törpékkel, állattestbe búvó betegséghozókkal, ördög megszállta nyavalyatörőssökkel, bányarémekekkel, tejapasztókkal és szemmel verőkkel. Ezek nem csupán képviselői a rossznak, hanem hordozói is: varázslók parancsára rontást terjesztő rémek.

Az európai boszorkányüldözés históriája túlságosan sok szálból csavarodik sötét fonallá; az egyik a szexuálpatólógia vonala, a másik a szadizmusé, de a stupiditásé is ott feketélik. A hivatalosan is szentesített üldözés az Alpok ködös, jódszegény vizű vidékeiről indul el, onnan, ahol legtöbb az egy négyzetkilométerre eső golyvás idióta. Hátterében azonban kétségtelenül meghúzódik az egyházak terrorja, a római egyházé is, a protestáns felekezeteké is.

A felvilágosodás nagyszerű százada még messze van, amikor a középkor alkonyán meginognak a feudális intézmények, s omló bástya lesz az egyik legtekintélyesebb, az egyházi tekintély sarokbástyája is. Terrorszervezetek születnek az egyházak kebelében, a katolikus országokban az inkvizíció, a protestáns fejedelemségekben és városokban pedig mindenféle vizsgáló bizottság.

Istenfélelmet akarnak kelteni az emberekben nyers rettegéssel – ha nincs többé félelem a szívekben, összeomolhat a keresztény és keresztyén világ. Az áldozatok szánnivalók: babonás öregasszonyok, vén vajákosok, akiknek piszkos praktikái fennmaradtak az őskőkor óta, azután torz testhibásak, elmebetegek, messziről jött különös emberek. De nem csupán ők. Gyakran találunk az áldozatok között nemeseket és gazdagokat, szép lányokat és tudós embereket is – a boszorkányörület hátterében ilyenkor felismerhető az anyagi mohóság: a máglyára lépők vagyonát ugyanis elkobozzák. Szomszéd ad fel szomszédot, haragos haragost, fiú az apját – ilyen mélységesen undorító jelenség nincs is később egészen a fasizmusig.

Ezekben a századokban Amerika sem a szabadság országa még, minthogy ahhoz is kétség fér, vajon sikerült-e később azzá válnia.

Most azonban meg kell ismerkednünk a Mather famíliával. Nem

lesz kellemes találkozás, de előre megjegyezhetjük, hogy a tisztesség és a tehetség éppúgy jellemző tulajdonsága ennek a családnak, mint az obskurantizmus, a csökönyös szűklátókörűség; hiszen emberek voltak ők is. Nem rosszabbak és nem is jobbak a többinél, csak éppen jelentős szerepet játszottak Massachusetts korai történelmében, tehát jobban reájuk irányul az érdeklődés reflektora.

A nagyapa, Richard Mather Lancashire-ből, a későbbi nagy textilvidékről származik. Iskolamester Toxteth Parkban, amely ma a füstös Liverpool egyik kerülete. Protestáns lelkész; 1618 novemberében, két évvel Shakespeare halála után prédikál először. Hajlik a puritán tanok felé, ezért 1633-ban felfüggesztik lelkészi tisztjéből. Ekkor harminchét éves. Két év múlva partra lép Bostonban, Massachusetts puritán fellegvárainak egyikében. Tekintélyes szerepe van a puritán egyházi uralom megszilárdításában. Két könyvet is ír az egyházi uralom szükségességéről; egészében véve jellemes, tehetséges, meglehetősen toleráns öregúr; meghal 1669-ben.

Fia jellegzetes puritán nevet visel: Increase Mather annyit tesz: „Növekedj” Mather, keresztnévét varázsigeként hordozza egész életén át. Ő már amerikai: Dorchester kisvárosban születik, a művészetek mestere büszke doktori címét szerzi meg Harvardon. Rengeteget ír. Ezek a régi amerikaiak roppant szorgalmasan pusztítják a papirost. Írnak istenről, az istenességről, a puritán egyházi és világi uralom szükségességéről, írnak imákat és zsoltárokat, végtelenül hosszú prédikációkat telve aktuális célzásokkal (amelyeket mindenki nagyon szeret, mert nincs még rádió és újság). Increase Mather azonban másról is ír. A gonosz szellemekről. Van egy könyve, ilyenforma címen jelent meg: *Értekezés csudálatos események feljegyzése céljából*; ennek a műnek van egy fejezete, amely egy kísértetjárta házat ír le.

Hátborzongató olvasmány, nem csupán tartalma, hanem „bazaltjai” miatt. Íme itt vagyunk Amerikában, amely annyiban szabad, hogy meglehetősen üres és tágas, ha nem számítjuk az indiánokat. „Du hast keine verfallene Schlösser und keine Basalte”, tehát nincsenek omló váraid és nincsenek bazaltjaid, mondjuk Goethével. Pedig vannak. Increase Mather kísértetkönyve tipikusan középkori és tipikusan európai.

Az Úr 1679. évében, amikor meghal Hobbes, a filozófus, s 37 éves már Newton – Increase Mather leír egy új-angliai házat, amelyet „démon” látogat. Lakói úgy hallják, mintha botok és kövek koppannának a tetőn. Kitekintenek, de odakinn csak a téli szél fú. Ismét ágyba térnek, amikor éjfélkor felfedezik, hogy egy hatalmas kandisznó rőfög az előtérben, noha ajtók és ablakok elrekeszelvék. (Bizonyosan akkor szökött be a jószág, amikor a bot- és kődobálást nyomozták, mondanánk ma.) Másnap ismét kövek, sőt téglák repkednek. A háziasszonyhoz láthatatlan kéz egy macskát hajít, tótágast áll az ágy, hosszú bot jár kísértettáncot a kéménykürtőben, de táncol egy szerencsepátkó és egy szék is. Más házakból a lakókat kizárja valami láthatatlan rém, mindezeket szerzőnk „ördögi molesztációknak” nevezi. Szekrények mozdulnak el, tintatartók röpködnek, csudavilág ez, Hieronymus Bosch és Brueghel ecsetjére való. A könyv más helyén Increase Mather olyan „nem amerikai” témákat érint, mint például a hidegvízpróba. Szerzőnk az apja a harmadik nemzedék gyermekének, Cotton Mathernek. Csodagyermek, aki tizenöt éves korában már elvégzi(!) a Harvard Egyetemet, tizennyolc éves és már lelkész. Apja egyházközségében prédikál, majd annak feje lesz.

A katolizált II. Jakab, az utolsó Stuart a brit trónon, visszavonja Massachusetts régi és tiszteletben tartott kartáját, ami egyértelmű a puritán teokrácia, a puritán egyházi uralom szétzúzásával. Amikor pedig az angol trónra végre ismét protestáns fejedelem kerül Orániai Vilmos személyében – erről később még szólnunk –, a helyzet tovább rosszabbodik, az orániai által adományozott új szabadságlevél *valamennyi* protestáns szektának szabad kezét ad Massachusettsben, még a kvékereknek is. Iszonyú csapás ez a puritánokra, akik azt hitték, hogy az Újvilágban felépíthetik külön kiskirályságukat.

Lehetetlen nem gondolnunk arra, hogy a puritán oligarchia lelki terrorral akarja visszaszerezni elveszni látszó pozícióit, hiszen a salemi boszorkányüldözés ezután, 1692-ben kezdődik. A salemi perben Cotton Matheré a vezető szerep. Nézzük hát, hogyan is történt.

Nem Cotton Mather korában kezdődött, hanem már előbb. 1647. május 26-án valami Young nevű embert felakasztanak boszorkányság gyanúja miatt Connecticutban. Massachusetts gyorsan követi a szom-

széd példáját, bitón végzik ki Margaret Jonest, aki ellen az a vád, hogy „valahányszor dühös szavak estenek közötté s szomszédjai között, valami szerencsétlenség történt mindig azokkal vagy gyermekeikkel”. Ez a szörnyű általánosítás elegendő a halálbüntetéshez, bár a vádlott körömszakadtáig tagad. De még ennyi gyanú sem szükséges. Egy Hibbins nevű tanácstag feleségét Bostonban azért fogják gyanúba, „mivelhogy szomszédainál sokkal több esze vagyon”. Az ártatlan asszony kivégzése némi szégyenérzetet kelt, ezt a gyalázatot hosszabb „boszorkánymentes” korszak követi.

Connecticutban azonban továbbra is vadásznak az ördög cinkosaira. Egy hartfordi ács lánya, Ann Cole például azzal válik gyanússá, hogy „különös görcsei vannak”, s a szerencsétlen epileptikus azért szenved kínhalált, mert „amikoron görcsök kínozzák, az Ördög szól e teremtés ajkain”. Mindez undorító. Kivégzik Connecticutban az öreg és félőrült Greensmith házaspárt is. Az idős asszony majdnem ugyanúgy vall, mint az európai boszorkányperek gyengeelméjű vádlottai: igen, a Sátán valóban megjelent néki szarvas képében, házában boszorkányok tartottak konferenciát, az egyik ilyen alakot öltött, a másik amolyant.

Az amerikai boszorkányperek képlete megdöbbenően hasonlít az európai esetekre. Vagy talán nem is megdöbbenő mindez – egyik áldozat rávall a másikára. Az üldözés Amerikában sohasem ölt ugyan tömeges formát, a szóban forgó tizenhat éves szakasz idején például Connecticutban nyolc, Massachusettsben hat embert végeznek ki – egy amerikai történetíró azonban úgy vélekedik, hogy az egy főre eső átlag így is többszöröse az angliaiinak.

A boszorkányvizsgálatok gyakorlata mindenesetre ugyanolyan felháborítóan ostoba és korlátolt, mint bárhol az óhajában. Feltételezték például, hogy a boszorkányt minden huszonnégy órában legalább egyszer meglátogatja a Sátán valami rovar vagy más állat képében. Elképzelhető, hogy huszonnégy óra leforgása alatt minden biztonnal megjelent egy féreg ebben a féргеktől gyötört világban. Más babonáság, hogy amíg a „Sátán látogatta” áldozat ébren van, a gonosz sem férhet hozzá. Éppen ezért a szerencsétlen gyanúsítottakat napokig sétáltatták, erőszakkal ébren tartották, ami viszont kedvezett a megtört emberek „őszinte” vallomásainak. A lelkészek nem hagy-

ták őket nyugton: szinte óránként felrótták nekik „undorító bűneiket”, ecsetelték előttük a várható kínzásokat és büntetéseket.

Az Increase Mather által leírt kődobálásról, elmozdított bútorokról, bezárt ajtókról évek múltán kiderült, hogy egy fiú csínytevései okozták. Increase Mather könyve egyébként bestsellernek bizonyult, a derék puritánok szívesen olvasták, több kiadást megért, mintegy lélektani előkészítéssel szolgált.

Közeledünk már a salemi eseményekhez, előbb azonban Bostonban is történik valami. Egy félőrült mosónőt boszorkánysággal vádolnak. A gyanú valóban alapos lehetett, mert szegény ír származású volt, tehát katolikus. Azután valami rongybabákat is találtak a szobájában. Az elmeháborodott „bevallotta”, hogy ujjait megnedvesítve simogatni szokta a bábokat, ezzel ellenségeinek testi fájdalmat okoz.

És kinek ne lettek volna ekkoriban testi fájdalmai? Cotton Mather, a csodagyerekből lett egyházi tekintély érdeklődni kezd. Magához veszi annak a Goodwin nevű szegény kőművesnek a kislányát, aki leginkább szenvedett a mosónő kínzásaitól. Tudományos alapossgal figyeli a gyermeket, aki hisztérikus leánya lehetett, s akit bizonyára nagyon megtisztelt, hogy az egyik legtekintélyesebb bostoni házban él kényelmes körülmények között. Tudat alatt sejthette, mit várnak tőle. A lány képzeletbeli falon ugrándozik, láthatatlan szellemek fojtogatják. Cotton Mather, Massachusetts egyik legműveltebb embere istenes haragra lobban azok ellen a „szadduceusok” ellen, akik ezek után is kételkednének a boszorkányok létezésében. „Aki ezek utána is gyanakodnék, azt Tudatlannak nevezem én – írja ekkor Cotton Mather –, sőt egyenesen Szemtelennek is, ha erősítgetni próbálna olyan dolgok nemlétét, melyekről ilyen nyilvánvalóan meggyőződhattünk.” Aki nem hinne a boszorkányokban – vonja le a végkövetkeztetést –, az már csupán egyetlen lépésre jutott az ateizmustól!

De látogassunk Salemba, a gyarmat egyik tekintélyes városkájába. Él itt egy lelkész, Samuel Parris nevű, s annak van két nyugat-indiai szigetekről származó szerezcsen szolgája, John Indian és Tituba. A nyugat-indiai feketék a mai napig is nagy varázslók. Haiti szigetén a XX. század derekán, az úrhajózás és az atomenergia századában is eleven még a voodoo boszorkányvallás. Úgy tűnik,

hogy John Indian és Tituba valóságos kis voodoo szektát szerveztek jobb sorsra érdemes leánygyermekéből. Ezek a lányok varázsigéik hatása alatt ájultan hullanak a földre, értelmetlen madárnyelven sikoltoznak, jajgatnak, s ezzel érthető feltűnést keltenek. Lelkészek és orvosok sereglenek Salemba, hogy tanulmányozzák a különös dolgokat.

A nyilvánvalóan hisztérikus és epileptikus lányokat faggatni kezdik. Kicsoda az, aki kínozza őket? Erre ömleni kezdenek belőlük a vádak. A salemiek megrémülnek, a lelkeszek megvidámodnak: íme a természetfeletti gonosz hatalom egy kézzelfogható megnyilvánulása! Íme az alkalom, hogy eltiporják a Kígyó fejét! A vádlottak között találjuk a derék öreg George Burroughs lelkészt, akinek jelenlétében a lányok iszonyú görcsökbe esnek, azután egy másik idős embert, Giles Coreyt, aki kijelenti ugyan, hogy nem érzi magát bűnösnek, a tárgyalásra azonban semmiképpen sem akar elmenni. Szörnyű kínhalált kell ezért hálnia, nyelvét torkába gyömöszölik egy bottal: megfullad.

Burroughs lelkész úgy hág a bitófához vezető lépcsőkre, hogy az összegyűlt, rémült emberekhez valóságos kis beszédet intéz. Ártatlanságát hangoztatja, s amikor a miatyánkot mondja, szem nem marad szárazon. A tömeg morogni kezd, megindul, hogy kiszabadítsa az ártatlan embert, vádlói azonban fenyegetően előrelépnek, s különös logikával kijelentik: lehet, hogy a lelkész ártatlannak *látszik*, mégsem az, mert az Ördög hatalma olyan erős felette, hogy az ártatlanság látszatát képes kölcsönözni cinkosának.

A vádlottak között találjuk egy charlestowni hajóács feleségét, Mrs. Caryt. Tekintélyes iparos ember felesége, akinek nevét valaki megemlítette Salemban, ahová férjével együtt most megidézik. Carynét a bíróság pulpitusa elé állítják, s férjének feljegyzései szerint ekkor bevezetik a lányokat. „Jöttek azok egymáson átbotladozva, miként a disznók”, s fennhangon kiáltották Mrs. Cary nevét.

A vizsgálat idején szegény asszonynak különféle középkori kínzásokat kell elszenvednie. Széttárt karral áll a szerencsétlen vádlott ostoba és gonosz bírái előtt órákig, könnyek ömlenek a szeméből, kiveri a veríték. Férjének megtiltják, hogy az ájuldozó asszonyt karjaiban felfogja. Amíg a vizsgálatok folynak, Cary hajóács feleségét ne-

héz vason tartják Cambridge városka börtönében. Azután újra megidézik. A leleményes férj rémulten értesül arról, hogy a bíróság a „spectre evidence” alapján áll, vagyis a vád tanúinak elegendő a vádlottban lelki szemeikkel meglátniuk a Sátánt, ez máris terhelő bizonyíték.

„Könnyű volt most már felismernem, hová vezet mindez” – jelentette ki később a férj, aki feleségét titokban Rhode Island gyarmatra, majd onnan New York városába szöktette.

Más férfiak nem voltak ilyen leleményesek. Egyesek talán egyként hittek feleségük ártatlanságában és a bíróság pártatlanságában. Mások talán hittek a boszorkányokban, ismét mások megrettentek vagy egyszerűen nem szerették az asszonyt.

S a vizsgálat folyt tovább, hihetetlenül aljas módszerekkel. Rebecca Nurse-t például már felmentették, amikor az indoklás szavainak hallatán a valóban ördögi nőtények felrikoltottak, mintha csak ismét a Sátán bújt volna beléjük. Erre az asszonyt kivégezték.

Mit tett a nyomorult teremtésekért gyarmatának egyik legműveltebb embere, Cotton Mather tiszteletes? Semmit: inkább ellenük lépett fel roppant tekintélyének egész súlyával. Nehéz Mather tiszteletes javára bármit is felhoznunk, túlságosan negatív alakja a korai amerikai történelemnek. Mégis említsük meg, hogy egyrészt nem hitt a „spectre evidence”-ben, másrészt nem követelt feltétlenül halálbüntetést, beérte volna talán egy kis ördögüzéssel. A fekete 1692. év elmúltával azonban még mindig magyarázni igyekezett a boszorkányságról vallott nézeteit. A *Láthatatlan Világ Csudái* című könyvében külön fejezetet szentelt Új-Anglia ördögeinek. Gondolatmenetét érdemes rövid ideig követnünk, mielőtt végképpen elmerülne az obskurantizmus homályában. Hogyan ír a természetfeletről, annak sátáni aspektusairól egy puritán egyházi vezető, ifjabb korában csodagyerek, négyszázötven tudományos mű, röpirat, értekezés tudós szerzője 1693-ban? Ha a fonalat csupán ezen a kis darabon le tudjuk gombolyítani, a fonál elvezet Új-Anglia puritán vezetőinek és előkelőinek dohos világába.

Az új angliaiak a Mindenható választott népe, akik az Ördög birodalmában telepedtek le – kezdi a tudós szerző. Elképzelhető, hogy a Gonosz mennyire meghökkent, amikor keresztyén emberek kezdték.

imádni Jézusukat a Földnek ebben a távoli szögletében. Felzúdultak a Lég Hatalmai, amint meghallották az Ige ezüst trombitáit. Felhördült maga az Ördög is, és menten mindenféle módszert és praktikát kovácsolt, hogy elsöpörje a boldogtalan plantációt.

„*Úgy vélem – írja a továbbiakban Mather –, sohasem alkalmaztak még sehol ilyen sátáni módszereket annak érdekében, hogy eltíporják a venyigét, melyet Isten helyezett el itt. A Pokol kísérletei azonban fiaskóval végződtek. Erre iszonyú ÁRULÓ TERVET kobolt a gyarmat ellen a BOSZORKÁNYSÁG által [az eredetiben is nagy betűket olvashatunk! – Sz-H. E.], megalapozta Amerikában a BOSZORKÁNYSÁGOT.*”

A Sátán tudatosan megfertőzött néhány szerencsétlent a boszorkányság gyakorlatával. A gyanútlan emberek sok helyütt felültek a cselnek, mely abban állt, hogy ártatlannak tűnő szomszédaik „spektális” alakját vette fel a Gonosz. Amikor megvizsgálták az Ördög cimboráit, nem kevesebben, mint húszan vallották be a szörnyűségeket. Ezek az aljas teremtmények valóságos köteléket fontak az istenes gyarmat körül, s még attól az arcátlanságtól sem riadtak vissza, hogy gyűléseiken kiterveljék a keresztyén vallás megdöntését, a sohasem látott Diabolizmus felállítását, a hit gyökereinek kitépését a termő talajból.

Sapienti sat – a bölcsnek elég. Nem visszataszító-e ez a XVII. századi McCarthy (Morison professzor hasonlítja a salemi pereket az ötvenes évek elejének politikai hisztériájához)? Az egész ügynek talán legundorítóbb aspektusa az, hogy a bírák maguk sem hittek teljes szívvel a boszorkányságban s a vádlottak bűneiben, hanem többé-kevésbé tudatosan irányították a tömeghisztéria főszereplőit, az ördögi hamis tanúkat.

Ám a tanúk kicsúsztak kezükből, „balra” – ha szabad így mondanunk. A puritán vezetőrétegek félelmet akartak kelteni ingadozó birodalmukban, de a félelem elszabadult. A hisztérikus lányok elvetették a sulykot. A gyanúsítottak többé nem szerencsétlen félőrültek, babonás négerék és egyszerű iparosok voltak, hanem előljárók, lelkészek neve bukkant fel a listán, gazdagoké. Magának Phips kormányzónak, a boszorkány-bíróság felállítójának felesége is gyanúsí-

tottként került volna a puritán inkvizíció elé – került *volna*, ha éppen ezek miatt váratlanul el nem ül a vihar.

Kissé későn már. Húsz mártírt öltek meg Salemban, nyolc további áldozat várta a bitót. Ötvenen már vallottak, százötvenen a börtönben várták a vizsgálatot. A listákon kétszáznál is több új név szerepelt, amikor beállt a fanatizmus szélcsendje.

A rémület eközben általánossá lett Massachusetts keleti megyéiben. Ismét meg mertek szólalni a kételkedők: „Hogyan is szökött volna a Sátán ölébe undorító módon *ennyi* ember ily kicsiny helyen?”

Húsz év múltán vonták csak vissza a vádat, kárpótolták az áldozatok családját. Ann Putnam, a lánygyermek egyike, nyíltan bevallotta, hogy csupán eszköz volt a bírák kezében, „megjátszotta” az ördögtől megszálalt áldozatot.

A fekete fellegek – ha nehezen is – oszladozni kezdtek. A salemi per bumeráangként csapott vissza a puritán egyházi-világi oligarchiára. És ha valami vigasztalást találhatunk a kárörömbben, gondoljunk arra, hogy Cotton Mather életútja a szerencsétlenség és a boldogtalanság ösvényein vezetett tovább. Családi tragédiák, politikai bukás kísérte ezt az embert. Lelkiismeretfurdalás kínozza, s hiába emelkedett saját pedáns obskurantizmusa fölé, már a felvilágosult gondolkodás sem segített rajta.

Amikor 1721-ben Bostonban kitört a himlőjárvány, hiába javasolta azt, hogy oltsák be a lakosságot. Valaki követ dobott ablakába, a kőre papírszeletet göngyölt. S a papírszeleten szálkás, primitív betűkkel írás állt: „Cotton Mather, te kutya, verjen meg az Isten, majd beoltalak én himlővel, ne félj!”

Hiába építettett templomokat a megszállott ember, hiába tört olyan didaktikus elszántsággal a jóra, egész műve kártyavárként omlott össze, akár a középkor cifra fellegvára, a babona kísértetjárta kastélya.

A címben szereplő Fülöp király sohasem ült a spanyol trónon, és nem imádkozott az Escorial tágas szentélyében. Arca fénylett a medvezsírtól, lábán mokasszint, nyakában csodatévő wampumot hordott – és sátorban lakott az amerikai erdőkben. Fülöp *indián* királyi vérből származott.

Az Amerikába származott angolok és az őslakók eléggé bonyolult kapcsolatban álltak egymással. A fehérek először is kereskedtek az indiánokkal, másodsor makacsul meg akarták téríteni őket, végül véres háborút vívtak ellenük.

A kereskedelem céljai eléggé világosak voltak. Eleinte baltát és vashól kovácsolt szegeket adtak cserébe az indiánok mezőgazdasági tudományáért, és más élelmiszerekért. A térítés célja magasztos volt, az Ördög országának lakóit a szenvedő, sápadt arcú Isten tiszteletére próbálták rávenni. Ezt nem mindig sikerült megérteni és megértetni.

Úgy tűnt, mintha John Eliot tiszteletesnek sikerülne. A derék ember még le is fordította a Biblia legfontosabb passzusait angolról a bennszülöttek nyelvére. A kereskedelem és a hit megfértek volna egymással. Az európai civilizáció és a törzsi társadalom azonban nehezen. És ezen a ponton elérkeztünk az indiánok pusztulásának tragédiájához.

A „vörösbőrűek” kálváriája tulajdonképpen már az 1600-as években megkezdődött. Tovább folytatódtak a szenvedés évei a felvilágosodás századában, s csupán a múlt század legvégén hagyott alább a vérontás dühe, akkor, amikor egymillió észak-amerikai indiánból már alig maradt több néhány rongyos, megtört lelkű kis csapatnál.

Ennek a tragédiának vagy népirtásnak azonban vannak tragikomikus vadhajtásai. Egyik részről ott van annak az amerikai diploma-

tának az esete, aki családjával Indiából hazatérve, egy este békésen üldögélt, amikor két kislány sírva futott hozzá: „Édesapa, ölik az indiánokat!” Mármost a televízióban.

Az apa – diplomatikusan – így vágta ki magát:

„Ugyan, fiúk, hiszen ezek csak vörös bőrű indiánok!”

„Indians” egyként jelent indiákat és indiánt, a történetben azonban nem is ez a csattanó, hanem az a teljesen megszokott és bevett gondolat, hogy az indiánok a mozivásznon vagy a képernyőn öldöklésre valók. „A jó indián a halott indián!” – tartja az amerikai háttérvidék híres közmondása.

Az éremnek azonban van másik oldala is. Ez már tragikus. Amerika erdeiben valóban két civilizáció találkozott, egy haladottabb és egy visszamaradottabb. A fejlettebb társadalom sápadt arcú gyermekei becsapták az őslakókat. Elvették vadászmezőiket, volt lőfegyverük, szervezeten léptek fel, polgári forradalmat vívtak az anyaország ellen, átestek az ipari forradalom lázas évszázadán, s szinte sohasem látott tömegben halmozták fel az anyagi javakat ebben a gazdag és gazdátlan országban.

Mit kívánnánk? Térjenek vissza a mai Amerika embermilliói Európába, a néger rabszolgák ivadéakai pedig Afrikába? Váljék néptelenné Amerika? Kegyetlenül hangzik, de így igaz: ha egyszer elérnék bolygónkat egy idegen planéta űrhajósai, akik – tegyük fel – tízszeresen, százszorosan fejlettebb technológiával érkeznének közénk, mi lenne a *mi* sorsunk? Lehet, hogy maroknyi filozófus érkezne a Földre, de ez mégsem valószínű. Meglehet, hogy pusztán a fertőzés veszélye miatt irtanának ki bennünket halálsugarukkal.

Hát ez történt Amerikában. Nem válik Európa dicsőségére, de *ez történt*.

Gyermekkorunk indiánjai nemes lelkű férfiak, majdnem mindig magas morális síkon álló Winnetouk. Nem csupán May Károly százada állította fel ezt az ideált. A francia felvilágosodás legnagyobbjai, közöttük Voltaire, ugyancsak megteremtették a természeti ember ideálját. A Vadember (Le Sauvage) erkölcsileg felsőbbrendű volt, akit nem rontott meg a magántulajdon, aki természetes nyíltsággal szeretkezett, nem törődött a túlfinomult, omladozó feudalizmus társadalmi konvencióival és mélységes immoralitásával.



Amerika hőskora, azaz puritánok a vadonban.



A világ legszerencsésebb teleküzlete. A hollandusok néhány puskáért és takaroert megvásárolják Manhattan félszigetét, ahol ma New York üzleti és színházi negyede áll.

t' Fort nieuw Amsterdam op de Manhatans



Új-Amsterdam erődje Manhattan félszigetén. A kikötőben nemetalföldi hajók, a kis kunyhók mögött az erőd, a háttérben hamisítatlan holland szélmalom. Hol van még New York?



Kanadai francia prémvadász. Nem vetni, szántani, aratni jött, hanem prémes állatokat űz a hómezőn. Pipázik. A hátaltap az indiánoktól cserélte – talán üveggyöngyökért.

MILK FOR BABES.

DRAWN
Out of the Breasts of both
TESTAMENTS.

Chiefly for the spirituall nourishment
of *Boston* Babes in either *England*:
But may be of like use for any
Children.

By JOHN COTTON, B. D.
*and Teacher to the Church of Boston
in New-England.*

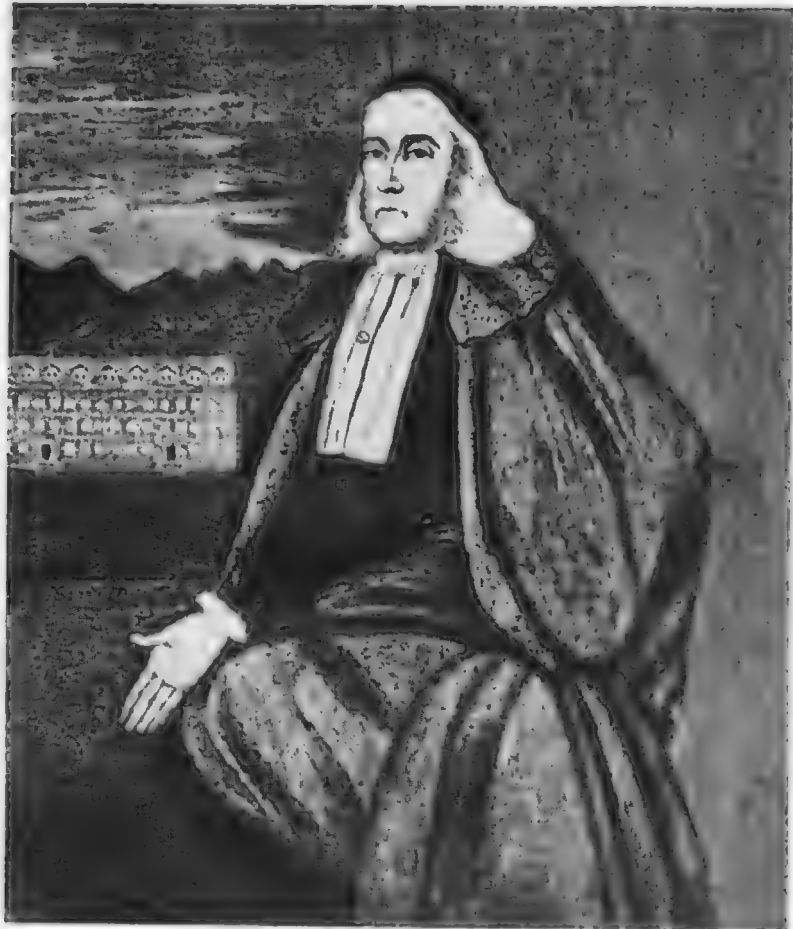
LONDON,
Printed by J. Cee, for Henry Overton,
and are to be sold at his Shop, in
Pope-head Alley.
1646.



Amerika „bazaltjai”. A feudális New York-i Van Rensselaer család palotájának egyik terme. New York gyarmaton nem volt „amerikai út”. A palota holland parasztbérlők és mezőgazdasági munkások verejtékéből épült.



Módos puritán család faháza 1684-ből. Ilyen épületekben laktak Új-Anglia tehetősebb csalá dai egy nemzedékkel azután, hogy a „Mayflower” horgonyt vetett a plymouthi szikla előtt, egy üres kontinensen.



Nem gúnyrajz, hanem portré. William Stoughton neve elmerült a feledésben. A salemi per azonban, amelynek egyik kegyetlen bírása volt, keserű emlékeztető Amerika „bazaltjaira”.

Ilyen indián azonban sohasem létezett. Az indián ugyanúgy ember, mint a fehér. Az indián népek állandó, véres és barbár csatákat vívtak egymás között, mielőtt még az első európai Amerika földjére tette volna a lábát. Amíg nem telepedtek meg vadászterületeiken a sápadtarcúak, az indián törzsek kénytelenek voltak egymást öldökölni.

A gyilkosság és a területablás tény marad, még sokáig a történelem szégyene, de ne állítsunk az európai romlottság helyére indián ideálokat.

Ennyit általánosságban. Hát Fülöp király? Ki fia volt? A krónikás feljegyezte, hogy Masszaszoité, a wampanoag törzs főnökéé. Királyi vér tehát – de hiszen említettük már Masszaszoitot, ő volt az, aki barátságot kötött a Zarándok Atyákkal a Plymouthi Szikla tövében. Ötven évig nagy volt a barátság, s akkor – az indiánok kiásták a harci bárdot.

Volt-e rá okuk? Minden bizonnyal. Spontán kitörés volt, amelyet ebben az esetben, itt, Massachusetts földjén semmiféle sérelem sem indokolt. Hacsak az nem, hogy az indiánok felfigyeltek arra, hogy vendégeik túlságosan szaporák. Minden külön konfliktus és casus belli nélkül látniuk kellett, hogy a fehérek kivágják az erdő fáit, s az irtásokon farmházakat emelnek, vetnek, szántanak és aratnak, majd újra vetnek.

Hol az igazság? A Swansea nevű kisváros elleni éjszakai indiántámadás – igazságos háború lett volna? Néhány fehér, asszony és férfi véres skalpja volt az eredmény. A fehérek hasonló vad dühvel válaszoltak. Három órával azután, hogy a mészárlás híre elérte Bostont, fegyveres férfiak, katonák és farmerek indultak bosszúhadjáratra.

Fülöp király ravasz volt és körültekintő. Sikerült megszereznie a narraganszett indiánok támogatását, de nem mindegyikükét, mert sokan szerették és becsülték Eliot tiszteletest és a fehérek Istenét. Ezek a renegátok a fehérek oldalán forgatták a csatabárdot.

1675 nyarán elhamvadt Brookfield, Deerfield és Nortfield, három városka Massachusetts erdeiben, s valami Beers kapitányt kis csapatával együtt lesből lemészároltak. Egy hűvös hajnalon az indiánok Hadley városkát is megtámadták, és egészen a templomig hatoltak

előre. Ekkor egy titokzatos férfi jelent meg a szorongatott telepések között. Hosszú, ősz haja válláig ért, parancsokat osztott, rendezte a sorokat, elűzte a támadókat. Hadleyben még sokáig suttogtak arról, hogy a válságos órában Isten angyala sietett segítségükre. Pedig nem angyal volt a férfi, csupán Goffe ezredes, aki maga is I. Károly halálos ítéletének szélére írta a nevét. Amikor a Stuartok visszatértek a trónra, Goffe ezredes Amerikába menekült, és ott álnéven élt Hadley mellett, egy kis faházban.

Elérkezett 1675 tele – Új-Anglia férfiai fegyverben álltak. Éjszaka ütöttek rajta a narraganszettek erődjén, és hétszáz indiánt mészároltak le irgalmatlanul. Tavasszal az indiánok mindenütt visszavonultak a Vadonba, a fehérek azonban bosszútól lihegve a nyomukban jártak. Fülöp király, Masszaszoit fia földönfutóvá lett, mint néhány évvel előbb Goffe ezredes.

Fülöp fejére vérdíjat tűztek ki, később pedig Rhode Island gyarmaton meglepték egy mocsárban. A plymouthi Ben Church kapitány csapata vette körül, s az indián történelem szomorú ironiája, hogy a halálos csapást egy keresztény indián harcos mérte arra az indián királyra, aki megpróbált szembefordulni a történelem áradatával.

Új-Anglia megmenekült. De iszonyú áron: tizenhárom kisváros üszkös rommá hullott szét. Mindenfelé felperzselt vetések, lerombolt farmházak, temetetlen holtak hevertek. Háromezer indián és ezer fehér ember vesztette életét Fülöp király háborújában, s nem volt család Új-Angliában, amely ne siratta volna a maga halottját.

A telepések adóssága megnőtt. Egyedül Plymouthé 15 ezer angol fontra rúgott, ami ebben az évszázadban csillagászati összeg. Mondják, több pénz volt ez, mint amennyit a Zarándok Atyák egész plymouthi gyarmata ért. A kemény puritánok azonban megfizették az adósságot az utolsó shillingig.

A fogalmak sterilitása néha megdöbbenítő. Felbukkan egy virágos kifejezés, felkapja a könyvnyomtatás – és máris klisévé aszalódik. Szó-múmiává. Ilyen a Népek Országútja, az eurázsiai füves pusztaság, amely régen nem a népek országútja már, a nomádoknak bealkonyult. Ilyen a Borostyán Út, a történelem előtti idők hosszú ösvénye a vad, erdőkkel borított barbár Európán keresztül, a szürke Balti-tengertől az Égei-tenger kék vizéig.

És a *Middle Passage*, a Középső Útvonal? Milyen semmitmondó is ez a két szó így, magyarra fordítva – pedig milyen történelmi drámát takar! Nem volt útvonal, nem volt megszabott tengeri ösvény soha. Még annyira sem, mint a Vestervegen, amelyen sok századon át siklottak a viking sárkányhajók.

A Middle Passage a közép-atlanti víztömeg, amelyen hullámösvények százai, ezrei hagytak nyomot néhány pillanatra a lomhán sikló vitorlások mögött. Ezek az utak azonban a széljárás és a kormányosok szeszélye folytán szerteágaztak, mint az erek. Jó is, hogy ereket említettünk, mert vér csordogált a Középső Útvonalon, emberi vér, egy kontinens vére: Afrikáé.

Az amerikai történelemről nem beszélhetünk anélkül, hogy Afrika elvérzését ne említenénk. Afrikában, a Fekete Kontinens valamennyi szögletében mindig volt rabszolgaság, amióta a kőkori vadászközösségek előbb kisebb társadalmi csoportokban, majd államokban tömörültek. A rabszolgák azonban – sanyarú sorsuk ellenére – a társadalom szerkezetének szerves részét alkották. A leigázott szomszéd, az elrabolt asszony rabszolgává lett itt is, akár a Közel-Kelet nagy államaiban. A rabszolga azonban egy ismert társadalmi formáció természetes alkotóeleme éppúgy, mint a jobbagy a közép-

kori Európában. Felesleges és történetietlen azon háborognunk, hogy a rabszolgatartó társadalom milyen kegyetlen, mennyire ellentmondásokkal teli, mennyire irgalmatlan volt az alávetettekhez. Visszatekintve, retrospektíve lehetetlen rokonszenvet nem éreznünk a páriákkal, szolgáltak legyen sumér, babiloni, görög vagy római uraknak.

A kortársak számára azonban állapotuk természetesnek tűnt. Bocsatották volna szabadon a dárdájukat elvető, menekülő ellenséget? Az effajta humanitás öngyilkosságot jelentett volna.

A rabszolgaság, mint történelmi vagy közgazdasági kategória, *a maga korában* a fejlődés természetes útja volt. Bizonyos mértékben még reményt is keltett, hogy mint valami eleven növény, fejlődik, túlburjánzik, majd belső ellentmondásai folytán sorvadni kezd, végül átadja helyét valami újnak, amely a mához vezet.

Az érthető és elemezhető kegyetlenség azonban egy ponton felkavarja tisztességérzetünket és szégyenünket: s ez az a pillanat, amikor megindul a mohó embervadászat, és mocskos üzletté aljasul. Nem egyenlő esélyekkel küzdő szomszéd igázza le a szomszédot, hanem az emberekkel való kereskedelem válik üzletté.

Ne vakítson el bennünket valami tévesen aktualizált európai mazochizmus – az arabok kezdték. Néger-Afrika kiterjedt rabszolgatartó államait, Ghanát, Malit és Szongait az iszlám hatalma döntötte meg, a marokkói feudalizmus harcosai – az első rabszolgakereskedők észak-afrikai arabok. Vannak néger szövetségeseik is: az iszlám hitére tért ébenfekete királyok örömet eladják saját véreiket Fez, Marrakes, Tunisz és Algír piacaira.

A XV. században azonban jönnek már a versenytársak, az európaiak is. A keresztény portugálok kezdik: Diaz, Cao és da Gama. Miközben az afrikai partok mentén keresik az Indiába vezető utat, elragadják magukkal a Guineai-öböl partjának lakosait is. Amikor a mi Mátyás királyunk márványkutat építtet Visegrádon, a rabszolgakereskedelem már irigyelt portugál monopólium, Lisszabon nagy európai rabszolgapiac a reneszánsz fénykorában! 1481-ben az Aranyparton, a mai Ghanában megépül Elmina. Hatalmas portugál kövár ez, bástyái komoran őrzik az emberkereskedelmet. Európa gazdag és művelt városai némi irigységgel tekintenek az ügyes portugálokra, akiknek egy pápai bulla odaajándékozta a fél földtekét. Genovából

és Velencéből is érkeznek itáliai kalmárok Lisszabon rabszolgapiacára az eleven áruért.

A monopóliumok azonban nem hosszú életűek. A mohácsi csata utáni évtizedben sorra jelennek meg a versenytársak hajói: franciák, spanyolok, angolok, hollandusok, dánok, sőt svédek és brandenburgi poroszok is építenek telepeket a guineai parton. Erődök emelkednek és buknak – a versenytársak egymás ellen is harcolnak szüntelenül.

A felfedezések korának talán leghumánusabb és legrokonszenvesebb embere, Bartolomeo de las Casas püspök – akaratán kívül – az amerikai néger rabszolgaság ötletét adja, amikor megszánja az Antillák indiánjait. Ezek az őslakók, az első ősamericaiak, akikkel Európa találkozik, nem hajlandók ültetvényeken robotolni. Eddig ősközösségi viszonyok között éltek, a felügyelők által irányított, szervezett mezőgazdasági munka – látástól vakulásig – nem nekik való. Tömegesen lesznek öngyilkosok, szervezetlen felkeléseik vérfürdőkbe torkollanak. Végül szépen a földre fekszenek – és meghalnak.

Las Casas megszánja őket, és felhívja a spanyol udvar figyelmét az erősebb testalkatú, a mezőgazdasági munkában nem gyakorlatlan nyugat-afrikai négekre. Azoknak talán mindegy, hol verejtékeznek a trópusi ég alatt, Benin véres királyainak kertjeiben-e, vagy a katolikus uralkodó csodálatosan termékeny, új birodalmában. Ezen felül még kereszténnyé is tehetik őket. Nagyszerű perspektíva!

Las Casas azonban elborzad, amikor megsejti, hová vezet az amerikai néger rabszolgaság ötlete. A négerek valóban ellenállóbbnak bizonyulnak. Olyan jól dolgoznak Kuba cukornádültetvényein, Haiti fajtogató, párás erdeiben, hogy a kortársak túlzásokra ragadtatják magukat. A spanyol Antonio de Herrera 1601-ben így lelkendezik: „Ezen négerek úgy prosperálnak a gyarmatokon, hogy a vélemény azt tartja: ha nyakuknál fogva felakasztanák őket, akkor sem halnának meg soha...”

Pedig meghalnak, még akkor is, ha igaz Herrera megfigyelése: a rabszolga-ültetvényen egy néger munkája felér négy indiánéval. A négerek száma nöttön nő a spanyol birodalomban, ahol sohasem nyugszik le a nap. Már 1540-ben évi tízezer feketét szállítanak a

rabszolgahajók az Antillákra. Egyfajta becslés szerint az Afrikából elrabolt négerek száma a XVI. század végére csupán az Antillák szigetvilágában meghaladja a 900 ezret, nem is számítva a Mexikóba és a Dél-Amerikába hurcolt tízezreket.

Las Casas szegény megéri még ezt a kezdődő, majd hólabdaszerűen növekvő történelmi gyalázatot. Megéri még, hogy az Antillák indián őslakóit módszeresen, tűzfegyverekkel és vérebeikkel kiirtják, csakhogy helyet szorítsanak a fekete páriáknak. Halálos ágyán, lelkiismerete diktálja ezeket a sorokat: „*Allítom, hogy ugyanolyan kegyetlen dolog négereket rabszolgaságra vetni, mint indiánokat, még hozzá ugyanazon okból.*”

Ki hallgat rá? Senki! Sőt történelmi aranyszabályt kohlónak azok, akiknek gazdasági érdeke az emberekkel való kereskedés fokozását diktálja. Új történelmi hazugság születik: a néger szolgaságra született nép, nem úgy, mint az indián, aki túlságosan büszke ahhoz, hogy fejét az iga alá hajtsa. Ilyen nemes lenne a rézbőrű vadember? Akkor hát milyen megfontolások szerint tartanak rabszolgasorban az amerikai angol gyarmatokon *fehéreket*, akik – ha időlegesen is – ugyancsak rabszolgák, bár a gazdag ültetvényesek e kategória megnevezésére az *indentured servant*, a szerződéses szolga szemérmes fogalmát kovácsolták?

Ha a skótok, az írek és a földjükről elűzött angol parasztok jó rabszolgaanyagnak bizonyulnak, talán kevésbé lennének nemesek az indiánoknál? A kérdés nem is az, hogy milyen színű a rabszolga bőre, hanem hogy milyen társadalmi környezetből cseppen a gyarmatokra.

Nem minden néger bizonyul „jó” rabszolgának. „*Nincs példa arra – írja egy angol antropológus –, hogy az igazán primitívnek nevezett társadalmak gyermekei, tehát például a növénygyűjtőketők valaha is beilleszkedtek volna a civilizáció körébe. Másfelől megfigyelhető, hogy azok a primitív törzsek, amelyek átestek a mezőgazdaság forradalmán – gyakran beilleszthetők.*”

Kitűnő megfigyelés: Haiti és Kuba ősközösségi viszonyok között élő indián vadászai és halászhajói ugyanúgy „rossz” rabszolgák, mint Dél-Afrika busmanjai vagy Kongó pigmeusai – egyszerűen azért, mert számukra a mezőgazdasági munka lélekölő robotot jelent. Más-

felől a fejlettebb nyugat-afrikai néger osztálytársadalmak földművesei beilleszkednek az amerikai ültetvényes gazdálkodás kereteibe. Abba a társadalomba, amellyel kapcsolatban talán hízelt volna a „civilizáció” nemes fogalmának használata.

De térjünk vissza a tárgyra: hosszú és véres történelmi folyamat Afrika népeinek elrablása vagy megvétele saját királyaitól és főnökeiktől. Több évszázados folyamat, amely Mátyás király uralkodásától Kossuth Lajos kormányzásáig terjed, hogy magyar nevekkal világítsuk meg a folyamat időbeli kiterjedését.

Sohasem tudhatjuk meg, valójában mennyi embert is hurcoltak el a Middle Passage útvonalán Afrikából Amerikába – a becslések 15 milliótól a hihetetlen 50–70 millióig terjednek, s a szerzők rámutatnak még ezen felül a bűzös, túlszűfolt rabszolgahajók iszonyú emberveszteségeire is. Az átkelés során ugyanis nagyon gyakran a rabszolgáknak több mint a fele elpusztult.

Az angolok már nagyon korán bekapcsolódnak ebbe a piszkos üzletbe. A spanyol példát követik, és semmivel sem maradnak el tanítómestereik mögött. Amint maguk is szigetgyarmatokat szereznek az Antillákon – elsőként Barbados fölött bontják ki az Andráskeresztes lobogót –, felfigyelnek arra, hogy a rabszolgaságot szintén be kell vezetniük, ha meg akarják művelni a „cukornád-szigeteknek” nevezett kis szubtropikus édenkerteket.

Jól bevált példa nyomán külön társaságot alapítanak. Védnöke nem kisebb úr, mint a yorki herceg, II. Károly király fivére, akinek nevét máig is viseli a világ legnagyobb városa és az Unió legnépesebb állama. A társaság hivatalos neve ismét bosszantóan finom és semmitmondó: *The Company of Royal Adventurers of England Trading to Africa* – hevenyészett magyar fordításban: *Anglia királyi vállalkozóinak társasága az Afrikával való kereskedelemre* – szép, hosszú cím takarja hát a szennyes valót.

Ez 1663-ban történik, s a társaság mindjárt monogramot is terveztet. A tüzes vason, amelyet a szerencsétlen néger férfiak és asszonyok vállába sűtnek, a „DY” betűk díszlenek, a Duke of York, a yorki herceg tiszteletére. Valóban sajnálnunk kell a yorki herceget és a derék részvényeseket: a társaság baljós csillag alatt születik. A második holland–angol tengeri háború során de Ruyter admirá-

lis sorra beveszi a guineai part angol erődjait (egy kivételével), s a háborút lezáró 1667. évi békében a kis Németalföld megtarthatja ezeket a rabszolgakereskedelmi támaszpontokat. A „királyi vállalkozók” – közöttük maga Stuart Károly is – elvesztik egész befektetett tőkéjüket, 120 ezer font sterlinget, ami akkoriban lényegesen többet ért, mint manapság.

Az angol azonban makacs nép, ha elvesztettek egy erődláncot, építenek egy másikat. Ha megbukott egy társaságuk, megalapítják a következőt. Ez a második a *Royal African Company*, a Királyi Afrikai Társaság. Ez is kereskedik – emberrel. Ez a társaság is aranypénzt veret, akár az előző: a pénzérme neve „guinea”. Egy időben harminc shillinget ér, tehát másfél fontot. Névleg ma is számolnak vele, főként gazdag londoni szabók: egy képzeletbeli guinea huszonegy shillinget ér, tehát egy fontot és egy shillinget.

Az emberkereskedésből eredő haszon óriási. Hét fontot ér egy dolgos néger, de a rabszolgahajók kapitányai rútul megzsarolják Barbados és Jamaica ültetvényes urait: húsz fontot hajtanak be rajtuk fejenként.

Idő kérdése, hogy a rabszolgák megjelenjenek az észak-amerikai szárazföldön is. Egy ideig talán kifizetődőbbnek tűnik a fehér szerződéses szolgák alkalmazása. Ezeket legalább nem kell megvenni drága aranyon, csupán átszállításuk kerül pénzbe. Amint azonban izmosodni kezd az ültetvényes rendszer Virginiában és más, délebbre eső gyarmatokon, a négerek iránti kereslet és érdeklődés is megnő.

Az afrikai kereskedelembe az amerikai gyarmatosok is bekapcsolódnak. Nem csupán a közvetlenül érdekelt virginiai ültetvényesek indítanak ingajáratokat Afrikába. Új-Anglia gyarmati kikötőiben is akadnak vallásos érzületű úriemberek, gazdag kereskedők és hajótulajdonosok, akiket nem riaszt vissza a piszkos üzlet. Boston és Salem Massachusettsben, Portsmouth New Hampshire gyarmaton, New London Connecticut partján, sőt Providence, a gondviselésről elnevezett városka a szabad kis Rhode Islanden sorra bekapcsolódik a rabszolgakereskedelembé.

A négerekkel való kereskedés fekete fonálként húzódik végig az amerikai történelmen. Ezek már nem is csupán Európa bazaltjainak tűnnek, hanem az ókoréinak is. Az amerikai gyarmati uralkodó osz-

tálynak ugyanúgy nincsenek skrupulusai, mint az angol kereskedő-polgárságnak. Amikor egy Rhode Island-i vállalkozó szemére vetik, hogy pénzért olyan aljasságra képes, mint az emberkereskedés, a derék Simeon Potter felhúzza szemöldökét: „Hogy pénzért? Ha pénzre van kilátás, legszívesebben addig hajóznék a tengeren, amíg zabkásával nem sűrűsödik.”

Potter legalább őszinte ember.

Ha Új-Anglia részt vett is az emberkereskedelemben, a rabszolgák zömét azért nem puritánlakta területen szállították partra, hanem a déli ültetvényeken. Maryland és Virginia nagybirtokain kukoricát és dohányt termesztettek velük. A behozatal szerény méreteken azután is folytatódott, hogy a dohány piaci árának ingadozása kisebb fajta gazdasági válsághoz vezetett a Dohánykirályságban.

Fennmaradtak a Virginia kikötőiben horgonyt vetett hajók listái a fedélzetükön szorongó félhalott négerék számával együtt. Melville Herskovits amerikai történész fáradságos munkával összeadta a számoszlopokat, s végeredményként 52 504 főt kapott – csupán az 1710 és 1769 közötti időszakban. Ez a szám azonban valamivel még nagyobb is lehetett, mert a négereket gyakran becsempészték a kapitányok, hogy ne kelljen vámot fizetniük a gyarmati hatóságoknak.

Amikor az amerikai történelem fejlődését vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a néger rabszolgamunka roppant jelentőségét. Pusztán az emberrablás és az emberkereskedés mesés vagyonok felhalmozódásához vezetett. Egy vagy két hajóút megkészserezte, nemritkán megötszörözte a befektetett pénzösszeget, gazdaggá tette London és Liverpool kereskedőit és hajóstársaságait, ugyanakkor pedig az amerikai vállalkozók tőkéjét is megnövelte.

Afrika – akaratán kívül – hozzájárult hát a kapitalizmus fejlődéséhez Európában is, Amerikában is. Ez a dolog egyik aspektusa.

És a humanitás oldala? DuBois professzor, a nagy néger-amerikai tudós számításai szerint a Middle Passage útvonalán csupán az 1680 és 1688 közötti kilencéves időszakban hatvanezer ember indult útnak az afrikai gyűjtőhelyekről az amerikai gyarmatokra. Tizen-négyezren a járvány és a szenvedés következtében hullámsírban fejezték be életüket.

Ugyanakkor, amikor Afrika emberek millióit veszítette el, éppen

a legerősebb, a legmunkaképesebb milliókat, s ez az afrikai társadalmak felbomlásához, Afrika elvérzéséhez vezetett – az amerikai brit, spanyol és portugál gyarmatok minden jelentősebb befektetés nélkül évszázadokon át *ingyen munkaerőhöz* jutottak. A rabszolgák – Marx szavaival – „felnőttként jöttek a világra” Amerikában.

Az amerikai történétírók jogos büszkeséggel hangsúlyozzák műveikben, hogy Amerikát vallásos érzületű, nemes lelkű, bátor emberek építették fel, akik magukkal hozták a szabadság szellemét az Újvilágba. Megemlítik, hogy több szerencsés körülmény játszott össze az Egyesült Államok bölcsőjénél: az úttörők jóformán üres országba kerültek (az indiánok kiirtása folytán a kontinens valóban kiürült); Észak-Amerika bővelkedett természeti kincsekben, s ma is gazdag a földje. Az ásványi kincsek és a zsíros televény mágnesként vonzotta a világ koldusait az Ígéret Földjére, a „korlátlan lehetőségek hazájába”. A központi hatalomtól – a királyi Angliától – távol az észak-amerikai gyarmatosok kivívhatták függetlenségüket. Megte-methették a republikánus ideált, amely Caesar és Brutus kora óta sohasem halványodott el az Óvilágban – csupán egy dolgot nem hangsúlyoznak kellőképpen.

Azt a történelmi tény, hogy három évszázadon át Amerika szabad földjének lakossága 10–20 százalékban közönséges rabszolga volt, fehér, főként azonban fekete bőrű rabszolga. Az ő vérük és verejtékük nyomán sarjadtak dollármilliók a cukornáddal, a rizzzel, a dohánnyal és a gyapottal beültetett gazdag földeken. Ezeknek a páriáknak pusztta megszerzése, vétele és eladása is aranyak milliárd-jait halmozta fel. A szabadság országát nem kis mértékben éppen a legnagyobb nyomorban sínylődő embermilliók keze munkája tette azzá – *ami*.

Az amerikai életforma minden kényelme, Amerika gazdagsága sohasem halmozódik olyan magasra, ha nincsen ötven–hatvanmillió kiszolgáltatott, nyomorúságos rabszolga a Middle Passage innenső oldalán.

Az angol nyelv így jelöli az elvérzés fogalmát: „*to bleed white*” – fehérré vérezni. Nos, nem fellengzős kijelentés, nem politikai jelmondat, ha azt állítjuk: Afrika elvérzett, hogy Amerika gazdaggá lehessen.

Két férfi lép most elénk az amerikai történelem parttalan tengeréből: Edmund Andros és Jacob Leisler. Sohasem találkoztak. Az egyik Massachusetts királyi kényura, a másik New York városának népvezére. Sorsuk azonban jól példázza az amerikai konfliktus ket-tősségét. Andros kormányzóé Massachusetts gyarmat küzdelmét ki-rályával, Leisleré a nép küzdelmét uraival.

Fülöp király háborúja után, de még két évtizeddel a salemi bo-szorkányok pöre előtt Massachusetts fölött viharfelhők gyülekeztek. Az ellenfél hatalmas volt: maga a király. A brit uralkodó ellenszenv-vel tekintett a puritán gyarmatra, s ellenérzése kettős forrásból fakadt. A puritán kiskirályságban lelt menedékre Goffe és Whalley, apjának gyilkosai közül kettő. Ez volt a kérdés szubjektív oldala. Volt azonban objektív oka is a haragnak. 1661-ben a puritán vezetők politikai nyilatkozatot tettek, ez volt a *Massachusetts Declaration of Rights*, a Massachusettsi Jogok Nyilatkozata: ez a gyarmati kor-szak fontos dokumentuma. Lényegét könnyű kihámozni a szavak tengeréből. A Nyilatkozat szól a korona iránti hűségről. Ez azonban csak szófüzér. A lényeg az, hogy *elsőként is a Hajózási Törvények ellen irányul*. Ezek a törvények, amelyekről még sokkal részleteseb-ben beszélünk majd, megtiltják a gyarmatok kereskedő-polgárságá-nak, hogy bizonyos árucikkeket másutt is értékesítsenek, mint az an-gol kikötőkben. A tiltott áruk listája idővel egyre bővül, és nagy hatással van a – csempészetre.

A Nyilatkozat fogalmazása óvatos és általánosságban mozog. A gyarmat törvényhozó testülete azonban leszögezi, hogy bármilyen új törvény, ha nem is áll ellentétben az angol anyaországban érvény-

ben levőkkel, mégis sérti Massachusetts „igazságos törvényeit”, és csorbítja a gyarmatosok jogait.

Nagyon diplomatikus a fogalmazás, de célja nyilvánvaló. Bizonyos árucikkeket Massachusetts puritán kereskedői és hajótulajdonosai pompásan értékesíthetnének más piacokon is, mint Angliában. Ha mégis megtiltják nekik az idegen hatalmakkal való kereskedést, ezt sérelmesnek tekintik.

A Stuart fejedelem viszont a Nyilatkozatot tekinti sérelmesnek. Nem csupán személyében érzi sértve magát. Veszélyben forog a korona egyik pompás bevételi forrása, az illeték, a vám, amely az amerikai exportok hasznát fölözi le.

Mindez nem cseng romantikusan, nem kalandos história, gazdasági és politikai szempontból, persze a kor gazdaságának és politikai életének szempontjából azonban nagyon is jelentős. Doyle, egy neves régi angol történetíró olyan jelentősnek tartja Massachusetts 1661. évi Nyilatkozatát, hogy kijelenti: „1776 férfiai *nem kellett sem hozzátenniük őseik szavaiboz, sem elvenniük azokból.*” Ezzel arra céloz, hogy a puritán vezető rétegek konfliktusa az uralkodóval már is előreveti árnyékát az eljövendő, sokkal jelentősebb konfliktusnak: a gyarmatok és a brit anyaország világtörténelmi küzdelmének. Végző soron az is ebből az érdekellentétből fakad.

1664-ben királyi biztosok kelnek át az óceánon, s hosszú tárgyalásokba kezdenek a puritán előkelőkkel. Szóba kerülnek a gyarmatra nézve sérelmes Hajózási Törvények, de más problémák is. Megegyezés azonban nem születik, s talán nagyobb baj is lenne a dologból, ha Angliát nem kötné le kemény háborúja Németalfölddel. A protestáns szigetország azonban kényelmetlen helyzetben van. Kis európai szomszédja kemény dió a brit flottának. A Temze piszkosszürke vizén holland hadihajók jelennek meg, már London is komoly veszélyben forog. A támadást végül sikerül visszaverni, s Massachusetts Nyilatkozatát rövid időre félreteszik.

A viharfelhők elvonultak Anglia felett, a király ismét fellélegezhet, s haragja kettőzött erővel sújt le a gyarmatra. Massachusetts továbbra is ellenáll a Hajózási Törvényeknek, területén nem tűri meg a „bevett” anglikán államvallást, a puritánok saját szakállukra háborúskodnak az indiánokkal. A korona ezért most nyíltan arra tör,

hogy szétzúzza az egyes amerikai gyarmatok kiváltságait. Az amerikai uralkodó osztályok szemérmetlenül gazdagodnak, s amint a Nyilatkozat is bizonyítja, még nyilatkozni is merészelnek. Az uralkodó kísérletet tesz arra, hogy egész Új-Angliát, továbbá New York és New Jersey gyarmatot egyetlen királyi koronagyarmattá tegye, s közös kormányzót nevezzen ki föléjük. Ilyenformán egyrészt sikerülne szétzúznia a gyarmatok politikai ellenállását, másrészt a francia uralom alatt álló Kanadával szemben erős bázist tudna összekovácsolni.

A terv végrehajtása jogi akadályokba ütközik, hiszen Massachusetts is, más gyarmatok is szigorúan őrzik II. Károly elődeitől kapott kiváltságlevelüket. Az uralkodó és tanácsadói ezért a „Divide et impera!”, az „Ossz meg és uralkodj!” elvét alkalmazzák. 1676-ban magas rangú királyi tisztviselő köt ki Bostonban, név szerint Edward Randolph. Ez az úr új pártot alapít. A párt tagjai hajlanak a királlyal való kiegyezésre, félvén attól, hogy egy nyílt konfliktus Massachusetts teljes pusztulását eredményezné.

Nyolcévi jogi szörszálhasogatás után a puritán vezetők kénytelenek feladni dédelgetett kiváltságlevelüket, amely ötvennégy viharos éven át legszentebb okmányaik egyike volt. Ez tehát 1684-ben történik. II. Károly azonban nem soká élvezheti diadalát, sírba dől, és követi a trónon az utolsó Stuart: II. Jakab.

Az utolsó Stuart választása egy Randolphnál is keményebb férfira esik. Ő fejezetünk negatív hőse: Sir Edmund Andros. Megbízatása úgy szól, hogy valamennyi új-angliai gyarmatot, továbbá New Yorkot és New Jerseyt is kormányoznia kell. Bostonban üt tanyát, s ha azt mondjuk: ellenséges környezetben, akkor nagyon enyhe kifejezést használtunk. Andros puritán szemmel is, de történelmi perspektívából is zsarnoki lakáj: törvényeket hoz, súlyos adókat vet ki – mindezt anélkül, hogy összehívná Massachusetts és a többi gyarmat törvényhozó testületeit.

A király szemszögéből nézve kitűnően végzi dolgát. Cenzúrázza a sajtót, a politikailag gyanús elemeket tömlöcbe vetteti. A dolgos, egyszerű nép csupán az adók súlyát érzi, a gazdagabbak azonban ennél is többet veszhetnek: Andros az ellenállók birtokjogait is kétségbe vonja, s adót vet ki a földbirtokosokra.

Hatalmát kiterjeszti a többi gyarmatra is. Rhode Islandtól kicsikarja nagy becsben tartott kiváltságlevelét, s követeli Connecticut kartáját. 1687 októberében személyesen jelenik meg Hartford városában, ahol Connecticut törvényhozó testülete kétségbeesett ellenállást tanúsít. A tanácsosok a világeért sem adják ki kezükből a drága okmányt, gyarmatuk kiváltságlevelét. A vita az éjszakába nyúlik. Egyszerre kialszanak a fáklyák és a mécsesek, és a sötétben bizonyos Wadsworth kapitány, Andros tisztje elragadja az asztalról a kincset érő kutyabőrt. Ellovagol az éjszakában, s a hold fényénél egy hatalmas tölgy odvába rejti az okmányt.

Előbb-utóbb forradalom törne ki a gyarmatokon, a Nagy Függetlenségi Háború talán száz évvel előbb ütne ki. Ekkor azonban különös hírek érkeznek az anyaországból. Orániai Vilmos, a németalföldi fejedelem protestáns államcsínnyel megszerzi a koronát. Újjong odahaza a protestáns angol kereskedő-polgárság, ez a „dicsőséges forradalom” éve, 1688, amikor a Stuartokat véglegesen letaszítják a trónról, a dicsőséges forradalom – meglehet – dicső valóban, de nem népforradalom, mint Cromwellé volt, csupán az uralkodó osztályok államcsínye.

Hogyan látja a dicsőséges forradalom lényegét egy mai magyar szerző, Makkai László történész?

Amikor 1685-ben a Stuart-restauráció végnapjaihoz közeledik, trónra lép az utolsó katolikus Stuart, II. Jakab. Massachusetts kiváltságlevelét már visszavonták, Connecticutét azonban még nem rejtették el a tölgy odvában.

II. Jakab első dolga volt, hogy visszavonta a *Habeas Corpus törvényt* (azt a törvényt, amelyet az angol polgárság a személyes szabadság biztosítása érdekében vívott ki magának. Angol alattvalót hivatalos letartóztatási parancs, konkrét vád híján nem lehet börtönbe hurcolni). Ezenfelül II. Jakab kereskedelmi engedményeket tesz az ősellenségnek, a katolikus Franciaországnak. „Az elégedetlenséget – folytatja Makkai László – 1687-ben a katolikusok javára kiadott türelmi rendelet forradalmi nyugtalansággá fokozta, s a tömegmozgalmak kiszámíthatatlan következményeitől féltő »tory« párt kiegészített a »whig« ellenzékkal, feláldozva Jakab királyságát. A két

párt vezérei 1688-ban Jakab protestáns vejét, Orániai Vilmost, Hollandia helytartóját hívták meg a trónra, melyet a magára maradt király menekülése folytán üresnek nyilvánítottak. Orániai Vilmos nagy zsoldossereggel és a hollandi flottával indult Angliába, de harcra nem került sor, mert a parlament átadta neki a hatalmat. Az angol polgárság »Dicsőséges Forradalomnak« nevezte a dinasztiaváltozást, mert az államcsínnyel sikerült megvalósítani a polgári érdekeket kiszolgáló alkotmányos monarchiát, s egyúttal leszerelni a fenyegető népi forradalmat. Az új politikai rendszer a nagybirtok és a tőkés polgárság szövetségén s az ezt képviselő parlament uralmán alapult.”

S alább még egy lényeges mondat:

„A forradalmi korszakot [Angliában] tehát a polgárság és a nemesség kompromisszuma zárta le.”

A dicsőséges forradalom hatása az amerikai gyarmatokon is végigsöpör. Amikor híre érkezik, hogy II. Jakab elmenekült Londonból, s az orániai herceg diadalmenetben közeledik a fővároshoz, Androst foglyul ejtik, s nehéz vasban küldik haza Angliába.

Rhode Island és Connecticut megnyugodhat. Visszakapják kiváltságleveleiket (Connecticut kartáját megtalálják a tölgy odvában), s az értékes okmányok még sok évtizeden át féltett kincsei az említett gyarmatoknak.

Massachusetts új kiváltságlevelet kap. A puritán gyarmat területéhez csatolják Plymouth, Maine és Új-Skócia területét. Az adókat ismét a helyi puritán vezetők törvényhozó testülete vetheti ki, a régi, szilárd uralomnak azonban vége. A törvénytervezeteket ezentúl királyi jóváhagyásra Londonba kell küldeni. Az orániai fejedelem nem zsarnok, de éppen olyan gyanakvó, mint Stuart elődje.

Az új kiváltságlevél tartalmaz még más újításokat is, amelyek népszerűek is, nem is. Teljes jogú polgár lehet ezentúl Massachusetts gyarmaton minden olyan férfiú, akinek bizonyos jövedelme, bizonyos nagyságú birtoka van. A polgárjogot nem kötik szigorúan a puritán hithez. Az állam és az egyház még mindig egy marad Massachusettsben, a puritán vezető réteg hatalma azonban megrokkant.

És most talán megértünk egy előző fejezetet: uralmát tántorogni érzi a puritán uralkodó réteg, a szegényebb hívek feletti hatalma

mintha gyengülni kezdene. Talán nem csupán a középkor babonás csökevényei állnak a salemi boszorkányper hátterében? Nem arra kell gondolnunk, hogy a lelki terror az utolsó, kétségbeesett kísérlet Isten Országának megmentésére?

*

Pieter Stuyvesanttól, a pipacsvörös arcú, hollandi kormányzótól abban a történelmi pillanatban vettünk búcsút, amikor a yorki herceg hajóhadának fehér vitorlái megjelentek Nieuw Amsterdam előtt. A kis farmházak és a faerőd fölött ezentúl a vörös, András-keresztes brit lobogót lengeti a sós tengeri szél. Az öreg hollandi kormányzó hazatér még szülőhazájába. A szigorú burgherek bírósága előtt kell igazolnia, hogy túlerő előtt hátrált meg, majd visszatér – immár nem Nieuw Amsterdamba, hanem New Yorkba. Az Alsóvárosban kis gazdaságot vásárol, holland nyelven „bowery”-t. Stuyvesant farmjának emlékét ma már csak egy kopott városnegyed őrzi a gigászi városban: a Bowery, minden csavargók menedéke, ahol újságpapír-takaró alatt, az utcán hálnak azok, akiknek nem sikerült megragadniuk a kedvező pillanatot a korlátlan lehetőségek hazájában.

Richard Nicolls, Őfelsége flottájának tisztje az első brit kormányzó New York városában. Kedélyes korszak ez: a volt kormányzó és a jelenlegi, a hollandus és az angol gyakran ülnek össze egy pohár bor mellett, és felidézik a nagyszerű múltat. Stuyvesant nyolcvan-éves korában zárja le szemét. Sírja felett ma a Negyedik Sugárút bábeli zsvaja zúg éjjel és nappal.

Amikor Nicolls kapitány végigtekint új birodalmán, Manhattan félszigetén másfél ezer ember éldegél kertes házikókban, a meghódolt Új-Hollandiában pedig összesen tízezer. Ezek harmadrésze angol anyanyelvű. Az angol uralom a jövőendő világváros és a legnépesebb amerikai állam fölött nem jelent zsarnokuralmat. Nicolls biztosítja a polgárok jogait szerény tulajdonukhoz, vallásukat is szabadon gyakorolhatják. New York vallásszabadsága Massachusetts istenes terrorjához képest nagyon is liberális. A polgárok vagyonuknak megfelelően adóznak, angol mintára bevezetik a zsüribíráskodást. Nicolls négyévi szolgálat után visszatér Angliába. Ismét ura, a yorki herceg

mellé szegődik, s a hollandusokkal vívott egyik tengeri ütközetben testét kettészakítja egy kerek ágyúgolyó.

New York holland és angol lakosai között nincs ellenérzés. A hollandusok még örülnek is: az angol korona több szabadságot biztosít számukra, mint a zsarnok Nyugat-Indiai Társaság. De ha volt is lappangó ellenszenv, az is elenyészik, amikor a dicsőséges forradalomnak nevezett 1688. évi államcsíny következtében németalföldi fejedelem lép az angol trónra: Orániai Vilmos. Nem is egyedül, hanem a yorki herceg lányával, Máriával együtt.

New Yorkot a yorki herceg törvényeinek nevezett törvénykönyv szerint kormányozzák. Hasonló elvre épülnek ezek a törvények, mint a puritán fellegváréi, csupán egy pozitívum és egy negatívum különbözteti meg egymástól Massachusetts és New York politikai kormányzatát. New York lakosai nem szólhatnak bele népképviselési alapon a törvények megformulálásába – ez súlyos hátrány a puritán Massachusettsszel szemben. A polgárjogot viszont New Yorkban nem kötik vallási feltételekhez – ez az előny.

A békés hollandok belenyugodnának ebbe, a békétlenebb angolok azonban népképviselést követelnek. Már Sir Edmund Andros zsarnokuralma idején a lázadás szelleme lebeg a csöndes faházak felett. A kétkezi munkások, a kis boltosok, a szegény farmerek mozgalma ez, de a gazdagabb New York-i angol polgárok is a népmozgalom élére állnak. Öt évvel a dicsőséges forradalom előtt, tehát 1683-ban megfogalmaznak már a hatóságok egy jogi deklarációt, a „Szabadságok Kiváltságlevelét”. Ennek értelmében a királyi kormányzót tizen-nyolc fős tanács segíti munkájában, de a nép is képviselőket választhat. A kormányzóval és a tizen-nyolc tanácsstaggal együtt ezek közösen döntenek olyan létfontosságú kérdésekben, mint az adózás ügye. Ha változtatni kívánnak a törvényeken, a törvénytervezetet fel kell terjeszteniök hűbéruruknak, a mindenkori yorki hercegnek.

Ez még II. Károly idején történik, s a yorki herceg nem más, mint a jövődő II. Jakab, az utolsó Stuart. Károlyt szélütés éri, Jakab kerül a trónra, s a makacs uralkodó nem hajlandó kézjeggyével szentesíteni a „Szabadságok Kiváltságlevelét”. Karta helyett Andros érkezik, aki kilenc amerikai gyarmat kormányzatát ragadja magához, zsarnokuralma New Yorkban is nyugtalanságot és forrongást kelt.

A hírek ekkoriban még ólomszárnyakon szállnak az óceánon át: a dicsőséges forradalom híre csupán a következő év tavaszán, 1689 márciusában érkezik meg egy hajó fedélzetén. Bostonban, a puritánok bástyájában valóságos kis népfelkelés zajlik le. Androst és társait bilincsbe verik, s a gyarmatok erőszakos egyesítésének vége.

Nincs azonban vége a zsarnokuralomnak New York városában és az azonos nevű gyarmaton. Andros nem lehetett mindenütt ott személyesen, nevében New York gyarmat nagybirtokosai és nagykereskedői, Bayard, Van Cortlandt és Schuyler urak gyakorolták a hatalmat, semmibe véve a „Szabadságok Kiváltságlevelét”. A bostoni események azonban a mély nyugalanságtól elvezetnek a New York-i fegyveres felkeléshez. A népi felkelés fegyveres ereje a New York-i polgárőrség, a milícia. A milícia vezetője pedig Baconnel, Virginia népi hőisével egyenrangú néptribun, Jacob Leisler, fejezetünk pozitív alakja.

Leisler, amint neve is mutatja, német kivándorló, foglalkozására nézve kereskedő ember. Frankfurtban született 1640-ben, és húszéves korában érkezett Nieuw Amsterdamba. Érdemes szembenéznünk egy XVII. századi népvezérrel, nem csupán azért, mert élete érdekes, hanem azért is, mert Leislernek „rossz sajtója van” az Egyesült Államok történetírásában. Kevés szó esik róla, annál több a „demokratikus intézmények” történetéről, nagyon csekély társadalom-elemzéssel.

Szögezzük le mindjárt, hogy amint Bacon is előkelő családból származik, Leisler sem ágrólszakadt szegényember. Elvesz egy gazdag özvegyet 1663-ban, felesége révén családi kapcsolatba kerül a gyarmat gazdag holland vezetőivel, a Bayard és a Van Cortlandt családokkal. Hamarosan maga Leisler is New York egyik leggazdagabb kalmára lesz. A nép oldalára nem szilárd politikai meggyőződése állítja, hanem egyéni sérelmei. Örökségi ügyekben összerúgja a patkót gazdag rokonaival, Andros kiskirályságának népnyzóival.

Ha nem lenne gazdag kereskedő, nem is nevezték volna ki olyan fontos polgári védelmi intézmény élére, mint a milícia. A milícia fegyveresei – szegények. Kiskereskedők, iparos emberek, akik osztályharcot vívnak a gazdag New York-i holland uralkodó rétegekkel. Leisler vezetésével a New Yorkban állomásozó brit gyarmati ka-

tonaság ellen vonulnak. A tömeg túlereje láttán a katonaság és a volt királyi kormányzó, Nicholson bölcsőbbnek vélik, ha hajóra szállnak, s hazavitorláznak.

Leisler és sógora, az angol Milborne demokratikus színezetű népi kormányzó testületet hívnak össze. A holland és az angol származású gazdagok egyként „bitorlónak” tartják, a szegénység azonban lelkesen támogatja. Az angol gyarmatokon uralkodó zavaros állapotokat kihasználva, a francia-kanadaiak és a velük szövetséges indiánok megtámadják és felégetik Schenectady városát New York gyarmat erdős-dombos vidékén, Leisler forradalmi sereg azonban elűzi a támadókat.

1689-től 1691-ig Leisler forradalmi kormánya az úr New Yorkban. A nagybirtokosok feudális jogait megnyirbálják, a nagykereskedőket korlátozzák. Népképviselői kormányzó testület alakul, a súlyos adók csökkennek.

Leisler „politikusan” cselekszik. Sietve hűségnyilatkozatot tesz az Orániai-ház mellett, Vilmos és Mária, az új brit társuralkodók azonban mégiscsak fejedelmek, a New York-i népuralom az ő szemükben lázadás.

Leisler már érzi sorsát. Döntő lépésre szánja el magát. 1690-ben összehívja az amerikai angol gyarmatok első kongresszusát, amely a francia-indián betörés veszélyének ürügyén ül össze. A legfontosabb lépést azonban a hét új-angliai gyarmat delegátusai nem merik megtenni: nem alkotnak véd- és dacsövetséget a brit koronával szemben. Érdekeik különböznek, félelmük nőttön nő – és nem alaptalanul. London kikötőjében már szerelik a flottát, amely New York „bitorlója” ellen készülődik.

A franciákkal vívott európai háború késlelteti a büntető expedíció vezetőjének, Henry Sloughternek elindulását. Csupán egy Ingolsby nevű kapitány érkezik néhány hajóval: megadásra szólítja fel Leislert az uralkodópár nevében. Leisler azonban írásos paráncsot kér, s azt a kapitány nem képes produkálni. New York gazdagjai mindenesetre reménykednek már a „tűrhetetlen népuralom” bukásában, s az nem is késik soká. Amikor az új királyi kormányzó, Sloughter végre megérkezik, és felmutatja az uralkodók megbízólevelét, Leisler kapitulál. Ugyanennyi erővel küzdhetne a végsőkig. Egy XVII.

századi népvész azonban nem olyan elszánt, mint a későbbi népi hősök. A milíciát lefegyverzik, majd a New York-i gazdagok bujtogatására Leislert letartóztatják. A Bayard és a Van Cortlandt család Leisler fejét követeli, s a kormányzó, Slouther, a tiszteletére rendezett lakomán részeg fejjel aláírja Leisler és sógora, Milford halálos ítéletét.

A gazdagok fizetett emberei gyorsan cselekszenek. Mielőtt Slouther magához térne mámorából, kihurcolják a két embert a börtönből. Bitót ácsolnak, s ezen a bitón szenved mártírhalált a frankfurti születésű német-amerikai forradalmár, Jakob Leisler 1691 egy tavaszi reggelén.

Leisler meggyilkoltatása mélységes felháborodást kelt a gyarmaton. Az uralkodó osztályoknak hagyományos kompromisszumos megoldáshoz kell nyúlniuk. Minthogy már végeztek ellenfelükkel, úgy tesznek, mintha Leisler életművét nem akarnák megsemmisíteni. Az általa létrehozott népgyűlés tovább működhet, bár jogkörét megnyirbálják. Leisler hívei, a kisemberek, erős politikai csoportot alkotnak. Az angol parlament őket akarja megbékíteni, amikor 1695-ben a négy évvel előbb kivégzett Leislert rehabilitálják. Örökösei megkapják mártírhalált halt rokonuk vagyonát, majd 1702-ben a gyarmat 2700 angol font sterling kártérítést is fizet. Ennyit ért hát egy emberélet – ilyen egy jellegzetes angolszász kompromisszum.

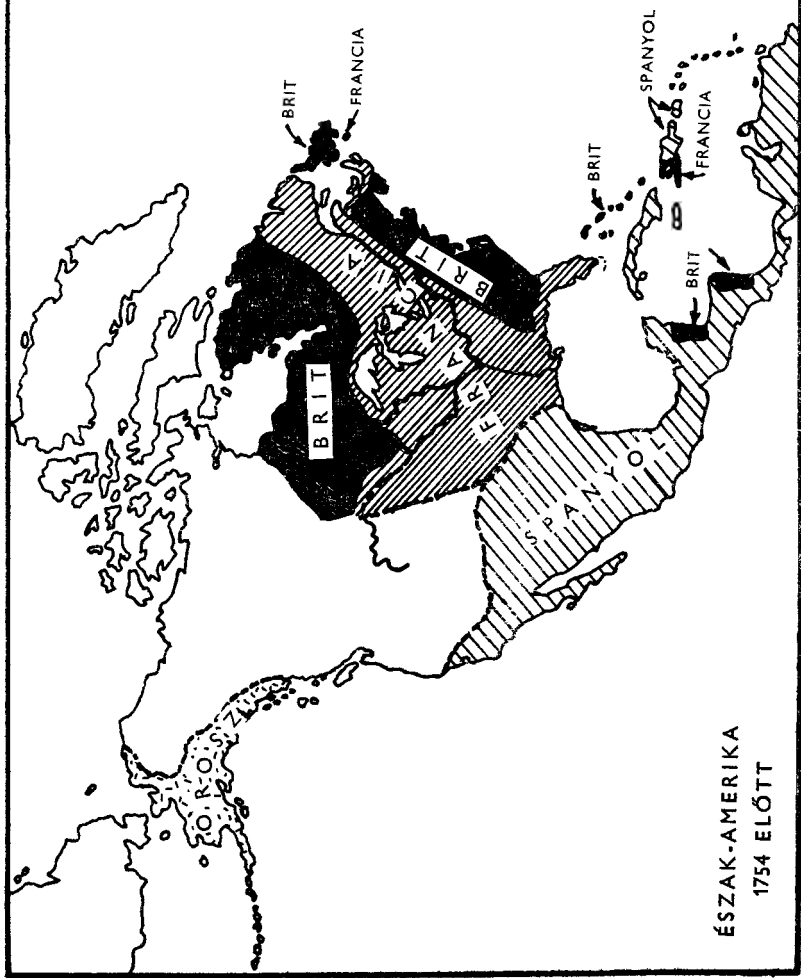
Nyilvánvaló, hogy a Tizenkilencedik Század 1914 forró nyarán ért véget, s a Huszadik 1917 őszén kezdődött Petrográdon. A századokkal való számítás – durva egyszerűsítés. Az 1700. évnek éppen ezért semmi különösebb jelentősége sincsen. Nem választóvonal, csupán kerek évszám. Arra azonban mégis alkalmas, hogy körültekint-sünk Amerikában, és mindjárt arra is felkészüljünk, milyen szegényes kép fogad bennünket azon a földrészen, amely ma a világ leg-jelentősebb ipari központja.

A mai Egyesült Államok térképére vetítve az 1700. év fehér településeit, kigyó vékonyságú területsáv lakott. Az észak-amerikai angol gyarmatok láncáa ugyan már folytonosnak mondható, de az óceán partjától a szárazföld belseje felé számítva sehol sem szélesebb 80 kilométernél.

A gyarmatok lakossága is szinte meghatóan kisszámú. New Hampshire gyarmaton 10 ezer ember él, a Massachusetts-öböl puritán tömbje 80 ezer főt számlál. Rhode Island egész népessége elérne egy szerény sportstadionban: 10 ezer polgára van a kis Szerecsendió-nak. Connecticut lakossága 30 ezer. Új-Angliát mint földrajzi fogal-mat és mint a jövőendő forradalom bölcsőjét összesen 130 ezer ember népesíti be.

Haladjunk dél felé. Következnek a Középső Gyarmatok. New York népessége 30 ezer, a városé és a gyarmaté együttesen! New Jerseyben 15 ezren laknak. Pennsylvania, a kvéker menedék tágas térségein és Delaware-ban együttesen 20 ezren. A Középső Gyarma-tok lakossága tehát 65 ezer fő.

Még délebbre hatolva elérjük a Chesapeake-öböl két gyarmatát, a kis Marylandet (32 ezer lakossal) és a jövő gazdag és előkelő ültet-



ÉSZAK-AMERIKA
1754 ELŐTT

vényes területét, Virginiát. Itt 55 ezren élnek. A Carolinák két gyarmata: Észak- és Dél-Carolina még csecsemőkorát éli: együttes népességük 12 ezer lélek. Végül az észak-amerikai gyarmatokkal együtt kell említenünk a gazdaságilag nagyon fontos, sűrűn lakott szigetvilág fellelőjét, a nyugat-indiai Jamaicát és Barbadoszt, összesen 121 ezer szigetlakóval, a 121 ezer emberből azonban legalább 105 ezernek fekete a bőre.

Érdemes ismét a térképre pillantanunk, Észak-Amerika földabroszára. A nagy, angolszász birodalom képe még irreális álmképnek tűnik. Az Atlanti-óceán partjának keskeny sávját körülölelik a francia birtokok. Kanada roppant térségei fölött a hóféhér, Bourbon-liumokkal ékes francia királyi lobogót hordozza a szél. A Szent Lőrinc-folyó tölcseértorkolatát francia falvak és városok szegélyezik. A Nagy-tavak vidékén az erős indián törzsszövetség névleg francia uralom alá tartozik, akárcsak a roppant méretű Louisiana, amely a Mississippivölgyét öleli fel, és lenyúlik a kéklő Mexikói-öböl felé.

Milyen hatalmas ez a francia birodalom – a térképen! Valójában sokkal ritkábban lakott a partszegély angol gyarmatainál. Az óriás birodalom fölötti francia királyi szuverenitás – névleges, de ez a névleges hatalom is nagyon sokat jelent ebben a korban.

A mai Egyesült Államok déli-délnyugati területei, valamint a Csendes-óceán partvidéke, Kalifornia, még északabbra a későbbi Oregon és Washington államok, sőt részben Kanada mai csendes-óceáni partja is spanyol birtok, de ugyancsak ritkán lakott. Alaszkában ködfátyolba burkolózó szigetcsoportjai és szárazföldje előtt még nem jelent meg cári szolgálatban Vitus Bering, a dán hajós, aki majd a felfedezésével megnyitja Orosz-Amerika történetét.

A kezdetek küszöbén tehát alig léptünk még túl. Amerika birtoklása szeszélyes határvonalat mutat, akárcsak később Afrikáé.

Egyféle szempontból azonban máris beszélhetünk fejlődésről. Ha a felfedezések korszaka még nem is zárult le, ha Amerika ismeretlen belső pusztáin és indiánlakta hegyvidékein még ismeretlen állatszörnyekről suttog a fáma (New York államban találtak már néhány mammut-szörnymaradványt), – a kincskeresők klasszikus kora lejárt. Vége a kalózkorszaknak is a Karib-tengeren, igaz, virágozik helyette a csempészet.

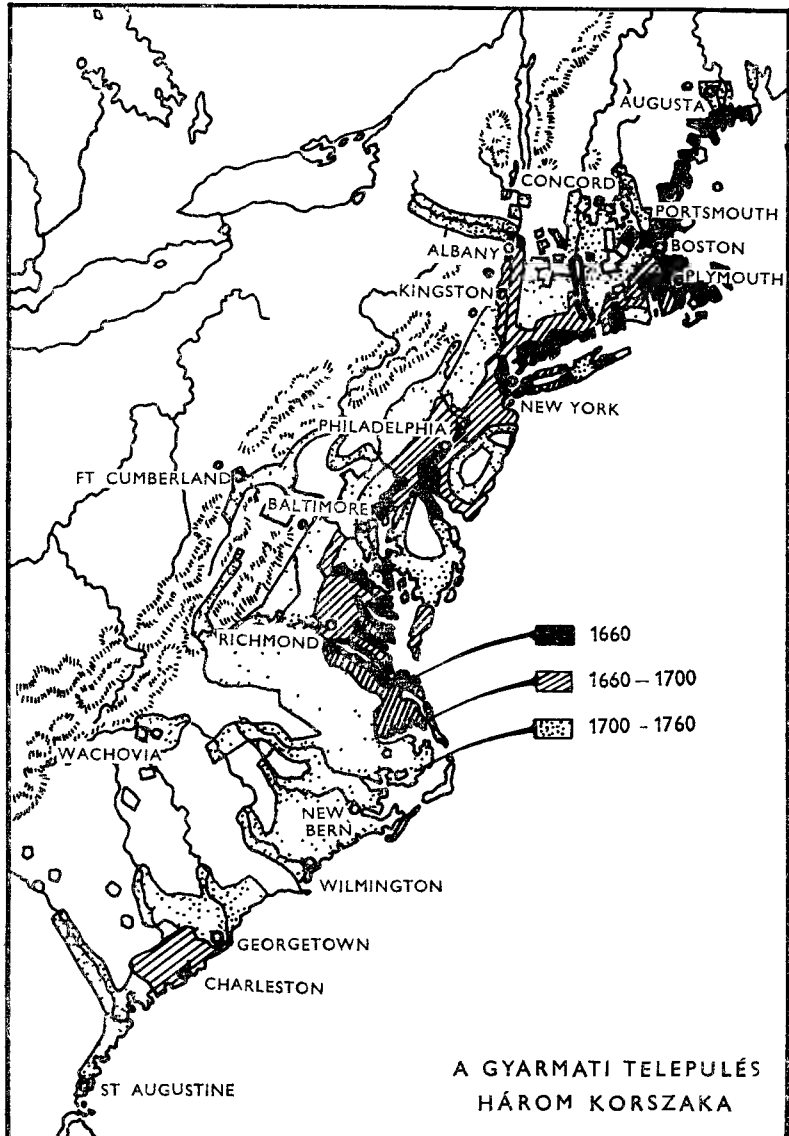
Az angol gyarmatok nem egészen félmillió lakosa azonban már nem partra vetett, nyomorult menekült, szektás fanatikus, fehér rab-szolga többé. Megválták első küzdelmeiket a brit koronával a népképviselőt ügyéért, s ha sikert nem is értek el, félsikert mindenestre igen. Számos gyarmat, ha királyi kormányzó ül is a nyakán, büszkén őrzi kiváltságlevelét, kartáját. A népképviselőt első fundamentumát megteremtették. Túl vagyunk a salemi boszorkányszeren, lassan elcsitulnak a vallási villongások.

Az amerikai gyarmati társadalom – osztálytársadalom. Nincs a fejlődésnek forradalmian egyéni, amerikai útja. Nincsen még „amerikai életforma”, *American way of life*. A kizsákmányolt osztályok sora mai szemmel nézve eléggé nyomorúságos. Az 1700-as évek mérceje szerint azonban az amerikai szegény ember jobban él, mint európai sorstársai. A társadalom „folyékonyabb” – a meggazdagodás útja szélesebb, mint a merevebb európai monarchiákban.

Ezek az előnyök azonban relatív értékűek. A termelt élelmiszer éppen csak arra elegendő, hogy a farmer és családja ne éhezzen. Időnként a szárazság és a mezőgazdaságot ért más csapások éhínséget okoznak. A kis kikötővárosok képe kiábrándítóan szegényes. Az utcák szennyesek, amint szennyes a mindennapi élet is. Gyakoriak a járványok, elterjedt a prostitúció. A nagyobbacska városokban zsúfolt nyomortanyák terjednek, mint penészfolt a falon. Érdekes, hogy ebben a folytonos munkaerőhiányban szenvedő, üres országban máris ezrek szorulnak az egyházközségek ingyenlevesére és munkanélküli segélyére. Ezeknek rongyos ruhájukon megkülönböztető jelvényt kell viselniük.

Hogy valóban osztálytársadalommal állunk szemben, azt éppen a „másik oldal” bizonyítja. Különösen a déli gyarmatokon sok ezer hektáros birtokok közepén ott fehérlenek már a gazdag kúriák. Szolgahad nyüzsög az előkelő származásúak körül. A damasztabrosszal terített asztalokon nyugat-indiai borokat, ízes ételeket látunk, a se-lyemfüggönyökön megcsillannak a kandeláberek tompa fényei.

A szegénység hangja sem a déli udvarházakba, sem az új-angliai, vöröstéglás villákba nem hatol el. S ha mégis felfigyelnek a vezető rétegek, a gazdag kereskedők és birtokosok valamiféle morgolódásra, „aljanépről” beszélnek és írnak.



A GYARMATI TELEPÜLÉS
HÁROM KORSZAKA

A társadalmi különbségek – szerintük – nyilvánvalóan Isten akaratából alakultak ki, máskülönben hogyan is létezhetnének? Aki szegény, az minden bizonnyal nem hisz eléggé erősen a Mindenhatóban, s nem eléggé szorgalmatos. A szegények isteni kötelessége a munka. Régi ismerősünk, Cotton Mather tiszteletes írja 1695-ben, *Mara-dandó Javak* című munkájában: „Igaz, vagynak közöttünk koldusok és munkakerülő lusták, akik szégyenszemre a nyakunkra nőttek, s ami ezeket a koldusokat illeti, a mi Urunk, Jézus Krisztus kifejezetten megtiltotta, hogy gondoljunk velük: tehát csak éhezzenek.”

Valóban keresztényi jótanács.

A társadalmi különbségek azonban nem csupán az ellentétes érdeklő osztályok pusztá létezésében nyilvánultak meg, hanem az osztályharc okmányokkal bizonyítható tényeiben is. Herbert Aptheker, amerikai marxista történész, könyvében számos olyan adatot sorol fel, amelyet a polgári történetírók egyszerűen mellőznek műveikben.

Aptheker a kizsákmányoltakat két csoportba osztja: városi szegényekre, néger rabszolgákra, „szerződéses” szolgákra egyfelől, továbbá szakképzett dolgozó emberekre: matrózokra, kisiparosokra, kiskereskedőkre másfelől. Figyelmeztet arra, hogy ezeknek a nehézsorsú embereknek szinte reménytelen körülmények között, többnyire ösztönösen kellett megvívniuk harcukat gazdáikkal szemben.

Ez nem csoda. 1700-ban vagyunk: nincsenek munkásszervezetek, nincs munkássajtó, de ha lenne is, miért is lenne: a dolgozó emberek zöme írástudatlan. Ami írásmű ebből a korból fennmaradt, az irodalmi termék a gazdagok szórakoztatására, meg néhány primitív iskoláskönyv, továbbá olyan krónika, amelyet tudós és jómódú emberek írtak.

Aptheker Bridenbaugh amerikai professzorra hivatkozik, aki éppen erről a korszakról írja: „A munkásember munkáltatója kényére-kedvére kiszolgáltatottan robotolt, nem védhette ki a bércsökkenést, nem védekezhetett a munkanélküliség ellen.” Számos utalás található az egykorú forrásokban arról, hogy az óceánparti kis amerikai gyarmati városokban „nagy a szegénység, sokan szinte éheznek, s munka nélkül tengődnek”.

Mégis, ebben az ipari forradalom előtti korszakban, amikor meg sem született még az amerikai munkásosztály, amikor az egyszerű

ember élete királyok szeszélyétől, a birodalmi politika mohóságától függött, megtalálhatók az örök népi ellenállás szinte megható nyomai. Talán anakronisztikus „sztrájkok”-ról beszélünk, de a gyarmati korszak kezdetétől a tárgyalat, mesterségesen választott évig, 1700-ig, sűrűn találhatunk utalásokat az osztályharcra. Már a Zarándok Atyák partraszállása körüli években megtagadják a munkát a Maine partjai előtt horgonyzó kis halászhajók matrózai. A massachusettsi Gloucester hajóácsainak „zúgolódásuk miatt” 1643-ban felmond egy hajóépítő mester. New York városának húsz bognára közül tizenöten tiltakoznak az éhbér ellen 1684-ben.

A nagy virginiai ültetvényeken sem ritka az osztályharc. Nem a néger rabszolgák ösztönös cselekedeteire gondolunk, nem a fehér és néger szolgák közös szökéseire a Vadonba, s nem is a látványos és nagyméretű Bacon-felkelésre. 1692-ben Virginián végigsöpör a „dohányirtó lázongás”. Miféle mozgalom is ez? Tudnivaló, hogy a dohánytermelés nagy fellendülése a dohány angol piaci árának csökkenését eredményezi. Egy font dohány már csupán egy pennyt ér. Az angol Kereskedelmi Kamara megakadályozza a termelők kísérleteit, hogy dohánytermelő és feldolgozó manufaktúrákat állítsanak fel. Megakadályozzák a nagy angliai üzletházak azt is, hogy a dohánytermelésének csökkentésével lendítsenek az alacsony árakon.

Ekkor egy maroknyi ember a nyílt szabotázs útját választja. Ültetvényről ültetvényre járva irtják a termést. Végül katonaságot vezényelnek ki ellenük, és két „lázadót” kivégeznek. A „lázadók” véleményét nem jegyezte fel az utókor, csupán az uralkodó réteg krónikása ír „néhány meggondolatlan ember meggondolatlan cselekményeiről”.

Ilyen képet nyújt hát Amerika földabrosza és Amerika belső térképe az 1700. évben. Még néhány esztendő, és a fegyvereknek kell döntenüök, egyelőre nem a polgárháború csataterein. Most az a kérdés: francia legyen-e egész Észak-Amerika – vagy angol?

Két világháború „entente cordiale”-ja, katonai szövetsége elfeledtette velünk, hogy a francia és az angol nemzet nem csupán farkasszemet nézett egymással a Csatornán keresztül, hanem élethalálharcot is vívott. A középkorban százéves háború dúlt francia földön a két nemzet között. Az angol királyok ősi jogon a francia területek felét megszállva tartották, s a gyilkos küzdelem csupán 1453-ban fejeződött be, ugyanabban az esztendőben, amikor az ottomán hatalom elfoglalta Bizáncot.

Rövid ideig mindkét országot vallásháborúk dúlták, az ellenségeskedésre kevés idő jutott. A XVII. és a XVIII. században azonban ismét fellángoltak a harcok az angolok és a franciák között Európa csataterein, de a tengerentúlon is. Indiában és Amerikában, szárazon és vízen.

Amikor Henry Hudson hajója, a „Félhold”, lassan felfelé vitorlázott a Hudson-folyón, és kereste az Indiába és Kínába vezető utat, a francia Champlain csupán néhány kilométerrel távolabb éppen egy hűvös vizű tavon siklott evezőseivel. A tó ma is az ő nevét viseli. Egy évvel korábban néhány faházat emelt a francia egy hatalmas szikla mohos tetején. A viskók felülről, madárfészekként tekintettek alá a méltóságteljes Szent Lőrinc-folyamra: a viskók helyén ma Francia-Kanada szíve, Québec városa emelkedik.

Amint múltak az évek, kis csapatokban jöttek a francia szörme-kereskedők. Ritkán telepedtek meg egy helyen nagyobb számban. Igyekeztek katolikus hitre téríteni az indiánokat, főként azonban baltát, puskaport és muskétát ajánlottak szörméért. A térítők többnyire jezsuiták voltak. 1634-ben Jean Nicollet atya térdre borult csónakjában, mert kitárult előtte a roppant Michigan-tó. Más francia ször-

mevadászok és atyák felfedezték a Felső-tavat. 1666-ban Allouez atya a Felső-tavon délre hajózva felfedezte azt a fátlan síkságot, amelynek ma Illinois a neve. Akkoriban indián *tipik*, nemezsátrak álltak itt-ott, elszórtan a roppant pusztaságban. Ma Illinois gabonaföldjei és szénbányái, és Chicago, a világváros nyüzsgése teszi gazdag vidékké. Allouez hallott valami óriási folyamról is, odáig azonban nem merészkedett. Visszatért a mohos sziklán emelkedő Québecbe, és felgyújtotta társai fantáziáját.

1673-ban, miközben csendesen gyarapszik az atlanti partszegélyen az angolok birtoka, Jacques Marquette atya és társa, Jolliet felfedeznek egy kontinens méretű, alig lakott birodalmat: a Mississippi völgyét. A Róka-folyótól a Wisconsin folyóra viszik át kenuikat, majd elérik a méltóságosan hömpölygő Nagy Folyót. Csónakjaik lassan siklanak alá száz és száz kilométeren át. A partokat sűrű erdőség borítja. Az erdőben sohasem látott madarak és vadak nyüzsögnek, másutt kitárulnak a végeláthatatlan füves pusztaságok. Elérik azt a pontot, ahol a sárgásbarna Missouri ömlik a világ leghosszabb folyamába. Elsiklanak az Ohio torkolata előtt, és tovább hatolnak délre.

A hűvös esték mind forróbbá válnak, a madarak színesebbek, a növényzet bujább. Elérik az Arkansas folyó betorkollását – s ekkor maguk is megrettennek az eddig megtett óriási úttól. Marquette atya a Vadonban marad néhány hűséges kísérőjével, s legyengülve, betegesen imádkozik durván faragott oltára előtt. Két év múlva az idős ember meghal.

Jolliet fáradságosan halad visszafelé: árral szemben evez. Québecben örömmel fogadják, arra azonban még nem is gondolnak, hogy francia birtoknak tekintsék a roppant Mississippi-völgyet.

Elérkezik az 1682. év. Robert de la Salle lovag a következő rész utazó, Rouen szülötte. A Napkirály, XIV. Lajos engedélyével hajózik le a Nagy Folyón: 1692. április 9-én eléri a sokfelé ágazó hatalmas deltavidéket, amelyet ünnepélyesen francia birtoknak deklarál, s királyáról, Lajosról Louisianának nevez. Hosszú az út vissza Québec sziklájára, s onnan az óceánon túl, Párizsba. La Salle azonban épségben visszatér, és felkelti a király érdeklődését. Erődöt és várost akar alapítani a folyam torkolatában. Lesz is ott majd francia kikötő, Nouvelle Orléans, de nem la Salle alapítja meg. A Mexikói-

öböl felől keresik most a Mississippi torkolatát a franciák, de sehogyan sem találják. Kikötnek a kopár texasi parton. A háromszáz francia telepes civódni kezd. La Salle-t saját emberei ölik meg, s még csak el sem temetik a Vadonban. Egy nagy utazó tragédiája ez.

Az angolok éberén figyelik a franciák nagy, „átkaroló” mozdulatát. Nem tetszik nekik a sok francia expedíció. Amíg II. Jakab ül a trónon, nem kerül sor kenyértörésre. Az utolsó Stuart katolikus, akár csak a Napkirály, s a francia uralkodó akkor sem akar katolikus fejedelmi testvére ellen küzdeni, ha annak alattvalói történetesen protestánsok.

A dicsőséges forradalom, a nagy protestáns államcsíny gyökeresen megváltoztatja a helyzetet. A Napkirály az elűzött Stuarttal szimpatizál. Vilmost és Máriát bitorlónak tartja. A két nagy európai nemzet ismét arra készül, hogy összemérje erejét. 1689 forró nyarán olyan küzdelem kezdődik a két nagyhatalom között, amely rövid szünetekkel hetven éven át tart.

Mohó háború ez, amely később átcsap Európára is. Egyik fél sem képviseli a haladás ügyét. Amerika földjén mindenesetre a franciák a kezdeményezők. Frontenac, Kanada kormányzója felbujtja az indiánokat, s lázító szavaiban van is logika: „*A prémes állatokat erőddöm falának tövéig követhetitek* – szól az indián törzsfők gyülekezetéhez. – *De vessétek csak szemetek az angolokra! Nézzétek, milyen számosan vannak, akár a hangyák. Kidöntik az erdő fáit, elűzik a nemes szarvasokat, szántót teremtenek ott, ahol őseitek vadászmezőit húzódtak!*”

1689 júliusában két maszatos indián asszony jelenik meg New Hampshire erdejében egy Dover nevű falucska sáncainál. Szállást kérnek, éjszaka évadán azonban kinyitják a szálnalmas famellvéd kapuját, a lesben álló vörösbőrűek pedig porrá égetik a falu házait, a lakosokat lemészárolják vagy fogságba hurcolják.

1690 telén – ahogy már említettük – ugyanez történik Schenectady városával. A támadásban az indiánok mellett francia puskások is részt vesznek.

Jól kitervelt kis hadjárat ez. A mellig érő hóban egy hónapon át vándorol a támadó csapat. Éjjélkor támadnak, félelmetes csatakiál-tással. Hatvan békés embert mészárolnak le a franciák és az indiá-

nok. Más falvakat is francia-indián támadás ér. Ezek azok az események, amelyek Jacob Leislert az új-angliai kongresszus összehívására indítják.

Az angolok megtorlásra készülnek. Egy csapatuk gyalogszerrel halad észak felé: a cél Montreal lerombolása. Massachusetts tengeri flottát szerel föl, és Québec ellen küldi hajóit.

Mindkét vállalkozás – kudarc. Az ősz Frontenac – nyolcvanéves már a francia parancsnok – visszaüzi a szárazföldi csapatot, Québec előtt pedig gyáván visszafordul a gyarmatok hajóhada. Massachusetts sínyli meg leginkább a kudarcot; a gyarmat adósságai olyan magasra szöknek, hogy papírpénz kibocsátásával igyekeznek betömni a réseket.

Orániai Vilmos nem nyújt segítséget a gyarmatoknak, mindössze Massachusetts kartáját újítja meg korlátozott jogokkal. Két hosszú éven át egymást követik a támadások és az ellentámadások. Mindkét fehér nemzet indián szövetségeseket nyer meg pénzzel, rummal és szép szóval.

Az egyik oldalon katolikus papok, a másikon protestáns lelkészek tüzelik a rézbőrű harcosokat. Csúf lecke a keresztényi szeretetből.

1697-ben a ryswicki béke vet rövid időre véget a vérfürdőknek. A Massachusetts területéhez csatolt kis Acádiát visszakapják a franciák. Ez a béke azonban nem több fegyverszünetnél. Európában az amerikai helyi háborúnál is súlyosabb konfliktus támad.

A gyarmatosok Vilmos Király Háborújának nevezték a hétéves konfliktust. Nem tudják még, hogy Anna Királynő háborújának, újabb megpróbáltatásoknak a küszöbére érkeztek. Harminchét éves korában kerül trónra Anna, a kövérkés, szeretetre méltó uralkodónő, aki olyan jellegzetesen fejezi ki az angol polgárság diadalát, hogy Mrs. Morleynak szólíttatja magát. Éppen két hónappal trónra lépése után Európát magával ragadja a spanyol örökösödési háború vihara.

Dinasztikus háború ez a nagy európai konfliktus is, rokonszenvünkkel egyik oldalt sem támogathatjuk. Örökös nélkül hal meg a félőrült spanyol király, s az európai hatalmak versengenek az üres trónért. A Napkirály saját unokáját, Fülöpöt akarja az Escorial palotájába juttatni. Anglia, az osztrák birodalom és más hatalmak Habsburg Károlyt, a későbbi III. Károly magyar királyt támogat-

ják. A dinasztikus ürügy hatalmi harccá duzzad. Ismét emberéletek ezrei vesznek el minden ok nélkül Európa csataterein, Ramailles, Oudenard, Malplaquet és Höchstädt harcmezőin – Höchstädt nevének kiejtését az angoloktól nem kívánhatjuk, ők máig Blenheimről beszélnek. Churchill, az angol hadvezér, nagy diadalokat arat, s a hercegi Marlborough cím a jutalma.

Dinasztikus háború, felesleges háború. Amikor tizenkét év után Utrechtben megkötik a békét, a francia, angol és osztrák parasztfiúk kiontott vére dönt a területi változásokról: Anglia megszerzi Gibraltárt, Amerikában a rideg Új-Skóciát és Új-Fundlandot. A viszály oka immár másodlagos, XIV. Lajos unokája mégis elfoglalhatja a spanyol trónt.

A nagy európai konfliktus azonban Amerikát is megperzseli. Ott Anna Királynő Háborújának nevezik, és az Újvilágban is a kisembert sújtja. A határvidék békés farmereit, a kártyafigurákként kijátszott indiánokat, a kanadai franciákat. A recept ugyanaz, mint előbb. Maroknyi indián és francia csapatok támadnak a kis faházakra, a gyarmatosok pedig újabb sikertelen tengeri expedícióval próbálnak visszavágni. Csupán az egyik észak-amerikai francia birtok, Acadia erődjét, Port Royalt sikerül 1707-ben a brit flotta egy töredékének támogatásával elfoglalni, Acadia neve ezentúl Új-Skócia, Nova Scotia a mai Kanadában.

A sikeren felbuzdulva az angol gyarmati hatalom és a fenyegetés árnyékában élő gyarmatosok most már kemény tördöfést terveznek Francia-Kanada ellen. Bizonyos mértékig indokolt az a sietség, amellyel meg akarják semmisíteni veszedelmes szomszédaikat. La Salle, Marquette atya és a többiek felfedező utazásait ugyanis XIV. Lajos kinevezett helytartóinak és kapitányainak az a törekvése követte, hogy erődlánccal zárják el a parti angol gyarmatokat a kontinens belsejétől. A Mississippi mentén Biloxit, Illinoisban Kaskaskiát, Cahokiát és Vincennest alapították meg. Valóságos végvári vonalat, amely a jövőben még erősödhetik is. Ha a britek birodalma nem képes változtatni a helyzeten, a jövő Amerikája *francia* Amerika lesz, kivéve az Atlanti-óceán és az Appalache-hegység közti parti sávot.

Angliából erős flottával érkezik Sir Hovenden Walker, minden

idők legrosszabb angol hadvezére. Amikor kiköt Bostonban, Massachusetts kormányzója is összetrombitálja a gyarmat férfilakosságát. Kilenc nagy vitorlás hadihajó, hatvan szállítóbárka, sok kisebb vitorlás és összesen 12 ezer ember hajózik északra 1711 augusztusában, három hónappal azután, hogy messze Keleten, a nagymajtényi síkon Károlyi Sándor kuruc serege letette a fegyvert a labancok előtt.

Sir Hovenden Walker óriás flottája a legnagyobb tengeri armádia, amelyet addig amerikai vizeken láttak. Sorsa azonban majdnem ugyanaz, mint annak idején a Spanyol Armadáé: a Szent Lőrinc-folyó tengeröböl-széles torkolatában sűrű köd, és süvöltő, barátságtalan szélvihar fogadja az angolokat és a vitorlásokon szorongó gyarmati polgársereget. Nyolc hajó elvész, a köd egyre sűrűsödik, s a köddel együtt nőnek Sir Hovenden Walker aggodalmai. Jellegzetes, miként érvel egy gyáva hadvezér a XVIII. században: a ködöt és az elveszett nyolc hajót Isten figyelmeztetésének tekinti. Kijelenti, hogy a Gondviselés kegyelme nyilvánult meg a szerencsétlenségben. Visszafordul, hogy „embereit megóvjá a fagyhaláltól, az éhínségtől és a kannibalizmus borzalmaitól”.

Vaudreuil, Kanada főkormányzója híret veszi, hogy közeledik az ellenséges flotta. A francia lakosság reszketve várja a félelmetes ellenséget, s amikor a flotta visszafordul, örömujjongásban tör ki. Egy éven át minden hónapban egyszer ünnepi misét mondanak Québec és Montreal templomaiban, s a derék abbék a fáraó seregének pusztulásával példálózna. Vaudreuil-t – némi túlzással – Mózeshez hasonlítják.

A spanyol örökösödési háborúnak 1713-ban véget vet az utrechti béke. Amerikát illetően a szerződés úgy rendelkezik, hogy Acadia, Új-Fundland és a Hudson-öböl térsége Angliának jut, s a szövetséges indián Öt Nemzet szakít a franciákkal, és angol fennhatóság alá kerül.

Közbevetőleg – az Öt Nemzetről, annál is inkább, mert nem sokkal később Hat Nemzetről esik majd szó. Öt, viszonylag fejlett, összefoglalva *irokéz*nek mondott népre céloz a békeszerződés, a mohawk, az onondaga, az oneida, a kajuga és a szeneka indiánok „ligájára” – az ötből úgy lesz hat, hogy később csatlakoznak hozzájuk a tuszka-

róra harcosok. Értékes szövetségesek, már az európai foglalások előtt terrorizálták a szelíd algonkinokat New York pusztá helyén, a huronokat Kanada határszélein.

Anglia – immár beszélhetünk Nagy-Britanniáról is, hiszen 1707-ben egyesül az angol és a skót korona – kardcsapás nélkül jutott értékes birtokokhoz és izmos szövetségesekhez, akiket majd idővel kiirtanak.

Európában negyvenéves békés korszak kezdete ez, Amerikában azonban még nem dőlt el a küzdelem. Acadia határait sohasem tűzték ki pontosan, így teljesen nyílt kérdés marad, hol vonhatók meg a brit gyarmatok és Francia-Kanada határai.

A Napkirály életének egyik utolsó intézkedése az, hogy a Cape Breton szigetén mammuterődöt építtet. Ennek az erősségnek kell őriznie ezentúl a Szent Lőrinc torkolatát, ha a jövőben a britek Sir Hovendennél ügyesebb parancsnokra találhatnak, és megtámadnák a franciák kanadai birtokait. Az óriási erőd is Lajos, a Napkirály nevét kapja: Louisbourg a neve. A Napkirály azonban nem éri meg azt a pillanatot, amikor Louisbourg felmagasodik.

Hiába jutott azonban Anglia új területekhez Amerikában, a Mississippi vízi útja francia kézen maradt. Persze csak névlegesen: az óceánt és a Nagy Folyót a Vadon választja el. Logikus gondolatnak tűnik, hogy a folyam erdőbe vesző partjait faerődök hosszú láncával szegélyezzék a franciák. Az első jelentős lépést egy Bienville nevű katona teszi meg 1718-ban: megalapítja Új-Orleans, Nouvelle Orléans városát a Mississippi ágakra szakadó, moszkítófelhőkkel terhes, mocsaras torkolatában.

Az amerikai francia birtokok két súlypontja lassan testet ölt: északon a hófedte Kanadában, a Szent Lőrincet szegélyező település-láncolat az egyik központ. A másik a szubtropikus délen, a Mexikói-öböl partjain alakul ki. Az atlanti part angol birtokait továbbra is elzárja a még feltáratlan és alig benépesült Vadnyugattól a francia hatalom. Az óriási térségekkel és az apró emberi figurákkal vívott sakkparti e pillanatban döntetlenre áll.

A történelem témakörébe azok az események tartoznak, amelyek láthatók, megfigyelhetők, mondhatni: tapinthatók. A jelenkori történelem eseményeit mi magunk éljük át, az előzőkben tárgyaltakat hőseink élték át, ezek a régen holt emberek: angolok, spanyolok, indiánok és franciák. Ez a felszín, a történetíró szakkifejezésével élve: az *eseménytörténet*.

A háborgó felszín alatt azonban hatalmas áramlatok hömpölyögnek, s meghatározzák az események menetét, mondjuk talán így: fő irányát. A história mélytengere ez, amelybe nem szállhatunk alá búvárharangban, mindössze mintát vehetünk belőle, s a kémiai analízishez hasonló módszerekkel tehetünk kísérletet arra, hogy lényegét meghatározzuk, a felszínre gyakorolt hatását felmérjük. Tartozunk még azzal, hogy a királyi háborúknál fontosabb áramlatok vizére evezzünk, most azonban még követnünk kell a harci ösvényt.

A XVIII. század első hatvan éve tehát Amerikában véres háborúk sorozata. Anna Királynő Háborúját harmincéves viszonylagos nyugalom követi, valamiféle angol–francia hidegháború. Ismét az európai dinasztiák hatalmi marakodása lobbantja lángra az új gyarmati konfliktust.

A gyarmati háború gyökerei most is Európába vezetnek: 1740-ben kihal a Habsburg-ház férfiága, és Mária Terézia foglalja el a bécsi trónt. A konfliktust kis túlzással világháborúnak nevezhetnénk, mert nem csupán Európa csataterein lángol fel a harc, hanem átcsap a gyarmatokra is, és flották vívnek halálos párbajt az óceánokon.

Franciaország és Nagy-Britannia ismét ellenségként néznek farkasszemet. Anna királynő helyén már a hannoveri származású, német ajkú György király ül, az 1744–1748 közötti amerikai küzdelem

neve ezért György Király Háborúja. Megkezdődnek, vagy inkább folytatódnak az indián betörések Új-Anglia telepeire, a betöréseket pedig bosszúhadjáratok követik az indián törzsek ellen.

A háború egyetlen kimagasló eseménye Louisbourg bukása. Húsz éven át erősítik a franciák Amerika legnagyobb erődjét, a Cape Breton szigeten. Sok millió aranyat pazarolnak építésére, s az óriás erőd valóban impozáns látvány: szilárd kőbástyái nyolc-tíz méter magasak, s a bástyákról száz ágyú tekint alá. Maga az erőd négy kilométer átmérőjű.

Valóságos Maginot-erőd – és mégis el kell buknia. Nem is az angol flotta foglalja el, hanem az amerikai gyarmatok önkéntesei; farmerek, egyszerű halászok. William Shirley, Massachusetts kormányzója tervezi ki a hadjáratot, és Maine szülötte, William Pepperrell hajtja végre az akciót. Új-Angliában toborozzák az önkénteseket, Pennsylvania élelmiszert és felszerelést küld, New York ágyúkat.

Száz kisebb és nagyobb vitorlás és néhány ezer gyaljúinges, szarvasbőr zekés önkéntes indul Louisbourg ellen 1745 tavaszán. Vállalkozásuk meglepő sikerrel jár: 1745 május elsején partra szállnak a szigeten, és ostromzár alá veszik az óriás erődöt. A tüzérségi párbaj a gyarmatiak sikerét hozza. A bostoni Gridley mesteri módon irányítja az ostromágyúkat. Hat hét múlik el, amikor fehér vitorla tűnik fel az óceánon; hatvannégy ágyús francia fregatt közeledik, megrakva élelmiszerral és munícióval. A hajót azonban a nyílt tengeren a védők szeme láttára elfogják az új-angliaiak. A franciák elcsüggednek. Feladják a kulcsfontosságú erődöt, a Szent Lőrinc-folyó örét.

Megdöbbenés a francia királyi udvarban, öröm Amerika-szerte. Egyik sem tart sokáig. 1748-ban a szemben álló felek megkötik az acheni békét. A béke visszaállítja a *status quo antet*, a háború előtti állapotot a gyarmatokon. Ez annyit jelent, hogy Louisbourgot vissza kell adni a franciáknak. Az erőd visszaadása mélységes felháborodást kelt az amerikai angol telepesek között: harcuk hiábavaló volt! Mi több, először érzik nagyon is érzékenyen, hogy az amerikai harcmegzőktől távol, az ő megkérdésük *nélkül* döntenek sorsuk felett. Louisbourg visszaadása politikai ügygé dagad, hatása a későbbi eseményekre sem hanyagolható el.

Századunk szomorú tapasztalata, hogy a békeszerződések ritkán, talán sohasem hárítják el az új háború viharfelhőit. Fokozottabban áll ez a XVIII. század békekongresszusaira. Miként Ryswickben és Utrechtben sem döntötték el az égetően fontos kérdéseket, az aacheni béke is csak időleges.

Igaz, hogy két angol és két francia úrból álló bizottság ülészik hosszú hónapokon át Párizsban. Munkájuk azonban az asztalon kiterített földabroszok fölött teljesen hiábavaló. Vita folyik a bizonytalan határvonalakról, vita a „jogokról”. Elsőként is: meddig terjednek Acadia, a mai Új-Skócia határai? A kérdés nagyon is lényeges, hiszen éppen az Utrechtben megkötött béke ítélte Acadiát az angoloknak. Francia értelmezés szerint a terület csupán az Atlanti-óceánba szögellő, szeszélyes partvonalú félszigetet jelenti. Az angolok ezzel szemben azt állítják, hogy Acadia Új-Anglia határaitól egészen a Szent Lőrinc-folyóig terjed.

Hasonló viták lángolnak fel a delegációk tagjai között az Ohio-vidék kérdéséről. Az Erie-tótól dél felé terjedő, valóban szépséges dombvidék, amelynek keleti határa az Allegheny-hegylánc, nyugati határa pedig a Mississippi még hatalmasabb vízgyűjtője, valóságos birodalom, alig bejárt, jóformán üres, ekére váró, gazdag tartomány. A franciák Marquette atya és la Salle felfedezései nyomán követelik ezt a területet, s fel is építik kis faerődjeiket a Nagy-Tavaktól délre.

Az angolok homályosabb érveket sorakoztatnak fel. Virginia első kartáira hivatkoznak, amelyeket azóta régen semmisnek tekint a brit korona. Ezek a kiváltságlevelek egybehangzóan megállapítják, hogy az atlanti vizektől az akkoriban csak elképzelt „Déli Tengerig” minden föld Virginia és a többi gyarmat telepeseié. Természetesen úgy gondolták, hogy Virginia Közép-Amerikához hasonló keskeny földszáv, és mögötte ott hullámszik a Csendes-óceán.

Másik érvük még különösebb. Az angol diplomácia az irokézok jogaira hivatkozik! Minthogy az öt indián nemzetet, vagyis az irokézeket éppen az utrechti béke taszította angol fennhatóság alá, földjeiket a britek „automatikusan” angol területnek tekintik. Az irokézek azonban ritkán tévednek erre a vidékre. Vadászcsoportjaik néha ugyan behatolnak az Ohio-völgybe, az angol diplomácia azon-

ban nem átalja György királynak követelni „minden hegyhez, minden erdőhöz vagy síksághoz való jogot, ahol egy irokéz harcos valaha is skalpot szerzett”.

A követelések tehát végletesek. Ha a franciák joga érvényesül – és miként érvényesülhetett volna az, ha nem a fegyverek erejével! –, akkor az angol gyarmatokat mindörökre az Allegheny-hegylánc zárja szűk tengerparti korridorba. Ha viszont az angolok kerekednek felül – nem a tárgyalóasztalnál, hanem a rengetegben és Kanadában –, akkor Francia-Kanada telepek szűk láncá maradá csupán a Szent Lőrinc-folyam partjai mentén – vagy még annyi sem.

Amint a vita híre kiszivárog, mindkét fél behatol az Ohio-völgynek nevezett festői, üres vadonba. Céloron de Bienville, Nouvelle Orléans alapítója tutajok hátán siklik alá az Allegheny és az Ohio folyókon – csodálatosan szép utazás lehetett! –, és a francia király nevében birtokába veszi a vidéket. Az Ohio-völgy indiánjait persze nem szavaztatja meg, hajlandók-e francia alattvalók lenni. Annyit mindenesetre megtesz a jó Bienville, hogy azon a ponton, ahol kis mellékfolyó, a Muskingum ömlik az Ohioba, Bourbon-címeres cinklapocskát szögez egy terebélyes fára, a fa tövében pedig ólomlapot ásat el. Az ólomlapon vésett szavakkal áll a szöveg: a terület a francia királyságé! Ezt a műveletet még több helyen megismétli – amíg végül a jogi aktust teljesítettnek véli: Franciaország megszerezte az Ohio-vidéket. Ővé a fölfedezés jogán, amíg világ a világ.

Több mint kétszáz év távolából milyen komikusnak, naivnak és gyarlónak tűnik ez az ólomlapra vésett jogformálás. Mennyire inkább tisztelnünk kell az akkor már régen holt Roger Williamst, aki korát megelőző nyíltsággal és jogi érzéssel prédikált arról, hogy Amerika – az indiánoké!

Ugyanabban az évben, amikor Bienville lovag megteszi a szép folyami utazást, a gyakorlatiasabb angolok néhány gazdag virginiai birtokos támogatásával megalakítják az Ohio Companyt, az Ohio Társaságot. A kegyes uralkodó, II. György 500 ezer acre (350 ezer hold) földet adományoz a Társaságnak – a távoli London városából. Tíz évig adómentes ez a föld, azzal a feltétellel, ha a részvényesek óriás birtokukon legalább száz családot telepítenek le, s erődöt építenek az Ohio-völgy védelmére.

Valamivel később a franciák is elmélkedni kezdenek az ólomlapok hatalmáról, és nagy sietve faerődöt tákolnak össze egy Presque Isle nevű helyen, ahol ma Erie városa áll. Szép nevű erőd volt: úgy nevezték: *Le Boeuf*, Az Ökör. Vagy ötven kilométerrel odébb hasonló gyorsasággal és hasonló gerendaszalakból épül Venango, a mai Franklin városának helyén, Pennsylvániában.

Dinwiddie, Virginia angol kormányzója dühre lobban, és meg is retten egy kissé. Ezt a területet a régen elavult, 1609. évi virginiai kiváltságlevél jogán a maga gyarmatának követeli. Mi keresnivalójuk van hát a franciáknak az Allegheny-völgyben? Pénzt nem tud előteremteni, hogy indiánokat béreljen az erőd lerombolására, a gyarmatosok pedig tanultak Louisbourg példájából, amikor diadaluk hiábavaló volt és nem sereglenek zászló alá. Futárt keres tehát, hogy legalább tiltakozása jusson el az arcátlan franciákhoz.

A futár huszonegy éves, szép szál fiatalember. Előkelő virginiai család sarja, iskolába ugyan nem jár, de apja és félbátyja megtanítja írni-olvasni. Tanul egy kis trigonometriát, nagy becsben tartja a térképeket, szereti a térképrajzolást. Vásárol könyveket is. Polcán ott áll a *Tom Jones*, azután Pope verseskötete, Addison munkái, jól ismeri a Bibliát. Korához képest világlátott fiú. Földmérőként járt már a Vadonban, vitorlás hajón pedig eljutott a gazdag nyugat-indiai szigetre, Barbadosba. Érdeklik a hadtudomány kérdései – éppen előkelő származása révén adjutánsi rangot kap a virginiai milíciában.

Boldogan vállalja a megbízatást, hogy felkeresse a franciákat, és átadja Dinwiddie kormányzó ultimátumát. Ideális futár: vállas és magas, jó céllovó és úszó, csendes és komoly, végül tapasztalt nyomkereső. Titokban abban is reménykedik, hogy ha végrehajtja a bátor tettet, megnyílik előtte a dicső katonai pálya a vörös kabátos brit hadseregben.

1753 novemberében nekivág a szűz erdővidéknek. Közeledik a tél, dérral hinti meg az őserdő tölgyfáit, a fiú azonban bátran tör előre a rengetegben. Igaz, segíti útján Christopher Gist, egy híres *scout*, vagyis felderítő. Az Ohio partjára érve a két férfi találkozik egy méltóságteljes, szép szál indiánnal, aki nem egyszerű harcos a rézbőrűek között, hanem kis törzsfőnök. Az utazók elismerik rangját,

és a Half King, a Félkirály nevet adományozzák új barátjuknak, aki mostantól fogva kalauzuk is. Az Ohio mentén azonban hiába keresik a franciákat, visszahúzódtak a közelgő tél elől Kanadába, nincs kinek átnyújtani az ultimátumot.

A fiatalember tanácskozik a szövetséges indián nemzetek törzs-főivel, azok azonban „harmadik utas” politikát képviselnek: nem kötelezik el magukat sem az Ohio Társaság, sem a Bourbon király mellett. Tovább, előre a Vadonba. Végre feltűnik Venango faerődje, egy deszkaszálon a fehér, Bourbon-liliomos lobogóval.

Most szinte kellemes látvány ez a zászló. Francia tisztok sietnek elő, meghívják a poros, fáradt, didergő utazókat egy kupa borra. Az ultimátumot azonban nem veszik át, innen már igazán csak egy macskaugrás Le Boeuf erődje – ott a kommandó. Az Ökör-erőd parancsnoka, Saint-Pierre kapitány is igazi úriember. Szépen bemutatkoznak egymásnak, s a fiatal futár közli, hogy *George Washington* a neve, társáé Gist, ismert virginiai nyomkereső, az indián úr pedig Half King.

Saint-Pierre cirkalmas mondatokban fejt ki, hogy ő is katona, parancsoknak engedelmeskedik. Posztját nem hagyhatja el. Annyit azonban örömet tesz, hogy a tisztelt Dinwiddie kormányzó úr levelét továbbítja Duquesne márkí úrnak, Francia-Kanada kormányzójának. Sok jót azonban nem ígérhet.

George Washington – később az Egyesült Államok elnöke – nem csügged el különösebben. Lovait és Half Kinget hátrahagyva, Gisttel együtt nekivág a hosszú, hazafelé vezető útnak. Gyalogszerrel vágnak utat a hóban. Valami indián falu közelében egy rézbőrű harcos rájuk lő, Gist üzőbe veszi a merénylőt, s le is szúrná, ha a fiatalember nem lépne közbe. Elérik az Allegheny folyó partját. A zajló vízben jégtáblák úsznak. A két ember tutajt eszkábál, de örvény forgatja meg a törékeny járművet, Washington a vízbe esik, elragadják a jeges hullámok. Nagy erőfeszítéssel mégis eléri a tutajt, meggémberedve visszamászik. Az utazókat az áramlás egy kis szigetre sodorja. Tábortüzüket mellett dideregve töltik a hosszú téli éjszakát.

Reggelre az Allegheny jégfolyóvá dermed, átkelnek hát gyalogszerrel. Ismét a tölgyesekben haladnak, őzeket, mókusokat riasztva

fel. Washington nem fulladt a jeges áradatba, nem szerzett tüdőgyulladást, társával együtt nem tévedt el a hófedte rengetegben. 1754. január 16-án eléri Williamsburg városát Virginiában. hetvenhat nappal azután, hogy nekivágtak a nagy útnak. A Dinwiddie kormányzónak átnyújtott jelentést kinyomtatják: *George Washington Őrnagy Naplója* címen – a könyv feltűnést kelt a gyarmatokon is, Londonban is.

Az éles szemű fiú útközben megfigyelte, hogy az Ohio villaszerűen szétágazó mellékfolyóinál kitűnő stratégiai ponton lehetne ellenerődöt építeni. (Ma valóban itt izzanak fel az éjszakában a nagy iparváros, Pittsburgh kohói.) A franciákat meg kellene előzni, lehetőleg még tavasszal. Dinwiddie alezredessé nevezi ki az immár huszonkét éves Washington Györgyöt, aki százötven virginiai puskással még áprilisban nekivág a Vadonnak.

A franciák azonban megelőzték őket. A jövődő Pittsburgh helyén Fort Duquesne faerődje emelkedik, az erdőben francia őrzőjáratok cserkésznek. A tevékeny fiatalember maga is megerősített tábornok épít Fort Necessity (Szükség-erőd) néven. Barátságos indiánok elárulják, hogy franciák lappanganak a közelben. Washington megkepi az ősellenséget 1754. május 27-én, és élete első győzelmét aratja. Elesik kilenc francia, közöttük egy Jumonville nevű tiszt.

A rajtaütés nagyon is merésznek bizonyul: a franciák dühös dazsakként rajzanak ki a Duquesne-erődből, ostrom alá veszik Fort Necessityt. Tízórás tűzharc után, 1754. július 4-én a fiatal tiszt belátja, hogy csak pazarolja a puskaport és emberei életét. Kitzúzi a fehér zászlót, aláírja a megadás feltételeit, s mivel fiatal és tapasztalatlan még, francia tudása pedig nem áll erős lábon, ellenfelei rábeszélésére azt is elismeri aláírásával, hogy Jumonville-t *meggyilkolták*. Békeidő járja, a foglyokat azon nyomban szabadon bocsátják. De éppen, mert békeidő járja, Washington „gyilkossága” háborús bűnnek minősül – amint ma mondanánk. Az ifjú tiszt súlyos baklövést követett el, karrierje szemmel láthatóan befejezettnek tekinthető. Washington nem lát a jövőbe. Nem ismerheti sorsát: azt sem, hogy könnyelműsége folytán ez a jelentéktelen vállalkozás lánggra lobbantja a gyarmati háború izzó paraszát, de azt sem, hogy ő, a jelentéktelen tiszt lesz Amerika Mózese.

Két és fél évszázad pergett le az idők homokóráján Kolumbusz történelmi útja óta. A tépett lobogó formájú földrészt még nem ismerik egészen a földrajztudósok, tudják azonban már, hogy nem keskeny földszoros: északi partvonala súrolja az örök jég birodalmát, elkeskenyedő déli sávját pedig trópusi dzsungel növi be, langyos tengervíz fürösztli.

Három keresztény király birtokolja Észak-Amerikát. Legnépesebb Spanyol-Amerika – meglehet, agyaglábakon áll és roppant erők feszítik belülről, hiszen már születésének pillanatában véres, korrupt és korhadt, de olyan hatalmas, hogy biztonságban van a többi cápától. Biztonságban van a távoli Kalifornia, a Karib-szigettenger és Florida.

Előbb az angolok vívnak meg a franciákkal. Az amerikai angol gyarmatosítás okairól bőven hallottunk eddig is: a felfedezések párhuzamos vágányon haladtak a tőkés termelőmód uralomra jutásával. Angliát felfalták a juhok, volt emberanyag, volt vallási konfliktus, a szigetországot polgárháború dúlta: menekültekben nem volt hiány. Ezek a menekültek nem azilumot kerestek. Maradni kívántak. Valóságos megszállottságuk lassan, fokozatosan helyet adott a toleranciának. A nagy rendszerváltozás, a Stuart-dinasztia bukása, az Orániai-ház rövid és nem dicstelen uralma után a Hannoveri-dinasztia jogara alatt a viláгурalmi törekvések hullámverése a gyarmatok népét is elérte. A parti sáv – igaz – még mindig „chilei” vékonyságú, de viszonylag sűrűn lakott.

A francia-kanadai kormányzónak igaza volt: az amerikai angolok számosak, mint a hangyák, feltörrik az ugart, irtják az erdőt, s mivel helyre, mind több helyre van szükségük, irtják az indiánokat is.

A franciák is katolikus hitbuzgalommal érkeztek – minden európai nemzet minden korban civilizálni akar. A kanadai franciák hitbuzgalmát nem vonhatjuk kétségbe, de azt sem, hogy a térítői láz mögött még forróbb vágy hajtja őket: a szörmeke kereskedelem.

A földművelés együtt jár a népesség szaporodásával, a szörmeke-
reskedéshez nem kellenek százezrek. A magányos francia prémvadász
jellegzetes típusa a kanadai gyarmatépítőnek. És ez máris hátrányt,
számbeli hátrányt jelent.

Nem nagyon jelentős, de közömbösnek sem mondható a két nem-
zet felfogása az eretnekségről. Láttuk, hogy a szülőföldjükön is üldö-
zött puritánok új amerikai fellelővárukból maguk sem válnak tole-
ráns, türelmes emberekké, de fanatikusoknak mégsem nevezhetők.
A kvékereket sem üldöznék, ha *azok* nem akarnák, hogy üldözzék
őket. Az amerikai angol gyarmatokon uralkodó vallási türelmetlen-
ség történelmi tény, mégis sokkal inkább az intellektuális vita for-
máit ölti fel, semmint a fizikai erőszak durva alakját.

A francia protestánsok, a hugenották például szívesebben telepsze-
nek meg angol birtokon, mint francián. Egy jellegzetes eset: amikor
a Carolinán, a dél-atlanti angol gyarmatokon élő francia hugenot-
ták úgy érzik, hogy protestáns angol szomszédaik nem túlzottan
szívesek velük, engedélyt kérnek a francia királytól, volt uruktól,
hogy letelepedhessenek Louisianában. És nem kapnak engedélyt!

Amikor elérkezik Amerikában a döntés órája, a számszerű fő-
lény dönt.

Érdemes újra a térképre pillantanunk (182. old.): az amerikai fran-
cia birtokok hússzor akkorák, mint az angol gyarmatok területe. Amit
azonban nem árul el a térkép: döntő tényező. Az angolok hússzoros
számbeli fölényben vannak.

A franciák kezdetben még maguk mellett érezhetik az indiánokat,
akiknek érdekeit angol szomszédaik erdőirtása jobban sérti, mint
a franciák prémvadászata. Később csupán egyetlen előnyük marad
a számszerű fölényben levő angol-amerikaiakkal szemben: az a tény,
hogy egységesek. Királyi uruk parancsait a mindenkori kormányzó
hajtja végre az egységes Francia-Kanada településein. Az angol
gyarmatok ezzel szemben a felületes szemlélő számára független
köztársaságoknak tűnnek. Valamennyit hol lazább, hol erősebb szá-

lak fűzik az anyaországhoz, egymáshoz azonban alig van közük. Nagy veszélyek idején vállalkoznak csupán arra, hogy közösen viseljenek hadat.

A franciákkal és az indiánokkal vívott háború, az utolsó nagy összecsapás küszöbén a virginiai kormányzó, Dinwiddie hiába apelál a gyarmatosokat fenyegető veszedelemre. A gyarmatok zöme közömbös marad, amint hogy Anglia is mintha megszokta volna már, hogy a franciák és indiánok betörései koruk olyan természetes velejárói, mint később a XX. századéi a helyi háborúk.

Az „egységben az erő” elve tehát semmiképp sem érvényesül a gyarmatokon, bár vannak szélesebb látókörű férfiak, így például a nagy tudós és államférfi, Benjamin Franklin, ez az amerikai zseni. Ők érzik az összefogás szükségét.

1754-ben, a daliás és dicsvágyó ifjú, Washington első felbukkanásakor a gyarmatok képviselői összejövetelt tartanak a New York állambeli Albanyban, ahol Franklin konkrét tervet terjeszt elő. A nevezetes Albany Terv lényege, hogy a gyarmatok fölé a brit koronának valamiféle „főelnököt” (*president-general*) kellene kineveznie, továbbá egy tanácsot, amelynek tagjait az egyes gyarmatok törvényhozói alkotnák. Ha nem az Egyesült Államok, legalábbis az Egyesült Gyarmatok első, embrionális terve ez. Rövid habozás után Franklin praktikus tervét mindenki elveti. Elveti elsőként az angol király, mert a tervet túlságosan demokratikusnak tartja. Tanácsadóival együtt a király úgy gondolja, még mindig jobb tízféle törvényhozással bajlódni, mint egyetlen, egységes területtel, amely valami előre nem látott fordulat esetén kemény ellenállást tanúsíthat.

Elvetik azonban az Albany Tervet maguk a gyarmatok is, mert uralkodó köreik attól tartanak, hogy ha a birodalom ura ügyesen válogatja meg a tervezett testület tagjait, teljhatalomra juthat felettük.

A közeledő konfliktusban fontos, ha nem döntő tényezőt jelent az, hogy melyik sápadt arcú nép mellé állnak az indiánok. A fehérek hatalmi harca azonban őket is megosztotta. Az algonkin törzsek általában a franciák oldalán harcolnak majd, a harcias Hat Indián Nemzet, az irokéz törzsszövetség viszont az angolokat támogatja. Közeledik a francia–indián háború órája. Az angol telepesek nevezik így

a drámai küzdelmet, ne tévesszen meg senkit a kötőjel, nem egymás ellen küzdenek franciák és indiánok, hanem szövetségben, a brit telepesek ellen. A francia–indián háború igazi vesztesei természetesen a kontinens őslakói, az indiánok.

Gyülekeznek hát a viharfelhők Észak-Amerika roppant térségei felett. Az eddigi konfliktusok mindig Európában kezdődtek. A mostani háború gyökerei azonban az angol–francia területi viszályig követhetők. A döntő összecsapás is kvadrál azonban egy új európai háborúval, a hétévessel. Ebben a poroszok királya, a kiváló hadvezér, Nagy Frigyes kerül szembe az osztrák és a francia monarchiákkal, előbb egymaga, később az angolokkal szövetségben.

A hivatalos hadüzenet Anglia és Franciaország között 1756 májusáig várat magára, a harcok azonban már két éve dúlják az amerikai végvidéket.

1755 februárjában Dinwiddie virginiai kormányzó, a háború felidézőinek egyike fogadja Braddock tábornokot, aki frissen érkezett Angliából, s nagy önbizalommal úgy érzi, könnyen szétszórhatja a francia és az indián csapatokat. Dinwiddie és az angol tisztikar haditanácsot tartanak, s elhatározzák, hogy három ponton is meg támadják az Ohio-vidéken állomásozó francia erőket.

Ezerháromszáz harcost sikerül összedobolni, kisebb részben vörös kabátos angol reguláris csapatokat, nagyobb részben amerikai polgárőröket, és néhány száz szövetséges indiánt. A fő cél ismét a Duquesne-erőd, a már említett erősség a mai Pittsburgh helyén.

Braddock óriási önbizalommal és csekély terepismerettel lát munkához. A virginiai önkénteseket és az indiánokat csöcseléeknek tekinti. Közvetlen vezérkarában a kissé megtépázott ifjú Washingtonnak azért helyet szorít. Hamarosan rá kell azonban döbbennie az Európából a Vadonba cseppent tábornoknak, hogy Észak-Amerikában másként kell mozgatni a csapatokat, mint a vén Európában, ahol egy kellemes dombtetőről kényelmesen sakkozhatnak a hadvezérek.

Háromszáz fejszés munkás halad a kis sereg előtt, 1755 tavaszán, a sűrű zöld lombátrak alatt. Mögöttük lassan cammognak az ekhós szekerek, az ígás állatok tömör fakerekű járműveken vontatják a felszerelést, a takarmányt és a lőszert. A frissen vágott ösvényen

nagyon lassan, de óriási zajjal és énekszóval araszolnak hegyenvölgyön át.

A Duquesne-erődtől nyolc mérföldnyire Braddock leckét kap az amerikai hadviselés íratlan szabályaiból. Kilencszáz indián és kanadai francia lepi meg lassan cammogó hadoszlopát. Beaujeu kapitány, a francia parancsnok háromszögletű kalapjának lengetésével ad jelt a támadásra. A csendes erdőt a sortüzek roppanása és az indiánok félelmetesen visszhangzó csatakiáltása veri föl.

Az angolok és az amerikaiak csatasorba fejlődnek, és szorgalmasan viszonozzák a tüzet – vaktában. Ellenségeiket egy-egy villanásnyi időre láthatják csupán. Igazi indián taktika ez: váratlan rajtaütés, tüzelés lesből, a kidőlt óriástölgyek fedezékéből. Az első pillanatokban úgy tűnik, mintha gyors megsemmisülés várna az angolokra, akárcsak Varus légióira másfélezer évvel korábban, a germán erdőkben.

Azután egy pillanatra megcsillan a győzelem reménye: Beaujeu kapitányt megöli egy eltévedt golyóbis. A francia-kanadaiak futásnak erednek. Csakhogy indián szövetségeseik állják a sarat. Fától fáig kúszva, szökellve tüzelnek a fehérektől kapott lőfegyverekből. A meglepett angol vörös kabátosokat és a virginiai milíciát pánik fogja el. Rémülten húzódnak össze egyetlen zavaros embertömeggé.

Braddock lóháton nyargal fel s alá, parancsokat rikoltozva. Megpróbálja újra csatasorba állítani embereit. Még mindig európai módra akar harcolni a láthatatlan támadókkal. Három órán keresztül valóságos mészárlás folyik. Braddock elveszti embereinek kétharmadát; négy lovat lönek ki alóla. Végül maga is halálos sebet kap. A sereg roncsai futásnak erednek, nyolcvanhat tiszt közül hatvanhárman holtan maradnak a véres helyen, vagy saját vérükben fetrengenek a fák között.

Washington alól is két lovat lönek ki, s köpenyét négy helyen lyuggatják át a jól irányzott golyók. Ő maga azonban sértetlen marad. A haldokló Braddockot hevenyészett hordágyon szállítják el a vesztes csata színhelyéről, s a boldogtalan ember egyre azt ismételteti: „Ki gondolt volna erre?” Röviddel halála előtt dicséri még a virginiai milícia bátorságát, s ócsárolja a boldogtalan vörös kabátos angolokat, akik olyan pompás célpontot nyújtottak az indián

lövészek számára. Négy nap múlva hal meg a szerencsétlen vállalkozás parancsnoka, s Washington csaknem ugyanazon a helyen temetteti el fölöttesét, mint egy évvel előbb áldozatát, a francia Jumonville-t.

A francia-indián háború tehát szerencsétlen csillagzat alatt kezdődik, s a kegyetlen kezdet folytatása sem biztatóbb. Az angolok megtorlásért lihegnek, s védtelen embereken állnak bosszút. Az, ami ugyanebben az évben Acadiában, azaz Új-Skóciában történt, nem válik a brit birodalom dicsőségére.

Vitás kérdés az angolok és franciák között, hol is húzódnak Acadia bizonytalan határai. Annyi bizonyos, hogy a szaggatott partvonalú Új-Skóciát még Virginia alapítása előtt betelepítették a franciák. A terület többször cserélt gazdát, amíg végül az utrechti béke végleg az angoloknak ítélte. Acadia azonban zömében francia maradt nyelvben és kultúrában. Tizenhétezer francia lakosa békés, egyszerű gazdálkodó volt, az angol uralmat sohasem ismerte el, hűségesküt egyikük sem tett az idegen fejedelemnek. A Franciaországból érkező titkos megbízottak bujtogatták is angol megszállók ellen az egyszerű embereket. Az angol gyarmatokon viszont az a rémhír járta, hogy Acadia francia parasztjai a tengerparti új angol település, Halifax lerombolására készülnek.

Shirley, Massachusetts kormányzója engedélyt kér arra, hogy végrehajthassa az amerikai történelem első tömeges deportálását. London hozzájárul a tervhez. Amikor Acadia ismételten visszautasítja a hűségesküt, Bostonból katonai expedíció indul útnak. A francia települések lakóit összedobolják a templomokba, állataikat, szegényes vagyongájukat elkobozzák, és a francia parasztokat síró asszonyaikkal és gyermekeikkel együtt hajókra zsúfolják. Hatezer embert üznek el ilyen módon otthonukból. Sok ezren az erdőkbe menekülnek, mások fáradságos menetelés után elérik kanadai honfitársaikat. Ezrek szóródnak szét az angol gyarmatokon, sokan a Mississippi torkolatvidékén, Louisianában telepednek meg. Ez volt a bosszú Braddock seregének pusztulásáért. Ha egyáltalán létezik nemes bosszú, Acadia szétzúzása semmi esetre sem az.

Folytatódik a hadüzenet nélküli háború, s átkerget a Nagy-Tavak vidékére. Két angol expedíció siet a Niagara-erőd és egy Crown

Pointnak nevezett erősség lerombolására. A Niagara-erőd elleni támadás fiaskóval végződik. Crown Pointnél azonban, a kis György-tó partján csatát nyer Lyman, egy Connecticut állambeli amerikai tiszt – ez a véres esztendő egyetlen angol győzelme.

Elérkezik a formális hadüzenet napja is. Az áldozatok szempontjából ez igazán közömbös, a nemzetközi jog szempontjából azonban nem. 1756 tavaszán Anglia és Franciaország nem először és nem is utoljára hadiállapotot hirdet. Az angolok Lord Laudont nevezik ki főparancsnokká, helyettesévé pedig Abercrombie tábornokot. A franciák királya ügyesebben választ: Montcalm márkija lesz az amerikai francia haderők főparancsnoka.

1756 – az angolok terveket koholnak, Montcalm viszont a tettek mezejére lép: elfoglalja a fontos Oswegót. 1400 foglyot ejt, és számos puskaporos hordót zsákmányol. Az egyetlen angol siker ebben az évben egy nyomorúságos indián falu, Kittanning lerombolása. Ez olyanképpen történt, amint azt Kenneth Roberts írta le népszerű regényében, a magyar nyelven is többször megjelent *Északnyugati átjáróban*. Egy Armstrong nevű ezredes háromszáz „ranger”-rel rajtaütött a településen, a kunyhókat felégette, az indiánokat nemre és életkorra való tekintet nélkül lemészárolta. Pennsylvania végvidékeit többé nem fenyegette indián támadás.

1757 – sötét esztendő Nagy-Britannia annaleseiben. Lord Laudon hajóhadat gyűjt a könnyelműen visszaadott Louisbourg ellen, amikor azonban híret veszi, hogy francia flotta érkezett a Szent Lőrinc-folyó torkolatába, óvatosan visszavitorlázik a biztonságos New York-i kikötőbe.

Montcalm csak az alkalomra vár, hogy a derék lord összegyűjtse New York gyarmat polgárőrségét, s a kulcsfontosságú terület határait senki se őrizzé. A francia hadvezér hét és félezer kanadai francia harcossal és ezerhatszáz indiánnal a William Henry-erőd felé menetel a hatalmas erdővidéken. 1757. augusztus 3-án eléri, és ágyúzni kezdi az erősséget, néhány napi ostrom után az angolok feladják erősségüket. A vérszomjas indiánok most bosszút állhatnak Kittanningért. Harci bárdjaikkal a foglyokra, az asszonyokra és a gyermekekre támadniak, és több száz embert lemészárolnak.

A lovagias Montcalm kétségbeesve csitítja rézbőrű barátait; so-

raik közé rohan, és messze hangzó szóval kiáltja: „Öljetek meg engem, de kíméljétek az angolokat, akik védelmem alatt állnak!”

Az amerikai történetírókat mélységesen meghatja a nemes francia ellenfél lovagiassága, s becsmérő szavakkal illetik a „vad” indiánokat. Mintha megfeledkeznének arról, hogy Acadia lakosságának deportálása és Kittanning szendergő, nyomorúságos indiánjainak lemészárlása előzte meg ezt a barbár tettet.

A britek mélypontra jutottak: három éve folyik Amerika erdeiben a küzdelem nyomorúságos gerendaerődökért és üres erdőségekért. Az Ohio völgye kicsúszott a kezükből, több megalázó vereséget szenvedtek, kormányuk királyi kegyencek irányítása alatt áll. Az angol azonban szerencsés nemzet. Válságos pillanatokban mindig tehetséges vezért talál. A XVIII. századi Churchill, akire szüksége van: William Pitt.

Pitt az alsóház vezéréként kiérdemelte már a *Great Commoner*, a Nagy Közrend hízelgő címét. Bulldog-elszántsága és önbizalma felér XX. századi utódjáéval. Amikor 1757 nyarán kormánya uralomra kerül, első kijelentése ez: „Bizonyos vagyok abban, hogy megmenntem az országot, amire pedig senki más nem képes.”

A porosz szövetséges, Nagy Frigyes felfigyel Pitt feltornynosuló alakjára. Jól és tömören jellemzi a kormányváltozást: „Anglia sokáig vajúdott, s íme végre igazi férfit szült!”

1758 tavaszán az „igazi férfi” energikus intézkedései éreztetni kezdik hatásukat. Boscawen admirális fővezérsege alatt erős flotta indul Louisbourg ellen, s a korhadtt hadi vitorlások fedélzetén tízezer vörös kabátos utazik Amherst tábornok parancsnoksága alatt. Amherst vezérkarában szolgál a jövő embere: James Wolfe.

A flotta átvészeli az atlanti viharokat. Júniusban, a reggeli párásban feltornynosul a matrózok és a katonák előtt a szürke óriás erőd, Louisbourg. Wolfe vezeti a partraszállást. Partra kerülnek a nehéz öntöttvas ágyúk, megkezdődik a halálos párbaj az angol tüzéség és a bástyák védő ütegei között. Júliusban az erős falak omladozni kezdenek. A XVIII. század nem ismeri a végsőig való küzdelmet: 5600 francia védő lerakja a fegyvert a Cape Breton sziget kavicsos földjére.

Néhány száz mérfölddel nyugatabbra, az amerikai szárazföld bel-

seje felé nyomulnak a vörös kabátosok, hatezer angol és kilencezer gyarmati önkéntes. Tizenötezer harcos – ez a legnagyobb hadsereg, amely eddig Amerika földjét tapodta. A cél: Ticonderoga erődje, a Champlain-tó partján. Négyezer francia védi a fontos erődöt, a Kanadába vezető ösvények kulcsát, parancsnokuk azonban a zseniális Montcalm. Jellemző a még mindig avított angol hadvezetésre, hogy a legfelső parancsnok üresfejű tábornokkegyenc, Abercrombie, az igazán tehetséges Lord Howe csupán beosztottja, – s egy francia előőr s lövései kioltják a bátor tiszt életét.

Abercrombie egyetlen napon hatszor vezénnyel rohamot az erőd ellen, s mind a hatszor sortűz fogadja a tömött sorokban támadó angolokat és gyarmatiakat. Az eredmény: 1944 halott egyetlen napon, megszámlálhatatlan sebesült és újabb vereség. Ticonderoga francia kézen marad, az angolszászok tépetten sántikálnak vissza az erdőkön át.

Pitt parancsára most újra sereg vonul a Duquesne-erőd ellen. Forbes tábornokot, a különítmény parancsnokát ledönti lábáról a betegség, az angol-amerikai csapatokat egy svájci származású tiszt, Bouquet, egy amerikai: Armstrong, továbbá régi ismerősünk, George Washington vezeti.

Nincs alkalmuk bosszút állni Braddock haláláért. Amikor az előőr s Washington vezetésével kilép az erdő fái közül, Fort Duquesne helyén csupán füstölgő, üszkös gerendákat talál. A franciák elkerülték a harcot, és felégették erősségüket.

Az angolok és az amerikaiak tábort vernek, s a Nagy Közrend tiszteletére Pittsburghnek keresztelik el a megszenesedett deszkaszállakat.

Pitt uralmának első éve valóban sikeresnek mondható. Megtörte a legkeményebb diót: Louisbourg az angoloké. Szabad az út Francia-Kanada vízi útjai felé. A franciák koncentrálják erőiket: feladják az Ohio-vidéket. William Pitt a következő évben döntésre készül. Expedíciókat indít a Nagy-Tavakat fedező erődlánc ellen, távolabbi célja azonban ennél is merészebb. Az Úr 1759. évében el akarja söpörni a Föld színéről Francia-Kanadát.

Az alkalom kedvezőnek tűnik. Kanadában az 1758-as év aratása szűkös, egyetlen hordó liszt sok száz aranyat ér. Az éhező lakosság

sok helyütt leöli ökreit és lovait. A király adószedői kegyetlenül sarcolják a polgári lakosságot; végül: a Szent Lőrinc-folyó torkolatát „lepecsételte” a brit hadiflotta.

Montcalm és a kormányzó, Vaudreuil összevész, a versailles-i udvarnak kell rendet teremtenie. Montcalm helyén maradhat, erősítéseket azonban nem szavaznak meg az Amerikában állomásozó francia erőknél.

És közeledik már Montcalm méltó ellenfele, a mindössze harminckét esztendőes Wolfe tábornok. Támadásának célja a francia gyarmat szíve, az erős Québec. Pitt nevezi ki a támadásra kész sereg parancsnokának a fiatal, vézna, égőszemű tisztet.

György király tanácsosai zúgolódnak:

„Pitt új tábornoka veszett örült” – vágják a miniszterelnök szemébe.

„Valóban az? – kérdezi gúnyosan Pitt. – Nos, akkor azt remélem, hogy belemar többi tábornokomba.”

A fiatal Wolfe utoljára teszi meg a nagy utat az óceánon át szülőhazájába, búcsút vesz menyasszonyától. 1759 júniusában flottája felfelé siklik a Szent Lőrinc-folyó tengeröbllé szélesedő torkolatában. Nyolcezer katona utazik a vitorlások fedélzetén. Montcalm már várja a támadást. Tizenhétezer embert tart fegyverben Québec körül. Igaz, ezeknek csupán kisebb része sorkatona, a többi felfegyverzett telepes és indián.

Wolfe feladata szinte reménytelen. A jól megerősített Québec magasan tornyosul a folyam fölé, a flotta nem hajózhat a város közelébe, az ágyúk tüze elpusztítaná a hajókat. A Szent Lőrinc-folyó északi partjának minden fontos stratégiai pontját megszállták a franciák. Wolfe a vízesésekben gazdag kis Montmorency patak torkolatában ver tábor, a túlsó oldalról Montcalm néz vele farkasszemet. A francia óvatos: nem támad, nem bízik indián szövetségeseiben, s a fegyverforgatáshoz értő, a hadmozdulatokban azonban gyakorlatlan telepésekben.

Lassan elmúlik a nyár, Wolfe-ot súlyos láz veri le lábáról, tüdőbaja elhatalmasodik. Halálosan beteg. Egy alkalommal így szól orvosához: „Tökéletesen tisztában vagyok azzal, hogy nem tud meg-

gyógyítani, doktorom. Legalább imádkozzék hát, hogy néhány napig talpon maradhassak, s megtegyem, ami kötelességem.”

Derék katona és merész. Döntenie kell. Azt tervezi hát, hogy éjszaka évadán titokban felhajózik a folyón, elhalad a québeci szikla alatt, és katonáival együtt felkúszik a meredek sziklafalon. Ha ez a művelet sikerül, ágyúit felállíthatja a fennsíkon, Ábrahám mezején. Ezt a városszéli pusztát alig védelmezi néhány csapat, a francia főerők még mindig a Montmorency vízeséseinél várják a támadást.

Szeptember harmadik hete közeledik. Koromsötét, holdtalan éjszaka borul az ellenséges táborokra. A tenger felől kedvező a hátszél, s a dagály következtében visszahömpölyögnek a folyam habjai: Québec felé.

Szeptember 13-ára virradó éjszaka két órakor halálos csendben behajóznak az angolok; a bíborvörös frakkos, fehér térdnadrágos gyalogság, a skótszoknyás „highlander”-ezredek. Wolfe lázban égő szemmel támaszkodik az egyik hajó korlátjára, és egy fiatal tengerész tisztnek Gray elégiájából idézi a klasszikus csengésű verssort:

„*The paths of glory lead but to the grave*” – A dicsőség útja csupán a sírba visz. – Halálát a beteg könnyen megsejtheti, de hogyan is bízhat a győzelemben? A vállalkozás sikere borotvaélen táncol.

A francia őrszemek néhány élelmiszerral megrakott bárkát várnak, s amikor az angol flotta homályos, alaktalan tömege előbukkan az éjszakából, a mellvédről alákiált az ör:

Qui vive?” – Ki az?

Egy franciául értő skót tiszt rikoltja vissza:

„*Francel!*” – Franciaország!

Az ör még megkérdezi:

„*De quel régiment?*” – Melyik ezred?

A skót válasza:

„*De la Reinel!*” – A királynőé.

Az ör beéri ennyivel, az angolok elhajóznak az alvó város alatt. Hajóikat a sziklafalhoz kormányozzák, és egy jó előre kikémlt ponton huszonnégy merész önkéntes, törrel fogai között, megmássza a meredek sziklaszirtet. Leszúriák a francia öröket, s mire 1759. szeptember 13-ik napja felvirrad, 4500 brit sorakozik fel hosszú vonalban Québec nyugati kapui előtt.

Ágyúikat a városra szegezik: várják Montcalmot, hogy nyílt csatában vívjanak meg vele Francia-Kanadáért. A francia sorsára hagyhatná a várost, de érzi – ha meg is menti seregét, Québec cserbenhagyásának erkölcsi súlya ránehezednék. Felvonultatja hát legjobb ezredeit, az anyaországból érkezett, hófehér kabátos regimenteket. A Szent Károly-folyó hídján a városba vonul, s onnan ki a nyílt mezőre, Ábrahám mezejére. Jönnek sorban az ezredek dobszóval, fegyelmezetten – a Sarre, a Guyenne, a Languedoc, a Royal-Roussillon, a Béarn regimentek.

Az angolok nyugodtan várnak – támadjon csak az ellenfél. Tíz óra tájban, amint a nap elárasztja bágyadt sugaraival Ábrahám mezejét, a fehér vonalak rohamlépésben megindulnak a vérszín és skótmintás sorok felé.

Felcsendül a francia parasztfiúk ajkán a csatakiáltás:

„*Vive le Roi!*” – Éljen a király!

Tizenöt, húsz perc múlik el, s egyre közelednek – lövés nem dörög egyik oldalról sem. Az angol tüzerek beirányozzák ágyúikat, a vörös kabátosok vállukhoz emelik muskátéikat – már csak negyven lépés – *tűz!*

Wolfe ragyogóan koncentrálja ágyúit és a gyalogsági tüzet. Óriási, hosszan visszhangzó roppanás-mennydörgés: a fehér sorok meginognak. Újabb sortűz, és már hallani a sebesültek jajszavát. Ábrahám mezején vérfoltos fehér kabátban százak hevernek a földön.

Wolfe most rohamot vezényel. Előreszegezett szuronnyal rohannak a halottakon és a vonagló emberi roncsok százalmas halmain át a gyalogosok, egyenes pengéjű kardjukat és rövid törüket villogtatják a vad, szoknyás skót harcosok. A hátráló franciák is tüzelnek még, a roham azonban elsöprő erejű: a történelem egyik legrövidebb csatája ez. Európai méretekkal mérve jelentéktelen ütközet, következményeiben azonban gigászi jelentőségű.

Wolfe néhány gránátos élén az első sorokban fut, amikor eléri a halálos golyó. Tisztjei odarohannak, valaki hangos szóval kiált a tábori felcserért. A fiatal hadvezért tüdőlövés érte, csak sutogni tud:

„Semmi értelme... Végem van.”

A következő pillanatban már jelentik a haldoklónak, hogy a fran-

cia sereg a város szűk utcáin át a Szent Károly-folyó hídjá felé tolong. Wolfe még parancsot ad, hogy előzzék meg őket, és rombolják le a hidat – azután kileheli a lelkét.

Montcalm hidegvérrel irányítja a visszavonulást. Összeszedi a futó csoportokat, lövet a diadalittas angolokra, amikor ő is halálos sebet kap. Hordágyon viszik vissza a városba, ahol leírhatatlan pánik uralkodik.

„Meddig élhetek még?” – kérdezi nyugodtan a nagy ellenfél.

„Legfeljebb tizenkét órát” – feleli halkan orvosa.

„Jobb is így – suttogja a francia –, legalább nem kell megérnem Québec bukását.”

Holttestét sietve elföldelik az Orsolya-apácák zárdájának tövében, egy ágyúgolyóbis ütötte tölcsérben.

Québec az angoloké. A csata sorsdöntőnek bizonyul. Néhány hét múltán Kanadát elzárja a világtól a jég, lepecsételik a hóviharok. 1760 tavaszán azonban a franciák újjászervezik erőiket, és Québec visszafoglalására indulnak. De Lévis lovag, a francia parancsnok ostrom alá veszi a várost, amelyet kiéhezett kis angol sereg védelmez.

A hírek akkoriban lassan szállingóznak Európából. Senki sem tudja még, hogy előző novemberben, alig egy hónappal Québec bukása után a francia flotta megsemmisítő vereséget szenvedett a britektől a Quiberoni-öbölben, Bretagne ködös partjai előtt. Nem érkezhetsz erősítés Franciaországból.

1760. május 9-én a Szent Lőrinc-folyón hatalmas hadihajó vitorláit csillannak meg. A várfalakról is, az ostromlók gyűrűjéből is reménykedő szemek figyelik a hajót.

De Lévis már-már azt hiszi: a francia flotta érkezik megrakva friss ezredekkel és élelmiszerrel. Ekkor azonban a főárbocra nem hófehér lobogó kúszik fel, hanem vérszínű. A franciák csüggedten vonulnak el utolsó menedékük, Montreal bástyái alá, ahol ősszel maguk lesznek ostromlottakká. Katonáik elszélednek. Szeptember 8-án Vaudreuil márki, az utolsó kanadai kormányzó átadja a várost és a gazdag tartományt az angoloknak.

Az Európában dühöngő hétéves háború miatt még három évig tart a küzdelem az óceánokon. A spanyol királyság is a hadviselők sorába

lép, szinte az utolsó pillanatban és – a rossz oldalon. Az angol flotta megszállja Havannát, és a Csendes-óceánban a Fülöp-szigetek kikötőit, elsőként Manilát.

1763-ban a párizsi béke vet véget a nagy összecsapásnak. Ryswick, Utrecht és Aachen semmit sem döntött el. A párizsi béke mindent. Az angolok visszaadják Kubát és az elfoglalt kelet-ázsiai spanyol birtokokat, cserébe az övék Florida, a szubtropikus félsziget, párolgó mocsaraival és indián vadászaival.

A francia királyságot érte a legsúlyosabb veszteség: át kell adnia a spanyoloknak Nouvelle Orléans kikötőjét, a Mississippi torkolatának örét, s lemond a spanyolok javára az óriás folyam völgyéről, a roppant, szinte lakatlan Louisianáról. Természetesen elveszett az Ohio-vidék, s ami a legfájdalmasabb: a két és fél évszázadon át birtokolt Francia-Kanada. Angol birtok lesz a Cape Breton sziget és a málladozó, elhagyott mammut-erőd, Louisbourg. Brit kézre kerülnek a tőkehal ívóhelyei a Szent Lőrinc torkolatában – kivéve két jelentéktelen, kopár halász-szigetet. Máig francia birtok St. Pierre és Miquelon, Új-Fundland vizein. A XX. századra ennyi maradt a La-josok francia-amerikai birodalmából. Két szánalmas földdarab, történelmi kövület, filatéliai érdekesség. Semmi egyéb, hacsak Québec öröksége, Kanada kétnyelvűsége nem.

1763-ban megszületett az Első Brit Birodalom.

Akár kedveli az olvasó az évszámokat, a történelem szeszélyes útjának mesterséges mérőföldköveit. akár nem, kettővel most mindenestre szembe kell néznie. Ez a kettő: 1763 – 1783.

1763-ban Nagy-Britannia (néhány emberöltővel előbb álmos kis, földművelők lakta sziget) Európa legerősebb hatalma. Nem mintha birtokai lennének a kontinensen, hanem azért, mert flottái leigázták az óceánokat. Britannia uralkodik a hullámokon: nincs még egy hajóhad a világon, vagy akár két szövetséges flotta, amely legyőzhetné ezt a tengeri erőt. Nagy-Britannia támaszpontrendszere máris kiépült. Gibraltár uralkodik a Földközi-tenger kapuinál, Menorca, a Baleárok egyike, a Mediterráneum nyugati vizeit ellenőrzi.

A távoli Indiában Bombay, Madras és Bengália angol birtok, a nyugat-afrikai parton az angol telepek láncja biztosítja a történelem legszennyesebb üzletét: a néger rabszolgakereskedelmet, előbb a spanyolok és a portugálok, majd a hollandusok privilégiumát. A mai Nicaragua és Honduras, Közép-Amerika elkeskenyedő földszáján, névleg még spanyol-amerikai birtok, a hatalmas, korhadó birodalom része, partjait azonban az angol flotta ellenőrzi. A vörös brit lobogó az Antillák gazdag kis trópusi paradicsomai fölött is ott lebeg: a Bermudák, a Bahama-szigetek, a nagy Jamaika, Barbados és a többiek brit ültetvényesek aranybányái. Innen érkeznek a londoni kikötőbe a szigetvilág illatos kincsei: a fűszerek, a kakaó és a cukornád. Észak-Amerika roppant térségei fölött végre megszerezték a hegemoniát: az Atlanti-óceán partjától a méltóságteljesen hömpölygő Mississippiig az angoloké a kontinens, zöme legalábbis névleg az. Birodalmuk délen a Mexikói-öböl partján végződik, a magas Északon elérik a Hudson-öböl jeges hullámain.

Az anyaország szén- és vasérc-telepei a küszöbön álló ipari forradalom kincsei. A Csatornán túli ellenfél népes országa élen jár még a kultúra és a tudomány területén, de érlelődnek már azok a gondolatok, amelyek romba döntik majd a francia monarchiát, hevesebb és drámaibb módon, mint a Stuart-uralmat Angliában. Ez a konfliktus negyed század múltán francia földön is megnyitja az utat a tőkés termelőmód előtt. Igaz, a diadalmas francia polgárság nacionalista háborúi még súlyos európai felforduláshoz vezetnek.

1763-ban mindenesetre hatalmas birodalmat kormányoznak a britek. És mit látunk kerek húsz esztendővel később, 1783-ban? Amerikában kisiklottak a britek kezéből legnépesebb és legnagyobb birtokaik, s a gyarmattartó hatalmak közül éppen a hatalmas Nagy-Britanniának kell megalázó módon belenyugodnia abba, hogy gyarmatbirodalmának amerikai bástyája – nem mondhatunk ékkövet, mert ez a szó *értéket* és nem *méretet* jelez – kisiklott a kezéből. Éppen az a gyarmatláncolat, amelynek lakossága zömében angol, s csak kisebb részben néger rabszolga, csak töredékében indián.

Ezt a fejezetet mégsem az Első Brit Birodalom felbomlásának szenteljük, arról majd később lesz szó. Előbb fogalmakkal kell szembenéznünk. Fogalom annyiféle van, hogy a fogalmak összefoglaló fogalmára meg kellett teremtenünk az „*izmus*” szót. Íme egy újabb izmus az izmusok sorában: a *merkantilizmus*.

A merkantilizmus az a gazdaságpolitikai elv, amely a gyarmatosítás korának abszolút monarchiáiban érvényesült, s lényegét abban szokás röviden összefoglalni, hogy minden állam fő törekvése a nemességkincsek felhalmozása és a kivitel-behozatal kedvező mérlegének megteremtése.

Közelebbről vizsgálva ezt az államilag irányított gazdasági politikát, azt látjuk, hogy a fenti meghatározás túlságosan tömör. A merkantilizmus célkitűzései hat pontban foglalhatók össze, s most ne törődjünk azzal, hogy a franciák a nagy államférfi, Colbert nevére *colbertizmusnak* nevezik az efféle gazdaságirányítást, az angolok pedig egy eléggé tartalmatlan kifejezést használnak: *Old Colonial System*ről beszélnek, ez magyarra fordítva Régi Gyarmati Rendszert jelent.

Colbert „merkantilizmusa” vagy „colbertizmusa” nem volt valami

forradalmian új koncepció. Az a törekvés, hogy az állam több árut vigyen ki, mint amennyit behoz, s a kedvező külkereskedelmi mérleg abban nyilvánuljon meg, hogy a különbözetet nemesfém formájában az államkincstárban halmozzák fel, már a XIV. századtól fogva tudatos gazdaságpolitikai törekvés.

Egyként merkantilista elvek irányítják már régóta a spanyol és a portugál királyságot, Németalföld és Anglia gazdaságpolitikáját.

A XVI. század második felében, Erzsébet korában mind Anglia, mind Hollandia gyarmatszerző háborúkkal, monopóliumokkal és védővámokkal fejlesztette a merkantilizmust, az ügyes kezű iparosok bevándorlása, a kereskedelmi utak védelme, a bonyolult kiviteli és behozatali tilalmak hagyománya már ekkor is hosszú múltra tekintett vissza.

Az angol birodalomnak nem voltak ugyan zseniális Colbert-jai, akik – a méregdrága fényűzési cikkek behozatalát meggátolandó – üveg-, selyem-, csipke-manufaktúrákat állítottak volna fel, törekvésük azonban ugyanazt eredményezte, mint más országokban: a tőkés termelőmód izmosodását.

Mit tesz a jó merkantilista államminiszter? És most következik sorban a hat fő célkitűzés:

Elsőként arra törekszik, hogy annyi nemesfémet gyűjtsön össze az államkasszában és a nagykereskedők bankházaiban, amennyit csak bír. Az arany, az ezüst az államkincstárban mindig hozzáférhető. De jó kézben van a kereskedelmi tőke urainak pénzes zsákocskáiban is, egyrészt forog a tőke, másrészt – szükség esetén – elérheti az adószedő.

A nemesfémek megszerzése történhet közvetlen rablással, – az indián aranyországok leigázása csellel, lóval, puskaporral például jól bevált, ezt tették a spanyolok. Lehet azonban közvetett is, gondoljunk csak a spanyol Ezüstflottát kísérő Tengeri Sólymokra, Anglia állami támogatásban részesített kalózáira.

A *második* merkantilista elv is világos: erős kereskedelmi flottára van szükség, hogy békeidőben is, háborúban is mellőzni lehessen a külföldi hajókat – az angol királyságnak ez a törekvése nyilvánul meg a Hajózási Törvényekben (Navigation Acts) –, amely csakis angol tulajdonban levő, Angliában épített, angol legénységgel ellá-

tott vitorlásokon engedi meg a behozatalt. (Nagy ösztönzés ez a gyarmati hajóépítésnek, sok nagy amerikai vagyron születik hajóépítésből.)

A *harmadik* célkitűzés napjainkban is ismerősen cseng: fejleszteni kell a mezőgazdaságot, hogy az ország önellátó legyen élelmi-szerekben és ruházati cikkekben.

A *negyedik* merkantilista célkitűzés a legnyersebb, a legvilágosabb: gyarmatokat kell szerezni mindenáron, az erősebb jogán. Különösen olyan földdarabokat, amelyeken beszerezhetők a hiánycikkek, Anglia esetében például a hajóépítéshez szükséges fa, gyanta, kátrány és szurok.

Szinte nevetségesnek tűnik így, első említésre, hogy Angliát a gerendák megszerzésének vágya hajtotta túl az óceánon, pedig ez nem volt jelentéktelen tényező az amerikai gyarmatok megalapításakor. Az angol sziget a fát valaha a balti államokból szerezte. A kelet-tengeri országokat sújtó háborúk azonban sokszor okoztak zavart a faimportban. Márpedig ha nem volt fa, nem volt deszka, kátrány és szurok az angol fahajókhoz, és nem volt tüzelő a vas- és a rézolvasztó kemencékhez. Hiányt szenvedett a sziget hamuzsírban és festékanyagban is, tehát leálltak volna a gyapjúmanufaktúrák.

Következésképpen: gyarmatokat mindenáron! A földrablás ugyan nem tiszta üzlet, s ellentmond a keresztény alapelveknek (feltéve, ha az ellenség nem eretnek és nem pogány), de megvan az a jó oldala, hogy a nemesfémek az országon belül maradnak, nem szivárognak külföldre.

Az *ötödik* célkitűzés is érthető: a hazai ipar bátorítása. Az országnak az iparcikkek területén is önellátónak kell lennie, és ez további közvetlen hasznot jelent a tőkés vállalkozónak. Nagy kár, hogy a manufaktúra-ipar bátorítása – semmi sem új a nap alatt – többnyire ütközik a mezőgazdaság fejlesztésének elvével.

Elérkeztünk a *hatodik* merkantilista vezérelvhez: a gyarmatokat rá kell bírni arra, hogy vásárolják az anyaország iparcikkeit! A gyarmatokat *piaccá* kell tenni a honi ipar számára.

Nézzük csak ezt a derék hatodik elvet angol szemszögből: a tőkés termelőmód angliai kialakulásakor az európai piacok megszerzése szinte reménytelennek tűnik: a vén kontinens több pontján konkur-

rensek jelentek meg, például a holland hittestvérek. 1618 és 1648 között a német fejedelemségeket borítja vérbe és lángba a harmincéves háború, felperzselve a német városok mellett a német piacokat is.

Ezért is vonzó az angol korona számára az amerikai gyarmatosítás. Az óceánon túlról özönlik a gyarmatáru és a nyersanyag, a lakosság szaporodásával párhuzamosan pedig bővül az angol iparcikkek piaca.

A tőkés termelőmód és a gyarmati rendszer gépezetének fogaskerekei tehát összefonódnak. A gyarmatosok és az egyre nagyobb tömegű, erőszakkal elrabolt rabszolgatömeg munkája az anyaországot gazdagítja. S ezt el is várja az angol nagypolgár és a vele szövetséges arisztokrata.

Carmarthen márkija teljes nyíltsággal ír erről a tudatos politikáról egyik röpiratában:

„Mi másért mentek volna oda [mármint a telepesek Amerikába], ha nem azért, hogy munkájuk gyümölcsei visszakerüljenek volt uraikhoz? Úgy vélem, a gyarmatosítás politikája nagy veszélybe kerülne, ha e politika előnyei nem Britannia érdekeit erősbítenék.”

Ez legalább egyenes beszéd. Jól kifejezi a merkantilizmus kő-tábláin ékeskedő negyedik és hatodik parancsolatot: szerezz gyarmatokat – s tedd azokat piacaiddá!

Az Úr 1700. évében sétát tettünk Amerikában, bejártuk Dél ültetvényeit, érintettük a Középső Gyarmatok világát és Új-Anglia kis telkeit. Mégis a felszínen mozogtunk, még akkor is, ha igyekeztünk rámutatni az amerikai gyarmatok osztálytársadalmának feszítő erőire.

Sétáljunk végig kissé lassabban most már az 1763. év „belső” térképén”, az amerikai gyarmatok társadalmának földabroszán. Emlékszünk még, hogyan is keletkeztek az amerikai angol gyarmatok.

Az elsőket részben kereskedelmi részvénytársaságok alapítják. Gazdag kereskedő tőkések, nemes származású üzletemberek és nem nemes polgárok vegyesen. A „merchant adventurers”-nek, „kereskedő-kalandosoknak” nevezett férfiak a királytól kartát, kiváltságlevelet kérnek és kapnak. Ezek a fontos okmányok általában teljeshatalommal ruházzák fel a mindenható Társaságot. A részvényesek automatikusan a jövőbeli gyarmat teljes értékű polgáraivá válnak. Nem úgy, mint azok, akik nyomorukban szegődnek el az Ígéret Földre, vagy a még nyomorultabbak, a feketék, akiket egyszerűen elrabolnak.

A Társaságok részvényeseinek kezében van a gazdasági hatalom mellett a politikai hatalom is. Ők választják a kormányzót és a gyarmatok törvényhozó testületeit. Az ilyen, részvényesek által kormányzott gyarmat angol jogi megjelölése *commercial colony* (= kereskedelmi gyarmat), vagy *corporate colony* (= részvényesek által kormányzott gyarmat). Vallási díszletei ellenére jellegzetes példa erre a gyarmattípusra a Massachusetts Bay Colony, az Öböl Gyarmata, amely a Massachusetts Bay Company markában van.

Jogilag tekintve azonban keletkeznek másféle kolóniák is, például

a *proprietary colony*nak nevezett gyarmatok. Ezeket az uralkodó gazdag személyeknek, előkelő embereknek adományozza: De la Warrnak, vagy kvéker ismerősünknek, a kitűnő William Penn-nek. Ők valóságos kiskirályok, szinte kedvünk lenne a semleges ízű, nehezen kiejthető *proprietary colony* – „kiskirályi gyarmatnak” nevezni. Ez azonban nagyon is önkényes ötlet.

Ezen a gyarmattípuson nem valamely Társaság a mindenható, hanem valamely úri személy. Jogai szinte korlátlanok, azokat csupán kiváltságlevelének egyes pontjai határolják körül. Igaz, hogy gyarmatának lakói maguk választják törvényhozásuk alsóbb szerveit. A kormányzót és a főhivatalnokokat azonban az úr, a kiskirály nevezi ki.

Amikor a Stuartok utolsó erőfeszítést tesznek arra, hogy pimaszul szabadnak vélt amerikai alattvalóikat megzabolázzák, s Andros-típusú zsarnokokat neveznek ki föléjük, megszorodnak a *királyi gyarmatok*. Ez a harmadik gyarmattípus, egyben az utolsó is. Nyilvánvaló, miben különbözik egy királyi gyarmat a részvényesek vagy kiskirályok által kormányzottaktól: közvetlenül a korona uralkodik felette, a hivatalnokokat és a kormányzót maga a király nevezi ki. És ha működik is helyi törvényhozás, annak határozatait az uralkodó – vétőjog alapján – egyetlen lúdtollvonással megsemmisítheti.

A fejlődés útja a királyi gyarmatok felé mutat. Az amerikai gyarmati háborúk végén szinte valamennyi kolónia királyi gyarmat már, kivéve az apró és makacsul szabad Rhode Islandet, azután Connecticut gyarmatot, amelynek vezetői megtalálták elcsent kartájukat a híres tölgyfa odvában, végül Maryland és Pennsylvania sem királyi gyarmat, ezeket előkelő személyek kapták ajándékba annak idején.

Így állunk hát 1763-ban. De milyen a gyarmatok társadalma ez idő tájt? Új-Angliától délre, Virginiában és a Chesapeake-öböl partján semmiféle sajátosan demokratikus, *amerikai* fejlődést nem figyelhetünk meg. A királynak vagy a *proprietornak*, a nemes tulajdonosnak szemmel láthatóan az örökkévalóságig robotváltság jár, akár a jó öreg Európában, amelyre feudális bazaltok nehezednek. Vannak azonban gazdag, nemes családok, akik urak a saját portáikon. Maga Thomas Jefferson, az amerikai forradalom egyik lángoló szellemű vezetője és az Egyesült Államok majdani harmadik elnöke állapítja meg, hogy ezen a vidéken „*olyan családok emelkednek fel,*

amelyek a törvény hatalma vagy gazdagságuk örökletessége révén valóságos patríciusi, nemesi rendet alkotnak”.

Az itt élő kisbirtokosok, a szerződéses szolgák rongyos utódai bizony nehezen konkurrálhatnak jómódú szomszédaikkal, akik mammutbirtokaikat, ültetvényeiket az Afrikából behurcolt rabszolgákkal műveltetik. Van, aki elbukik és szolgaságba süllyed, mások megindulnak a Vadnyugatra, az Appalache-hegylánc hágói felé, vagy délnek, ahol ritkábbak a települések.

A társadalmi különbségek itt ugyanakkorák, mint a vén anyaországban. Kevesek uralkodnak sokak fölött. A Dohánybirodalom, Virginia egyik megyéjében, Gloucesterben körülbelül háromszáz gazdag ültetvényes család irányít háromezer ébenfekete rabszolgát. Ez egyszerű matematikai művelettel úgy értelmezhető, hogy minden ültetvényesnek tíz feketéje van. Nem lenne ez valami krózsusi gazdagság, csakhogy az igazság az, hogy a mindenható háromszáz közül ötvenhétnek, tehát az uralkodó osztály nem egészen egyötödének kezében van a rabszolgatömegnek több mint a fele. A gazdagok között találjuk az immár férfikorba lépett George Washington-t is. Az amerikai demokrácia alapítója – maga is rabszolgatartó. Nem hibáztatjuk érte – ez akkoriban a dolgok rendje.

Elnagyolt lenne a kép, ha a déli gyarmatok társadalmát egyetlen határozott vonással két részre osztanánk, egy gazdag kis csoportra és egy hatalmas, amorf, alaktalan néger rabszolgatömegre. Vannak ugyanis középrétegek is: ezek a „szegényebb”, inkább szerényebb rabszolgatartó birtokosok, a valóban „tíz-négeresek”. Ők nem fehérén csillogó kúriákban élnek, hanem tornácos-faoszlopos, szerényebb házikókban, s társadalmilag félúton állnak a menekülő vagy menekülni kívánó szegény fehérek és a nagyon gazdagok között.

Ezek a „közép-rabszolgatartók” – mint minden társadalmi középréteg – nem nagyon rokonszenvesek, persze nem *egyénileg* értjük ezt, hanem *társadalmilag*. Négereikkel szemben kemény, gyakran durva magatartás, egymással szemben zabolátlan versengés jellemzi őket. Vagyonuk nem jelentős, „úri” öntudatuk azonban nagyon is fejlett, több-kevesebb joggal az angol dzsentri Amerikába vetődött utódainak tekintik magukat, ugyanakkor műveletlenek, modortala-

nok, párbajhősök, és fő szórakozásuk a kakasviadal. Így fest társadalmi közérzetük és műveltségi szintjük.

A nagy és a kis ültetvényesek részben Isten, részben a dohányárak kezében vannak. A válságok időről időre lesújtanak rájuk. 1765 után két évig magas a dohány piaci ára, 1773-ban azonban felére zuhan vissza, ami jelentős gazdasági válságot okoz.

A Dohánybirodalom társadálma úgy oldja meg az áru értékesítését, hogy Londonban és a nagyobb angol kikötőkben ügynököket foglalkoztat. Azok értékesítik a dohányt, persze lecsípnek a haszonból is. Érthető gyakorlat ez, Anglia és Amerika még sok heti, sőt havi távolságra esik egymástól. A dohánytermelő nem kelhet át minden évben az óceánon illatos báláinak tetején, hogy maga értékesítse az árut.

Sok a panasz, hogy csálnak az angliai ügynökök. Az ügynökök erkölcsi színvonala valóban vegyes, és részben a piaci árak realitásai határozzák meg ezt a morális nívót. Az ügynökök egy része nem is az angol mólókon várja a dohányval megrakott vitorlásokat, hanem áttelepszik maga is Amerikába, felvásárló boltokat alapít, s a helyszínen, készpénzzel fizet. A dohányexport jelentős része ezeknek az Amerikában letelepült közvetítőknek a kezébe kerül.

Egy-egy dohányválság idején fellendül a gabonatermelés. A dohány azonban mégis uralmon marad, s az ültetvényes rendszer kialakulását eredményezi. Az ültetvényes élete, legyen bármi gazdag, nem gyöngyélet. Gondok kínozzák. Járványok tizedelik az értékes munkaerőt, a néger rabszolgatömeget, s ez nem is csoda, mert a reménytelenül alávetettek állati sorban és leírhatatlan piszokban élnek.

Máskor a rabszolgafelkelés lángja is fellobban. A *Virginia Gazette* című hírlap 1770. január 25-i száma is beszámol egy „komoly rendetlenségről”: a felkelők megölték felügyelőiket. Természetesen a megtorlás sem maradt el.

A feketék sorsa egyénileg és ültetvények szerint változó. Egy skót utazó írja 1765-ös útinaplójában, hogy Virginia rabszolgái általában jobban öltözöttek és jobban táplálkoznak, mint délebbre, a Carolinák és Georgia páriái. Egy, az amerikai mezőgazdaságról szóló értékes forrásmű szerint Észak-Amerikában a korbácsos felügyelők sem

olyan „kemények”, mint az Antillák ültetvényes szigetein, példának okáért Jamaicában.

Ezen a téren minden relatív. Forrásaink, a kortársak beszámolóí ellentmondók. A régi, megsárgult hírlapok cikkei gyakran tanácsolják az ültetvényes osztály tagjainak, hogy bánjanak emberségesen a négerekkel, ha már nem a Tízparancsolat szellemében, legalább a jobb termelési eredmények érdekében.

Lassan testet ölt a rabszolgatartó Dél társadalma: fent a gazdag és a mérsékelt gazdag ültetvényesek, a kereskedők és a közvetítők, a társadalmi piramis legalján pedig fekete tömegként a rabszolgák tízezrei.

Nem sokkal felettük, de a középrétegek alatt állanak a szegény fehérek kopott sorai. Közülük kerülnek ki a korbácsos felügyelők, a vitorlások matrózai, a mesteremberek, ácsok, kőművesek, kovácsok. Ők a nyomor szélén tántorgó kisbirtokosok, akiket fojtogat, nyomaszt a nagy ültetvény versenye és zsarolása. S a szegény fehérek blokkjának alján még mindig ezrével találunk szerződéses munkásrabszolgákat. A fehér munkaerő még mindig kelendő áru a ritkán lakott déli gyarmatokon. 1763-ban egy Carroll nevű ültetvényes arisztokrata építőmunkásokat „importál” egyenesen Angliából. A fehér rabszolgaság feltételei ebben a korban kissé enyhültek: már két év után szárnyára bocsátják a szerződéses munkaerőt. Más kérdés, mihez képes kezdeni.

Még mindig ötven év választ el bennünket a gyapot tisztításának gépi megoldásától, a fehér arany még nem fecskendez friss vért a hanyatló ültetvényes rendszer ereibe. Mert az ültetvényes rendszer a XVIII. század második harmadától fogva hosszan tartó válságba süllyed. Nem csupán a dohány világpiaci árának csökkenése miatt. És nem kizárólag a természet erői, például az erózió rombolják a déli gyarmatok televényét. Kimerül a talaj Virginiában elsőként a kezdetleges mezőgazdasági módszerek következtében.

Ha a földre évről évre, évtizedről évtizedre egyre csak dohányt telepítenek, a talajnak ki kell merülnie. A XIX. század elején fel lendül majd az amerikai mezőgazdaság Délen is. Most azonban még a vetésforgó jóformán ismeretlen, az állatállomány elkorcsosul. Maguk a birtokosok is roppant tudatlanok. Pedig egyikük-másikuk

hallott már az angol mezőgazdaság reneszánszáról: a trágyázás fejlettebb módszereiről, a mélyszántásról, a vetésforgó alkalmazásáról és az állatállomány nemesítéséről. A jó gazdák között van Washington is, aki visszavonult birtokára, és a *gentleman farmer* életét éli.

Virginiából dél felé haladva Észak-Carolinába érkezünk. Itt is illatoznak dohányültetvények, de nem sok a rabszolga; ez a vidék főként fát és élelmiszert exportál.

Dél-Carolina gyarmaton azonban már találunk olyan megyéket, ahol a lakosság kétharmada afrikai rabszolga, és csupán egyharmada fehér. Charleston környékén vannak olyan nagybirtokosok, akik száznál is több négert dolgoztatnak. Dél-Carolina tömegesen vásárolja a négereket az afrikai rabszolgahajókról. Számukat 1773-ban egy kortárs ezen a gyarmaton tizenegyezerre becsüli.

Azokon a pontokon, ahol az ültetvények nem hanyatlanak, a tőkefelhalmozódás rendkívül gyors. Jó példa erre a szép kikötőváros, az előbb említett Charleston. Gazdag palotáiban „kétlaki” gentlemanek élnek. Egyesek gazdag nagykereskedők, akik tőkéjük egy részét ültetvények vásárlásába fektették. A francia hugenotta származású Gabriel Manigault például ültetvényes, de városi házában tölti az év egy részét: kereskedik és pénzt kölcsönöz súlyos kamatra; egy szóval tekintélyes gyarmati polgár, nem az amerikai egyenlőség mintaképe. Amikor meghal, 25 ezer hektárnyi birtokot és csaknem ötszáz rabszolgát hagy leszármazottaira.

Egészen természetes, hogy ezek a félig városi urak, félig gentleman farmerek keményen kézben tartják a törvényhozást és a közigazgatást. Emlékezzünk Jefferson szavaira: meglehetősen zárt klikk ez gazdaságilag is, politikai hatalmát tekintve is.

A karrier útja csupán elvben áll nyitva, kivételek, „amerikai karrieriek” azonban már ekkor is akadnak. A hatalmasok, a Laurens-ok, a Manigault-ok, a Middletonok és a Lynchek némi habozás után maguk közé fogadják Joseph Alstont, aki – uram bocsá’ – öt négerrel „kezdte”, azután Thomas Fergusont, aki közönséges felügyelőként szolgált egy nagybirtokon, városban élő gazdag ura helyett azonban olyan ügyesen gazdálkodott, hogy maga is kilenc telket szerzett.

A *South Carolina Gazette* című újság 1772-es példányait lapoz-

gatva szembetűnik az ültetvényes rendszerben felhalmozott javak bősége. Egy bizonyos Beresford úr elhunytá után örökösei kilenc-ezer hektáros birtokot, cserzőműhelyt hirdetnek, továbbá az egyik birtokon egy téglagyárat is. Ennek évi kapacitása százezer téglá. Van a széttagolt birtokon rizsföld is, dohányültetvény is, természetesen néger munkaerővel és fehér személyzettel.

*

Ha egyetlen szökkenéssel délről a Massachusetts-öbölben termünk, merőben más kép tárul elénk. Ez a kisbirtok világa. Amerikai méretek szerint apró parcellákon élnek az 50–100 hektáros kisbérők és kigazdák; feudális megváltásról, földesúri szolgáltatásról itt szó sincsen, ezeket a fogalmakat a puritánok nem ismerik.

Egy Samuel Deane nevű mezőgazdasági szakíró – akinek műve értékes adatokat közöl Új-Anglia társadalmáról – leírja, hogy Massachusetts farmerei százhektárnyi telekkel is beérik, ha családjuk minden tagját szorgos munkára fogják. Megesik ugyan, hogy helyenként „az emberek nagyobb birtokot választottak maguknak” – fogalmaz kedves naivitással Deane –, „ebben az országban mégis általában véve drága ám a munkaerő, ezért inkább a kisebb birtokot kedveli a nép”.

Persze nem csupán „kedv” kérdése ez! Massachusetts és egész Új-Anglia mérsékelt égövi ország, akár a mi hazánk, sőt kissé hűvösebb, nyirkosabb is. Itt ugyan meg nem terem a rizs, az indigó, s virginiai bőségben a jó minőségű szőke dohány. Új-Angliában ezért nem alakult ki ültetvényes rendszer. De mit mond kissé később Deane leírása?

Új-Anglia állapota olyan – folytatja írónk –, hogy megfigyelhető bizonyos „kiegyenlítődő szellem”. Mai szóhasználattal: demokratizmus.

És ezen a ponton nem haszontalan talán még egyszer végigfuttatnunk tekintetünket a puritán múlton. Nem mulasztottuk el dicsérni a puritánok bátorságát, nyakasságát, szorgalmát ezen az idegen par-ton. De nem voltunk-e igaztalanok a puritánokkal szemben? Nem

néztünk-e rájuk XX. századi fölénytel és az utókor mindent jobban tudásával?

Hiszen a kortárs Deane is felfigyel a „kiegyenlítő szellemre”! S egy másik kortárs, egy angol utazó, ugyanezt a gondolatot így fejezi ki: „Mindenkinek vagyon egy kis tulajdona, s úgy viselkedik, hogy ennek tudatában él.” Fordítsuk le ezt magyarra: a puritán kisbirtokos szerényen él családjával, de emberi méltósága, öntudata van. Délen a szegény fehér nem több *white trash*-nél, fehér szemétnél. Sora csupán a néger rabszolgáénál reménytelibb, egyébként kékvérű urainak árnyékában él.

Tegyünk hát igazságot: a puritán bölcsőben találjuk a legkevesebb bazaltot Amerikában. Hogy nem tűrték meg a máshitűeket, a kvékereket vagy a római katolikusokat? Ez az intolerancia mai szemmel csúf vonás, a kort megértve azonban teljességgel logikus. Anglia számára, az angol puritánok számára, így az amerikai puritánok számára is a pápistaság – feudalizmust jelentett, egyházi nagybirtokot, esetleg inkvizíciót. Ezért voltak hát türelmetlenek. A kvékerekkel szembeni viselkedésük nyitott könyvként áll előttünk: a kvékerek voltak azok, akik nyakukat kéjjel a hurokba dugták.

Igaz, van egy mélypont: a salemi szégyen. De ez sem undorítóbb bugyor, mint az európai boszorkányüldözések pokla. Innen már fölfelé ível az út: a forradalom felé. Amerika e korai történetében – mondjuk ki kertelés nélkül – a puritánok kezében találjuk a haladás zálogát.

Nem angyalok. Kereskednek is eleven áruval, birtokaikon is találunk négereket, de kevesen vannak a páriák, inkább csak házi szolgák. Hát a fehér rabszolgák? Szerződéses szolgák is dolgoznak Új-Anglia mezeiben, igaz. Általában néhány évet egy tehetősebb gazda birtokán töltenek. De nem eleven áruk, mint Délen! Az új-angliai szerződéses szolgákat nem lehet a négerekhez hasonlóan adni-venni, akár a barmokat.

A hűvösebb Új-Anglia kis farmereinek zöme maga emésztí fel azt, amit termel, s talán csak a legközelebbi kisváros piacára kocsizik be egy szekér almával vagy néhány zsák fölös kukoricával. Mégis van példa az egyes gyarmatok közti kereskedelemre, sőt a külkereskedelemre is. 1774-ben például Connecticut lenmagot cserél New York

gyarmat sójáért, a Karib-tenger szigeteire pedig marhát, jó lovakat exportál, cserében melaszért, rumért és cukornádért.

Persze Új-Anglia sem földi paradicsom. A mezőgazdasági technika színvonala itt is megdöbbenően alacsony, mondhatni „középkori” – az 1775-ben az amerikai mezőgazdaságról megjelent egyik fontos szakkönyv gúnyosan ír a „jenki farmerkedésről”. Elősorolja a kezdetleges munkaeszközöket, a korcs állatállományt, és megjegyzi, hogy a vetésforgó sem „tisztességes”. John Adams, a későbbi nagy politikus, szomorúan írja Pennsylvania mezőgazdaságáról ezeket a sorokat: „Szégyenkezem farmereink miatt. Lusta, ostoba nép-ség.”

Ez a kijelentés eléggé kategorikus, értéke pedig relatív. Más megfigyelők ugyanis azt állítják, hogy ha nem is Pennsylvania, de Új-Anglia mezőgazdasága még mindig felülmúlja egyes angol vidékekét. Gazdag ország ez, lakóinak vagyonuk nincs, mégis bőségben élnek.

Ezek után azt hihetnénk, hogy a Déllel ellentétben, ahol a társadalmi különbségek szembeötlők, Új-Anglia demokratikus érzelmű, puritán kisbirtokosok birodalma, ahol nincsenek gazdagok, nincsenek koldusok. De természetesen vannak. Ez is osztálytársadalom, jobbra feudális kötöttségek nélkül, a tőkés termelőmód hajnalán.

Az előkelő Quincy család feje, John Quincy ezredes például nagybirtokos Új-Anglia kellős közepén. Társadalmi helyzete ugyanaz, mint az angol vidéki uraké: van szép, vöröstéglás palotája a birtokon, elnököl a törvényhozás ülésein, parancsnoka a megyei polgárőrségnek, tanácsos, sőt a képviselő testület *speakere*, elnöke is.

Mégis, Quincy ezredes családja és az éppen az előbb említett John Adams között nincsen olyan áthidalhatatlan társadalmi ellentét, mintha Délen élnének. Adams ősei egyszerű farmerek voltak, szabad parasztok. Ennek ellenére eljutott a Harvard Egyetemre, együtt tanult az ezredes szeme fényével, Edmund Quincyvel, sőt elveszi feleségül az agg ezredes unokáját.

Új-Anglia „belső térképén” mindenütt találni gazdag nagybirtokot. Connecticutben a hasonló nevű folyó völgyében élnek azok a nagybirtokosok, akiket a népi humor „folyami isteneknek” nevez.

Rá kell mutatnunk arra is, hogy a munkamegosztás ebben az országban még nem teljes, közel sem az, és nem lesz az talán száz év

múlva sem. Vannak „kétlakiak”, akik törpebirtokukat művelik, ugyanakkor azonban van tanult szakmájuk: kőművesek, szobafestők vagy ácsok, sőt a helyi közigazgatás apróbb „halai” is közülük verbuválódnak: a csendbiztosok, az úttörők – mondhatni: „félállásban”.

Különösen a városokban találni náluk szegényebb, nincstelen embereket is, akik a szerződéses szolgaság idejét letöltve nem tudtak beilleszkedni ebbe az alapvetően mégis agrárjellegű társadalomba. Ők a koldusok, a csavargók, az alkalmi munkások. A tisztas puritán városkák jelentős összeget fordítanak támogatásukra.

Jobb a sora a boltosoknak, éljenek akár falun, akár a forgalmas Boston városában. Ezek a farmerektől vásárolt gabonát a városban cukorra, sóra, itálra cserélik be, természetesen a szeretett anyaország, Anglia iparcikkeire: edényre, ruhára, szövetre vagy akár puskára. Jövedelmező csereüzlet ez, űzhető alacsony szinten, de aki ügyesebb, az felemelkedhetik a ranglétrán. Jonathan Trumbull, Connecticut jövődö kormányzója és Washington embere is gazdag kereskedővé lesz szerény boltosból; az Antillákkal, sőt az európai kikötőkkel is kereskedik.

Társadalmilag a boltosok kategóriájába tartozik a kocsmárosok és a fogadósok rétege. John Adams úgy véli, túlságosan is sokan vannak, s kedvezőtlen hatást gyakorolnak a közerkölcsökre és az egészségre – de mindhiába mennydörög, Mr. Alkoholt nehéz elűzni Új-Angliából.

A puritán lelkészek szerepe nem mondható negatívnak. Most, hogy a szellemi terror egy emberöltő óta a múlté, a kisvárosi lelkész fontos szerepet tölt be falun – ő az Értelmiségi. Gyakran orvosi gyakorlatot folytat, könyvet ír, politizál, egy személyben az Isten embere és az Értelemé – ez francia földön nehezen lenne elképzelhető. A szerényebb szellemi képességű tiszteletesek a kereszttelőkön és a temetéseken kívül maguk is póriasan élnek: egy New Hampshire gyarmati lelkész naplójában olvassuk, hogy a lelkész egy házasságkötési szertartás levezetése után zabot vet, s almaborát becseréli a boltban rumra.

Ilyen szerény életmód ellenére a gyarmatok – mondjuk így – belpolitikai életét mégsem itatja át a mai értelemben vett demokratizmus. Massachusetts földjén csak az lehet teljes jogú választópolgár,

akinek birtoka van, vagy legalább húsz font értékű vagyontársa. Húsz angol font ekkoriban szép summa. A szegénynek hallgass a neve.

A kortársak és a későbbi történetírók azonban elégedettek. Charles Francis Adams, a XIX. század amerikai krónikása Új-Anglia „darabos, majdhogynem szigorú egyenlőségéről” ír. William Gordon történetíró megjegyzi, hogy a vagyonbeli különbségek ellenére „*mindenkinek lehet egyenlően szabad politikai véleménye, nem lehet akárkit elhallgattatni, még akkor sem, ha gazdag és hatalmas városi úr az ellenfél: a legmagasabb és a legalacsonyabb ember szavazata egyenértékű*”. Tegyük hozzá: egyenértékű, ha az illetőnek van húsz font értékű vagyona vagy birtoka.

És ha már a „legmagasabbakról” esett szó, ne feledkezzünk meg Új-Anglia gazdagjairól, Boston kereskedő-arisztokratairól, akik az összeházasodás és az osztályszolidaritás folytán zárt klikket alkotnak. Jó kapcsolatok fűzik őket a gyarmat kormányzóikhoz és magas beosztású hivatalnokaihoz. Ott ülnek Massachusetts gyarmat tanácsaiban és közgyűlésein, néha nagybirtokot vásárolnak, és éppoly kétlakiak lesznek, mint Charleston kereskedő-ültetvényesei. Csempészekkel is barátkoznak, mert az ő létük sem független az angol gyarmati uralomtól – sem politikailag, sem gazdaságilag.

A puritán Boston gazdag kalmárai bizony bemocskolják kezüket az afrikai rabszolgakereskedelemmel, minden idők legvisszatasztáltabb üzletével. Háború idején kereskednek baráttal és ellenséggel, kijátsszák a Hajózási Törvény merev szabályait, s irgalom nélkül filléreket srófolnak le az alkalmazásukban álló teherhordó munkások és tengerészek szűkös béréből. Boston lelkészei vasárnapról vasárnapra dörgedelmes szónoklatokban emlékeztetik az előkelően hűvös templomok előkelően hűvös látogatóit, hogy ők a társadalom oszlopai ebben a gonosz világban. Éppen vagyonuk bizonyítja, hogy nem csupán szorgalmuk tette őket gazdaggá, hanem Isten kegyelme is, ezért Isten ruházza rájuk az embertársaik fölötti hatalmat is.

Mindig volt szemforgatás a világon. Miért éppen Új-Angliában ne lett volna?

A nagykereskedők tevékenységének sokrétű körébe tartozik még a földspekuláció a nyugatra eső üres területeken, a szörmekereskedelem a mind nyugatabbra űzött indiánokkal, meg a jövedelmező hajó-

építő ipar. De vannak, akik a malomiparban szereznek vagyont, vagy éppen hordógyártásra adják fejüket. A termelt hordókat persze réz-fillérekkel megfizetett munkásaik görgetik.

Aptheker amerikai marxista történész becslése szerint a gyarmati lakosság 60⁰/₀-a független szabad farmer vagy halászember, szerződéses szolga és néger pária, kisiparos és boltos – 40⁰/₀-ot tesznek ki a középrétegek, s a szűk uralkodó osztály.

Ez hát a jenkik világa, Új-Anglia. Előbb már bejártuk a Dél ültetvényeit. Középutt találjuk a Middle Coloniesnek nevezett Középső Gyarmatokat. A Középső Gyarmatok azonban nem jelentenek valamiféle középutat a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak viszonyában. Meglepő módon itt vert gyökeret leginkább a feudális hagyomány és gyakorlat. Sok helyütt fizetnek a kisemberek robotváltást, pontosabban: jog szerint fizetniük kellene, de erős az anti-feudális ellenállás. New Jersey farmerei például hosszú évtizedeken át ellenállnak, és nem fizetnek semmit. Pennsylvania és New York bérlőitől és földművelőitől azonban kizsarolnak némi megváltást, igaz, sohasem nagyon jelentős összeget.

Ki hinné, hogy a mai világ-kozmopolitizmus fellegvára, New York a leginkább feudalizált gyarmat Amerikában? Óriás birtokok húzódnak a Hudson völgyében. Livingston úr ölordságának majorjai például sok-sok mérföldre, egészen Massachusetts határáig terpeszkednek. A Livingston birtok egy részét szegény bérlők művelik, nagyobb darabját azonban egészen a forradalomig fekete és fehér rab-szolgák.

Gazdagabb mezőgazdasági vidék ez, mint Új-Anglia, és más, mint a szoros értelemben vett gyarmat jellegű Dél. Pennsylvania kivételnek kétharmadát a gabona teszi ki a forradalom előestéjén. Jelentős a malomipar. John Adams Pennsylvania farmereinek tudatlanságáról panaszkodik, mégis azt látjuk, hogy erről a gyarmatról, valamint New York nagybirtokairól özönlik a gabona Angliába és az Antillák világába. Mezőgazdaságilag ez a két gyarmat, New York és Pennsylvania egyben a legfejlettebb is, akármit is mond Adams. Anburey hadnagy, brit katonatiszt, a forradalom idején feljegyzi a Hudson-völgyről, hogy „feltűnően jól megművelt vidék”. Egy amerikai orvos tiszt New Jerseyt dicséri, hogy valóságos kis gyümölcsöskert, Schoepf

német utazó pedig Pennsylvaniát, ahol holdanként magasabb a gabona termésátlaga, mint Angliában.

A föld nélküli mezőgazdasági munkások száma azonban a Középső Gyarmatokon a legmagasabb. Még kisebb birtokon is szokás függő személyekkel műveltetni a földet. Új-Anglia parcelláit általában egy-egy család műveli. A Hudson-folyó mellett ezzel szemben olyan sajátos képződményeket találunk, mint azt a szerény méretű birtokot, amelyen – forrásaink szerint – az úr távollétében nyolc néger rabszolga, hét szerződéses angol szolga és két bér munkás szorgoskodik európai módi szerint.

Ami áll Pennsylvania és New York nagy területeire, az érvényes olyan kisebb méretű „középső gyarmatra” is, mint példának okáért Delaware. Delaware nem új-angliai gyarmat, de nem is déli ültetvényes vidék. Lakosai közül minden hét fehér emberre esik egy néger rabszolga. Mégis szembeötlő az a régi újsághirdetés, amely szerint bérbe adnak egy ezerhektáros birtokot *„annyi mindkét nembéli négerrel, amennyi csak kívánatos”*.

A Középső Gyarmatok egyik jellegzetessége nem annyira társadalmi, mint inkább vallási és nemzetiségi jellegű. Pennsylvániában és New Yorkban élnek legnagyobb számban a nem angol ajkú kívándorlók: a Hudson völgyében holland falvak sorakoznak egymás mellett. A Rajna-vidék német földművesei Pennsylvániában tömegesen telepszenek meg. Pennsylvania a forradalom előtt, alatt és közvetlenül a nagy felbolydulás után nagyon közel áll ahhoz, hogy teljességgel német anyanyelvű gyarmattá váljék, akár a brit birodalom, akár később az Egyesült Államok keretében. Itt még angol családok is „elnémetesednek”.

Amíg Új-Anglia zömében puritán, a Dél pedig túlnyomórészt anglikán vallású, és kisebb számban római katolikus, a Középső Gyarmatokon rengeteg a vallási felekezet. Tömérdek apró szekta húzódik meg a falvakban és a nagyobb településeken.

Külön egyházakban tömörülnek a Hudson-völgy földművesei: van francia, holland és német református irányzat, mellettük presbiteriánusok és kongregacionalisták élnek. Pennsylvániában még mindig domináns szerepet töltenek be a kvékerek, akik idő közben némiképp megszélidültek, már ami elvi szilárdságukat illeti; az indiá-

nokkal vívott határ menti háborúk láttán ájtatosan behunyják fél szemüket.

Nagy vonalakban így fest a 13 *gyarmat* röntgenképe 1763 és 1783 között. Mozaikszerű a kép, nehezen tekinthető át a különös organizmus anatómiája.

Miután a vélemények eltérnek arról, mennyire volt szabad a 13 gyarmat, pislákol-e már égiszük alatt az emberi egyenlőség és testvériség mécsese, teljesen értetlenül állunk az eredmény ismeretében. Mert mi is indította volna ezeket a nehéz munkában verejtékező kis boltosokat, erdőlakó, háziszőttes ruhában járó-kelő farmereket, a déli ültetvények arisztokratáit, Észak templomjáró, de rabszolgákkal kereskedő kalmárait arra, hogy szembeforduljanak Britanniával, a tengerek királynőjével?

Melyek azok az okok, amelyek a Nagy Okozatot vonták maguk után: azt a világtörténelmi eseményt, amelyet Amerikai Függetlenségi Háborúnak, vagy Amerikai Forradalomnak is szokás nevezni?

1842-ben, egy emberöltővel a nagy vihar után különös interjút adott egy nagyon öreg ember egy nagyon fiatalnak. A fiatal férfi huszonegy esztendő, Mellen Chamberlain a neve, és már forrón, érdeklődik hazájának korábbi eseményei iránt. Később könyvtáros lesz, történetíró és jogász.

Riportalanya az ősz Preston kapitány, a függetlenségi harc még élő szemtanúja. Kilencvenegy esztendő.

S a beszélgetés hiteles szövege ez:

Fiatalember: Tűrhetetlen elnyomás miatt ragadtak fegyvert?

Öregember: Elnyomás? Soh'se éreztem ilyesmit.

Fiatalember: Hogyan? Hát a Bélyeg Törvény nem jelentett elnyomást?

Öregember: Sose láttam életemben olyan bélyeget. Biz'isten sose fizettem egyetlen pennyt is értük.

Fiatalember: Nos, akkor mi volt a helyzet a teára kivetett adóval?

Öregember: Életemben egy csöppet sem ittam abból a léből. A fiúk különben is mind a tengerbe hányták a teát.

Fiatalember: Feltételezem tehát, hogy olvasta Harrington, Sidney vagy Locke műveit a Szabadság örök elveiről?

Öregember: Nem is hallottam a nevüket. Mi csak a Bibliát olvastuk, meg a Katekizmust, Watts zsoltárait és himnuszait, oszt a Kalendáriumot.

Fiatalember: Mi volt akkor a hiba? Mire gondoltak, amikor a harcba mentek?

Öregember: Nézze csak, fiatalember. Amikor a veres kabátosokra

mentünk, ez járt a fejünkben: *mi mindig is magunkat kormányoztuk, mindig ezt akartuk. Ők pedig [az angolok] nem akarták.*

Nem szabad túlzott jelentőséget tulajdonítanunk öreg emberek elbeszéléseinek sok idővel valamely történelmi esemény után, melynek ifjú korukban részesei voltak. Másrészt, aki átél egy esemény-sort, nem bizonyos, hogy tisztán látja a sodró áradat igazi okait. Az első világháborút nem Gavrilo Princip revolverlövési okozták. A függetlenségi háborút sem a Lexington főterén eldőrdült muskétalövések, amelyekről pedig azt tartják, hogy ropogásukat az egész világ meghallotta.

Az utókor, de maga a függetlenségi harc kora is sokszor értetlenül áll a konfliktus okai előtt. Utaltunk már 1763 és 1783 különös ellentmondására: Britannia hatalma csúcspontján áll, s húsz év elmúltával Yorktown sáncai előtt meg kell hajolnia egy rongyos sereg előtt, amelynek katonái néha télen is mezítláb menetelnek a hóban-fagyban. Egy világhatalom meghátrál 13 gyarmata előtt, amelyek lakossága el sem éri a kétmilliót, ebből is félmillió néger rabszolga. 13 gyarmat előtt, amely nyolc év háborúskodás alatt egyetlen-szer sem képes 25 ezernél több, rosszul felszerelt katonát csatasorba állítani.

Lássuk előbb a felületes véleményeket. Oliver Wolcott ügyvéd, Connecticut szülötte írja 1776-ban, a konfliktus kezdetén, keserű gúnnyal e sorokat: „Egy gyermek képességei is elegendők lettek volna ahhoz, hogy elkormányozzák ezt az országot.” Magyarozatként hozzáfűzi még: „Merthogy oly nagy volt vonzalmuk [a gyarmatoké] Britannia iránt.”

Vannak túlzó megállapítások is. Egy nagyon kiváló amerikai történetíró megemlíti például, hogy nézete szerint a 13 gyarmat a forradalom előestéjén a világ legszabadabb tizenhárom kis területe volt. Kétli, hogy Amerika később egyáltalában szabadabban élhetett volna, mint akkoriban.

Samuel E. Morison 1965-ben kiadott összefoglaló művében mérsékeltabb álláspontot foglal el. A szellemes, talán túlságosan is szellemes történész, aki egy tréfa kedvéért olvasmányos munkájában néha könnyedén elsiklik az amerikai történelem számos fordulópontja felett, így vélekedik: „*Noha az amerikaiak a birodalmi rendszert*

esetenként bosszantónak érezték, 1763-ban még semmit sem akartak tenni, hogy változtassanak a helyzeten. Egyszerűen a normális elégedetlenség állapotában éltek. Csupán annyira voltak elégedetlenek, amennyire minden értelmes és szabad ember elégedetlen kormányával, tekintet nélkül annak jellegére.”

A 13 gyarmat tehát ideálisan „szabad” volt, az „amerikaiak” csupán normális módon elégedetlenek. Morison nem tartja szükségesnek, hogy a gyarmati osztálytársadalom közérzetét mélyebben elemezze. Számára a néger rabszolga, a matróz, a kötélverő munkás, a szabad kisbirtokos és a gazdag kereskedő egyaránt „amerikai”.

De éltek-e a gyarmatokon egyáltalában amerikaiak? Nem egy kiváló történész szerint a gyarmati polgárok plundráját nemzeti büszkeség feszítette, még hozzá brit nemzeti büszkeség. Benjamin Franklint, a legnagyobb amerikai tudós-zsenit idézik ezen a ponton, aki Québec bevételének hírére így kiált: „Québec a miénk! Boldog vagyok, hogy britnek vallhatom magam!”

Nos, voltak-e amerikaiak Amerikában – vagy csupán messzire szakadt britek? Bernard Bailyn, a Harvard Egyetem nagy tudású professzora írja az amerikai politika kezdeteiről szóló színvonalas elemzésében a következő sorokat:

„Kiindulási pontunk a XVII. századi politika intellektuális környezete... A XVIII. századi amerikaiak többé-kevésbé saját történelmük egy századát érezték maguk mögött, s tudatában voltak kultúrájuk megkülönböztető jellemzőinek. A legfontosabb, a leginkább alapvető és meghatározó vonás azonban őket illetően az, hogy kultúrájukban britek voltak – s még nem amerikaiak, nem egyszerűen európaiak, hanem speciálisan britek...”

Bailyn professzor véleménye friss, szinte meg sem száradt rajta a nyomdafesték, idézett műve (*The Origins of American Politics*) 1968-ban jelent meg New Yorkban.

Őszintén szólva nincs merszem vitába bocsátkozni a Harvard Egyetem professzorával, de aligha lenne érdemes, ezen a ponton szemléleti szakadék tátong kettőnk között. Más malomban őrlünk. Én arra lennék kíváncsi, milyen társadalmi okok idézték elő a nagy szkizmát, ő viszont kulturális kérdésekről beszél, bár a későbbiekben részletekbe menően elemzi a gyarmatosok jogi felfogását önkormány-

zatukról, sőt a sajátosan amerikai ideológiát is elhelyezi görcsöve alatt.

Az angol Esmond Wright, a jelenkor másik jeles történetírója, a függetlenségi harc szakértője mérsékeltebb. De azért rámutat arra, hogy a 13 gyarmat nem fért meg békésen egymás szomszédságában. Megállapítja, hogy a francia–indián háború idején a Tizenhármak mindegyike egymásra utaltan küzdött, a gyarmatok csak ritkán, s akkor is vonakodva siettek egymás segítségére. A szomszédos gyarmatok keserű határvitákat folytattak, s a sűrűbben települt partvidék szemben állt az isten háta mögötti erdőlakókkal.

Connecticut keleti és nyugati megyéinek birtokpöreit említi Wright, figyelmeztet Massachusetts lakóinak ellenérzésére, sőt megvetésére, amellyel a kis Rhode Islandre, az általuk „Gazemberek Szigetének” nevezett, „szabados” kis gyarmatra tekintenek. De Rhode Island lakói sem férnek meg egymással: Newport és Providence között kutya-macska barátság feszül.

Többen is idézik James Otist, aki gyűjtő hangú beszédeivel nagymértékben hozzájárult a forradalom szellemi előkészítéséhez. Otis 1765-ben még így vélekedik az acsarkodó testvérekről: *„Ha pedig holnap magukra hagynák őket – mindent ellepne a vérözön és a zűrzavar.”*

Talán az anyaországtól való függés jelentett türhetetlen megaláztatást? Látjuk majd, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat – a polgári demokrácia kőtabláinak egyike – céloz erre. Morison azonban tagadja, hogy az angolok elnyomták volna az amerikai angolokat. Szerinte 1763-ban a Tizenhármaknak jobban ment a sora, mint Írországnak az 1840-es évek szörnyű éhínsége idején, vagy éppen 1916-ban, amikor a Húsvéti Felkelést a brit tűzérség verte le Dublinban.

Magyarázként felvetődnek részletkérdések is. Az egyik történelmi séma szerint a 13 gyarmat nagyon gyorsan gyarapodott, lakosainak száma emberöltőnként megduplázódott. Végül a „demográfiai hullám” elért egy olyan pontot, amikor kétmillió embert többé nem lehetett négyezer kilométer távolságból, királyi ukázokkal kormányozni.

Helyesen csap le héjaként erre a suta magyarázatra Morison, amikor megjegyzi, hogy Kanadának 1960-ban hétszer, Ausztráliának

ugyanakkor négyszer annyi lakosavolt, mint a gyarmatoknak 1763-ban együttvéve, és lám, sem Kanada, sem Ausztrália nem szándékozik kilépni a Commonwealthből, a Brit Nemzetközösségből.

Mindez így van. 1764-ben a 13 gyarmat lakossága el sem éri a kétmilliót, s ennek a Nagy-Budapesthez mérhető tömegnek egynegyede skót és ír származású, egynyolcada pedig állati sorban élő afrikai rabszolga.

A forradalom kitörésekor – becslések szerint – két és fél millió amerikai élt a gyarmatokon, s az első, az 1790-es népszámlálás után a kongresszus büszkeséggel hirdette, hogy a 13 fehér-vörös sáv és a kör alakban elhelyezkedő 13 csillag felségjele alatt 3 929 214 fő él, tehát majdnem négymillió ember egyetlen hatalmas köztársaságban. Impozáns szám ez akkor is a kortársak szemében, ha a négymillióból 757 ezer félmeztelen, fekete bőrű rabszolga.

A forradalom küszöbén Amerika – mai szemmel – nagyon vidékies és primitív képet nyújt. Ez a „mai szemmel nézés” semmiképpen sem *fair*, a különbség az Akkor és a Most között mégis megdöbentő.

Ma egy katonai repülőgép körülbelül négy óra alatt repül New Yorkból Frankfurtba, a távbeszélő hálózat, a tengeri kábel, sőt a mesterséges holdak azonnali hang- és képösszeköttetést teremtenek az Atlanti-óceán felett.

Akkor a dohánykereskedők levelezése a lehető legjobb esetben is csupán két hónap alatt fordult meg Charleston és a londoni ügynökségek között, pedig nagyszerű újtásként már havonta indult postahajó Londonba.

Az amerikai gyarmatok azonban nem csupán a birodalom agyától, a parlamenttől és a királyi palotától esnek olyan távolságra, mint máától számított két évtized múltán Földünk és a Mars, hanem *egy mástól* is.

New York és Rhode Island székhelye, Providence között kéthetenként fordul a posta, ami ebben a korban nagyszerű rekord. Massachusetts fővárosa, Boston és a virginiai Charleston között azonban szárazföldi úton szinte lehetetlen összeköttetést teremteni; okos ember hajóval utazik a hosszú partvonal mentén, jobbra nyáridőben, amikor csendes az óceán.

Mert a szárazföldi utazás kényelmetlen és fáradságos. Az élet-erős férfiemberек általában lóháton „utaznak”. *Napokig* nyargalnak sáros földutakon, fűvel borított dombokon át, ahol ma a gépkocsi ugyanannyi vagy még kevesebb *óra* alatt végigsiklik a szürke betonon.

Rossz időben, szélben, hófúvásban, télidőben a nagyobb folyókon istenkísértés átkelni. A kompok ilyenkor pihennek. Csupán 1773-ban, nem sokkal a fegyveres harc előtt indulnak meg az első postakocsik Bostonból Providence és New York faházai felé. Igaz, már 1764-ben megteremtik a delizsánsz-összeköttetést New York és Philadelphia között. Az oda-vissza út öt napba telik, ez országos csúcseredmény. De a költségek is jelentősek: húsz shilling, vagyis egy font a taksa, tekintélyes summa.

A kor igazi gyorsasági rekorderei a lovas futárok. Nagyon fontos, mondjuk „expressz”-leveleket váltott lovakkal, éjjel és nappal nyargalva, huszonnégy óra alatt hordanak el New Yorkból Philadelphiába, vagy megfordítva.

Hát ilyen világban járunk. Valami roppant erőnek kell hatnia, hogy a békés gyarmati lakosság egy része világtörténelmi tettet hajtson végre 1763 és 1783 között. Az okok dzsungelébe kell vetnünk magunkat, ha meg akarjuk érteni a nagy Okozatot.

Morison egyensúlyelméletet állít fel. Ami 1763-at, a kiinduló pontot illeti, szerinte szembeötlő, hogy az anyaország és a gyarmatok között kompromisszumok, kimondott és ki nem mondott megegyezések alakultak ki. A birodalmi kormányzat és a gyarmati önkormányzat egyensúlyt alkot. Egyensúlyt lát Morison a királyi hatalom és az amerikai, helyi „szabadságeszmény” között is. A király és a brit parlament kétségkívül uralja a külügyeket, Amerika megkérdezése nélkül dönt a béke és a háború kérdéseiben.

Az is kétségtelen, hogy a Hajózási Törvények korlátozzák a gyarmatok külkereskedelmét. A zabla azonban egészen 1763-ig nem szorított, a Navigation Act betűihez nem ragaszkodtak dogmatikus makacssággal, s végrehajtását nem tudták vagy nem akarták kellően ellenőrizni.

Mivel a Hajózási Törvény sokadszor bukkan fel történetünk betű-

tengerében, közbevetőleg ismerkedjünk meg vázlatosan lényegével. Hátha szerepet játszott a függetlenségi háború kirobbanásában.

Emlékezünk még a merkantilizmus, colbertizmus vagy az Old Colonial System lényegére? Mindegy, minek nevezzük ezt a gazdaságpolitikai törekvést, lényege az, hogy egy állam több árut vigyen ki, mint amennyit behoz, s a különbözetet pénz, nemesfém formájában az országban tartsa. Ezt fontos volt felidézni, mert ez az elv adta a lökést még Cromwell idején a Hajózási Törvény, a Navigation Act megfogalmazására.

Száz évet léptünk vissza, mert az első ilyen törvényt 1651-ben hozta az angol parlament. A Törvény éle elsősorban a protestáns vetélytárs, Németalföld ellen irányult. Eredménye két súlyos tengeri háború a szívós hollandusokkal.

A Hajózási Törvény lényege, hogy az angol kereskedelmi társaságoknak biztosítja az angol gyarmatokkal folytatott kereskedelem monopóliumát. Főbb megkötései tehát:

- a gyarmatokon hajóra rakott áruknak elsőként angol kikötőkben kell partot érniük;

- az import-áruknak angol vitorlások fedélzetén kell befutniuk a szigetország kikötőibe;

- az angol parti kereskedelemről minden idegen hajó kizáratik.

Ezek az alapelvek túlélnek minden rendszerváltozást. Amikor a Stuart-ház visszaszerzi a trónt, Cromwell, a Lord Protector, holttestét kiássák sírjából, és *posztumusz* felakasztják; a parlament nem csupán megújítja, hanem ki is bővíti a Hajózási Törvényt. Hogy miért? Természetesen azért, mert a Törvény független Cromwell királygyilkosságától, és továbbra is jól szolgálja a parlamentben tekintélyes szerepet játszó kereskedő-polgárság érdekeit.

Az 1660-ban megújított Hajózási Törvény tehát még szigorúbb; mindjárt meg is nevez hatféle árut, amely sehová sem szállítható Amerikából, csakis a brit szigetre. Ezek a szemérmes módon „kijelölt áruknak” nevezett árufajták: a cukornád, a nyers gyapot, az indigó, a fa, a dohány és a gyömbér.

Papíron a Törvény roppant szigorú. Az észak-amerikai és a karib-tengeri gyarmatokról elvitorlázó hajók kapitányaival kötelezvényt

íratnak alá, mely szerint a megnevezett árucikkeket egyenesen Angliába szállítják.

A „kijelölt áruk” listája egyre bővül: listára kerül a melasz és a rizs, a hajóépítéshez felhasználható mindennemű anyag, a kender, később a hódprém, végül azután mindenféle szörme, a réz, a vas, a hamuzsír, a nyersselyem, a kávé és a kakaó – mondhatni minden gyarmatáru és sok egyéb amerikai nyersanyag is.

Az anyaország és a gyarmatok között közlekedő hajóknak angol felségterületen kell épülniük, angolnak kell lennie a tulajdonosnak, sőt a legénységnek is. 1663-tól fogva az Európából az amerikai angol gyarmatokra irányuló kereskedelemnek is angol kikötőkön keresztül kell áthaladnia. Néhány szerény kivétel a Madeira szigetén termelt bor és só, a skót és ír tenyészlovak, végül az ugyanott toborzott emberi áru: a skót és ír szolgaszemélyzet. Ezek vámmentesek.

A gyarmatosok elégedetlenségének fő okát meglelnénk a Hajózási Törvényekben, ha a törvények nem lennének arra valók, hogy kijátsszák azokat, főként akkor, ha a végeredmény mindkét félre nézve jótékony hatású.

Amíg a franciákkal vívott élethalálharcban Angliának szüksége van a gyarmatok fegyveres fiaira, az akkori gyarmatügyi minisztérium, a *Board of Trade*, a Kereskedelmi Kamara nem viszi kenyértörésre a dolgot. A királyi tisztviselők és a vámhivatalnokok, akiknek az angol, főként azonban az észak-amerikai kikötőkben ellenőrizniük kellene a Hajózási Törvények betartását, nagy hírnévre tesznek szert abban, hogy ha csempészhajót látnak, azonnal becsukják a szemüket, mint valamiféle korrupt alvóbabák – a szíves elnézés fejében ugyanis gyakran fogadnak el kisebb-nagyobb pénzösszeget.

Hiába módosítják a Hajózási Törvényeket újra meg újra: 1662-ben, 1663-ban, majd 1673-ban és 1696-ban – közben mindenki csempészik. Ez a csempészet aranykora, akárcsak később, az első világháború idején a szesz-csempészeté a „száraz” Egyesült Államokban. A haszon busás, a kockázat csekély, az ellenőrök barátságosak. És mindenki csempészik: Új-Anglia hajósgazdái, New York kal-márai, Philadelphia boltosai és nagykereskedői, a déli kikötők ügynökei, sőt maguk az angolok is. Eltűnnek a Karib-tenger kalózzai,

fekete, koponyával-lábszárcsonttal ékes lobogóikkal együtt. Ugyan ki kalózkodnék, ha csempészkedni is lehet? Kisebb a kockázat, tisztebb a foglalkozás.

Nem. Az amerikai forradalmat *nem egyedül* a Hajózási Törvények s a nyomukban járó többi törvény szigora váltja ki. Éppen ezért Morison és mások III. György hermelin palástos vállaira, minisztereinek fejére próbálják hárítani a felelősséget. Részletesen felsorolják baklövéseiket. Rámutatnak arra, hogy Britannia katonai potenciálja nem is olyan félelmetes, mint amilyennek látszik. Megírják, hogy Anglia szüette, patkányjárta vitorlásokkal uralkodik a hullámokon. Matrózai sózott disznóhúson és kemény kétszersültön élnek; sokszor rablott legénység úszik a rozszant hajón. Ezreket pusztít el a skorbut és a malária. Rámutatnak arra, hogy a kor legnagyobb tengeri hatalmassága nem úr a *szárazföldön*. A gyarmatosok nélkül sohasem űzhették volna el a franciákat és az indiánokat az atlanti part közeléből – s Amerika tudja ezt. Hangsúlyozzák még, hogy az angol király hirtelenjében alig képes 15 ezernél több vörös kabátost csatasorba állítani, s a függetlenségi háború idején is kénytelen hesseni zsoldosokat toborozni.

Kisebb gazdasági válságokat kutatnak fel. Éppen akkor, amikor III. György rozszant vitorlásai kezdik szemmel tartani a csempészeket, a Tizenhárom Gyarmaton súlyos defláció, pénzszűke van. A kereskedők eladósodtak az angol hitelezőknek, leállt a hajóépítés, nő a munkanélküliek száma.

A nincstelenek szívesen alapítanak új hazát az Allegheny-hegylánc túl, ám éppen 1763 októberében, történetünk kiinduló pontján törvény születik, amely megtiltja a Nyugatra, az Atlanti-óceán felé csordogáló folyók vízválasztóin túlra irányuló vándorlást.

A gyarmati lakosság fölháborodása rendkívül nagy e törvény miatt. A francia–indián háborúk idején ugyanis földet ígértek mindenkinek az üres Nyugaton. Ezért harcoltak hát?

Az angolok nem a Vadnyugatot kívánják betelepíteni, hanem a parti sáv *szárnyait* erősíteni: Floridát délen, Kanadát és Új-Skóciát északon. Újabb gyarmati háborúk esetén így sűrűn lakott területek védenék a szárnyakat. És miért nem engedik a nyugati irányú vándorlást, amely később az amerikai terjeszkedés fő iránya lehet?

Azért, mert a két szélen – érvelnek III. György agy-trösztjének tagjai – „ezen telepések hasznosak lehetnek az Anyaország számára, mígnem ha Amerika szívében ütnének tanyát, nebezükre esnék európai [= angol] áruféléket vásárolniuk, a kereskedelemre és iparra lennének kényszerítve Britannia végtelen veszedelmére”.

Amint a latin idézet mondja: „*Hinc illae lacrimae!*” – „Innen hát a könnyek!” A vadnyugati pionírok kívül esnének a Piacon, s távoli, új telepeiken képesek lennének virágzó háziipart alapítani, sőt kereskedni a pápista spanyolokkal!

A nyugati vándorlást tiltó törvény fölötti felháborodás valóban igen nagy. Zúgolódnak a szegények, akik jóformán ingyen jutnának földhöz, s zúgolódnak a gazdagok is, akik pompásan spekulálhatnának az üres Ohio-völgygel, hisz néhány fillérért eladhatnák az indián földeket szegényebb sorú és vállalkozóbb szellemű honfitársaiknak. Még azt a kérdést is felvethetjük: *gyarmati* háború volt-e egyáltalán a Tizenhármak küzdelme Angliával. Az első sikeres háború-e, a gyarmatlakók szemszögéből, Haiti néger forradalma és századunk Harmadik Világának kialakulása előtt? Ha megfontoljuk, hogy a Tizenhármak egy részének egész gazdálkodási formája, egész társadalmi rendje ültetvényes jellegű volt, feltételezhetjük, hogy a gyarmatok maguk is gyarmatosítók voltak.

Valamennyi felsorolt és felsorolandó részprobléma együttesen idézi elő a nagy vihart.

Ne essünk azonban abba a tévedésbe, hogy a függetlenségi háborút kizárólag gazdasági-gazdaságpolitikai okok idézték elő. A sok mélyen fekvő ok, a sok gazdasági sérelem duzzasztotta föl az árhumlát, ez igaz. Dél ültetvényesei azért háborogtak, mert a dohány piaci árait a Board of Trade, a Kereskedelmi Kamara szabta meg. Új-Anglia tőkés vállalkozói és hajósgazdái azért, mert a csempészet korlátozása rövidesen a húsukba vágott.

Volt azonban az amerikai forradalom kirobbanásának *ideológiai* vetülete is. Számos szakértő megpróbálja tagadni ezt. A nagy tudású Saul K. Padover megjegyzi, hogy Amerika azzal járult hozzá a politikai elméletek kincsesládájához, hogy nem volt politikai elmélete. „*Amerika nem produkált Arisztotelészt vagy Locke-t, Montesquieu-t vagy Marxot.*” Edmund Burke-t, a kor nagy angol politiku-

sát idézi, aki szerint „a rosszul vezetett Álladalom legbiztosabb jele az, hogy népe hajlamos elméletekhez folyamodni”. Szerinte tehát nem volt amerikai ideológia: minthogy a gyarmatokon nem volt Cesare Borgia, nem volt hát Macchiavelli sem.

Csakhogy pár sorral alább Padover kitűnő tanulmánygyűjteménye éppen ezt az amerikai ideológiát körvonalazza. Ismerteti azoknak az angol és francia gondolkodóknak az eszméit, akik óriási hatást gyakoroltak a gyarmatosokra. Thomas Hobbest említi, azután John Locke-ot, Thomas Paine-t (akinek forradalmi hatású művei már a fegyveres konfliktus idejére esnek), végül a francia Montesquieu bárót hozza fel.

Locke tanulmányának a kormányzat lényegéről különös jelentőséget tulajdonít. Hatását felfedezi a Jefferson által megfogalmazott Függetlenségi Nyilatkozatban, amelyet az olvasó még megismer.

Padover azt írja tehát, hogy az amerikai forradalom mohón itta fel a XVIII. századi angol-francia racionalista eszmék áramlatait. Az amerikaiak ebben a korban rendkívül gyakorlatias emberek voltak. Elvetették azt az elméletet, hogy a királyság misztikus forrásokból meríti hatalmát, s a király kormányát isteni akarat vezérli. Ebben nagy támaszuk volt az elégedetlen amerikaiaknak Thomas Hobbes *Leviathan* című tanulmánya.

Hobbes politikai analízise az Ember kegyetlenül őszinte elemzéséből indul ki. Mi irányítja az embereket? Hobbes szerint az önérték és a szenvedélyek: a gyűlölet, a mohó szerzési vágy, az erőszakosság, „minden ember harca minden ember ellen”. Vagyis: ember embernek farkasa. Nagyon közel állunk itt a társadalmi darwinizmushoz, nagy kár, hogy Darwin még nem él, s nem fogalmazta meg Amerika számára a létért folytatott küzdelem elméletét. Hobbes mindenesetre megfogalmazza az abszolút királyság létének fő indokát: ilyen ocsmány emberi szenvedélyeket csupán egy bibliai szörnyhöz hasonló, óriás, erős kormányzat, egy *Leviathan* képes korlátok között tartani. Erős kormány híján – írta Hobbes – az emberélet „magányos, szegényes, mocskos, bestiális és rövid” lenne.

Ez az őszinte és kegyetlen *Leviathan*-elmélet nagy hatást gyakorolt Amerikára. Elvetették ugyan a Szörny-Kormányzatot, de csupán addig, amíg meg nem vívtak az angol *Leviathan*nal. Amint diadalt

arattak, ismét Hobbes-pártiak lettek – most már saját államszövetségük egyszerű lakosaival szemben. A Függetlenségi Nyilatkozat egyetlen tiltakozás az angol király „leviathanizmusa” ellen. S amikor győznek? Ilyeneket hallunk: „*ha az emberek angyalok lennének, nem lenne szükség kormányokra sem.*” Először tehát küzdenek a kegyetlen hobbesi eszme ellen, azután felhasználják azt alkotmányuk megfogalmazásakor.

Nincs hát amerikai ideológia? Hogyne lenne! Akkor is van, ha angol és francia gondolkodók szállítják a nyersanyagot. Például Locke – akit Preston kapitány, a kilencvenegy éves hadfi sohasem olvasott. A gyarmatok harcának vezetői azonban minden bizonnyal olvasták Locke és Hobbes műveit.

Hobbes nézeteinek *felét* a gyarmatok vezetői magukévá teszik: az emberek gyarlók, sőt veszedelmesek. Gyarló és veszedelmes első-sorban az amerikai szegénység. A Leviathan következtetését azonban, amely szerint erős *monarchiára* van szükség, kemény kezű abszolutista királyra – elvetik. Ehelyett Locke filozófiáját teszik magukévá az Ember természetes jogairól. Ezek lényege az, hogy minden ember bizonyos „öröklött” jogokkal érkezik a földi siralom-völgybe. E jogok egy részét azonban feláldozza olyanformán, hogy „társadalmi szerződést” köt a rend fenntartása és a magántulajdon biztosítása érdekében. Amíg a társadalmi szerződés az Amerikában felcseperedett, természet adta jogokkal felruházott amerikaiak és az angol kormány között köttetik – vannak bizonyos korlátai a törvényhozás szempontjából. A törvényhozásnak – és itt az *angol* törvények járnak az amerikai fejekben – nem szabad Leviathan-szerű hatalomnak lennie. Hatalma csak addig törvényes és elfogadható, amíg a szerződő felek másika, az amerikai polgárember élvezzi a törvények nyújtotta biztonságot. Ha az amerikai polgár – persze nem a néger vagy a szegény fehér – kellemetlenül érzi súlyukat, felbonthatja a szerződést, éppen természet adta jogai folytán.

De még mennyire, hogy volt amerikai ideológia! Amint lassan kialakult az amerikai tőkés termelőmód, amint működni kezdtek – csempészett melasszal – a szeszfőzdék, amint megjelent a vas- és a textilipar: kialakult az amerikai vezető tőkés réteg. Ez a gyarmati uralkodó osztály függött ugyan az angol hatalomtól, de maga is ez-

reket, tízezreket foglalkoztatott, és zsákmányolt ki. Kialakította – gazdasági érdekeinek megfelelően – a maga angol földről, vámmentesen importált ideológiáját. Ami megnyerte tetszését – mert kedvezett érdekeinek –, átvette. Ami nem kedvezett a számára, arról bölcsen hallgatott.

A következőkben látni fogjuk, hogy a gazdasági érdekek és az ideológia összefonódása, továbbá III. György szűk látókörű gyarmati politikája és az a „holdtávol”, amelybe a Tizenhárom Gyarmat esik a központi hatalomtól, elvezet a forradalomig.

Kissé elrajzolt, hiányos lenne azonban a kép, ha egyfelől maroknyi, rongyos amerikait látnánk, másfelől egy gazdag világbirodalmat. Azáltal, hogy Anglia a koldussá vált emberfelesleget áthajózta az óceán túlsó partjára, nem szabadult meg belső problémáitól. A falánk juhok korának nyomora enyhült ugyan, de ne gondoljuk, hogy III. György Angliája a gentlemanek paradicsoma lett. J. H. Plumb történetíró rövid, tömör összefoglalója az ipari forradalom küszöbéhez közeledő szigetországról mélységesen lehangoló. Idézzük szó szerint a plasztikus leírást:

„A nyájas [angol] vidék, az álmos kisvárosok asztag-égetések, géprombolások, éhséglázadások tanúi voltak. Az ínséget szenvedő szegénységet letiporták a tehetősebb kisbirtokosok, a nyomorgókat börtönökben zsúfolták össze, kalodába zárták, a gyarmatokra deportálták. Senki sem törődött velük . . .

Amikor fordult egyet a kerék, egyeseket összezúzott, mások a magasba emelkedtek. Az élet valóban olcsó volt akkoriban. Az ifjakat harcra tüzelték. Kutyákat uszítottak bikákra és medvékre. Kakasok ölték egymást, s fogadtak rájuk . . .

A halál könnyen suhant. Egy ellopott bicskáért Norwich városában felakasztottak egy tízéves fiúcskát. Egy tizennégy éves kislány titokban keszkenőt lopott – elérte a hóhér kötele . . . Erőszakosság, kegyetlenség, agresszív szellem uralkodott a társadalom minden rétegében . . .

A tömlöcök és a dologházak koncentrációs táborok képét öltötték, az éhínség és a kegyetlenség elragadta a betegeket, a szegényeket és a bűnösöket . . . A túlszúfolt városok nyomortanyáin heves járványok dühöngtek: tifusz, kolera és himlő tizedelte az országot.”

(Az idézet megtalálható J. H. Plumb: *Emberök és századok* című, Bostonban megjelent könyvében. Szintén friss vélemény: 1963-ban látott napvilágot.)

A brit anyaország XVIII. századi fénykorának homályos szögleteiben így festett az élet. Tragikus ellentét: a legnagyobb gyarmattartó hatalom, a hullámok úrnője, Nagy-Britannia így nyomorog otthon . . .

Ami pedig Amerikát illeti, valamiről azonban sohasem szabad elfeledkeznünk, már csak azért sem, mert az amerikai történetírók zöme figyelmen kívül hagyja, sőt gúnyolódik fölötte. Ez a fontos tényező: a tömegek szerepe. Tudjuk jól, milyen szürke sablonként hangzik ez. Pedig mélységesen igaz. Sohasem győzhetnének a gyarmati kiváltságosok, ha nem lennének szövetségesekre az egyszerű emberekben: az új-angliai kisfarmerekben, a nyomorgó szegény fehérekben, a fehér bőrű szerződéses szolgákban, végül a néger rabszolgákban. Ők a függetlenségi küzdelemtől sorsuk jobbra fordulását, a nyugati elvándorlás lehetőségét remélik. S a városi szegénység: a szolgák, a hajóácsok, a bálnavadászok, a halászok, a kisiparosok, a kis szatócsok, a feudális jellegű New York gyarmat uradalmainak bérlői és a mezőgazdasági munkások kaparják ki a gesztenyét uraiknak.

Az amerikai történetírók zöme jól látja a részletkérdéseket. Nagy kár, hogy látásuk abban a pillanatban elhomályosul, amint azokra kellene tekinteniük, akiknek nincs húsz font vagyonuk, hogy szavazhassanak. Ez pedig súlyos hiba! Aminthogy az is helytelen szemlélet, ha 1763 választóvonalán a 13 amerikai gyarmatot tartják a világ legszabadabb közösségeinek. Ez csupán a gazdag kisebbségre áll.

A lakosság túlnyomó többsége, amelyet nagyon gyakran *mob*nak, csöcseléknak tisztelnek, sem gazdaságilag, sem politikailag nem nevezhető szabadnak. Hová menekülhetnének ezek a szegények? Nyugat felé nem szabad menekülniük. Ezért a forradalom tüzes kimenetijébe vetik magukat – uraikért.

A történetírás elavult tankönyvei személyekben gondolkodtak. „IV. Sámuel után, aki igazságos, jó király volt, fia, az ifjú, élvhajász V. Sámuel került a trónra. V. Sámuel költekező életmódjával, erkölcstelen magánéletével, gyenge jellemével hamarosan kivívta a szorgos nép megvetését.” A múlt századi primitívebb tankönyvek ilyen módon tárgyalták a nemzeti történelmet.

Mivel az angol és az amerikai történetírók nem jelentéktelen része, különösen a régebbi művek, III. György alakját állítják a közép-pontba, kénytelenek vagyunk mi is a király személyéből kiindulni, előrebocsátva azonban, hogy a személyiségek szerepe a történelemben igen bonyolult kérdés, összefügg a *véletlen* és a *szükségszerű* filozófiai kategóriáival.

A vélemények eltérők. A kor III. Györgyöt zsarnoknak és joghi-torlónak nevezte. Morison enyhébben ítéli meg a helyzetet, és két-száz év távolából megkockáztatja – amerikai polgár létére – azt a véleményt, hogy III. Györgyöt napjainkban „kellemes fiatal fickó-nak” tartanak. Szerinte egy ideig nagyon is népszerű volt Angliában és Amerikában egyaránt. Rámutat őszinte vallásosságára, hangsú-lyozza, hogy nem volt haspók és iszákos, mint I. és II. György, ma-gánélete makulátlannak nevezhető, végül szerette a sportot, főként a falkavadászatban jeleskedett.

E fontos megállapítások után megvallja, hogy államférfiúi erénye azután egyetlenegy sem volt. Ebben a tekintetben Morison melletti sorakozik fel H. W. Elson népszerű amerikai történetíró is. III. Györgyöt „beszűkült agyúnak” nevezi, akiben az államférfiúi nagy-ság egyetlen elemét sem fedezhetni fel. Elson – csillag-sávos, „nem-zeti színű” kis összefoglaló művében némi kárörömmel idézi Green

angol történészt, aki szerint a harmadik hannoverinak „kevesebb volt a sütnivalója, mint bármelyik angol uralkodónak előtte – kivéve II. Jakabot”.

Nem szívesen időzünk a király felséges személyénél, de talán mégis illő megemlíteni Sir Winston Churchill véleményét. Churchill a maga kategóriájában nagy államférfi volt, ez tagadhatatlan, de talán kevesen tudják, milyen kitűnően forgatta a tollat. A briliáns stílusban megírt, szemléletileg azonban ódon, négykötetes *A History of the English-Speaking Peoples* (Az angolul beszélő népek története) című alkotásában Sir Winston szintén hangsúlyozza III. György személyiségének szerepét az események alakulásában. Véleménye szerint, amelyet kellő tisztelettel fogadunk, sohasem ült az angol trónon lelkiismeretesebb uralkodó III. Györgynél. Egyszerű ízlés, szerény modor jellemezték, egyénisége korának vidéki gentlemanjeit idézi, „*Agya azonban tipikusan hannoveri volt*” – állapítja meg századunk nagy konzervatívja. – „*Végtelen tehetsége volt a részletekhez, de korlátozott sikerrel birkózott meg a fontosabb tennivalókkal, az alapelvekkel.*” Felelőssége a végső szakítás kérdésében kétségtelen – szögezi le Churchill.

Általában mindenkit felháborít, hogy III. György korrupt módon pénzen vásárolt magának párthíveket politikájának támogatására. Ez valóban felháborító lenne, ha a trónraléptekor már jó idő óta uralkodó régi whig párt nem tette volna ugyanezt. A „tory” kifejezés talán nem ismeretlen fogalom a magyar olvasó számára, ezzel a szóval jelöljük máig is a konzervatívokat. A „whig”-ek liberálisabb, demokratikusabb hírben állanak.

A XVIII. században azonban whig és tory még akkora szembenállást sem jelentett, mint napjainkban a munkáspárt és a konzervatívok. Voltaképpen az angol kereskedő-polgárság és az azzal összefonódott vagy szövetségben álló arisztokrácia különböző érdekközösségei bújtak a két párt padsorai mögé.

A whig politikus nem volt szükségképpen demokrata a szó mai polgári demokratikus értelmében. Még feddhetetlen sem. A türelmes XVIII. századnak is fel kellett figyelnie arra, hogy a szűk számú választó – akik között a szegénység természetesen nem volt képviselve – az úgynevezett „rothadt kerületekből” ugyanazon ke-

reszkedelmi érdekeltségek képviselőit küldi a parlamentbe. Álmos feudális kisvárosok tucatnyi régi és úgazdagot küldtek az Alsóházba, míg a növekvő-iparosodó Manchester és Leeds például képviselet nélkül maradt. Mindez a liberálisnak mondott whig uralom idején is így volt. A toryk annak idején a Stuartokat támogatták a dicsőséges forradalom ellenében, ezért hosszú időre kiszorultak a hatalomból. III. György semmivel sem volt korruptabb, mint a whigek, amikor a tory pártot ültette ismét nyeregbe.

Ez nem jelentett komplikált műveletet. Annyi pénzt költött „barátságos” képviselők megvesztegetésére, hogy a királyi palota cselelésege zúgolódni kezdett, jóformán tisztességes ellátásra sem jut nekik királyi uruktól. Később, az 1780-as választásokon, amikor Amerika már csaknem elveszett a számára, a király 104 ezer angol fontot költött egy választáson arra a nemes célra, hogy „megfelelő” emberek kerüljenek a parlament padsoraiba. Maga nevezte ki miniszterelnökeit, s be kell vallanunk, hogy már jóval korábban az angol politikai élet irányító tényezője lett.

Miniszterelnökeit sem sikerült ügyesen megválogatnia. Első választása George Grenville-re esett. A III. Györggyel folytatott konzultáció után ez a jogvégzett, de nem nagy kapacitású államférfi meghirdette programját.

Elsőként is érvényesíteni akarta a Hajózási Törvényeket, amelyeket eddig olyan sikerrel játszott ki mindenki, még Angliában is. Ez némi nyugtalanságot keltett a tisztas csempészek és a tisztességtelen amerikai uralkodó rétegek köreiben.

Másodszor 1764 tavaszán megszavaztatta a *Cukor Törvényt* (Sugar Act). A Cukor Törvény édes gyermeke volt a már 1733-ban, Pitt idején hozott Melasz Törvénynek: lényegük az, hogy a spanyol és francia kézen levő nyugat-indiai szigetekről – az Antillákról – (papíron) tilos volt a melasz bevitele az amerikai angol gyarmatokra.

Szörnyű csapást jelentett volna Angol-Amerika szeszfőzőire, ha ezt a törvényt valóban betartják és betartatják. Hogyan pároltak volna rumot melasz nélkül? A boldogtalanok kénytelenek voltak hamis fuvarleveleket gyártani, amelyek szerint a francia és a spanyol szigetgyarmatokról érkező melaszt az angol Jamaicán állították elő.

Grenville azonban most föltette magában, hogy alaposan utána-

néz, honnan is érkezik az édes, ragacsos anyag a 13 gyarmatra – Jamaicáról-e, vagy netalán Trinidadról és Martinique-ről?

Harmadsorban Grenville az Amerikában állomásozó vörös kabátosok elszállásolási költségeit a gyarmatosok nyakába kívánta varrni – ehhez pedig meg kellett adóztatni a Tizenhármakat.

A fair play, a tisztességes játék szabályai úgy kívánják, hogy III. György, Grenville s az angol burzsoázia és burzsoá-arisztokrácia e haditervét *mindkét fél* szempontjából igyekezzünk megvilágítani. Vegyük hát sorra az ütközőpontokat.

Bár a história vége az lett, hogy a gyarmatosok „brit zsarnokságról” szónokoltak, a Grenville-féle programnak nem volt célja, hogy rabszolgává tegyen minden amerikai szegényt és gazdagot. A Hajózási Törvények végső soron már százhusz éve érvényben voltak az angol érdekek védelmében. Most eljött az ideje, hogy érvényt szerezzenek nekik.

A déli és az északi „szárnyak” megerősítéséről az előbbieken beszéltünk. A gyarmatok katonai védelme úgy kívánta, hogy a spanyol és a francia támadás megelőzésére telepítsék be a ritkán lakott két Achilles-sarkot, a Floridával szomszédos határvidéket és a franciáktól kicsikart Kanadát.

Ha megengedik a nyugat felé való vándorlást a Vadonban, a telepesek összecsaphatnak az indiánokkal – az ellenséges érzületre az utóbbiaknak minden okuk megvolt vadászmezőik védelmében –, s akkor a gyér számú brit katonaságot ismét járatlan utakon kell az Allegheny-hegyláncra túlra küldeni.

Az angol kormány a brit nyugat-indiai szigetek cukornád-érdekeltségeit is védelmezni igyekezett azáltal, hogy véget vet a spanyol és a francia szigetekről származó csempészáru beszivárgásának.

Az angol uralkodó osztályok, nem utolsósorban a mindenható Kereskedelmi Kamara, úgy érezték, hogy a gyarmatosok már igazán többet is vállalhatnak a birodalom közös terheiből. Ez adta az adóztatás ötletét.

Ezek voltak a Grenville-program szempontjai, az angol szempontok.

Az amerikai gyarmatok népe természetesen 180 fokos szögben másként vélekedett. Egyetlen vágyuk volt, hogy kiaknázzák a határ-

talán, a végtelenbe nyúló Nyugatot, talán egészen a Mississippiig. Szegények és gazdagok egyaránt nyugatra vágytak. A szegények számára ez volt az önálló egzisztencia megteremtésének egyik lehetősége. A gazdagok a földdel kívántak spekulálni, megszerezni azokat az indiánoktól, s némi ellenszolgáltatás ellenében átengedni a szegény telepéseknek.

Az utat azonban az angol rendelet egyelőre elzárta.

Egészen természetes, hogy az érdekelt amerikai tőkés vállalkozóknak, ember- és árucsempészeknek libabőrös lett a hátuk, amikor arra gondoltak, hogy vége a szép napoknak, s a kormány ezentúl érvényesíti is a Hajózási Törvények betűit és cikkelyeit.

Eszük ágában sem volt a brit katonaság elszállásolásával járó kószót, kvártélyt és takarmányt előteremteni. Úgy érezték, hogy éppen eleget tettek a birodalomért Québec sziklája alatt, Ábrahám mezején, Fort Duquesne előtt és az indián határvidéken. Joggal tartottak a brit királyi kontroll megerősödésétől a gyarmatok felett.

Féltek, hogy drága kincsként őrzött kartáikat, kivívott jogaikat veszély fenyegeti. Angoloknak tartották magukat, teljes jogú, lojális, hűséges állampolgároknak, akiknek azonban nincs szavuk, képviselőjük a londoni parlamentben. Ezt a sérelmet közmondás-tömörségű jelszóval fejezték ki: „*No taxation without representation*” – „Nincs adózás – képviselő nélkül.” Egyszóval: Grenville terveit eleve „alkotmányellenesnek” bélyegezték.

Meglehet, hogy ez az elvi vázlat nem hozza lázba az utókort, amely nehezen érzékeli ma már Amerika elszakadásának történelmi jelentőségét. Most azonban az események rajza következne, ami az értelmet és a figyelmet – remélhetően – jobban leköti.

Az ellentétek aligha tűnnek összehangolhatóknak. A híres angol-szász kompromisszumok erejét felülmúlták a gazdasági tényezők és a társadalmi áramlatok erői.

A Cukor Adó okozta félelem hullámai még el sem ültek, amikor III. György kormánya megtette első kísérletét arra, hogy betömje a Hajózási Törvényeken tátongó lékeket. Ez 1764-ben történt, s a lékek betömését szolgáló törvény neve *Revenue Act*, amelyet valahogy így fordíthatunk: Államjövödelmi Törvény. Megfogalmazása őszintén rávilágít lényegére: „*Állami bevételeket kell szedni* *Öfel-*

sége amerikai birtokain azon célból, hogy e felül mondott birtokok védelmének és megóvásának költségeit csökkentsék.”

Az őszinte megfogalmazás őszinte aggodalmat és haragot váltott ki a gyarmatokon. A külföldi birtokokról behozott melasz gallonkénti hatpennys adója csökkent. Ez bölcs intézkedés volt, mert nehéz volt valamely gallon melaszra rábizonyítani, hogy Trinidad vagy Guadeloupe szigetén állították-e elő, illetőleg az angol Jamaicán – az Angliából és más európai országokból behozott luxuscikkek vámja azonban emelkedett. Ilyen luxuscikk volt a bor, a selyem és a vászonáru – amelyet nyilvánvalóan nem a néger rabszolgák és a szegény fehérek fogyasztottak és vásároltak, hanem a tehetősebbek.

A Revenue Act megerősítette a Hajózási Törvények azon rendelkezését, hogy az állati bőr és irha csakis Angliába szállítható, s ha eddig öblös hasú hordókban szabadon érkezhettek Madeira bora Amerikába, most demizsononként hét angol font vámot róttak ki a rubinszínű italra, szemben az Angliából behozott portói borra kivetett tízshillinges vámmal. A rendelet célja világos: Amerika szokjon le a madeiraborról a portói javára.

Már ugyanebben az évben, tehát 1764 októberében tiltakoznak New York érdekelt nagykereskedői a londoni parlamenthez intézett nagyon tisztelettudó feliratukban. Többek között papírra vetik szerény nézetüket, hogy *„minden szabad állam fő elve legyen, hogy felmentetik a nem engedélyezhető és nem önkéntes adók alul”* – s ha mégsem mentetik föl, akkor *„nem lehetséges a szabadság, a boldogság és a biztonság”*.

Jóval a Függetlenségi Nyilatkozat előtt úgy röpködnek hát a nemes alapelvek, mint megannyi seregély, s a „szabadság, a boldogság és a biztonság” semmiként sem jelent népszabadságot, közüdvőt és az egyszerű ember biztonságát, csupán New York madeira fogyasztó nagypolgárait.

Kibontakozik az importborra kivetett vámok elleni mozgalom. A tiszteletre méltó Yale Egyetem diákjai – a New York-i *Gazette* cikke szerint – „egyöntetűen elhatározzák, hogy nem fogyasztanak semmiféle külhonbéli alkoholos italt”. Az újság meg is dicséri a lelkes ifjakat: ez a nemes tett csökkentti majd az atyáik által neveltetésükre szánt költségeket, bizonynyal emelkednek azonban tanul-

mányi eredményeik is – teszi hozzá a kortárs zsurnaliszta –, az egészségügyi vonatkozásokról nem is beszélve.

Fájdalom, a további adatokból kiderül, hogy a nemes felbuzdulás csupán a madeiraborra vonatkozik, a diákok tüntetően áttérnek a sör, az almabor és az adó alá nem eső rum fogyasztására.

A Revenue Act borvámját most már komolyabb adó követi, a *Stamp Act*, vagyis a Bélyeg Törvény. A brit parlament 1765 márciusában szavazza meg ezt, s a vihar most már túlcsap a Yale Egyetem, sőt New York kereskedelmi negyedének határain.

Mi a Bélyeg Törvény lényege? Elsőként az, hogy ez az első, *egyenest*, a belkereskedelmet érintő adó, amely fekete felhőként lebegve megjelenik a kolóniák egén. A Bélyeg Törvény nem csupán a madeira fogyasztó kisebbséget érinti, hanem *minden* gyarmatosnak a húsába vág.

Bélyegadót kell fizetni ezután mindenféle jogi okirat, beadvány, kérelem után, még hozzá három shillinget. Az idézésekre tíz shilling értékű pecsétet kell ütni (ez fél font: szép summa), az iskolai és az egyetemi bizonyítványok adója két font sterling, az ügyvédek működési engedélyének megváltása még tekintélyesebb: kereken tíz font. A telekkönyvezési okiratoké hat pennytől öt shillingig terjed. A közalkalmazottak kinevezési okmányainak megadóztatása négy fontra rúg. Egy-egy újságpéldányra egyshillinges bélyegző kerül, ugyanannyi az újsághirdetésekre kivetett adó, mindezek tetejébe a játékkártyák egy csomagját egyshillinges, egy pár játékkockát pedig tízshillinges adó sújt.

A megváltás kétféle módon történhetik. Aki okmányt kíván szerkeszteni, a megfelelő hivatalban üres, de már jó előre lebélyegzett ív papírt vásárol, vagy elballag a bélyeghivatalba, s ott ütteti rá a hírhedt bélyegzőt.

Ez már nem tréfadolog. A Törvény azzal fenyeget, hogy kijátékoztatókat a haditengerészet bírói testülete elé idézik, ahol nem érvényes a zsűribíráskodás.

Az első villámcsapások már a parlamenti vita idején csapkodni kezdenek. Egy képviselő, katonaviselt ember, Barré ezredes, aki Wolfe mellett harcolt Ábrahám mezején, egy darabig türelmesen hallgatja a Grenville-frakció szónokát, aki szerint „a gyarmatok

nem többek gyermekeknél, akiket féltő gonddal plántáltunk el, türelmesen tápláltunk, és fegyvereinkkel védelmeztünk” – ezen a ponton azonban a derék Barré felpattan, s az amerikaiak védelmében keményen visszavág:

„Gondosan plántálták őket? Nem: az önök elnyomása folytán kerültek Amerikába! Türelmesen táplálták őket? Éppen, hogy önök által elbanyagoltan nevelkedtek! Fegyvereikkel védelmeztettek? A szabadságnak ezek a fiai maguk ragadtak fegyvert, hogy nemesen védelmezzék az önök szabadságát!”

Amerika népe – a Bélyeg Törvény keltette dühroham közben – nemzeti hősként ünnepli Barré ezredest. Felfigyelnek a hízelgő jelzőre: a *szabadság fiainak* nevezték őket! Sorra alakulnak hát a Szabadság Fiainak társaságai a kanadai Halifaxtól a karib-tengeri Jamaicáig. Ha a Tizenhármak civakodtak is eddig, ha nem is létezett amerikai nemzet és amerikai öntudat, most bizony születőben van.

A jövő forradalmi vezérei már a Bélyeg Törvény kihirdetésének pillanatában érzik a Stamp Act roppant elvi jelentőségét. A távoli Massachusettsben egy harmincnégy éves ügyvéd, John Adams, az Egyesült Államok későbbi, második elnöke a következő sorokat jegyzi fel a naplójába:

„Braintree [Massachusetts], December 18-a, szerda . . . Az 1765-ös esztendő életem legjelentősebb éve. Ama iszonyú gépezet, melyet a brit parlament fabrikált azon célból, hogy faltörő kosként rombolja le Amerika jogait és szabadságát, a Bélyeg Törvényt értem ezen, felállíttatott, s egész kontinensünkön végigsöpört azon szellem, melyet az eljövendő nemzedékek becsületünk javára írnak . . . Még a legalacsonyabb sorú emberek is jobban kezdtek figyelmezni szabadságjogaikra, érdeklődtek azok iránt, s jobban elszánták magukat, hogy megvédelmezzék azokat . . . a szellem, a tréfa, a józan érvelés, a tudós megjegyzés, a bonfíui érzelem és a hősiesség megszámlálhatatlan jele születék . . . Sajtónk felmordult, szószékeink mennydörögtek, törvényhozó testületeink határozatokat hoztak, városaink szavaztak ez ügyben, a korona hivatalnokai viszont mindenütt megre-megtek, s minden kis fullajtárunk és kreatúrájuk félt szólni, s res-teltt a nép szeme elé kerülni.”

John Adams naplórészlete eléggé éles fényt vet a Bélyeg Törvény

fogadtatására, s a kissé dagályos fogalmazás heves érzelmekre utal.

A Törvény hatása részben demonstratív jellegű eseményekben jut kifejezésre. Adams is említ egy ilyen esetet a számtalan többi között. Maryland államban a bíróság épülete előtt húsz láb magas bitót emel a feldühödött nép, a bitóra megláncolt bélyeghivatalnok szalmabábját akasztják, hadd függjön ott – amint Adams mondja: „*in terrorem*, megfélemlítésként, amíg a gyalázatos Törvény vissza nem vonatik”.

A kormány bélyegárusait társadalmi bojkott sújtja. Szegények és gazdagok egyaránt megfogadják, hogy „ilyen személlyel nem közösködnek, még csak nem is szólnak hozzá, hacsak azért nem, hogy megpiricskéljék gyalázatosága miatt”.

S íme Adams naplójának befejező sorai 1766. január 2-án: „*Ily győzedelmes vala a szabadság szelleme mindenütt. Ilyen egységet sohasem ismertenek annak előtte Amerikában*”.

Nem csupán szalmabábokat akasztanak fel. Az első ökölcsapások is lesújtanak az adótisztviselőkre. A Szabadság Fiai – most már nevezzük őket így – gyakran gazdag kereskedők gyermekei, nemegyszer teherhordó munkásnak vagy tengerésznek álcázva magukat, de a valóságos teherhordókkal és matrózokkal együtt, megtámadják a hivatali helyiségeket. Elégetik a gyűlölt bélyeges papirosok kötegeit, erőszakkal kényszerítik az adóhivatalnokokat a lemondásra, másokat kátrányban-tollban hempergetnek meg, kövel dobálnak, kiséprűznek a városokból.

A ködobálás kezdi komolyabb népfelkelés képét öltetni. New Yorkban Isac Sears fedéltetmester vezetésével a Szabadság Fiai a kormányzó helyettesére támadnak, és egészen a kikötőig kergetik, ahol a riadt gentleman egy brit hadihajó fedéltetén keres menedéket.

A tömeg azonban nem oszlik szét. Megtámadja a Batterynek mondott erődöt a Manhattan-félsziget déli csúcsán, majd a kormányzó istállóját rohamozza meg, és szétzúzza a drága batárokat. Ezután a Bélyeghivatal következik; ennek főtisztviselőjét arra kényszerítik, hogy maga vessen csóvát a bélyegzős papirosokra. New Yorkban tehát – amint szürke szavakkal mondani szokás – „kiéleződött az osztályharc”.

A Hudson-folyó partján lakott akkoriban egy előkelő brit katonatiszt, aki könnyelműen kijelentette, hogy „legyömösöli majd ő a Bélyeg Törvényt az emberek torkán”. A feldühödött és felduzzadt néparadat végigöznlik a sáros, deszkapallókkal fedett Broadwayn, és megtámadja a katonatiszt házát. A bútorokat összetörik, a pincében tárolt madeirát megisszák, a kert gondosan ültetett bokrait és fáit tövestül kitépik, és végül a New York-i brit helyőrség zászlóit elragadva, diadallal végighurcolják zsákmányaikat a faházakkal szegélyezett főutcán.

A lázadás áterjed a többi gyarmatvárosra is. Charlestonban a gazdag Henry Laurens urat a helyi lakosok azzal gyanúsítják – egyébként alaptalanul –, hogy házában bélyeges papírokat rejteget. Éjszaka törnek a gazdag ültetvényesre, erre az aranypolgárra, s a riadt városatya a bekormozott arcú, matrózruhás „csőcselékben” rémülten ismer rá nem egy városi tanácsosra. Másokat nem ismerhet fel, azok valóban a nép egyszerű gyermekei.

Bostonban, a forradalom későbbi főfészkében is utcai forrongás támad. A felbőszült tömeg a királyi adószedők és Hutchinson főbíró házára tör, rombol, éget, az okmányokat az utca sarába veti. Itt is akasztanak – egyelőre ugyancsak szalmabábot. Boston tekintélyes városi tanácsosai vegyes érzelmekkel fogadják a lázadást, ülésükön „teljes felháborodásukról” biztosítják a királyi hatóságokat, „iszonytató eseményeknek” bélyegzik az egész felfordulást, tenni azonban nem tesznek semmit, a kárvallottakat nem kárpótolják – csak szóban.

A már többször említett Morison amerikai történész majdnem annyira a döbbenet hatása alatt áll, mint a korabeli bostoni városatyák. A tömegeket „csőcselék” szóval jelöli, s a francia forradalom jakobinusaihoz és az orosz forradalom bolsevikjeihez hasonlítja, amit ugyan nem szán dicséretnek, de némi igaza van: ez bizony forradalmi népmozgalom.

Morison két száz év távolából is megdöbben, hogy a Bélyeg Törvény ellen tüntetők nem húztak glazékesztyűt, abban azonban osztanunk kell a véleményét, hogy a széles körű népi megmozdulás mögött a felbujtók jobbára tekintélyes emberek. A Bélyeg Törvény a

kisember kis érdekeit csekély mértékben sérti, a hatalmasok nagyobb szabású érdekeit azonban erősebben.

Az amerikai események árhulláma nem tornyosul állandó emelkedő ütemben egyre magasabbra; a hullámhegyeket hullámvölgyek követik, de a következő hullám mindig közelebb sodorja Amerika hajóját a függetlenség parti fövenyéhez.

Amint elültek az utcai zavargások, a gazdagabbak kissé megnyugodtak, és a szegényebbek kissé lehiggadtak, a Bélyeg Törvény már nem volt több papírrongynál. Ekkor az idők során önkormányzathoz szokott tekintélyes amerikai urak összeültek, hogy megtárgyalják, mitévők is legyenek. Abban majd mindnyájan egyetértettek, hogy a Törvény „alkotmányellenes”, tehát semmisnek tekinthető. Némi biztonságérzetet kölcsönzött nekik az a tudat, hogy a népet szükség esetén maguk mögött érezhetik, hogy az ellenük irányuló osztályharcot az anyaország tisztviselői felé irányíthatják, s a brit parlamentben is megvannak Amerika-barát szövetségeseik.

E pillanatban, amikor fejezetünk kezdődik, kellőképpen fel vannak háborodva, de meg sem fordul még a fejükben az a gondolat, hogy függetlenségüket deklarálják, s a 13 gyarmat politikai és katonai szövetséget alkosson. Az Egyesült Államok még csak embriónak sem nevezhető 1765 nyarán, sőt az Egyesült Gyarmatok eszméje sem fogant meg.

A vélemények némelyike azonban eléggé éles hangú. Virginiában, a gazdag ültetvényes gyarmaton éppen ülészik a Polgárok Háza, a gyarmat lakosainak 40⁰/₀-át kitevő négerek pedig boldog tudatlanságban művelik az urak földjét, amikor a Bélyeg Törvény híre eljut az ültetvényes osztály fülébe.

A kiváló képviselők között ül egy már nevet szerzett fiatal ügyvéd, a huszonkilenc esztendőös Patrick Henry. Szót kér, és rögtönzött beszédében igen ékesszólóan, bámulatos tömörséggel és tagadhatatlan forradalmi szellemmel felvet néhány gondolatot. Hangsúlyozza, hogy gyarmatának, Virginiának lakossága (nem a négerekre vagy a szegény fehérekre gondol, csupán az urak szűkebb körére) ugyan-

azokra a jogokra és kiváltságokra tarthat számot, mint az angol szigetén született úriemberek. Másodszor úgy vélekedik, hogy a gyarmat törvényhozó testületének kizárólagos joga, hogy adót vessen ki. Sőt odaig megy, hogy merészen hozzáfűzi: semmiféle törvény sem köti Virginia uralkodó köreit, kivéve azokat, amelyeket a *House of Burgesses*, a Polgárok Háza szavazott meg.

Mindez eléggé forradalmi gondolat, s ezeknek az alapelveknek a tükrében Virginia szinte független államként jelenik meg a gyarmatok sorában. A fontos alapelvek felvetésén túlmenően azonban Patrick Henry kiváló szónok is. Követeli, hogy a fenti alapelveket tegyék határozatba, s beszédének egy híres passzusában szavai súlyos fenyegetést rejtenek: „*Caesar megtalálta Brutusát, I. Károly Cromwelljét és III. György . . .*”

„*Árulás!*” – kiáltják a megdöbbent urak, mert ez már valóban közel jár a felségsértéshez. Henry azonban a ma született bárány ártatlanságával fejezi be a mondatot, még hozzá ilyen ravasz módon: „*. . . és III. György csak profitálhat példájukból. Ha pedig ez árulás, úgy annál jobb.*”

A House of Burgesses tekintélyes tagjai két pártra szakadnak. A konzervatívabb elemek gondolni sem mernek valamiféle „lázadásra” a brit koronával szemben. A merészebbek támogatják Henry alapelveit. Végül mi is születnék? Természetesen kompromisszum. Másnap – a fiatal ügyvéd távollétében – törlik a határozati javaslat merészebb kitételeit, ám a szavak nem mindig röppennek el nyomtalanul. Henry beszédének szövege – bélyeg nélküli papirosokon – eljut északra és délre, és nagyban hozzájárul a forradalom ideológiai meg-alapozásához.

Az angol hatóságok kellemetlenül érzik magukat, most már komolyabb lázadástól tartanak. Henry szavai túlmutatnak a képletesen felfüggesztett bábokon. A Virginiai Határozatok – egy királyi kormányzó szerint – „az elégedetlenek vészharangját kondították meg”.

A távoli északon Massachusetts vezető körei csatlakoznak a déli testvérgyarmathoz, s kongresszus összehívását hirdetik meg New York városában.

Ez a híres Stamp Act Congress, a Bélyeg Törvény Kongresszus, amelyen Virginiához és Massachusettshez még kilenc gyarmat csatla-

kozik. Fontos mérföldkő ez az összejövetel: az amerikai egység újabb lépése. Három hétig ülésezik a gyarmatosok első spontán gyülekezete. Megjelennek a vezéregyeniségek, James Otis Massachusettsból, Philip Livingston New York gyarmatról, John Dickinson Philadelphi városából, Pennsylvaniából.

A kongresszus jelentősége azonban nem csupán az *elsőségben* rejlik, hanem főként abban, hogy a félszuverén, egymással össze nem kapcsolt gyarmatok közös határozatokat hoznak.

Itt-ott már eddig is lehetett olyan amerikai véleményeket hallani, hogy a gyarmatok képviselőinek ott kellene ülniük az óceán túlsó partján, a brit alsóházban. Nos, ezt most nem szavazzák meg, abból a józan megfontolásból, hogy a hatalmas távolság szinte lehetetlenné tenné a képviselést, másrészt a gyarmati képviselők – elképzelt – kis csoportja állandóan alulmaradna a szavazáskor. Ezért és helyett tovább játszanak a Henry által megpendített húron. Egyetértenek például abban, hogy a gyarmati törvényhozó testületek kizárólagos joga az adó kivetése.

III. György és az angol kormány nem látszik túlzottan riadtnak, nem tart azonnali lázadástól. 1765 augusztusában Grenville megbukik. Nem annyira a Bélyeg Törvény okozta botrány miatt, inkább azért, mert III. György ráun. Miniszterelnöke fárasztó előadásokat tart felséges urának a királyok kötelességeiről, s a fárasztó előadásokat a királyok sem szenvedhetik.

Grenville utóda fiatal arisztokrata, a harmincöt éves Rockingham márkí. A régi whig párt jut ismét uralomra – viharos vita az Alsóházban, végül 1766-ban bölcsen visszavonják a Bélyeg Törvényt, amely akkora felháborodást okozott. Nem annyira elvi megfontolásból vonják vissza az ominózus törvényt, inkább azért, mert gyakorlatilag lehetetlennek tűnik a bélyegadó behajtása. Ha katonaságot küldenek a tengeren túlra, legfeljebb vérfürdőt rendezhetnek az amerikai alattvalók között. A vérfürdő pedig nem tűnik praktikus megoldásnak.

Grenville helyett tehát most Rockingham a kormány elnöke, a brit korona és a kormány álláspontja azonban nem változott. A parlament törvényt hoz a Törvényről – a *Declaratory Act*, a Deklarációs Törvény leszögezi a birodalom központi törvényhozó testületének, a

londoni parlamentnek azt a jogát, hogy „gyarmataival szemben megkötésekkel éljen mindenféle elképzelhető alkalommal” – ami szép, tág fogalmazás.

1766 márciusában tehát a parlament visszavonja a Bélyeg Törvényt, a nagy esemény híre azonban – ó, korabeli hírközlés! – csak májusban jut el Amerikába. Általános örömujjongás köszönti a nagyszerű hírt – New York utcáiról eltűnnek a matróznak öltözött Szabadság Fiai, és az igazi matrózok is: csupán királyhű és nagyon vidám nép hullámszik fel és alá. Éltetik a királyt – aki odaát éppen születésnapját ünnepli –, ökröt sütnek a köztereken, a bőkezű nagykereskedők ingyen rumot és grogot osztanak.

A tülekedés elképzelhető. A lelkesedés is. Ráadásul nem kisebb ember, mint William Pitt terjesztette elő a Bélyeg Törvény hatálytalanítására tett javaslatot. Pitt nagyon népszerű Amerikában, elvégre ő nevezte ki annak idején Wolfe-ot. Pitt nevéhez fűződik Francia-Kanada bukásának, s a franciákkal szövetséges boldogtalan indiánok elűzésének diadala.

A Battery, a New York-i vár előtt, amelyet nemrégén dühös tömeg vett körül, most lovas szobrot emelnek III. Györgynek, s egy másikat, egy gyalogosat a Nagy Közrendűnek.

Az örömmámor a keményebb fából faragott Massachusettset is magával ragadja. A falvakban és a kisvárosokban Pitt-mellszobrok, de legalábbis emléktáblák jelennek meg. Bostonban harangzúgás és díszlovések köszöntik a nagy hírt, szabadságfák emelkednek, zászlók lobognak: a gyarmatok politikai győzelmet arattak.

Annyira örvendeznek, hogy szinte fel sem figyelnek a Declaratory Actre, amely fenntartja a megadóztatás jogát. Érvényben marad az állami jövedelmek fokozását szolgáló Revenue Act is.

Valójában az angol parlament sem tudja, miként is növelhetné bevételeit. Legalább vizsgáló bizottságot küldenének a helyszínre. Erről azonban szó sincsen. A XVIII. század néha bosszantóan kényelmes. De még Amerikába sem kellene áthajóznia a szakértő bizottságnak: Londonban valamennyi gyarmatnak állandó ügynöke van. Ám ezekkel sem konzultálnak.

A kormány mindenesetre hamarosan megbukik. A Bélyeg Törvény kudarca miatt? Szó sincsen erről – 1781-ig egyetlen angol kormányt

sem érint az amerikai események gyűrűzése. Különféle érdekcsoportok harcolnak egymással a parlamentben. Ha unokaöccseik vagy jó barátaik nem kapnak meg bizonyos megígért kinevezéseket, a képviselők egy csoportja felbőszül, és megbuktatja a kormányt. Most is ez történik.

Rockingham márkija távozik, utóda nem kisebb ember, mint William Pitt, akit a király Chatham earljévé emel, magas nemesi polcra. Amerika tovább vidámodhatik; Pitt kedveli a gyarmatosokat, kabinetjében ott látjuk Isaac Barrét, aki annak idején olyan nagyszerű módon állt ki mellettük.

Mi történik, ha Pitt legalább egy évtizeden át miniszterelnök marad? A kérdés hiábavaló, a válasz megválaszolatlan marad, az államférfi ugyanis ágynak esik, s helyét „egy szeretetre méltó nulla” foglalja el, Grafton hercege. Grafton hercegének munkatársai korántsem Amerika-barátok. A Chancellor of the Exchequer (ezzel a hagyományos kifejezéssel illetik ma is a brit pénzügyminisztert) Charles Townshend lesz – akiről legalább annyi rosszat írnak az angol és az amerikai történetírók, mint III. Györgyről. „Ez az államférfi semmi mást sem hagyott hátra, mint hibákat” – talán még ez a legkedvezőbb nyilatkozat tevékenységéről.

Pedig Townshend kiváló szónok és tapasztalt politikus hírében áll. Az amerikai problémát azonban nem érti, aminthogy nem érti azt a parlament legtöbb tagja sem.

1767. május 8-án Townshend nagy beszédet tart az Alsóházban, mintegy körvonalazza politikai programját – hiteles szemtanúk szerint több pohár pezsgő hatása alatt, tehát nagyon is elszántan.

Beszélni tud! Egy kortárs, aki a karzatról hallgatja végig a pompás körmondatokat, a következőket jegyzi fel: „... csodálatos finomsággal szólt. A beszéd egy kerek órán át tartott, s a szellemkedés, a gúnyolódás, a hiúság, a hazudozások és a szép sallangok valóságos zuhataga volt.”

A pezsgőtől feltüzelt pénzügyminiszter a bukott kormányelnökkel, Grenville-lel is gúnyolódik. Éppen a Bélyeg Törvény kapcsán, pedig Grenville szemében a Stamp Act vörös posztó.

Grenville pulykamérgesen közbekiált:

„Önök gyávák! Félnék az amerikusoktól! Amerikát nem merik megadóztatni!”

Townshend meghökken:

„Félni? Gyávák? Hogy nem merünk adót vetni Amerikára? Én igenis merek!”

Grenville még mindig pirosan:

„Meg meri őket adóztatni? Adná az Isten, hogy megérjem!”

Most már Townshend is pipacsvörös:

„Pedig megteszem ám! Meg én!”

És valóban megteszi. A szándék a Townshend Törvénynek nevezett újabb inzultusban ölt formát.

Ismét egy Törvény, amellyel közelebbi ismeretségbe kell kerülünk. Megfogalmazása és háttere nagyon érdekes. A gyarmatokon keringő röpiratok szerzői – éppen a Bélyeg Törvény kapcsán – eléggé szerencsétlenül azzal érveltek, hogy amíg az anyaországból érkezett árukra kivetett adók, az úgynevezett „küladók” (a vámtarifa) alkotmányosak voltak, a Bélyeg Törvény „beladónak” tekinthető, hiszen semmi köze exporthoz és importhoz, a Hajózási Törvényekhez és egyéb kellemetlenségekhez.

Úgy? A „küladó” törvényes? – érvel Townshend, aki egyébként azt forgatja a fejében, hogy az utolsó gyarmati kiváltságlevelek is megérték már a visszavonásra. Akkor hát vámot vetek az angol gyártmányú papírra, üvegre és festékre, valamint a Brit Kelet-Indiai Társaság által Anglián keresztül az amerikai gyarmatokra szállított teára.

Ezek eddig vámmentesen érkeztek Boston, New York és Charleston kikötőibe. Hogy valamelyest mérsékeljék az újabb csapás erejét, az Amerikából Angliába exportált búza és bálnaolaj brit behozatali vámját megszüntetik, a faáruk, a len és a kender után pedig még prémiumot is fizetnek az amerikai őstermelőknek.

Voltaképpen nem is maga a papír-, üveg- és teavám a fájdalmas fullánk, hanem azok az adminisztratív intézkedések, amelyeket Townshend javaslatára fogad el a parlament. A gyarmatok vámosai eddig kedélyes fickók voltak, korrupt kisemberek, akik távol a központtól élték világukat, s szemet hunytak a csempészet fölött. Beszéltünk már erről. Arcátlanságuk egyes esetekben odáig fajult, hogy

át sem keltek a háborgó tengeren, hanem megbízottaikkal képviseltették magukat „odaát”, a kopott amerikai vámházakban – ezek után elképzelhető a *megbízott* vámosok morálja.

A brit fináncok „aranjuezi szép napjai” most véget értek. Az Angliában maradt vámosok elvesztették jól fizetett állásukat, a helyetteseket szélnek eresztették, s helyükre zömmel szigorú skót fináncok kerültek, az első brit birodalom Bach-huszárai. Felállították az Amerikai Vámbizottságot, és felhatalmazták, hogy valamennyi gyarmaton ellenőrizze a vámszedést, sőt felfegyverezték hivatalnokait egy gyűlölt papirossal, amelyet a gyarmatokon már jól ismertek addig is, csak éppen mi nem szóltunk róla.

A papírok hivatalos neve *writ of assistance* volt, amit magyarra meg sem kísérlünk lefordítani, mert szó szerint keveset mondana. A *writ of assistance* voltaképpen házkutatási felhatalmazás volt, s már 1763-ban megjelent, amikor az ifjú III. György elhatározta, hogy friss vért pumpál a múmiává aszott Hajózási Törvényekbe.

A vámosok a *writ of assistance*-szel felfegyverkezve behatolhattak a raktárakba, a boltokba, sőt a magánházakba is – márpedig az angolszász népek legszentebb alapelve éppen az a mondás, hogy „*my house is my castle*” – „*az én házam az én váram*”. Hát még az én *árubázam* és *raktáram*!

Jóval a Bélyeg Törvény előtt éppen a *writ of assistance*-ek elleni tiltakozás hulláma emelte magasra a Bélyeg Törvény Kongresszus kapcsán éppen csak megemlített James Otist. Otis királyi ügyvéd volt Bostonban, s jól fizetett állami állásáról azért mondott le, mert lelkiismerete ágaskodott a házkutatási parancsok ellen.

Otis már néhány évvel Patrick Henry előtt figyelmeztette felséges királyát, hogy a házkutatási parancsokkal járó zsarnoki visszaélések „Anglia egy királyának már fejébe, egy másiknak a trónjába kerültek” – s ezzel a két Stuart sorsára célzott.

Otis minden bizonnyal hatalmas szerepet játszik az amerikai forradalomban, hiszen minden „szabadságfinál” korábban nagyon élesen fogalmazta meg a gyarmatosok álláspontját. Abban is megelőzte Patrick Henryt, hogy már öelötte teljes jogú angol állampolgároknak jelentette ki az amerikaiakat, pontosabban a 13 gyarmat uralkodó krémjét.

Otisszal azonban nem foglalkoztunk, s a továbbiakban azért nem kísérhetjük el életútján, mert két szerencsétlenség derékban törte ketté pompásan induló karrierjét. Három évvel a Townshend Törvény után ugyanis összeverekedett egy állami tisztviselővel, aki botjával olyan erővel sújtott Otis fejére, hogy a szerencsétlen ember elméje elborult.

Félhalottként, élő holttestként vegetált utolsó éveiben, sohasem jutott el szegény, vérrel előntött agyáig a forradalom csatazaja, s életútjának vége annyira tragikus, hogy szinte már akaratlan mosolyt fakaszt: 1783-ban, a yorktowni fegyverletétel, a diadal évében vilám sújtotta halálra.

Otiról ennyit mindenképpen beszélnünk kellett, már csak azért is, mert íme újra megjelentek a gyalázatos kutatási parancsok. De nemcsak a parancsok, a haditengerészeti tisztjei által irányított törvényszékek is új életre keltek, ezeket a Bélyeg Törvény kapcsán állították fel a gyarmatokon. Akit megidézett a tengerészbíróság, az voltaképpen szigorú katonai törvényszék elé került, amely nem a zsűribíráskodás elvén működött.

A Townshend Törvény sem volt hosszú életű: 1770-ben visszavonták, s az említett angol festék, papír és üveg ismét vámmentesen futott be a gyarmati kikötőkbe. A Vámbizottság azonban megmaradt. Meglehetősen sikerrel ellenőrizte a kivitt és a behozatalt, s tíz év alatt 257 ezer font sterlinget csippentett le az amerikai kereskedők hasznából. Townshend azonban nem érte meg ezt a sikert, s még szalmabáb képében sem függhetett Boston utcáin, mert 1767-ben meghalt.

Utóda sem sok jót ígért: Lord Northot, a whig párt egyik oszlopát ahhoz a csoporthoz számították, amelyet a király barátainak neveztek. Ő lett hát a pénzügyek új intézője.

Mit szóltak az amerikaiak a Townshend Törvényhez? Helyzetük kínosnak volt mondható, a behozott angol árukra kirótt vámot semmiként sem lehetett „beladónak” tekinteni. Ott állt az amerikai polgárság jogi érvek nélkül. Azután tagadhatatlan tényként kellett elfogadniuk a Vámbizottságot is, amely végül is a korrump csempészet letörését szorgalmazta.

A Bélyeg Törvény az utcára hajtotta a tömegeket – nos, a gazdag

hajósgazdák és a nagypolgárság csempészetten nyert aranyai nem jelentettek ilyen vonzerőt. Érvekre lett volna szükségük, ügyes érvekre!

Ezket az érveket végül a *Pennsylvaniai Farmer* szolgáltatta. A „farmer” szó azonban nem jelent parasztot, csupán gazdálkodót, s nem szükségképpen kiskasztát. John Dickinson is *gentleman farmer* volt, tehát *úri birtokos*, ő rejtőzött a Pennsylvaniai Farmer írói álneve mögött.

Dickinson távolról sem forradalmi jelenség. Maryland gyarmaton született jómódú családból. Angliában nevelkedett, Philadelphiában folytatott ügyvédi gyakorlatot, – ma konzervatívnak neveznék. Samuel Morison szellemes összefoglaló műve is megtagadja tőle az „agitatori” minősítést (az amerikai szóhasználatban az agitátor nagyon kellemetlen csengésű szó, több mint forradalmár, s alig jelent kevesebbet, mint a „kommunista”). Morison szerint a Farmer nem is volt több „közügyek iránt lelkesedő polgárnál” – persze a gazdagabbak közügyei iránt lelkesedett. Továbbá: „visszariadt az erőszaktól” – nos, igazunk volt, Dickinson, a Farmer, valóban nem volt forradalmár. De tollán megszületett az Érv.

1767 őszétől fogva 12 részben jelentek meg a gyarmati – immár bélyegtelen – hírlapokban a *Farmer levelei*. Hangjuk tiszteletudó:

„A parlamentnek kétségtelenül jogos hatalma vagyon, hogy Nagy-Britanniának és valamennyi gyarmatának kereskedelmét regulázza... Mi [amerikaiak] azonban csak részei vagyunk az egésznek – s valahol léteznie kell egy erőnek, amely kapcsolatainkat a kellő rendben tartja. Ezen erőnek forrása pedig éppen a parlament. Függésünk Nagy-Britanniától csupán annyi, amennyire egy tökéletesen szabad nép függ a másiktól...”

Ügyes bevezetés. Tiszteletudó, mégis ujjat emel a Townshend Törvényre. Még ezt is soknak tartja azonban, mert minden közösséget megtagad az utca emberének érzelmi hullámvázásaival:

„A Szabadság ügye túlságosan is fenséges, semhogy zavargások és tülekedések mocskolhatnák be.”

Itt megint a Farmerbe kell fojtanunk a szót, s az előbbi mondatot mai magyar nyelvre fordítanunk:

Az amerikai angol gyarmatok kereskedő polgárságának anyagilag

gyarapodnia kell, még hozzá kötetlenül és korlátlanul, de ha vitára kerülne a sor, abból nem lehet néplázadás.

Ez tehát a szavak *értelme*, Dickinson osztályérdekeinek ki nem mondott körülírása.

Dickinson irtózik az erőszak gondolatától. Tanácsa ez:

„Viseljük hát magunkat kötelességtudó gyermekek gyanánt, akiket a szeretett szülő meg nem érdemelt paskolásai érnek. Panaszkodhatunk a szülének, panaszos szavaink azonban ugyanazon szeretet és tisztelet hangján csendüljenek fel.”

Hát valóban nagyon atyatisztelők e szavak, de azért van bennük jogi fullánk. Megcsendül a föderáció, az államszövetség ötlete és sugallata. Hogyan is mondta Dickinson?

„Függsünk Nagy-Britanniától csupán annyi, amennyire egy tökéletesen szabad nép függ a másiktól.”

Aki érti a célzást, így értelmezheti a fontos mondatot: a londoni parlament, mint a birodalom legfelső törvényhozó testülete, hatalommal bír a gyarmatok felett, ezt a hatalmat azonban mérsékli a gyarmatok (voltaképpen független kis angol államocskák) kíváncsatos jogállása: nem alávetettek ők, inkább szövetségesek.

A londoni parlament azonban nem értette a célzást, vagy nem volt kíváncsi rá.

John Dickinsont később a forradalom íródeákjának nevezte a hálas utókor. Tévesen. De azért különösek az emberi élet útjai. A Farmer, a mérsékelt, a konzervatív vezető néhány évvel később, a forradalom viharában is mérsékelt marad. Erre a gyűlölt király iránti hűséggel vádolják, pedig a függetlenségi harc brigadérosa.

A vád vérig sérti a Pennsylvaniait. Leveti tengerészkek, arany-sújtásos zubbonyát, és közlegénynek áll a gyarmatosok hadseregébe. Bal combját panganét veri, vállán súlyosan ül a hosszú csövű, előltöltő muskéta. Ott lépked a forradalom csataterein az úri közlegény, matrózok, szegény kis bérlők, mezítlábas, izzadt négerek között. Küzd III. György vörös kabátba bújtatott katonái ellen. A független Egyesült Államokban Delaware első kormányzója lesz.

Az ember komplex élőlény. Abban, ami emberi – nincs hófehér és hollófekete.

William Shirley nyugdíjba vonult. Massachusetts kormányzója volt a francia-indián háborúk idején, kemény kormányzó, vaskezü politikus, királyhű ember. Most ősz fejjel Angliában él. Amint mondani szokás: elszakadt az eseményektől. Nem érti már, miért forrong odaát a nép. Bezzeg az ő idejében! Dohog:

„Mr. Cushingot ismertem. És Mr. Hancockot is. De miféle ördögfajzatok ezek az Adamsek? Meg nem foghatom...”

Új nemzedék próbálgatja szárnyait Amerikában. Vezetőik többnyire jó szónokok, csaknem kivétel nélkül módos családok sarjai, s a hírnévre valamely vitakérdés kapcsán tettek szert. Otis a házkutatási parancsok ellen tiltakozott, Patrick Henry és Thomas Jefferson neve a bélyeg-viták idején bukkan fel.

Massachusettsben a két Adams, John és Samuel vezetik a harcot, meg egy fiatal orvos, Warren doktor, s James Otis természetesen, amíg el nem borul nagyszerű elméje.

Sam Adams (a nép fiai – amerikai szokás szerint – becézve emlegetik a nép politikusait) mindnyájuk között a legradikálisabb. Morison korunk kommunistáihoz méri. Pedig nem az, még akkor sem, ha Bostonban Sam Adams állítat elsőként szabadságfákat, s tetejükbe frigiai sipkákat tüzet: a forradalom szimbólumait.

De kik a többiek? Kik a Szabadság Fiai?

Gombamód tűnnek fel New York, Connecticut, Massachusetts földjén, Virginiában és egyebütt. Nem mindenütt ez a nevük: találkozzunk velük a Mohikán folyó Indiánjai, Neptun Fiai, s a Philadelphiai Hazafiak Társasága néven is.

Társadalmi összetételük – enyhén szólva – vegyes. Vannak közöttük déli nagybirtokos arisztokraták: Richard Henry Lee, Thomas

Jefferson, George Washington. Mások vidéki ügyvédek: például Patrick Henry, akit Caesar-Brutus beszéde tett híressé. Mások városi értelmiségiek, többnyire ismét csak ügyvédek: John Adams, a naplóíró, Sam unokatestvére, Bostonból, azután John Morin Scott New Yorkból.

Mások nagykereskedők: Christopher Gadsden Dél-Carolinából, Alexander McDougall New York gyarmatról, John Hancock Bostonból. Valamennyien tiszteletre méltó, módos emberek. A Hancock családot még az agg Shirley is emlegeti.

Ez az élgárda. Szemünk előtt azonban úgy válnak szét, mint a Saturnus gyűrűi a teleszkópban: a Szabadság Fiai – gyűjtőnév. A Regulators, az Associators és az Egyesült Társaság elnevezésű szabadságfi-csoportok például nem klubokban, hanem füstös ivókban gyülekeznek. Tagjaik iparos emberek, kis boltosok, „cincogó krajcárral” megfizetett bérmunkások, kötélverők, hajóácsok, tengerészek és mészégetők. Az ő nevüket nem jegyezte fel a történelem. Ők Amerika Anonymusai.

Sam Adams, James Otis és Patrick Henry csupán megfogalmazták azt, amit ezek az egyszerű, bár ritkán írástudatlan emberek éreznek, csak éppen nem képesek szép körmondatokban kifejezni. Ővék a csúnya munka: ők hempergetik meg kátrányban és tollban a helyegárusokat, ők dobálják meg a vámhivatalnokokat.

Ők azok, akiket a kor királypárti sajtója – és számos mai amerikai történetíró is – „csöcseléknek” nevez. Nem vitatjuk el vezetőik erkölcsi bátorságát, de mégis ők menetelnek majd porban, sárban és hóban a csatatereken. Őket nevezik a lojalista hírlapok „skót, ír és más külföldi csavargók gyülekezetének”, „fegyencek ivadékaiknak”, „mocskos szájú lázítóknak”.

Sam Adams örök érdeme az a megbecsülés, amellyel róluk beszél. Adams nagyon jól tudja, kire számíthat a végső küzdelemben: bizony „*a kétkezi munkások és földművelők tiszteletre méltó két rendjére*”, akik „*végül is majd megmentik az országot*”.

Azok, akik végül valóban megmentik Amerikát, nem csupán kikovácsolták a gyarmati egységet, hanem elsőként lobbantották lángra a nemzetközi osztályszolidaritást.

A hírek ólomlábakon járnak az Óceán felett, mégis fennmaradt a

nemzetközi együttérzés néhány töredéke. Hallunk dublini ír munkásokról, akik szegényes fillérjeikkel segítik amerikai testvéreiket, s pohárköszöntőt mondanak a kis kocsmákban. Erre isznak:

„A Szabadság Fiaira, szerte a világon!”

Adataink töredékesek, mint az óbabiloni agyagtáblák. De egy-egy töredék mégis megható. Angol munkások egy csoportja levelet ír az amerikai Bostonba, s a levélben megcsendül egy mondat, a munkásszolidaritás ősemléke:

„Csak ki kell tartanotok – s akkor nem csupán önnön szabadságotok szerzitek meg, hanem Angliáét is!”

Meglepő, szinte rejtélyes, hogy ebben a hírszolgálat nélküli világban miként jutnak el az európai események morzsái Amerika szegénységéhez. Bizonyára a ritkán szállingózó hírlapokat olvassák. Gage brit tábornok jelenti fölötteseinek 1768-ban:

„Azon tumultusok s forrongások hírei, melyek Londonban s Dublinban estenek, Amerika klikkjei részéről kedvező eseményekként lelték fogadtatásra, mert ezek kedvezőnek ítélik e jeleket saját függetlenségi tervezgetéseik tekintetéből.”

1768 telén lassan érezni lehet már a vámgépezet súlyát. Adams és Otis ekkor körlevelet fogalmaznak, amelynek tartalmát Massachusetts képviselő testülete magáévá teszi. A körlevél elindul a testvérgyarmatokra.

Híres körlevél ez. Igaz, dickinsoni udvariassággal, tisztelettudó hangon közli mindenkivel, akit illet, hogy Őfelségéhez, a Királyhoz kívánnak fordulni avégből, hogy „alázatosan, kötelességünk tudatában és hűségesen petíciót nyújtunk át a Legkegyesebb Uralkodónak, orvoslás céljából”.

Az alázatos szavak mögött mégis elégedetlenség parázslík. A körlevél ugyanis megjegyzi, hogy az új adók „alkotmányellenesek”. Kül- és beladókról ugyan nem esik szó, Dickinson ötlete nyomán azonban a „kötelességtudó folyamodvány” a gyarmatok szabad népéről beszél, s mintegy szövetséget ajánl.

A körlevél egyetlen pontja sem tiszteletlenebb, mint Dickinson leveleinek hangneme. A Grafton-kormány mégis úgy érzi, most már elege van a gyarmatok zsörtölődéseiből. Lord Hillsborough – a gyarmatok ügyeit intéző államtitkár – utasítja Bernard massachusettsi

királyi kormányzót, vonassa vissza a bostoni hazafiakkal a körlevelet. Ha pedig nem engedelmeskednének, oszlassa fel testületüket.

Massachusetts honatyái összeülnek, s bátran, 92 szavazattal 17 ellenében úgy határoznak: nem vonnak vissza semmit!

Ezen a ponton az angol és az amerikai történelem ismét súrolja egymást. A széttartó áramlatok egy angol politikus és hírlapszerkesztő, John Wilkes személyében találkoznak. Wilkes kiad egy *North Briton* című ellenzéki lapot, amelyben epés véleményt mond Őfelsége kormányáról. A Király Barátainak nevezett hatalmi csoport visszavág: Wilkest hamis vádak alapján, önkényes letartóztatási paranccsal börtönbe vetik. Nem akármilyen börtönbe, hanem a vérszagú londoni Towerbe. Amikor a haladó körök és a közvélemény nyomására mégis szabadon bocsátják, a „men of the street”, az utca emberei olyan örömmámorban hordozzák végig a girbe-gurba utcákon, mint Pest-Budán március 15-én Táncsics Mihályt. Az öröm nem sokáig tart: „obszcén mutatvány” vádjával Wilkest ismét törvény elé akarják állítani, ő azonban elbujdosik, sőt Franciaországba szökik.

További életútja olyan érdekes, hogy lehetetlen dióhéjban össze nem foglalni: visszatérésekor Middlesex képviselőjeként a parlamentbe jut, szókimondásáért újra börtönbe vetik, s ez még népszerűbbé teszi. Most már nem csupán Middlesex képviselőjének választják meg, hanem ő lesz London főpolgármestere is, az előkelő Lord-Mayor.

Ekkoriban azonban még nem Lord-Mayor, hanem betiltott hírlapjáért harcol. A hírlap 45. számát kobozzák el – de nem is ez a lényeg, hanem az, hogy az amerikai polgárság Wilkes esetét roppant lényegesnek tartja. Most válik el, érvényesülhetnek-e hát az angol polgár szabadságjogai, vagy pedig a szigetországnak és gyarmatainak története a zsarnokság irányába halad tovább.

A 92 bátor massachusettsi szavazat és Wilkes lapjának 45. példánya bizonyos számháborúhoz vezet. A bostoni Szabadság Fiai egy vitorlás fedélzetén két jókora hízott pulykát küldenek Wilkesnek Angliába: az egyik állat súlya 45 font (több mint húsz kiló, s reméljük, értik a célzást a 45-ös számra), a másik politikai szerephez jutott baromfié 47 font. 45 meg 47 összesen 92 – tehát „hazafias”

szám". Dél-Carolina ültetvényes gyarmatosai is nagylelkűek, ők a pulykáknál is értékeesebb támogatást nyújtanak a gondolatszabadság hőisének: kifizetik 1500 fontnyi adósságát!

Massachusetts gyarmaton, ahol régen leáldozott már a puritán teokrácia napja, most a polgári forradalmárok élcsapata vezeti a 13 gyarmat harcát. John Adamset és Sam Adamset ismerjük már, John Hancock nevét azonban éppen csak említettük. Hancock harmincegy éves a „92” és „45” idején, jómódú fiatal kereskedő. A Szabadság Fiainak gyűléseire az ő raktáraiból kerül az ingyen rum, a gyarmatosok röpiratainak nyomdai költségeit Hancock finanszírozza.

A hírhedt Vámbizottság tisztviselői már régen fenik a fogukat John Hancockra. Most érkezettnek látják az időt, hogy ők is kikovácsolják a maguk kis amerikai „Wilkes-ügyét”. Hancockot – valóban hamisan – azzal vádolják, hogy hajóján madeirabort próbált Bostonba csempészni. A Vámbizottság eléggé otromba módon viselkedik, a hangulatot önmaga és uralkodója ellen fordítja, amikor lefoglalja a kereskedő-patrióta hajóját – mi is lenne a vitorlás neve, ha nem *Liberty*, Szabadság!

Bostonban valóságos forradalom tör ki – a tömeg kiszabadítja a rokonszenves fiatal férfit és a rokonszenves nevű hajót. A kiszabadítás öröme dührohammal párosul, a gyűlölt vámosokat megkergetik és megdobálják, azok rémületükben a kikötő erődjének biztonságos falai mögé menekülnek. Menekülés a börtönbe!

Bernard, a gyarmat királyi kormányzója gyors segítséget kér a „csöcselék” ellen. A kanadai Halifaxból meg is érkezik nemsokára két ezred vörös kabátos. Ó, zsarnoki ostobaság! Most meg Halifax-ban tüntet és rombol a nép, főként a kereskedők és a kocsmárosok vezetésével. Az utóbbiak ugyanis elestek a boltjaikban és ivóikban fogyasztott ételek és italok sápjától.

Bernard felosztatja a képviselő-testületet, mire Boston városi tanácsa a gyarmat vidéki városkáitól kér segítséget, válasszanak azok új képviselő testületet. Sam Adams sorra járja a nagy puritán város vezető polgárait, és most már szabályszerűen agitál: fegyveres felkelésre buzdítja őket, arra, hogy „legyenek végre szabadok, és tartóztassák le a király hivatalnokait”. A vidékről érkező képviselők

azonban óvatosak, miként egyelőre a bostoni polgárok is azok. A tüntetések alábbhagynak, az újdonsült képviselő-testület túlságosan sok piros kabátot lát az utcákon. Massachusetts nem húzhat ujját a Brit Birodalommal. Néhány semmitmondó ülés után csendben szétoszlanak.

Az osztályharc apálya ez, Massachusetts nem nyert csatát, de mondhatni, nem is zúzták szét az ellenállást. Grafton kormánya most New York hazafias erőit veszi célba. Felosztatja a fontos gyarmat képviselő-testületét. 1769 őszén új választásokat tartanak, s most következik a meglepetés. A szavazati joggal felruházott New York-i polgárok konzervatív elemeket választanak. Olyan tiszteletre méltó urakat, akik a brit katonaság és a királyi kormányzó minden határozatát lojálisan teljesítik.

Isaac Sears, a fedélzetmester és McDougall „gyalázatos árulásnak” minősítik a választás eredményeit, mire Colden királyi kormányzó habozás nélkül börtönbe veti McDougallt. A vád: lázítás.

McDougall 1770 januárjában szabadul, szabadulása újabb ok a tüntetésekre. A Szabadság Fiai szabadságfát állítanak, a katonaság zárt sorokban a tett színhelyére érkezik, ledönti, sőt felaprítja a szabadságfát, és – csekély érzékkel a taktikai kérdések iránt – a darabokat halomba hányja a Szabadság Fiainak kedvenc vendégfogadója előtt.

A város szélén emelkedő Gordon-dombon az összegyűlt tömeg furkósbottal támad a katonaságra, amely szuronyt szegezve szétkergeti a tüntetőket. Egy polgár holtan marad az összecsapás színhelyén, sokan megsebesülnek. New York máig büszke a „Gordon-dombi csatára”, s magának vitatja az első mártír jogát.

Esmond Wright, a kiváló skót professzor szerint a Nagy-Britannia elleni mozgalom mind ez ideig nem volt forradalmi jellegű, „társadalmi” mozgalom. Ezzel az állásponttal azonban szembe kell szállnunk. Mert mi Wright professzor érve? Az, hogy a Szabadság Fiainak tekintélyes képviselői nem éreznek együtt a gyarmati szegénységgel. A New York-i Scott úr nem hajlandó kiállni a Hudson-folyó melletti nagybirtokok szegény bérlői mellett. Sam Adams, az „agitátor” csak szóban keresi a kapcsolatot Massachusetts kisbirtokos farmereivel.

Valóban így van. A gazdag kereskedők és hajótulajdonosok alkalmadtán ingyenrummal tüzelik a „csöcséléket” (ahogyan Morison tiszteli a bostoni szegénységet) és New York kisembereit, ugyanakkor azonban tartanak is a „radikalizmustól”, a szélsőséges elemektől.

Ez azonban minden polgári forradalom ellentmondása. A tehetősök szeretnek a forradalmi árhullám taraján lovagolni. A nép egyszerű gyermekeit azonban nem csupán az ingyenrum és a szabadságfa pántlikái hajtják a brit szuronyok elé. A Szabadság Fiainak gazdag vezetői kizsákmányolták őket a múltban, most azonban forradalmi harcra tüzelik őket a gyarmati uralom ellen.

Az utca népe – akár a Gordon-dombon, akár Boston macskakövein – hajlandó vérét ontani a népszabadságért. Amint az a gyarmatok mindenkori függetlenségi harcaiban történik, „felfüggeszti az osztályharcot”, mert az urak ezekben a lázas hónapokban és években *amerikai nemzeti burzsoáziává* alakulnak. A mozgalom nagyon is „társadalmi” jellegű. Csupán a nem marxista nem érti ellentmondásait.

És éppen most érkezünk az első igazán forradalmi árhullám kezdetéhez!

Teadélutánra vagyunk hivatalosak – véres teadélutánra. A kortársak jól sejtették, mi lesz a „party” vége, egyesek lázas izgalommal várták, mint Sam Adams vagy John Hancock, mások szűkölték tőle. A gyarmatok gazdag vezető rétegei vegyes várakozással lapozgatták újságjaikat. Mindenkire súlyosan nehezedett a vámok és adók súlya, akinek azonban sok volt a veszteni valója, az általában a békés kiegyezés híve maradt. Connecticut gyarmat „Folyami Istenei”, a nagybirtokosok még hűségesen kitartanak a Király és a Birodalom mellett. Boston polgársága is frakciókra oszlik – vannak radikálisabb elemei, mások félnek a jövőtől.

Egyelőre azonban nem kell fegyverropogásra ébredniük. A paszszív ellenállás korszaka ez. Mivel Massachusetts törvényhozóinak szétosztatása és a konzervatív elemek győzelme New Yorkban arra mutat, hogy Ófelsége és a brit kormány nem hatódik meg udvariasan fogalmazott levelektől és körlevelektől, a gyarmatok társadalmilag legfontosabb rétege, a kereskedők nem kerülhetik meg a Townshend Törvényt, minthogy az nem „beladó” – de azért tehetnek ellene egyet s más.

Az ellenállás egyik hatásos formája a bojkott. Politikai párt vagy pártok híján, különösebb szervezettség nélkül, a gyarmati kereskedők titkos egyezményeket kötnek 1768 és 1770 között. Ezek értelmében nem vásárolnak adóköteles brit árukat, sőt a merészebbek a vámentes angol és nyugat-indiai árukat sem veszik meg, hogy ilyen módon gyakoroljanak nyomást az angol uralkodó osztályokra.

Nem szervezett mozgalom tehát, de mégis mozgalomnak nevezi a történelem: ez a *Non Importation Movement*, a „Nem Importálunk Mozgalom”. Minden gyarmaton, sőt minden jelentősebb kikötőben

kisebb titkos társaságok alakulnak. Társadalmilag ugyanolyan összetételűek, mint a Szabadság Fiainak gazdagabb csoportjai; azért ugyanolyanok, mert többnyire ugyanazok is. Északon a gazdag kereskedők, délen az ültetvényes arisztokraták fogadkoznak, hogy nem vásárolnak angol teát, s bátorítják az amerikai ipart. Divatba jön a „homespun”, a háziszőtt ruha, s a teáskannákban eperlevél forgo-lódik a vízben.

Az előkelő Princeton Egyetem száztizenöt gazdag diákúrfija mind háziszőtttest visel, Harvard diákjai pedig görbe szemmel néznek arra, aki szép fekete angol posztóban jár, és nem amerikai darócban.

Yale egyetemi hallgatóinak példáját követve a harvardiak még nagyobb áldozatot hoznak, mint a konkurens egyetem annak idején, amikor elutasította a madeirabort. Yale vörös téglás falai mögött mostantól fogva szentségtörés teát inni, ami egy angolszász országban az alkohol-absztinenciánál is nagyobb áldozatot jelent!

Tömegmozgalom volt a Non Importation Movement? Sokkal kevésbé, mint a Bélyeg Törvény elleni heves tiltakozás. Morison magyarázza meg – ismét sűrűn emlegetve a „mob”, a „csöcselék” szót –, miért nem ragadta magával a bojkottmozgalom a Tizenhármakat.

A Townshend-vámokkal szemben a gyarmatok korántsem tanúsítottak olyan egységes magatartást, mint annak idején a Bélyeg Törvény kapcsán – írja. És már itt is a lényeg: *„A lázongások számos vagyonos embert megriasztottak, s azok a kemény módszerek, amelyekkel a Szabadság Fiai «önkéntes» [bojkott] egyezményeket erőszakoltak keresztül, meggyőzte őket arról, hogy a brit adózás még mindig előnyösebb számukra, mint a csöcselék uralma.”*

Samuel Morison professzor tökéletesen megerősíti a helyzet marxista értékelését! Éppen azzal, hogy a színigazat írja, éppen azzal, hogy helyesen méri föl a kor osztályérdekeit.

Érthető, hogy az, akinek veszteni valója van, óvatosabb annál, akinek nincsen semmije. Sok gazdag kereskedő, aki korábban tiltakozott a Bélyeg Törvény ellen, s arcát kormozva, elvegyült a tömegben, most csak félszívvel csatlakozik a bojkotthoz. Félő, hogy a „nem importálok” fegyveres konfliktushoz vezet. Kétféle veszély is fenyeget: összecsapás a brit birodalom ármádiájával, azután fegyve-

res harc azok részéről, akiknek nem is kell az arcukat bekormozniuk, kormosak anélkül is.

Viharos időkben sokan öltenek álarcot. A bojkott hívei között is feltűnnek a kétszínűek, akik nem mondanak le a teáról. A kor királypárti amerikai sajtója nem egy gazdag bojkottálót kereken azzal vádol, hogy angol árukat csempészik, de titokban fizeti a vámot a mindenható Vámhivatalnak.

Milyen kevert világ is ez! Éppen azok, akik korábban kijátszották a Hajózási Törvényeket, a templomjáró ájtatos manók, akik melaszszal, rummal és emberhússal csempészkedtek, most saját honfitársaikat játsszák ki: egymás és a „csöcselék” háta mögött csempészik be az angol teát. Titokban, a hátsó kapun át fizetik a teavámot – külsőleg azonban a Szabadság Fiai!

James Otis pontosan látja, kire számíthat a harcban. New York kalmárai olyan tömegesen bojkottálják a bojkottot, hogy meg kell jegyeznie:

„Félek, hogy New York nem siet segítségünkre . . . De restelkednek majd azok, kik elpártoltanak, mert ha kalmáraik elárulni készek is bennünket, majd a kétkezi munkások megtiltják ezt az árverést.”

1770 hideg januárjában Grafton herceget Lord North váltja fel a miniszterelnöki székben, ő a király mellett a történetírók „fekete embere”. Igyekeznek személy szerint is felelőssé tenni az amerikai gyarmatok elszakadásáért.

Morison professzor, vissza-visszatérő ismerősünk is siet megragadni az alkalmat a személyi felelősség nagyon is másodlagos kérdésének megállapítására. Szerinte III. György Lord North személyében végre olyan miniszterelnököt nyert, aki minden királyi parancsot végrehajt – ugyanakkor azonban ez a nyereség azt jelentette, hogy III. György elvesztette fél birodalmát.

Morison sajnálkozik. Valószínűleg a közlekedés akkori lassúságát kárhoztatja, mert úgy véli, ha a királynak lett volna érkezése, talán meglátogatja Amerikát. Részt vesz Virginia arisztokrata urainak egy rókavadászatán, vadpulykát lő Új-Angliában, vagy horgászni megy a jenki kereskedőkkel – s így talán „megnyeri szívüket”, megismeri a gyarmatosok problémáit.

György király azonban nem ment amerikai alattvalói közé falka-

vadászatra, nem lőtt massachusettsi vadpulykát, a mai amerikai elnökválasztások kisbaba-csókolgatási ötletét nem ismerve nem festette meg magát karján egy matróz vagy egy rabszolga gyermekével – ezért hát kitört az amerikai forradalom.

A szellemes és nagy tudású professzor néha bosszantóan naiv.

Annyit azért György király javára írhatunk, hogy sohasem akarta *mindenáron*, következetesen, zsarnoki módon megtörni a Tizenhármak ellenállását. Volt taktikai érzéke, akárki akármit mond is. Annak idején maga is helyeselte a Bélyeg Törvény hatálytalanítását. Most, 1770-ben Lord North, az újdonsült kormányelnök a király támogatásával vonatja vissza a Townshend Törvényt, Amerikának nem kell többé behozatali vámot fizetnie papírra, selyemre, festékre, posztóra – a tea, a szent ital azonban vámköteles marad.

Királyi és Lord North-i jóindulat? Korántsem. Gazdasági érdekeltség lappang a háttérben. Mert az amerikaiak bojkottmozgalmi szervezetlenségük és a polgárság egy részének nyúlászúsága ellenére is léket vágtak az angol ipar és az angol kereskedelem öblös hajóján. A Bostonba irányuló angol kivitel 45–50%-kal, Pennsylvania és New Jersey gyarmatoké ugyanannyival csökkent. Otis panasza ellenére New York állt ellen a legjobban: az angol áruk behozatala 83%-kal csökkent a Townshend Törvény utáni években. Ez már valóságos katasztrófa az angol iparlovagok és kalmárhercegek számára. Az érem másik oldala: az ültetvényes Virginia és Maryland, valamint a két Carolina többet importál Angliából a Törvény után, mint azelőtt.

Nem Lord North bölcsessége és a királyi kegy tette hát semmivé a Törvényt, hanem az az általában inkább kellemetlen, mintsem katasztrófális hatás, amit a bojkott gyakorolt az angol burzsoázia üzleti tevékenységére.

A Townshend Törvény egyszerűen nem volt kifizetődő. Sőt. A kormánynak és a királynak azonban ügyelnie kellett tekintélyére, ezért vámostak meg továbbra is a teát, mondhatni: elvi okokból. Lord North még azt is jelezte, hogy új adókat és vámokat nem szándékszik előterjeszteni.

Az ember azt hinné, hogy ismét megkondultak Boston és New York harangjai, újra körültáncolták a szabadságfákat. Ehelyett azon-

ban Bostonban sortűz dördült el, a sors szeszélye folytán éppen 1770. március 5-én – aznap, amikor a brit parlament visszavonta a Townshend Törvényt.

Morison – hogy hangsúlyozza minden polgári történetíró legfőbb erényét: az objektivitást, a következőképpen adja elő a Bostoni Mészárlás történetét.

A korábbi tüntetések miatt még mindig Bostonban állomásozott két ezred vörös kabátos angol katona. Kellemetlen állomáshely volt azonban Boston. A helyi „radikális” szabadságfiak hírlapot adtak ki, *A Köz-Események Hírlapját*, s ebben nap nap után a brit katonák részegeskedéseiről és erőszakosságairól cikkeztek. Morison botránylapnak nevezi *A Köz-Események Hírlapját*, s arra céloz, hogy koholt hírekkel lázított, de ha részben így is volt, amit ma már nehéz ellenőrizni, a lap mindenesetre az emberi haladást szolgálta, s nem a gyarmati uralmat.

A szörnyű rágalmak ellenére – Morison szerint – a britek barátokzni próbáltak a lakossággal. De a hálátlanok! „Rákhátúaknak” csúfolták őket veres kabátjuk miatt, s amikor az est leszállt, nemegyszer rájuk támadtak az utcasarkokon, s alaposan elpáholták őket.

Bizonyos mértékig együttérzünk Morisonnal, s szánjuk szegény angol, ír és skót fiúkat. Milyen kár, hogy az ő hátukon puffantak az ütések, s nem az angol kereskedő-polgárságén!

Ha egy tisztos bostoni polgár – folytatja történetírónk – lányai számára érdekesebb társaságot keresett, mint aminőt a boltosok fiai és Harvard diákjai nyújthattak, s ezért brit tiszteket hívott meg vacsorára, ismeretlen kezek kátrányt és tollat ragasztottak házának falára, vagy charivarit, macskazenét adtak ablaka alatt.

Az embernek valóban ökölbe szorul a keze. De nem a brit meg szállókat ért sérelmek, hanem Morison objektivitása miatt. Még szerencse, hogy könyvének ezen a lapján, a 199.-en nem „csöcselétről”, hanem csupán „kikötői suhancokról” ír.

Így érkezett el 1770. március 5-e. Nagy pelyhekben hullott a hó a zord, puritán tavaszidőben. Aznap „néhány katona, hogy szűkös zsoldját növelje, szolgálati idején túl munkát vállalt egy kötélverő műhelyében, minthogy a munkások éppen sztrájkoltak”. Ezek Morison szavai, s szerzőnk észre sem veszi, hogy a néhány pennys napibé-

rért robotoló „csőcseléknek” talán mégis oka volt a haragra a sztrájtörőkkel szemben.

„Négerék, mulattok, ír legények és külföldi tengeri medvék” hógolyóval dobálták meg a Vámház előtt örködő angol katonát. A húsztagú őrség erre szuronyt szegezve igyekezett szétkergetni a mintegy száz fiúból álló „üvöltöző csőcselék”. A tömeg tovább hólabdázott, sőt már kövek is röpöködtek.

Ekkor az egyik katona „türelmét veszítette” (Morison), és parancs nélkül tüzelt. A többiek követték példáját. Amikor elszállt a kék füst, egy matróz meg egy néger holtteste sötétlett a véres havon, három másik „kikötői suhanc” pedig halálos sebben vergődött.

„*Micsoda felbőrdülés a radikálisok között!* – kiáltja Samuel Eliot Morison! – *Elnevezték az eseményt »Bostoni Mészárlásnak«, békés polgárok szándékos meggyilkolásának... Az egész kontinens dühödt kiáltásoktól barsogott.*”

Morison meg sem nevezi a négert, aki „a legagresszívabb módon viselkedett” – s így szerinté nyilván rászolgált sorsára. Mi azonban tudjuk a neveket, s egy rövidített amerikai életrajzi lexikon is érdekesnek tartotta, hogy a néger mártírt felvegye címszavai közé.

Crispus Attucks, egy rabszolgaságból szökött, ötven év körüli, hatalmas termetű néger az öt mártír egyike. Samuel Gray a második, foglalkozására nézve kötélverő munkás. James Caldwell a harmadik áldozat: fiatal tengerész. Patrick Carr iparoslegény a negyedik, végül Sam Maverick asztalosinas az ötödik halott.

A „radikálisok” nagy részvéte mellett közös sírba temették az öt áldozatot, az amerikai forradalom első mártírjait – bár New York városa elvitatja Bostontól ezt a megtisztelő jogot, s a Duncan domb névtelen halottjára hivatkozik.

Ez azonban még nem a Boston Tea Party, a Bostoni Teadélután. Nagy ugyan a felháborodás, Sam Adams a katonaság kivonását követeli a puritán fővárosból, idővel azonban a kényelmesen sikló vitorlások fedélzetén megérkezik Amerikába a Townshend Törvény hatálytalanításának híre, s erre a bojkottmozgalom észrevehetően gyengülni kezd, beáll a forradalmi apály.

William Pitt, most már Lord Chatham is felépül kórágýából, és

hosszú beszéddel bizonyítja be, hogy talán mégsem érdemelt szobrot a New York-i Battery előtt:

„Szeretem az amerikaiakat – hízeleg –, mert szeretik a szabadságot. S szeretem őket nemes erőfeszítéseikért, amelyeket az elmúlt háborúban tettek... Úgy vélem továbbá, az az idea, hogy vámot szedjenek tőlük – helytelen megítélés következménye volt. A vita lényege a velük folytatott kereskedés. S nekünk bátorítanunk kell őket: azokat a milliókat, akik fenntartják önöket – fordul képviselőtársaihoz –, azokat a méhkaptár-sürgésű milliókat bátorítani kell. De – és szeretném, hogy amit most mondok, minden értelmes amerikai meghallaná itt és odaát –, de ha szabadságtörekvéseikkel túlzottan messzire mennének – s én félek attól, hogy éppen ez a helyzet –, különösképpen pedig, ha kivonnák magukat a kereskedés és a hajózás törvényei alól, melynek számos tünetét észlelem, nos, akkor bármilyen barátja vagyok is én az amerikaiaknak, nem találnak majd elszántabb ellenfélre senkiben, mint éppen bennem. Engedelmeskedniük kell. Minden törvényt illetően, különösképpen pedig a kereskedeésre és a hajózásra vonatkozókat illetően számukra ez az anyaország. Ők a gyermekek, engedelmeskedniük kell, s mi írjuk elő, hogy miben.”

Dagályos mondat, talán kétszer is végig kell olvasni, amíg értelme leülekszik. De mégis kiderül belőle, hogy az angol uralkodó osztály liberális gondolkodású tagjai sem lépnek át egy bizonyos „amerika-barát” határvonalat. Engedetlenséget szimatolnak a levegőben, függetlenségi törekvéseket, s ez szemükben lázadásnak tűnik. Hajlandók egyezkedni abban, hogy bizonyos adókat visszavonjanak – de Amerika számukra angol takarmányon hizlalt fejőstehén, kedves jószág, majdnem családtag –, de lázadnia tilos.

A két Adams odaát meghallgatja a beszédet. Sam nem tanul Pitt figyelmeztető szavaiból, tovább ontja a Bostoni Mészárlásról szóló írásokat. John mérsékeltebb, ő védi a bíróság előtt a vörös kabátos sztrájktrókat és munkásgyilkosokat. A bíróság „fair” ítélete: felmentés.

A politikai mozgalmak fenyegető árhulláma azonban néhány évre elcsitul. Vihar előtti csend ez, de gazdasági háttere nagyon is világos. Ha a teát nem számítjuk, az angol áruk vámmentesen, egyre nagyobb

tömegben érkeznek. Egyedül az Új-Angliában kirakott áruk értéke egy évtizeden belül 330 ezer fontról 1 millió 200 ezerre ugrik.

A Vámhivatal szigorúan ellenőrzi a csempészetet, amelynek csatornái eldugulnak, az időjárás azonban az angol-amerikai testvériség ügye mellé szegődik. Három éven át szárazság sújtja az angol földet. Az amerikai gabonának nagy a kereslete, s a brit kalmárok „kemény valutában” fizetnek: angol aranyban.

A bojkott füstként oszlik el. A híres teadélután megelőző három év során a forrongó Boston félmillió font súlyú teát importál, tehát negyedmillió kilogrammot.

Hancock megvallja őszintén, hogy most már torkig van az agitációval: ilyen prosperitás láttán egyszerűen nem látja értelmét. John Adams már-már visszavonulásra gondol. Kedves naplójába ezeket a sorokat rója az amerikai szélcsend beálltakor: *„Ezentúl minden biztonnyal sokkal zárkózottabb s óvatosabb leszek. Feltett szándékom, hogy farmom földjén s üzleti ügyeimen járjon az eszem.”*

1770 után New York is elcsöndesedik. A nyalka piros kabátosok nyugodtan járhatnak a promenádon az amerikai lányok oldalán, senki sem röpít feléjük hólabdát. Thomas Jefferson, a forradalom későbbi íródeákja, s az Államok nagy elnöke szomorúan tekint körül szülőföldjén, Virginiában: *„Minden a helyzet iránti érzéketlenségbe látszik süllyedni”* – rója a sorokat. Pedig a parlament *„mindennemű dolgokban gúzsba akarja kötni Amerikát”*.

John Adams ismét:

„Délen minden csöndes, New Yorkban pedig nevetni látszanak rajtunk.”

Tüzesebb rokona, Sam Adams még keserűbb:

„Félő, hogy a nép annyira megszokja a szolgaságot, hogy azt is elfelejti, valaha szabad vala. Minden egyes nap elleneinket izmosítja, s bennünket gyöngít.”

Időközben a csüggedt bostoni Szabadság Fiai új királyi kormányzót választanak, Thomas Hutchinsont. Hutchinson „mérsékelt elem”. Választását örömmel fogadják szegények és gazdagok, mert annak idején maga is ellenezte a durva parlamenti beavatkozást. Az új kormányzó azonban suta politikus. Elsőként is Cambridge városába hívja össze Massachusetts képviselő-testületét, abból a megfontolásból,

hogy itt jó távol esnek a bostoni „csöcseléktől”. Cambridge városában áll a tekintélyes Harvard Egyetem. Itt ülésezik hát Massachusetts gyarmati kormányzata. A diákok mohón figyelnek kedvenc szónokaikra, s bizonyos „jurátus” hangulat lesz úrrá rajtuk.

Azután kínos botrány pattan ki az álmos kis Cambridge-ben. Híre jár, hogy Hutchinson kormányzó pénzt fogad el a királytól. Ez akkor derül ki, amikor a képviselők évdíjat akarnak megszavazni számára. Hutchinson azonban igazi gentleman – gögösen odaveti, hogy arról ugyan már gondoskodott Őfelsége.

Már ez is gyanús III. György korrupst politikájának ismeretében. Azután felrobban a bomba: Massachusetts bírói testülete is guruló angol aranyakat kap meglepő bőségben. Sam Adams felélénkül, szemébe visszatér a régi fény. A kormányzónak szögezi a kérdést, igazak-e a hírek?

Hutchinson válasza sommás: semmi köze hozzá. Erre Adams azt javasolja, hogy a megvesztegetés gyanújának kivizsgálására bizottságokat szervezzenek, amelyek levélben értesítsék egymást a kiszivárgó hírekről.

Morison professzor még ma is megborzong: ezeket a bizottságokat a szovjetekhez méri. Az akcióbizottságok forradalmisága tagadhatatlan, a megjelölés azonban tévesen aktualizált.

Szovjet forradalom helyett hírlapi vita tör ki Adams és Hutchinson között. Mindketten klasszikus példákat és latin idézeteket vágnak egymás fejéhez, s a vita ismertetése túlságosan igénybe venné az olvasó amúgy is túlfeszített türelmét.

Tény az, hogy Adams járatosabb az ókori auktorokban, mint a kormányzó, de ez nem is lényeges. A lényeg az, hogy sarokba szorítja királyi pénzen megvásárolt ellenfelét. Az kénytelen elismerni, hogy az amerikai polgárságnak csak olyan politikai és gazdasági jogai vannak, amelyeket a londoni parlament és Őfelsége, III. György is szentesít.

Adamsnek most kezére játszana egy olyanféle esemény, mint a Bostoni Mészárlás volt két évvel előbb; mert újra emelkedni érzi talpa alatt a 13 gyarmat csendesebb vizeken lebegő hajóját.

Szerencséje van: kipattan a „Gaspee”-ügy. „Gaspee” nem ember neve, hanem egy hajóé. Kicsiny hajó, de nagy vihart kavart Ameri-

kában. A Vámhivatal kopója ez a vitorlás a Narragansett-öbölben, mert a csempészet azért még nem halott egészen. Különösen a rhode islandbeliek utálják a fregattot, mert mindig az ő partjaik előtt köröz. De nem hiába nevezik a gyarmatocska fővárosát Providence-nek, Gondviselésnek. 1772. június 9-éről 10-ére virradó éjszaka a „Gaspee” üzőbe vesz egy csempészbárkát, ám utoléri a Gondviselés haragja, és homokzátonyra fut a nagy sötétségben.

Rhode Islanden is működik a Szabadság Fiainak egy szervezete. Néhány fiatal fiú az éjszaka sötétjében megrohamozza a béna fregattot, a tengerésztiszteket és a matrózokat elpáholja és megkergeti, majd a gyűlölt hajót porrá égeti.

Angliában máig két dolog szent: a tea és a brit hadihajó. Most az utóbbit érte sérelem. A hatóságok kutatnak a bűnösök után, azok azonban nem találhatók. A hatóságok megdühödnek. Azzal fenyegetik Rhode Island vezetőit, hogy a föld alól is előkerítik a támadókat, s Angliában állítják őket haditörvényszék elé.

Angolszász területen azonban nem is két dolgot tartanak nagy tiszteletben, hanem hármat. A harmadik a zsűribíráskodás azon a közígazgatási területen, ahol a vétség történt. Az amerikai hírlapok felhördülnek. Rhode Island gyarmat polgárait akarják *angol* tengerészeti törvényszék elé hurcolni – *Londonba?* Megtagadnák tőlük a zsűri előtti védekezés jogát? Gonoszabb dolog ez – írja egy korabeli röpirat, „mint az egyiptomi zsarnokok” önkénye. III. Györgyöt XIII. Ramszeszhez hasonlítani valóban kemény replika.

A gyarmatok ismét mozgolódnak. Most egy kis fregatt miatt, amelyet valóban a fennálló törvények megsértésével tettek tönkre. Mind-egy, az érlelődő forradalmak nem sokat törődnek a fennálló törvényekkel. Virginiában ismét összeül a Polgárok Háza, és ismét szóokol Patrick Henry, Thomas Jefferson és a többi jómódú, de valóban tiszteletre méltó hazafi. Két éven belül a Tizenhármak közül tizenkettő felállítja levelező bizottságait. A figyelem ismét a már-már elfelejtett teára terelődik.

Egy font teára mindössze három penny (három fillér) vám esik. Az 1768 és 1772 közti időszakban a 13 gyarmat majdnem kétmillió font teavámot szurkolt le. Szép summa, még jó, hogy ugyanakkor –



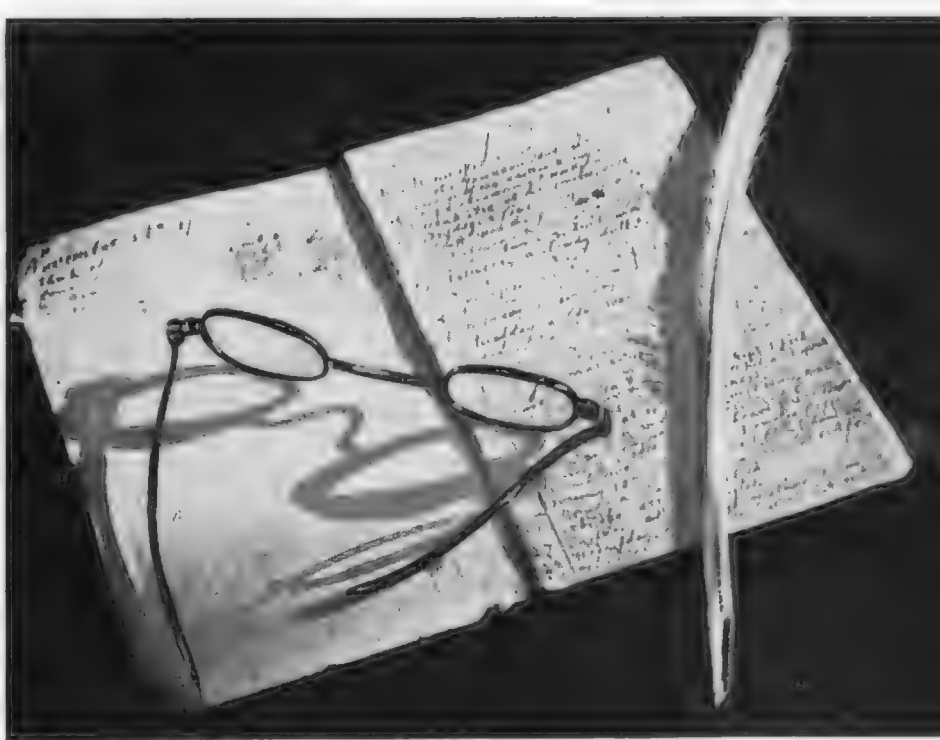
Sam Adams, a forradalmár. Vonzó, ravasz, intelligens arc. A művész a kor legnagyobb amerikai festője. John Singleton Copley.



William Penn néhány hódprémért birodalomhoz jutott Amerikában. Pennsylvania alapítója szerződést köt az indiánokkal. Megvásárolja földjeiket. Végre egy tiszta üzlet a szerződösszegések birodalmában.



Braddock tábornok temetése a vesztett csata után. A fiatal tisz, aki a Bibliából
cítál – George Washington őrnagy.



John Adams, a későbbi elnök szemüvege, ludtolla es híres naploja. Mintha éppen most hagyta volna félbe szülőházája, Amerika történetének írását.



Egy amerikai génius: Benjamin Franklin. Egyetemes zseni. A barokk ízű festmény abban a pillanatban örökíti meg a villámhárító feltalálóját, amikor „elragadja az Égtől a villámokat”.



A bostoni nép eleget a gyűlölt töltyegzős papirost. Ha kezébe jatszik a polgarság-
nak: nép. Ha félnie kell tőle: csőcselék.



A Minute Man, a Perc Emmer egyik emlékműve. A mindig harcra kész farmer-katona szobra nem műremek, de a korszellemet jól kifejezi a puskát markoló kéz és az árván maradt eke.



A híres Bostoni Teadélutan. Indiánnak öltözött ifjak a kikötő vizébe dobálják a teával telt ládikákat. A tea e pillanathban épp olyan gyűlött, mint a Bastille.

titokban – meglehetősen nagy mennyiségű illatos levélke érkezett az éjszaka sötétjében, holland hajók fedélzetén, csempészárúként.

Most, hogy a „Gaspee”-ügy ismét fellobbantja a forradalmi lángot az amerikai szívekben, a figyelem a sérelmek egyetlen tapintható – és iható – maradványára, a teára koncentrálódik. S a brit kormány is, mintha csak önmaga ellen dolgoznék, egy újabb ballépéssel olyan feszítő erőket szabadít el, amelyek felrepítik az amerikai teáskanna kupakját.

A híres East India Company, a Kelet-Indiai Társaság – ez az Indiát és a Keletet szipolyozó, sőt katonai és haditengerészeti szervezetszerű vállalkozás – anyagi zavarokkal küzd, részvényeinek értéke a mélypontra hullik vissza. S ez nem kis aggodalmat kelt Angliában: a Kelet-Indiai Társaság a birodalom egyik oszlopa. Részvényeseinek nem csekély számú töredéke a Lordok Házában és az Alsóházban ül, az érdekeltek és a kormány, élén a nemes Lord North-szal, összedugják a fejüket, hogy megmentse a Társaságot.

A Társaság raktárai zsúfoltak – teával. Lord North végül úgy határoz, hogy a teát Amerikában kell értékesíteni, *egyenesen* az amerikai angol ügynökök útján. A teavám fölött pedig úgy döntenek, hogy csupán a három pennys teavám fizetendő. Az angol kikötőkön keresztül haladó, ennél jóval jelentősebb teavámot a Társaságnak nem kell megfizetnie.

Lord North és a Kelet-Indiai Társaság részvényesei egyaránt abban reménykednek, hogy az amerikaiak a valóban olcsó tea fogyasztásával *megisszák* a Társaság adósságait.

A dologban az a lényeg, hogy ezáltal a Kelet-Indiai Társaság valósággal monopolhelyezethez jut tea tekintetében az amerikai gyarmatokon. Nincs az a gyarmati teakereskedő vagy csempész, aki üzletileg versenghetne a Társasággal, s olcsóbban adhatná áruját. A csüggedten bojkottáló, az angol teát néha titokban értékesítő kereskedőréteget mindez érzékenyen érinti. Nem játszhatnak többé közvetítő szerepet a tea értékesítésében. Úrrá lett felettük a Brit Kelet-Indiai Társaság; most bezzeg gyorsan átpártolnak a Szabadság Fiaihoz.

Röpiratok jelennek meg gomba módra. Egyesek „illegális, törvénytelen monopóliumról” füstölögnek, törvénytelen egyeduralomról!

a teapiacon. Saját egyeduralmuk jó pénzt hozott, a polip mohóságú Társaság most megfosztja őket a haszontól.

Mások rossz verseket írnak a „pestises növényről”, a keserű kupáról írnak alexandrinusokat, a bürökpohárról, melyet Lord North „bűnös keze istencsapássá változtatott”. A Kelet-Indiai Társaság nem csupán gyarmati (hivatalos) ügynökei útján, hanem egyes kiváltságos kalmárokon keresztül is értékesíteni kívánja az egyszeriben keserűvé vált italt. Véletlen-e, hogy Hutchinson kormányzó kedves fiai is teaárusítási jogot nyernek?

Az első kelet-indiai teaszállítmányok 1773 decemberében érkeznek meg a viharos, szürke óceánon. A Szabadság Fiai már a mólón várják a gyűlölt rakományokat. Charleston kalmárai megengedik ugyan, hogy partra tegyék a bálákat, a nemes füvet azonban bírósági határozattal lefoglalják, s nedves raktárakban tárolják.

Philadelphia és New York kereskedői – a „csöcselék” aktív segítségével – „rábeszélik” a tea-hajók kapitányait, hogy forduljanak vissza, horgonyt se vessenek, vigye őket az ördög. A bostoniak a legdühösebbek. Déli kollégáik valamelyike azt írta róluk egy röpiratban, hogy „a bostoniak könnyebben elhatározzák, mi a teendő, mintsem megtegyék, amit elhatároztak”. Ezek után már dacból is kitervelik, hogy a bostoni kikötőbe érkező hajókat különösen forró fogadtatásban részesítik.

Megengedik, hogy két teaszállító hajó horgonyt vessen a bostoni öbölben. Ekkor Sam Adams összehívja a levelező bizottságok tagjait, s üzenetet fogalmaz Hutchinson kormányzóhoz: azonnal rendelje el a hajók kapitányainak a visszatérést. Hutchinson megtagadja ezt, részben azért, mert fiai révén érdekelt a teakereskedelemben, részben alkotmányos alapon: ha már egy hajó valamely kikötő vámhatárain belül horgonyt vetett, udvariatlan, sőt törvénytelen elkergetni.

A következő, szervezett lépést nevezik Bostoni Teadélutánnak. Amikor a kormányzó elutasító határozatát kézhez veszi, Adams fel-sóhajt:

„Gyűlésünk semmit sem tehet bát, hogy megmentse hazánkat.”

A Szabadság Fiai csak erre a színlelt csüggedt jelszóra várnak. Bekormozott arccal, négernek és mohikán indiánnak öltözve, álindián tolldísszel és vad kurjongatások közepette a két vitorláshoz evez-

nek, felkúsznak a horgonyláncon, és a 342 hatalmas teásládát a kikötő piszkos vizébe vetik.

Ez volt hát a Boston Tea Party. Itt „magántulajdon elleni vétség esete forgott fenn” – s Angliát ez még jobban felbőszíti, mint „Gaspee” nevű fregattjának felgyújtása. 1774. február 4-én egy kormányülés úgy határoz, hogy felteszi a kérdést a brit főügyésznek: a „legutóbbi [bostoni] események” vajon honáruslásnak minősíthetők-e?

Lord North elkerülné a következő lépést, látja azonban, hogy a király is nagyon dühös, s a parlamenti tagok (és a részvényesek) is azok. Lord North választhat a lemondás és a cselekvés között. Miért bírálná azért, hogy a cselekvést választja? Látott-e már a történelem önszántából lemondott miniszterelnököket? Rövid ideig habozik. Ölében ott hever a király sajátkezűleg írott levele, s ebben a baljós mondat:

„A kocka el van vetve. A Gyarmatoknak engedniök kell – vagy diadalmaskodniok.”

III. György, Grenville, Lord North és Pitt sokat tett azért, hogy ne vigyék kenyértörésre a dolgot. Elérkezik azonban az a pillanat, amikor a „szerető szülő” is rápaskol gyermekére.

S a gyermek – Sam Adams és a többiek vezérletével – éppen erre vár. A kenyértörésre. Az Old Colonial System, a régi gyarmati rendszer, a „boldog békeidők” egy szakasza – végéhez közeledik. A gyermek kész elhagyni a szülői házat.

A „Bostoni Teadélutánra” válaszol a parlament által megfogalmazott, s a király által szentesített törvénysorozat, összefoglaló néven a *Coercive Acts*, a Kényszerítő Erejű Törvények sorozata, amelyeket Amerikában *Intolerable Acts* néven, Tűrhetetlen Törvényeként ismernek.

A törvénysorozat célja nyíltan büntető jellegű. 1774 tavaszán és nyarán, Burke, Barré ezredes és más Amerika-barátok ellenvéleményével dacolva, a nemes indulattól és teaérdekeltségtől fűtött parlament egymás után megszavazza azokat a törvényeket, amelyeknek nyilvánvaló célja, hogy letörjék a Tizenhármak szarvait.

A *Boston Port Act* (a Bostoni Kikötő Törvény) blokád alá helyezi Massachusetts legnagyobb városát mindaddig, amíg az álnégerek és álmohikánok által okozott több ezer fontos kárt meg nem térítik.

A *Quartering Act* (a Beszállásolási Törvény) viszont mind a 13 gyarmatot érinti, s voltaképpen felmelegíti az angol kormány jogát, hogy csapatait ott szállásolja el, ahol éppen kívánatosnak tartja, s lefoglaljon magánházakat erre a nemes célra.

A *Massachusetts Government Act* (Massachusetts Kormányzati Törvénye) a makacs puritán gyarmat fölött katonai uralmat vezet be. Hutchinson úr helyett Gage brit tábornok lesz az új kormányzó, a tanácsot és a békebírakat, a bírókat ezentúl „fentről” nevezik ki. Az új-angliai demokrácia talpköve, a lakosok által választott városi tanács – jelen pillanatban a „lázítás” fészke – csupán a kormányzó engedélyével ülhet össze.

Massachusetts székhelyét átteszik Salem városába, amely a boszorkánypör idején olyan megnyugtatóan reakciónak tűnt még, s ezalatt

Bostonra és egész Massachusettsre atyai szidalmakként valósággal záporoznak a vádak.

Így beszélnek Sam Adams szülőföldjéről: „*Boston makacs, kötelességet nem ismerő, s kormányozhatatlan volt kezdettől fogva.*”

Az sem véletlen, hogy a kormány választása Gage tábornokra, a katonakormányzóra esett. Gage már eddig is éberén figyelte a bostoni mozgolódást. Néhány idézet hivatalos jelentéseiből:

„*A gyarmatosok nagy léptekkel törnek függetlenségük felé. Nagy-Britannia érdeke, hogy gyors és erélyes magatartással mintegy figyelmeztesse őket, hogy e tartományok angol gyarmatok, tőle függnék, s nem független államok.*”

Következő idézetünket még dühösebben írta:

„*Magánvéleményem, hogy Amerika – egyik végétől a másikáig – egyetlen nagy bajkeverő. S a bostoniak ezek között is a legnagyobbak.*”

Amikor a király audiencián fogadja, Gage így füstölög:

„*Valóságos oroszlánok ők, míg mi bárányok vagyunk... Négy ezred katona elegendő lenne, hogy a mozgolódó Bostonban rendet tartson.*”

Nagy a tábornok önbizalma kinevezése után is. Bízik a Tizenhármak megosztottságában. Bízik belső ellentmondásaikban:

„*Fönn hordják az orrukat – mondja az ültetvényes gyarmatokról –, de semmit sem tehetnek. Számos rabszolga lakozik bendőjükben. Hátuk megett meg az indiánok – ez majd kordában tartja őket.*”

A helyzetet tehát eléggé reálisan méri fel. Csupán akkor téved, amikor alábecsüli Boston távolságát Londontól, s az amerikai forradalom erőit lekicsinyli.

Az eddig felsorolt törvények közül a Boston Port Act kelti a legnagyobb felháborodást. Katonák beszállásolhatók, tanácsok felülről is kinevezhetők – de mi lesz a kereskedőkkel egy lepecsételt palack fenekén? Mert ilyen palackhoz hasonlít most a hirtelen csendessé vált Boston. Nemhogy hajók, még csónakok sem köthetnek ki néptelenné vált kikötőjében. Ezek után vámhivatalnokokra sincsen szükség, azok is Salembé irányíttatnak.

A büntetésként hozott törvényekről mindenki tudja, hogy nem állnak fenn ítéletnapig. Maga a brit kormány is megjegyzi, hogy csu-

pán addig maradnak érvényben, amíg a Tea Party okozta kárt meg nem térítik, s amíg a király meg nem győződik arról, hogy „a közbéke és a törvények iránti engedelmisség” helyreállt-e a bűnös városban.

A haladóbb szellemű angol parlamenti vezérek azonban úgy érzik, hogy az atyai fenytetés kissé erős. Burke, a parlament egyik oszlopa, tiltakozik: „*Hogy egy egész város létezését a király személyes kegyétől tegyék függővé – még azután is, hogy az okozott kárt megtéríték –, precedens nélküli s nagyon is kockázatos példa.*”

Ez most az erő politikája. Előbb két, később már öt brit ezred állomásozik a bűnös Bostonban, a kikötőben ott ringatózik a brit flotta számos hadivitorlása – a kemény kéz politikája azonban elkésett: a levelező bizottságok mindenütt ontják a sorokat, szervezik az ellenállást. Mindenfelé képviselőket választanak – a birodalmi törvények szempontjából illegálisan –, s 1774 nyarán Massachusetts idegen csapatokkal megszállt, de lényegében független kis állam képét nyújtja.

Az egymás sarkában járó törvények mit sem érnek már. Hiába függeszti föl a *Regulating Act* Massachusetts kiváltságait, hiába fenyegeti egy másik törvény az ellenállókot azzal, hogy Angliába viszik, s ott állítják őket bíróság elé árulás vádjával. Mindez összekovácsolja Boston kereskedőit, kisembereit és szegénységét.

De összekovácsolja újra a szét-széthulló Tizenhármakat is.

Még a bostoniak is meglepődnek a szolidaritási hullám láttán. Dél-Carolinából 2700 font értékű élelem és készpénz érkezik. Virginia búzát és kukoricát fuvaroztat a megszállt városba. Hordószám özönlik a liszt, érkezik a vágómarha. Az ültetvényes Virginia, Patrick Henry és Thomas Jefferson hazája egy lépéssel ennél is tovább megy. Újra ülészik a House of Burgesses. 1774. május 24-én – válaszként a Massachusettsét sújtó törvényekre –, az előkelő testület kimondja, hogy Boston katonai megszállása „ellenséges inváziónak” tekintendő.

A határozat felhívja a vallásos érületű virginiai polgárokat arra, hogy 1774. június elsején, amikor a törvények hivatalosan is hatályba lépnek, tartsanak böjtöt, bűnbánatot, és imádkozzanak északi testvéreikért.

Dunmore, Virginia királyi kormányzója – kissé elkésve – felosz-

latja a szókimondó ültetvényes arisztokrácia és a virginiai értelmiség gyűlését. Azok azonban Williamsburgban, a Raleigh vendégfogadóban újra összeülnek, s nem áttallanak újabb véleményt papírra vetni. Eszerint:

„... támadást intéztenek egyik Nővér-Gyarmatunk ellen, hogy önkényes adók fizetésére kötelezzék. Sőt támadás intéztetett egész Brit-Amerika ellen.”

Virginia levelező bizottságai érdeklődnek a testvérgyarmatoktól, nem kellene-e Kontinentális Kongresszust hirdetni. Valamennyi gyarmat határozott *igennel* válaszol.

Mielőtt azonban magunk is meglátogatnánk az Első Kontinentális Kongresszust, közbevetőleg érintenünk kell a *Québec Törvényt*, amely a Tűrhetetlen Törvények egyike, bár valamivel azelőtt született, hogy a Bostoni Teadélután híre Londonba érkezett volna.

Tűrhetetlen a Québec Törvény is. Vérig sérti a gyarmatok érdekeit. Az Ohio-folyón túl eső, s egészen a Mississippiig nyúló hatalmas, indiánlakta területről úgy rendelkezik, hogy az a jövőben a franciáktól elcsikart Québec tartományhoz csatolandó, s a brit uralom alatt álló québeci franciák törvényei szerint kell kormányozni, az indiánok térítése pedig a római katolikus vallás szellemében történjék.

A sérelmek valóban az egekig tornyosulnak. Az Allegheny-hegylánccon túli területekre ugyanis Virginia, Pennsylvania, Connecticut és Massachusetts egyaránt igényt tart. Most vége a földspekuláció reményének a tágas Vadnyugaton! Az említett gyarmatok polgársága, amely elsősorban azért érdeklődik a nyugati földek iránt, hogy ott – némi pénzváltáság fejében – letelepítse az atlanti part emberfeleslegét, újabb csapást szenved.

Érveik ezt persze nem mondják ki nyíltan. Vallási érvekkel támadnak, pápista veszélyről beszélnek, amely mintegy bekeríti a 13 protestáns gyarmatot – innen már csak egy lépés, hogy az angol zsarnok a pápista francia király katonáival szövetségben, az ellenséges érzületű indiánokkal összefogva törje le szabadságjogaikat.

Éppen ezért érthetően dühös hangulatban ül össze Philadelphiában az Első Kontinentális Kongresszus 1774. szeptember 5-én. Tizenkét gyarmat képviselői gyűlnek össze a Carpenter's Hall nevű épületben – Georgia nem küld delegátust –, s a Kongresszus ötven-

öt tagja ugyanúgy politikai „gyűrűkre” osztható, mint annak idején a Szabadság Fiainak szervezete.

Egy részük konzervatív, s megelégszik „az engedelmes gyermek” egy újabb tiltakozásával. Mások tüzesebbek, s elmennének egészen a forradalomig.

Ott látjuk Dickinsont, a Farmert, aki „békés, bölcs, szilárd és közös” összefogásról beszél, a hangsúlyt azonban a „békés” és a „bölcs” szavakra helyezi. Óva inti ötvennégy társát az „erélyes lelkesültség túlzásaitól”. Mögötte sorakozik fel Edmund Pendleton Virginiából – születésére nézve koldusszegény, jelenlegi állapotát tekintve azonban jómódú ültetvényes és ügyvéd. „Nem veszedelmes-e mindétig csak a »jogokat« emlegetni?” – kérdezi társaitól. A fegyveres ellenállást „ízléstelennek és oktalannak” bélyegzi.

Két gazdag delegátus, Duane és Galloway – az első New York-i, a másik pennsylvániai – osztja társai nézetét. Galloway beterjeszti *Egy javasolt Unió terve Nagy-Britannia és a Gyarmatok között* című elaborátumát, amelyet kis híján meg is szavaznak.

John Adams, Sam mérsékeltőbb unokaöccse első pillanatban lelkesülten jegyzi fel mindenhová magával hurcolt naplójába:

„Itt van íme egy Kongresszus, e földrész legnagyobb embereinek gyülekezete, a legnagyobbaké a képességek, az erények és a vagyon tekintetében.”

A továbbiakban azonban Adamstól sem hallunk mást, mint hogy dr. Rush házánál itta a legjobb „claret, madeira- és burgundi bort, s leírhatatlanul finom dinnyével kínálták”. Chew bíró házánál tojáskrém, gyümölcskocsonyát és sült pulykát falatozott, húsféle édességben válogatott. Kellemesen töltötte az estét Mr. Carrell annapolisi gentleman társaságában is, aki nagyon értelmes úriember, római katolikus, s vagyon tekintetében az első Amerikában.

A puritánabb ízlésű Sam Adams megelégedett kenyérrel és tejjel, részben hogy köztársasági erényeit csillogtassa, főként azonban gyomorfekélye kínoztta.

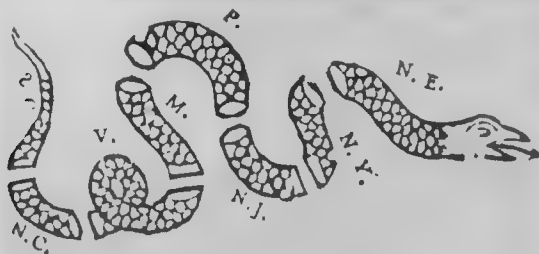
A Kongresszus tehát mindennek nevezhető, csak éppen forradalmi testületnek nem. Az ötvenöt úrra nem illik a *jakobinus* megjelölés. Még csak nem is kívánnak köztársaságot. Nagyon szerényen indul a



A lexingtoni sortűz pillanata. Ez volt az a lövés, amelyet meghallott az egész világ. (Egykorú vízfestmény.)



Kirepült a kismadar. Gúnyrajz. Britannia asszonyosság az alkalomhoz nem illő derűs nyugalommal figyeli az örökre elszálló rab madarat: Amerikát. Az alkotóművész jó ismerősünk: Paul Revere, a Forradalom Lovasa.



J O I N, or D I E.

Franklin tervezte az első amerikai karikatúrát. A feldarabolt kígyó a gyarmatokat, a fej Új-Angliát jelképezi. A felirat próférikus: „Egyesüljetek vagy Meghaltok”
Egyesültek.

A Declaration by the Representatives of the UNITED STATES
OF AMERICA, in General Congress assembled

When in the course of human events it becomes necessary for the people to
~~discard the political forms which have connected them with former and to~~
~~sume among the powers of the earth the~~ ^{separate and equal} ~~independent~~ stations to
which the laws of nature & of nature's god entitle them, a decent respect
to the opinions of mankind requires that they should declare the causes
which impel them to ~~change~~ ^{separation}

We hold these truths to be ~~self-evident~~ ^{self-evident} that all ~~men~~ ^{men} are created
equal and independent that they are endowed by their Creator with
~~certain unalienable rights~~ ^{unalienable rights} that among these are life liberty & the pursuit of happiness that to secure these ~~rights~~ ^{rights}
governments are instituted among men, deriving their just powers from
the consent of the governed, that whenever any form of government
~~shall~~ becomes destructive of these ends, it is the right of the people to alter
or to abolish it, & to institute new government, laying its foundation on
such principles & organizing its powers as shall seem to them most
likely to effect their safety & happiness. prudence will
advise that governments long established should not be changed for
light & transient causes and accordingly all experience hath shewn that
man kind is more disposed to suffer while evils are sufferable than to
right themselves by abolishing the forms to which they are accustomed but
when a long train of abuses & usurpations begun at a distant period
& following upon the same object evinces a design to reduce us
to absolute despotism it is our right it is our duty to throw off such
government & to provide new guards for their future security. such has
been the patient sufferance of these colonies & such is now the necessity
which constrains them to alter their former systems of government
the history of the present ~~unhappy~~ ^{long} ~~struggle~~ ^{struggle} between the colonies and
their parent [Great Britain] is a history of repeated injuries and
insults which have given rise to a ~~long train of abuses~~ ^{series of} ~~connected and~~ ^{connected} ~~insults~~ ^{insults} to contradict the ~~professions~~ ^{professions} of the ~~rest~~ ^{rest} ~~of which~~ ^{of which} have been direct objects the
establishment of an absolute tyranny over these states to prove this let facts be
submitted to a candid world for the truth of which we pledge a faith
not swayed by falsehood.



A győzedelmes tábornok, az Egyesült Államok első elnöke, a már életében szoborrá merevedett Washington György. (Edward Savage olajfestménye.)

vita arról, milyen álláspontot foglaljanak hát el az anyaországgal szemben.

Az első felszólalók dickinsoni tiszteletudással hangsúlyozzák, hogy „örömmel” elfogadják a parlament jogát „küladók” tekintetében, azt már azonban nem, hogy a gyarmatok beleegyezése nélkül vessék ki őket.

Egyik-másik beszéd majdhogynem királypárti hangulatot áraszt: „Csupán békét, szabadságot és biztonságot kívánunk” – mármint a gazdag polgárságét. – „Nem óhajtjuk kisebbiteni a királyi előjogokat, nem kívánunk új kiváltságokat.”

A *Jogok és Sérelmek Kiáltványa* című írásmű azonban már bátrabb. Az „angolok jogait” emlegeti, a Tűrhetetlen Törvények visszavonását sürgeti, az uralkodót felszólítja, bocsátaná el „ármánykodó és veszedelmes” minisztereit. Az amerikai gyarmatok polgársága a régi jó idők egyensúlyát kívánja helyre billenteni. A *libertas* és az *imperium*, a szabadság és a birodalom egyensúlyát.

Amikor Galloway beterjeszti javaslatát az angol-amerikai unió tervéről, s ebben valamiféle közös gyarmati parlament felállítását is megpendíti, a londoni parlamenttel egyenjogú képviselő-testületét, vétőjoggal gyarmati ügyekben – majdnem kapnak rajta.

Ilyen békések, amikor híre érkezik, hogy Massachusetts Suffolk nevű megyéjében Joseph Warren, egy otthon maradt orvos és hazafi megfogalmazta és elfogadtatta a *Suffolki Határozatokat*. Ezek a Kényszerítő Erejű, azaz Tűrhetetlen Törvényeket alkotmányellenesnek és hatálytalannak nyilvánították, s Massachusetts lakosait arra buzdították, hogy alakítsanak szabad államot, ha a Törvényeket vissza nem vonják. Ez még semmi: Warren felhívja polgártársait, hogy fegyverkezzenek. Készüljenek a fegyveres ellenállásra, az angol kereskedő-zsarnokokkal szemben pedig új bojkottot hirdet.

A Kongresszusnak eláll a lélegzete! Hát idáig jutottak a dolgok? Morison találóan jegyzi meg, hogy ebben a pillanatban Galloway szövetségi terve olyan tűzbiztosítási alkunak tűnik, amelyről akkor vitáznak, amikor már ég a tető.

Az ötvenöt úr legtöbbje föllelkesül, támogatja a Suffolki Határozatokat, Galloway tervét pedig elvetik. Galloway érthetően nekikese-

redik, a határozatot „Nagy-Britannia elleni hadüzenetnek” nevezi, és később a királyhoz pártol.

Az illegálisan választott, politikailag tarkabarka Kongresszus óvatosan lavíroz az események zavaros vizein. Az angol néphez intézett kiáltványban a Québec Törvényt támadja, s alaposan felnagyítva a pápista veszélyt, azzal ijesztgeti a protestáns Angliát, hogy a katolikus vallás vérbe boríthatja szigetüket. Ugyanakkor szövetséget keres a francia-kanadaiakkal, s annak reményében, hogy maga mellé állíthatja őket, a vallási különbségeket áthidalhatónak nyilvánítja, s barátságukra és együttműködésükre apellál.

Bizony, ez eléggé rút taktikázás, bizonyos kérdésekben azonban az Első Kontinentális Kongresszus végre erélyes lépésekre szánja el magát. Elfogad egy kivitelt, behozatalt és fogyasztást egyként tiltó határozatot, amelynek 1774. december elsejével kell életbe lépnie. Ez a határozat az anyaországgal való teljes és fenyegető gazdasági szakítással egyenértékű.

De ez sem végleges döntés, aminthogy a Tűrhetetlen Törvények sem végérvényesek. Ha visszavonják a gyarmatosokat sértő törvényeket, a Philadelphiában lakmározó ötvenöt úr is hajlandó újra exportálni, importálni és fogyasztani.

Hát a fogyasztással nincs is baj – mint John Adams naplója bizonyítja. Ennek ellenére a Kongresszus eléggé puritán életmódra szólítja fel honfitársait: „tartózkodjanak mindenféle túlzásoktól, különösen lóversenyektől, mindenféle szerencsejátékoktól, a kakasviadaloktól” – még a díszes temetések is megbélyegzi.

Közben szépecskén fogy a gyümölcskocsonya és a tojáskrém – a legcsúnyább azonban az, hogy a Kongresszus megszavazza a tea, a madeirabor és portói bojkottját –, miközben Adams feljegyzi naplójába:

„... nagymértékben fogyasztottam a madeirát, anélkül, hogy bárminő kellemetlen hatást tapasztaltam volna.”

Továbbra is megengedik, sőt javasolják azonban a rum fogyasztását. Ezzel asztalt is bontanak 1774. október 22-én, s megállapodnak, hogy a következő év májusában, annak is tizedik napján újra összeülnek, ha sérelmeiket nem orvosolnák.

Az Első Kontinentális Kongresszuson elhangzott szavak és elfo-

gyasztott madeiraborok kellően bizonyítják az amerikai forradalom polgári színezetét, maga a Kongresszus mégis óriási jelentőségű, és újabb lépés a polgári forradalom, a függetlenségi harc felé.

Hetek és hónapok telnek el, amíg Philadelphiából a hírek eljutnak Angliába. A szenvedélyek kissé lecsillapodnak, a haladék azonban mégis annyit jelent, hogy a helyzet mindinkább kicsúszik a brit birodalom vezetőinek kezéből.

Korának legnagyobb amerikai tudósa, az akkoriban éppen Angliában tartózkodó Benjamin Franklin megörül a végeredményben mégiscsak mérsékelt határozatoknak, s nagyon józanul vizsgálóbizottság kiküldését javasolja. Üljenek le a parlament tagjai szemtől szembe a gyarmatosok vezéreivel, és vitassák meg a problémákat zöld – vagy akár fehér asztalnál.

A repülés, sőt a gőzhajó korában így is történnék. A nagy távolság azonban hosszadalmassá teszi a párbeszédet és a párviadalt. Mintha két távoli bolygó váltana híreket kozmikus távolságokon át. Mindkét fél időzavarral küzd ebben a világtörténelmi sakkjátszmában.

A király továbbra is a sértett méltóság hermelinpalástjából kándikál az óceánon túli gyarmatokra. Közli Lord Northszal, ha bizottságot nevezne ki az amerikai ügyek tanulmányozására, ez olyan benyomást keltene, mintha ő, III. György jobban félne a Kongresszustól, mint az tőle.

Pitt, Chatham earlje 1775. január 20-án ugyancsak józan érvekkel áll elő a Lordok Házában. Egy szemtanú szerint „olyan volt, mint egy római szenátor, az idős kor méltóságával emelkedett föl, de az ifjúság tüzével beszélt”.

A Nagy Közrend – immár nemesúr – nem fenyegeti többé az amerikaiakat azzal, hogy szakítás esetén benne lelik meg legtüzesebb ellenfelüket. Éppen ellenkezőleg. Átérzi a helyzetben rejlő veszélyeket, s elmondja legnagyobb parlamenti beszédét. Javasolja, hogy vonják ki a csapatokat Bostonból:

„Milyen jogunk van ahhoz, hogy ilyen kegyetlen és erőszakos intézkedéseket hozzunk egy lojális és tiszteletre méltó néppel szemben?” – veti fel a kérdést. Rámutat arra, hogy a parlament az utóbbi időkben gyalázta, hamisan idézte és befektetítette a derék amerikaia-

kat, méghozzá a legvadabb formában. És miként fogadták azok a mocskolódást? „Példa nélküli türelemmel és páratlan bölcsességgel.” Pitt látnoki erővel mutat rá, hogy minden kísérlet, amely ilyen hatalmas kontinensen zsarnokuralmat akar alapítani, hiábavaló, sőt fatális lehet. *„Nincs vesztegetni való időnk... Mit is beszéltek! Amíg itt szólok Önökhöz, lesújthat a döntő csapás, és következményeit milliók viselik... Évek, sőt századok sem gyógyíthatják be a sebeket.”*

Valóban látnoki szavak. Az angol arisztokrácia és az angol polgárság képviselőinek egy töredéke nagyszerűen méri fel a veszedelmes szituációt. Ugyanebben a vitában mondja Richmond hercege:

„Tűzzel, karddal és rombolással sújthatnak le rájuk, ez azonban nem lesz kormányzás... Egyetlen népet sem lehet olyan kormányformának alávetni, amit az maga nem kíván.”

Az angol kereskedők is eljuttatják a parlamenthez petíciójukat, s kéri a Tűrhetetlen Törvények visszavonását, amelyek az ő üzleti tevékenységükre is katasztrofális hatást gyakorolnak. És nem csupán az angol kereskedőket fenyegeti üzleti csőd, a pénzkölcsönzők is érdekelve vannak: millió és millió fontjuk fekszik amerikai hitelekben.

1775 februárjában az ősz Chatham-Pitt újabb javaslatot terjeszt az Alsóház elé „az amerikai zavarok orvoslására”. Lényege: maradjanak a kereskedelmi és a hajózási törvények továbbra is a parlament ellenőrzése alatt, de ismerjék el a Kontinentális Kongresszust jogi testületként, amely a maga akaratából szavazza meg a gyarmati közigazgatás költségeihez szükséges adókat. Vonják vissza a Kényszerítő Hatású Törvényeket és a Québec Törvényt, ne vessenek vámot a teára, szabadítsák fel a bostoni kikötőt, garantálják a gyarmati kiváltságokat.

Morison megjegyzi, hogy ha ezt a törvényjavaslatot az Alsóház megszavazza – nincs függetlenségi nyilatkozat és függetlenségi háború. Csakhogy a javaslatot döntő szótöbbséggel elvetik.

Most már Chatham is elkésett. Ennek tudatában mondja szomorúan 1775. február elsején:

„Nagy-Britannia és Amerika máris csatasorban állnak – egymással szemben. Csupán a jeltre várnak, hogy olyan küzdelemben csapjanak

össze . . . amely mindkét fél számára elkerülhetetlenül rombolást és pusztítást okoz.”

Húsz nappal később írja Bostonból egy londoni barátjának Joseph Warren, a Suffolki Határozat szülőapja:

„Még nem késő a vitát békésen rendeznünk . . . Ha azonban Gage tábornok csapatait az ország [Massachusetts] belsejébe vezénylendi, hogy a parlament újabban megszavazott törvényeinek érvényt szerezzen, Nagy-Britanniának – könnyen meglehet – meg kell válnia egész Amerikától.”

Lord North minisztériuma még egy utolsó kísérletet tesz a maga suta, korlátolt és korrupt módján. Megkörmövekezik a szülőhazája megbízottjaként Angliában tartózkodó Benjamin Franklint: Lord Howe admirális egyik lánya a titkos közvetítő. Franklin előtt megcsillantják a lehetőséget, ha közvetítést vállal a szemben álló felek között, „bárminő jutalom az övé, amit a kormány felajánlani képes”. Még nyílt üzleti ajánlatot is kap: 1800 font sterling üti a markát, ha tekintélyének súlyával igyekszik hatni honfitársaira.

Franklin jelleme azonban nem kisszerűbb zsenialitásánál. Válasza az, hogy ha nem hatálytalanítják a Kötelező Erejű Törvényeket, s Bostonból nem vonják vissza a csapatokat, a mindenható Isten sem békítheti össze a feleket. Franklint mélységes undor fogja el a megvesztegetési kísérletek láttán. Eddig mérsékelt politikus hírében állott. Ezentúl teljes szívvel küzd majd hazája függetlenségéért.

S Lord North megszavaztatja az újabb, sorban az utolsó Tűrhetetlen Törvényt. Körülményes elnevezése *New England Restraining Act* – Új-Angliát Korlátozó Törvény.

Az 1775. március 30-án, az örvény szélén szentesített törvény megtiltja Új-Anglia négy államának, hogy a világ bárminő más pontjával kereskedjék, mint Nagy-Britanniával és Írországgal. S a tirannus brit hatalom az utolsó pillanatig kitart a „büntető jellegű” törvények mellett. A *New England Restraining Act* másik kikötése ugyanis az, hogy a jenki halászhajókat kitiltja Új-Skócia és Új-Fundland tőkehaltól nyüzsgő vizeiről.

Morison találóan jegyzi meg: ez a törvény olyan oktalan, mintha megtiltanák a dohánytermelést Virginiában.

Mielőtt azonban Új-Anglia négy gyarmatán kitörne a Tőkehal

Forradalma, Gage tábornok megteszi azt, amitől Warren doktor tartott. Tiszti gyűlésen jelenti be, hogy Concord városában egy titkos fegyverraktár „elkobzandó”, Sam Adams és John Adams „ottan tartózkodó rebellisek letartóztatandók”.

1775. április 19-ére virradó éjszaka John Pitcairn őrnagy élcsapata titkon kimasíroz Bostonból, mögötte pedig a főerő ezer embere tart lépést Smith ezredes vezetésével.

Fenn ragyog a hold, csupán a katonák lélegzése, fegyvereinek csörömpölése, bakancsának tompa koppanásai hallatszanak.

Fél nap sem múlik el, s eldördül a lövés, amelyet az egész világon hallani.

Senki sem tudja, ki kopogtatott 1775. április 18-án este tíz óra tájban Paul Revere ezüstműves ajtaján, Bostonban, a North Square-en. Revere talpig öltözötten siet a kapuhoz, résnyire kinyitja, s a kinn álló ember mindössze két szót suttog:

„*Doctor Warren.*”

Néhány perccel később Paul Revere megindul a macskaköveken az elegáns Hannover Street felé. Eléri a csendes utcát, felhág néhány lépcsőn, kopog. Maga a doktor nyit ajtót. Dr. Joseph Warren harmincnégy éves ekkoriban, magas és szőke, kék szemű, szép szál férfi. Jó orvos és népszerű ember: Sam Adams és John Hancock után ő következik Massachusettsben.

Az izmos, vörös képű Revere és a fiatal orvos pillantása találkozik. Érdekes pár: jól szimbolizálják most a polgári forradalmat. Warren gentleman, értelmiségi származású, Boston gazdag polgárainak képviselője. Paul Revere, aki izgatottan malmozik tömpe ujjai-val, társadalmilag az iparos réteghez tartozik, bár voltaképpen művész.

A doktor azonban most nem azért hívatta, mert ezüsttálat kívánna vésetni vele. Revere a Forradalom Futára, a hűséges kurír, aki sokszor megtette már az utat egyik levelező bizottság üzenetével a másíkhöz. Az Első Kontinentális Kongresszus idején többször nyargalt Bostonból Philadelphiába és vissza.

Kedd este van. Előző szombaton Concord városában elnapolta ülését Massachusetts gyarmati testülete. Adams és Hancock, a két népevezér már vissza sem mert térni a városba. Még csak Concordban sem maradtak, tizenkét mérfölddel odébb, az álmos Lexingtonban rejtőztek el Hancock egyik rokonának, Jonas Clark tiszteletesnek a

házában. Itt akarnak megbújni addig, amíg 1775 május havában elindulhatnak Philadelphiába, a Második Kontinentális Kongresszusra.

De nem csupán a két forradalmár áll ugrásra készen. Ugrásra kész az egész gyarmat. A falvakban, a kisvárosokban titkos arzenálok ajtaja mellett áll őrt „az iparosok és földművelők tisztas rendje”. Ők a *Minute Manek*, a Perc Emberek. A helyzet robbanásig feszült, Massachusetts férfinépe minden pillanatban várja az összecsapást.

Bostontól tizenhét mérfölddel északra áll Concord városa. A falusias házak csűrjeiben, vermeiben a Szabadság Fiai hetek óta halmozzák fel a készleteket. A titkos arzenálokban egymás mellé támasztva sorakoznak a hosszú csövű muskéták, hordószám áll a szemcsés puskapor. Még ágyújuk is van a Perc Embereknek. De százával rejtik a golyóbisokat, a kanócot, a fojtást, az ásókat és a fejszéket, az orvosi műszerekkel telt fekete fadobozokat, a gyertyák kötegeit és a boros flaskákat – a hadi- és a tábori felszerelést.

Kedd este van. Vasárnap Revere kinn járt Concordban. Amikor beszámolt Adamsnek és Hancocknak a világtól elzárt nagyváros, Boston hangulatáról, azt is megemlítette, hogy gyanús mozgolódás figyelhető meg a „rákhátúak” táborában. Az öbölben horgonyzó hajók fedélzetükre vették az evezős csónakokat. Egész nap kátrányozták a vízi járművek fenekét – itt átkelési manőver készül!

A britek két irányban is elhagyhatják a várost. Erről bárki meggyőződhet, aki a térképre pillant. Kivonulhatnak a bostoni földszoroson Roxbury felé – szoktak is arra gyakorlatozni.

De az is meglehet, hogy titokban, csellel indulnak: a katonákat csónakba ültetik, és Charlestownon keresztül, a charlestowni földszoroson át indulnak meg Lexington és Concord felé. A csónakjavítás az utóbbi haditervre mutat.

Kedd este van. Amikor két nappal előbb Revere visszatért Bostonba, Charlestownon átlovagolva valami szöget ütött a fejébe. Ha Gage tábornok öröket állít, és elzárja a két földszorost, ő is Boston foglya lesz. Hogyan értesíti akkor a vidéket a veszélyről? Charlestownból, a ködfátyolon át látszanak Boston tornyai. Ezért a futár kapcsolatot teremt az ősz Conant ezredessel és „néhány úrral”, akiket visszaemlékezéseiben nem nevez meg. Megállapodnak: ha Gage

vízen, tehát Charlestown felé szállítaná seregét, a North Church tornyából kettős fényjelzést ad. Ha a bostoni földszoroson indulnak meg, egyetlen lámpa a jel. Maga is megkísérli majd a kijutást, de ha az mégsem sikerülne, Conant ezredes, az indián háborúk hőse és a többi úr értesítse Lexingtonban a vezetőket.

Kedd este van.

Már déltájban különös hírek terjedtek el a városban. Asszonybeszéd, apró jelek. Mrs. Stedman szobalányához talpig fölfegyverzett vörös kabátos zörgetett be, és parancsot suttogott a komornának: a komorna férje – maga is brit katona – teljes felszerelésben, harminchat tölténnyel legyen ott este nyolckor a főtéren. Hozzon magával élelmet, egy napi elemózsiát.

Jelentkezik egy hazafias érzelmű kovácsmester is. A házába beszállásolt őrmester kissé felöntött a garatra, és hencegett, hogy még ma éjszaka „befütenek ám a rebelliseknek”.

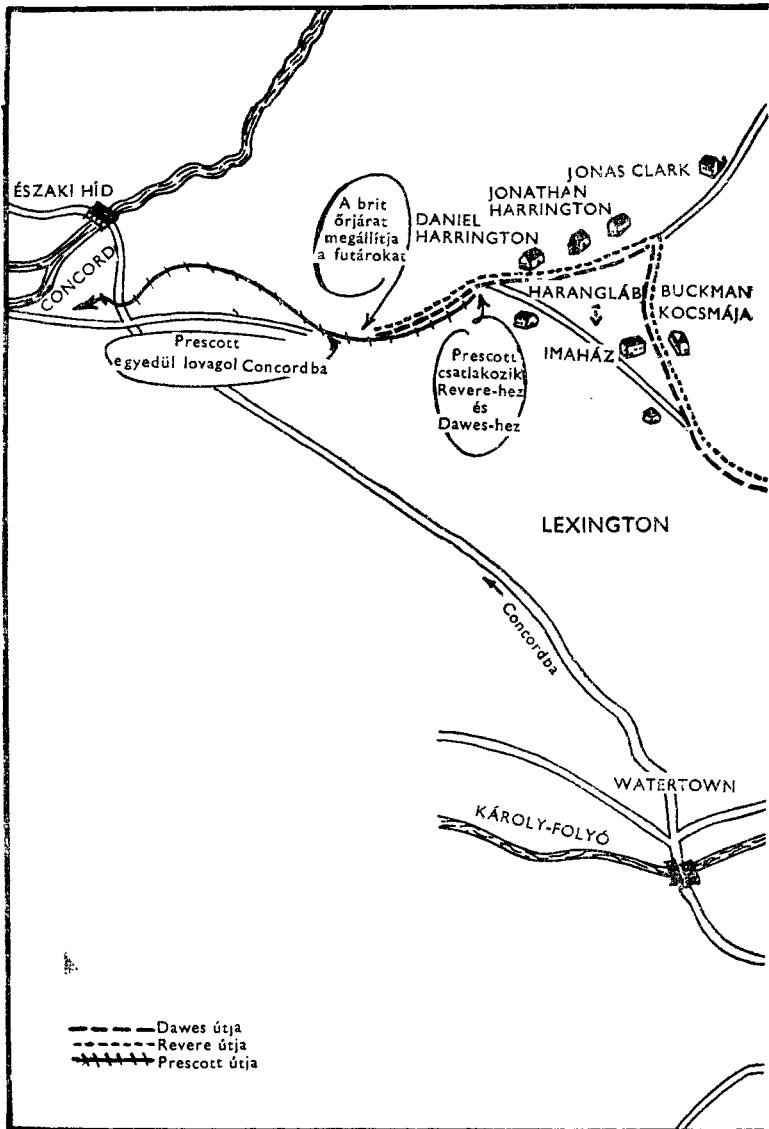
Nos, ezért küldött Warren doktor Paul Revere-ért. A futár saját szavai szerint így folytatódott a kaland:

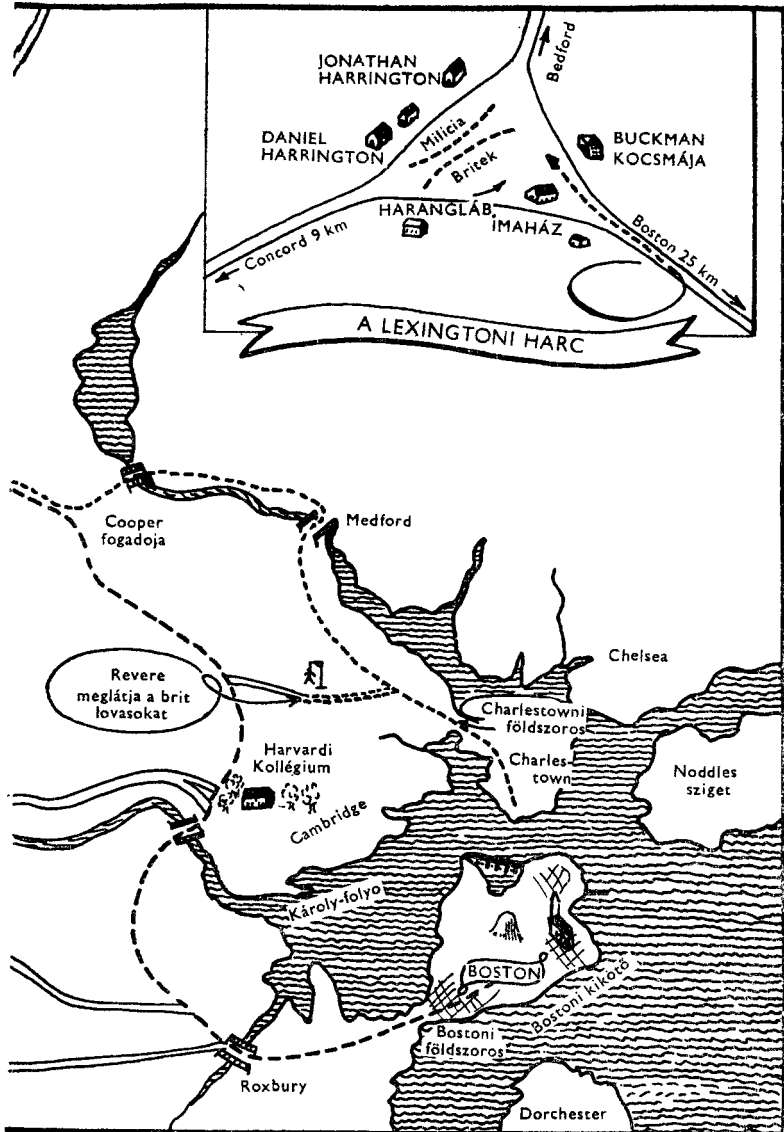
„Dr. Warren arra kért, hogy azonnal indulnék Lexingtonba, ahol Hancock és Adams urak tartózkodnak. Közöljem velük a katonaság mozgását, s azt, hogy ők e nagy mozgolódás célpontjai . . . Búcsút vettem Warren úrtól, s megkértem egy barátomat, adja le a lámpajeleket. Ekkor hazamentem. Csizmába és köpenybe bújtam, s a város északi részébe siettem. Két barátom csónakon átvitt a Károly-folyón. Keleti irányban feküdt a »Somerset« hadibajó. Közeledett a dagály, magasan állt a hold.

A Károly-folyó másik partján már várt rám Conant ezredes több társával. Mondták, hogy látták a jelzéseket. Én is mondtam, mi ügyben járok, erre elsiettek, hogy lovat szerezzenek.”

Miközben Revere a lóra vár, megérkezik Richard Devens úr, helyi földbirtokos, Lexington felől. Az úton tíz angol lovastiszttel találkozott, s a hosszú, kék köpenybe bújt katonák azt kérdezték tőle, merre találják Clark kocsmáját. Revere és társai riadtan összenéznek. A britek tehát tudják, hogy Hancock és Adams Clarkéknél bújt meg, csak éppen azt nem, hogy Clark lelkész és nem vendégfogadó.

A hazafiak megérkeznek Larkin lelkész lovával. Revere felkapaszkodik a nyeregbe, s jól észben tartva, hogy őrszemekkel találkozhat,





nekivág az éjszakának. Átkocog az alvó Charlestownon. Jobb kéz felől szürkén csillan meg a Mystic folyó. Tizenegy felé jár, az éjszaka hűvös, de felhőtlen. Ragyog a hold. Sós mocsáron, tüskés bokrokon vág keresztül, és bal kéz felé tart, a rövidebbik úton, amely Cambridge városán át vezet Lexingtonba. Elhalad egy bitó mellett, amelyen húsz éven át Codman kapitány múmiává aszalódott inasa függött. A szolga meg akarta mérgezni mesterét: a szörnyű bitó figyelemztetés minden lázadónak.

A tengeri rózsák illata idáig kíséri. A sötétben lassan kibontakozik Revere előtt az erdő. A homokos út összeszűkül. Néhány száz lépéssel előre egy fa árnyékába húzódva két lovast pillant meg. Torka összeszorul. Fehér keresztzijakon és brit katonasipkákon csillan meg a holdsugár.

Revere látja, hogy egyikük lova felágaskodik, majd vágtában közeledik. Gyors fordulat Larkin lelkész lovával, Revere kétségbeesetten ostromozza öreg paripáját, s a Mystic folyó felé vágtat – szerencséjére az angol lova megbotlik egy agyaggödörben, és leveti lovasát.

„Amint megszabadultam tőle – írja Revere –, megérkeztem Medfordba, átiutesttem a városon és a hídon egészen Menotomyig. Medfordban felköltöttem a Perc Emberek parancsnokát. És attól fogva majd minden házat fellármáztam, amíg Lexingtont el nem értem.”

Lexington néhány egymáshoz bújt kis faház az éjszakában. Itt ágazik el a bostoni út Concord felé. A közlegelőn csűrforma templom áll, s egy ugyancsak fából faragott harangláb. Buckman vendégfogadójának ablakai világosak. A többi házikó alszik a holdfényben.

Revere bal kéz felé tart, és negyed mérfölddel odébb eléri Clark tiszteletes parókiáját. Meglepetésére fegyveres őr áll az ajtóban. Egy lexingtoni polgár – a bostoni piacról visszatérőben – alkonyatkor elmondta, hogy az utakon angol őrjáráttal találkozott. Lexington Perc Embereinek egyike, Munroe őrmester ezért nyolc emberével csendben őrködik a ház körül.

Rá is szólnak Revere-re, hogy a ház lakói aludni tértek, ne üssön zajt.

– „Zajt? – kiáltja Revere. – Hallotok majd zajt nemsokára! Úton van a katonaság, kijöttek a városból!”

John Hancock meghallja a szóváltást, és megismeri Revere hangját. Kiszól a házból:

„Jöjjön be, Revere. M a g á t ó l n e m f é l ű n k !”

Amíg beszélnek, zihálva megérkezik William Dawes, Warren doktor másik futára. Ő Roxbury felé szökött ki a városból, a szűk bostoni földnyelven át. A két futár eszik valamit, pihennek pár percig, és máris Concord felé tartanak. Riasztják a kis tanyák lakóit.

A Lexingtonba vezető úton azonban a két futár és a hozzájuk csatlakozott Prescott doktor – egy ifjú hazafi – angol őrjáráttal találkozik. Revere szavaival:

„Az erdő felé tartottunk, amikor hat tiszt rohant felénk. Pisztolyukat mellemnék szegezték, és azt parancsolták, szálljak le a lóról, amit meg is tettem.”

A doktornak lovon, a másik futárnak gyalogszerrel sikcrül cgértutat nyernie.

Az egyik tiszt, olyan „gentleman”-féle – írja Revere – megkérdezi a Forradalom Lovásától, mikor hagyta el a várost.

„Megmondtam neki. Nagyon csodálkozott. Azután így szólt:

»Uram, érdeklődhetnék becses neve iránt?»

Így válaszoltam: »Revere«.

»Micsoda? – kiáltotta ő. – Paul Revere?»

Az angolok tehát jól ismerik emberünket. Egyszeriben szitkok zúdulnak a futárra. *„Állandóan inzultáltak – emlékezik később. – Elmondtak átkozott rebellisnek stb.”*

Revere azonban hűvös és nyugodt marad. Még gúnyolódik is fogláraival: hiába igyekeznek, „kiröpült a kismadár”. Még mesét is kohol: a brit bárkák, amint átkeltek az öblön, homokzátonyra futottak. A késedelem annyit jelent, hogy mire a csapatok elérik Lexingtont, legalább ötszáz Perc Ember állja útjukat.

Az őrjárat láthatóan zavarba jön. Szorongásukat fenyegetésekkel leplezik. Tovább haladnak vissza Lexington felé. *„Most szépen elmegyünk a barátaidhoz – sziszegi a tiszt. – Ha szökni próbálsz vagy sértegetsz bennünket, szétlőjük a kobakodat.”*

Concordnak háttal haladnak tovább az alvó Lexington felé. Fél-mérföldnyire a városkától lövés dörren az éjszakában.

„Az őrnagy megkérdezte tőlem, mi lenne ez. Mondtam néki, *jeladás a vidéknek.*”

A tisztnek ebből értenie kellett. Ha tovább halad foglyaival, maga is könnyen kelepcebe kerülhet. Sikerül ugyanis még négy hírnököt foglyul ejtenie, mind a négyen Lexingtonból lovagoltak az éjszakában Concord felé.

A terv hát valóban kiszivárgott. A brit őrnagy szélnek ereszti négy foglyát, előbb azonban elkoboztatja lószerszámaikat, paripáikat pedig elűzi az éjszakába.

Revere-t még néhány száz lépéssel tovább kísérteti. Akkor a futárnak le kell szállnia Larkin lelkész zömök kis lováról. Az egyik őrmester lova elfáradt, elkergetik a többi után, a hosszú köpenyes altiszt pedig felszáll Revere hátasára.

A futártól morc búcsút vesznek, nagyot taszítanak rajta, azzal eltűnnek a bársonyszínű éjszakában. Larkin lelkész derék kis hátaslova ezentúl a királyt szolgálja.

A hős Revere gyalogszerrel botorkál a sötét szántókon át arrafelé, ahol Lexingtont sejti. Sikerül újra Clark tiszteletes házára bukkannia. Hancocknak és Adamsnek menekülnie kell. A két forradalmár lihegve fut az éjszakában. Mikor átmásznak egy léckerítésen, a hagyomány szerint, Sam Adams így szól társához:

„*Dicső nap ez Amerikában!*”

Lexington készen áll. Parker kapitány, a helyi milícia parancsnoka körbejár Lexington házai között. Sorra felkelti embereit: Buckman vendégfogadójánál gyülekeznek az álmos, puskás férfiak.

Parker lázasan gondolkodik. Az semmiképpen sem sikerülhet, hogy maroknyi puskással visszaveri a brit sorkatonaságot. Ahogy ott áll embereivel a holdfényben, mégis elszánja magát, hogy legalább kiáll eléjük, útjukat állja. A kis csapat topog, az emberek ujjait lehelgetik.

Az angoloknak nyomuk sincs. Végül a csapat elunja a várakozást. Visszatérnek a minden irányba kiküldött megfigyelők, s jelentik, hogy senkivel sem találkoztak.

Parker rövid habozás után hazaküldi embereit: ha szükség lenne rájuk, dobszó a jeladás, gyülekezzenek a főtéren. A polgárkatonák dühösen, morogva másznak vissza a jó meleg ágyba, abban a szent

meggyőződésben, hogy valami nyúl szívű fickó újra bolondját járatta velük.

Az ég alján szürke csík jelenik meg: felvirrad szerda, 1775. április 19-e. Revere igazat hazudott: a bárkák nem tudtak egészen közel jutni a charlestowni földnyelvhez. A katonáknak derékig vízben gázolva, muskétáikat fejük fölé tartva kellett partra lábalniuk. Most, hogy a hajnali derengésben közel járnak már Lexingtonhoz, maguk is észrevehetik, hogy titkukat nem sikerült megőrizni. Mindenfelől félrevert harangok kongását hozza az áprilisi szél, hallják a riasztólövéseket.

A vörös arcú, kedélyes Pitcairn őrnagy vezeti az élcsapatot. Mögötte hat századnyi vörös kabátos menetel. Lexington széléhez közelednek, az őrszemek megpillantják őket. Megszólal Parker kapitány dobszava.

Sylvanus Wood, egy huszonhárom éves fiatalember, akit a kíváncsiság hajtott ide egy szomszédos faluból, szemtanúként számol be arról, mi történt ezen a hajnalon.

Wood hallja, amint Parker így szól az ismét szállingózó férfiakhoz:

„Akinak fegyvere van, kövessen. Ti pedig, akiknek nincsen, igyekezzetek az imabázba. Fegyvereztétek föl magatokat, és tüstént csatlakozzatok hozzánk.”

A kapitány és a kis fegyveres csapat a lexingtoni főtér északi végébe vonul. Parker vonalban sorakoztatja föl embereit. Wood mögöttük jár-ke, és megszámolja a „sereget”. Harmincnyolcan vannak.

Revere és egy Lowell nevű férfi Buckman fogadójához fut, biztosságba kell helyezniük Hancock és Adams iratait. A futár kitekint a fogadó második emeletéről. Pirkad. Keleti szél csap arcába: s ekkor megpillantja az angolokat, amint hosszú oszlopban, fáradtan ballagva közelednek az országúton. Nincs vesztegetni való idő. Megragadják a papírokkal telitömött, nehéz utazótáskát, és elfutnak a házból.

Thomas Willard helyi lakos ott áll a főtér szélén, fegyvertelenül. Mindent pontosan megfigyel. Szerinte így történt:

„Valami négyszáz sorkatonát láttam egy csapatban közeledni az úton. A főtér északi sarka felé masíroztak . . . Amint elérték az isten-

báza keleti sarkát, tisztjeik mondtak valamit, amit nem hallottam. Erre azonban a katonák futni kezdtek, míg negyven-ötven lépésre nem értek a polgárőrséghez... Erre a lexingtoni milícia szétszéledt – folytatja Willard. – Akkor a tisztek hurrát kiáltottak, a legénység pedig követte példájukat. Közvetlenül ezután egy tiszt lovagolt a hátráló polgárőrök felé. Ezt kiáltotta: »Rakjátok le, az isten verjen meg benneteket! Miért nem rakjátok már le azt a fegyvert!«

Hogyan látta ugyanezt a jelenetet Sylvanus Wood, akit a kíváncsiság hozott ide a szomszédos Woburnból:

„A tiszt kardját rázva így kiáltott: »Rakjátok le a fegyvert, átkozott rebellisek! Rakjátok le, vagy holtan maradtok itt! Tűz!«

Wood tehát nem szól arról, hogy a harmincnyolc férfi szétszéledt volna. Ellenkezőleg: ő is közbük áll harminckilencediknek. Wood szavaival:

„A britek néhány puskát sütöttek ránk az első szakaszból, de senki sem halt vagy sebesült meg, a fegyverek minden bizonynyal vaktöltéssel tüzeltek. Ugyanekkor Parker kapitány elrendelte, hogy mindenki mentse a bőrét. A csapat azon nyomban szétszéledt, s miközben szétfutottunk, átugrálván egy falon – a második szakasz is tüzelt, s néhány emberünket megölte.

Tudomásom szerint Parker kapitány csapatából nem lőtt senki. Úgy álltam, hogy tudnom kellett volna erről, mielőtt csapatunk szétszéledt volna.”

Ez volt hát a sortűz, amelyet az egész világ hallott.

Mielőtt azonban a szél elhordaná a füstöt a lexingtoni főtérről, hasonlítsuk össze a három ember véleményét a történekről. Az „első lövés felelőssége” rendkívüli módon izgatja a kortársakat, sőt a jelenkor történetíróit is.

Willard szerint – aki nem harmincnyolc, hanem „valami száz” polgárőrrel beszél – az angol katonák ötven lépésre megközelítették Parker kis csapatát, és lövésre készen felálltak velük szemben. Erre a polgárőrség szétszéledt...

Szétszéledt, de csupán hátrált. Ezért kellett a tisztnek hozzájuk lovagolnia, s ezt kiáltania: „Rakjátok le a fegyvert, az isten verjen meg benneteket! Miért nem rakjátok már le azt a fegyvert!”

Willard a „mérsékelt” szemtanú. Jól figyeljük meg Wood verzióját:

„A tiszt kardját rázva így kiáltott: »Rakjátok le a fegyvert, átkozott rebellisek! Rakjátok le, vagy holtan maradtok itt! Tűz!»”

Ez „radikálisabb” látószög: a tiszt tehát tüzet is vezényelt.

Figyelemre méltó a fiatal Wood megállapítása, amely szerint legjobb tudomása szerint *nem az amerikaiak lőttek először*, neki látnia, hallania kellett volna, ha így történik. A britek a szétszéledő polgárőrség sorai közé lőttek.

A harmadik „szemtanú” Sir Winston Churchill, akinek rendelkezésre álltak az angol és az amerikai szemtanúk leírásai. Lássuk hát az *angol* verziót, Churchillét.

„Öt órakor reggel a lexingtoni helyi milícia, mely hetven főből állt, a főtéren sorakozott. Amint a nap felkelt, a brit oszlop katonáinak első csapata, három tiszttel az élen, megjelent. A vezető tiszt, kardját villogtatva így kiáltott: »Oszoljatok, lázadók, oszoljatok azonnal!» A polgárőrség parancsnoka felszólította embereit, hogy oszoljanak. A gyarmati hatóságok nagyon ügyeltek arra, hogy ne ők adják le az első lövést, továbbá szigorú parancsokat kaptak, hogy ne provokáljanak nyílt összetűzést a brit katonasággal. A *zűrzavarban azonban valaki tüzelt*. A válasz sortűz volt.”

Bámulatos a három verzió finom belső tartalma: Willard tűnik a leginkább megbízhatónak, Wood leírásának éle nyíltan a briteket vádolja az első lövés eredendő bűnével – Churchill, a polgári objektivitás magaslatáról ugyan, de az amerikaiaknak tulajdonítja a kezdeményezést.

Elégge mellékes kérdés az első lövés körüli huzavona; az, hogy ki tüzelt először, hogy véletlen műve volt-e a magányos puskalövés, vagy a britekből tört ki a vérengzés szelleme. A halottak, a sebesültek és a világtörténelem szempontjából az eredmény ugyanaz.

A szél hamar elhordja a füstöt Lexington főteréről. A Perc Emberek a fák és a kőfalak fedezékében mindenfelé menekülnek. A brit katonák – Pitcairn őrnagy határozott parancsa ellenére – szuronnal üldözik őket.

Egyetlen ember maradt a helyén: Jonas Parker, a kapitány egy idősebb rokona. Az első sortűz után egyedül ő viszonzotta a tüzet. Kalapja lába előtt hever, abba szedegeti a körülötte lehulló golyóbisokat. Miközben kovás puskájával bajlódik, hogy újra töltsé, brit golyó éri a térdén. A katonák futva közelednek, az öreg ember azonban tovább bíbelődik fegyverével. Egy angol odaér, és leszúrja.

Jonathan Harringtont is halálos golyó éri. Annyi ereje még van, hogy házának küszöbéig vonszolja magát. Mielőtt azonban sikoltozó felesége elérné, kileheli lelkét.

Barker hadnagy, Ófelsége hadseregéből:

„Embereink úgy megvadultak, hogy nem hallották a parancsokat.”

Pitcairn őrnagy is hiába kiáltozik nagy dühösen, hogy ne lőnének már többet: katonái nem is hallgatnak rá. Csupán néhány perc múlva áll helyre a rend, amikor Smith ezredes megérkezik a fősereggel.

A főtér most üres a reggeli szürkületben. Nyolc massachusettsi polgár fekszik mozdulatlanul a sárban. Egy angol katona könnyű lábsebből vérzik. Pitcairn őrnagy lovát két helyen súrolták a golyók.

Az angolok vidáman sorakoznak: örömben sortűzet adnak a levegőbe. Majd megszólal a trombita, trombitával, dobszóval indulnak tovább a vörös kabátos oszlopok Concord felé.

A fiatal Sylvanus Wood szavai:

„Amikor a britek elindultak Concord felé, visszatértem a főtérrre. Ott találtam halva Robert Munroe-t és Jonas Parkert. A Bedford utcában más halottak és sebesültek feküdtek. Segítettem a holtakat az isten házába vinni. Majd Concordnak indultam magam is, puskával a kézben.”

Mások is puskával a kézben siettek Concordba azon a reggelen. Warren futárai valóban riasztották a vidéket. Farmerek, tímárok, kovácsok és bognárok, diákok és kőművesek érkeztek a szélrózsa minden irányából.

Az angolok ellenállás nélkül vonultak be a néma Concordba. A város kétszáz Perc Embere a helység másik végén csendesen kivonult. Az amerikaiak lépései kis fahídon dobbantak, majd a híd túlsó oldalán emelkedő dombon gyülekeztek.

Acton faluból harmincnyolcan érkeztek Isaac Davis fegyvermester vezetésével. Bedfordból vagy hatvanan voltak a dombtetőn. A lincolni harcosok kettesével-hármasával szállingóztak. A dombon most már lehettek négyszázan vagy négyszázötvenen.

A britek közben fegyverraktárak után kutattak a városban. De alig találtak valamit: Concord Perc Emberei magukkal vitték a dombra néhány ócska ágyújukat, minden lőszerüket és fegyverüket. Így a király katonáinak nem maradt sok tennivalójuk. Mindenesetre kidöntötték a szabadságfát Concord főterén, majd felgyújtották a bíróság épületét.

Amos Barrett káplár, Concord Perc Embereinek egyike sok év után így írja le ezt a hajnalt és a véres másnapot. (Helyesírása és népies stílusa az eredetiben még megatöbb.)

„A Harang 3kor zúgni kezdet. Minthogy akkor Én is Perc Ember voltam, siettem a Városba, s hamarvást megtanáltam Kapitányomat. Más Perc Emberek is gyöttek . . . napkeltekor aszt gondolom lehetünk vagy 150en . . . Elterveltük szembe megyünk a brittekel lefele L.-nak [Lexingtonnak]. Mér földnyire hogy megyünk ottan, látjuk ám őket gyönni Megáltunk s bevártuk őket vagy 100-áz »rod«-ra

[ötszáz lépésre]. *Akor asztán hátra arc s masérozunk ot előttük dobszóra meg dudára, hasonlóképpen űk, a brittek. Irtóztató nagy muzsikálás vót.*”

Érdekes kép: elől masíroznak dobszóra és dudára a háziszöttesbe öltözött puritán farmerek és iparos emberek, vállukon a hosszú csövű, előltöltő muskétával, melyet az angol törvények értelmében minden tizenhat és hatvan közötti férfinak kéznél kellett tartania, hogy veszély esetén összedobolhassák a királyi milíciát. (Massachusetts ekkor még határvidék volt: törvény írta elő, hogy minden fegyverre fogható férfiszemély tartson otthon muskétája mellett kovát és taplót, fojtást, töltényeket és szuronyt.)

Mögöttük szép rendben halad kétszáz brit „rákhátú”. Walter Sloane Laurie kapitány, a 43. ezred tisztje így emlékezik erről a furamenetről:

„Amint a hídhöz értünk, láttuk, hogy nagy, fölfegyverzett tömeg gyülekezik a dombon.”

Laurie kapitány tehát érezni kezdte, hogy a diadalmenet rosszul is végződhetik. Csapatával áthaladt a hídon, s most egyórás feszült várakozás következett. Mindkét fél a másikára várt.

Fél tíz múlhatott, a nap már magasan állt, hűvös, tiszta volt a reggel. A „lázaók” ekkor szép sorban megindultak a dombon lefelé. Rendezett sorokban közeledtek a hídhöz, bátran és nyugodtan, szívük mélyén azonban haraggal: látták, hogy szülővárosuk házai közül füstcsík száll az égnek. Lángokban állt a bíróság épülete.

Két actoni dudás a „Fehér kokárda” című dalt nyekergette. Az angol gyalogság a híd pallóival kínlódott, megpróbálták felszedni a deszkákat. A Perc Emberek parancsnoka, Barrett ezredes – nem azonos a káplárral – szigorúan meghagyta, csak akkor tüzeljenek, ha ők is tűz alá kerülnek. Újra az „első lövés” erkölcsi problémája.

Barrett káplár, aki a Perc Emberek között menetelt, a szemtanú hitelességével, s az előbbinél semmivel sem jobb helyesírással így emlékezik tovább:

„*Buttrick őrnagy aszt monta ha mink is úgy gondoljuk, Elűzük űket a Hidrol. Merthogy aszt nem szabad bagyni hogy föl szegyéék. Akkor aszt monták nékünk, töltsünk kemény parancsot attak ne löjünk mig űk nem lünek elsőnek. de akor asztán ugy ami csak belefér.*”

Két sorban maséroztunk a hidnak – hosszúnak tünt ám az ut. Davis kapitány ur [aki az élen haladt] aszt hiszem Ötven Lépésre volt már a britektől, mikor ránk sütöttek három Puskát egyiket a másik után. Láttam, hogy a golóbisok jobb kéz felül csapkodtak a vízbe. Fura hogy ojan magasra tartoták a puskát, talán nem akartak ölni de Davis kapitány urat mégis csak megölték és osmore urat sokan pedig megsebesültek ot. Asztán hamarvást elhajtotuk őket a hidrul.”

Holtan maradtak a North Bridge pallóin a vörös kabátosok közül is néhányan. Smith ezredes, Concord „meghódítója” még habozott. Nyolcszáz emberével megvédhette volna a várost, de mégis a visszavonulást választotta. Elkésett.

Egyre sűrűbb csapatokban jöttek a Perc Emberek közeli és távoli helységekből, jobbára vezetők nélkül, határozott és összehangolt parancsok és stratégia nélkül. A britek most újra leckét kaptak az indián háború szabályaiból.

Lőttek az országúton vándorszorgó vagy futó vörös kabátos katonákra a fák mögül, a kőfalak fedezékéből, a kis faházakból. Az angolok is tüzeltek láthatatlan ellenfeleikre – csekély sikerrel. Déltájban már forrón tűzött a nap, és egyre hallani lehetett a fegyverropogást. Az angolok üldözőkből üldözöttekké váltak a véres országúton.

Egy angol tengerész, aki kíváncsiságból a katonákkal tartott, két odavetett mondattal elevenné és drámaivá teszi ezt a partizánháborút:

„...még a nők is muskétát viseltek. Láttak egyet, aki apja és férje közül tüzelt háza ablakából. *Mind a bárman, egy csecsemő gyermekkel együtt ott szenvedték el annak a napnak a dübét.*” Vagyis megölték az egész családot.

Bizonyára mind a nyolcszáz angol elpusztul azon a napon, ha Lord Percy ezerkétszáz emberével nem érkezik segítségükre. A menekülő és a felmentő sereg Lexington első házacskaínál találkozott.

Lord Percy utat engedett a menekülőeknek, akik „űzött rókákként, halálosan kimerülten rogytak le a friss csapat sorai mögött” – írja Elson történetíró.

A felmentő sereg és az egész éjszakai meneteléstől, a forró naptól és a futástól kimerült élcsapat kálváriája egészen addig tartott, amíg el nem érték a charlestowni földszorost. A Bunker Hill nevű dombon

vertek tábort a kimerült angolok, akik 273 halottat vesztek a concordi csatában, ebben a szabálytalan háborúban. Az amerikaiak vesztesége 93 férfi, asszony és gyermek volt.

Az üldözők azonban nem széledtek el. Amint Lord Percy szeméhez emelte távcsövét a lehulló alkonyatban, döbbenten látta, hogy a charlestowni magaslatokon túl, a földszoros bejárata előtt sorra tábortüzek gyúlnak. A kis lángok hatalmas félkörben lobogtak Boston közvetlen környékén.

Megkezdődött az Amerikai Függetlenségi Háború.

Hat évvel azután, hogy a charlestowni földnyelvvel szemben félkörben kigyúltak a hazafiak tábornüzei, a hűvös Massachusettstől távol délre, a virginiai Yorktown sáncai mögött Lord Cornwallis brit tábornok a következő rövid levélkét vetette papírra a mécsvilág-nál:

„URAM,

Javaslom, vessünk véget az ellenségeskedéseknek huszonnégy órára, javaslom továbbá, hogy mindkét oldal nevezzen ki két tisztet a yorki és a gloucesteri erődök átadási feltételeinek megállapítására.

Van szerencsém stb.

CORNWALLIS”

1781. október 19-én – hat évvel és hat hónappal a concordi harc után – hétezer vörös kabátos angol és kék kabátos hesseni zsoldos kivonult Yorktown sáncai mögül, és halomba hányta fegyvereit az amerikai-francia ostromlók előtt.

Az angol tisztek ajkukba haraptak, mások leplezetlenül sírtak. A hesseniek állítólag férfiasabban viselték el a vereséget.

A francia és az amerikai ezredek rezesbandái vidám indulókat játszottak. A hófehér kabátos, fehér kamásnis franciák és a tarkabarka ruhás gyarmatiak büszkén feszítettek: élvezték a látványt. Ritkán adatik meg az a nagyszerű pillanat, hogy valaki szemtanúja legyen egy világbirodalom megalázó vereségének.

Philadelphiába öt nap múltán jutott el a hír. A német ajkú öreg éjjeliőr, hosszú botján imbolygatva mécsesét, rossz angolsággal, monoton hangon kiáltotta az esőben ázó utcákon:

„*Basht dree o'glock und Gorn-wal-lis ist da-ken*” –

vagyis:

„*Hármat ütött az óra és Cornwallis fogoly!*”

Másnap Philadelphia népe táncolt az utcákon, s távol, az óceánon túl Párizst ragyogóan kivilágították.

Az esőben ázó Londonban annál nagyobb volt a gyász. Lord North, fel s alá sétálva szobájában, kétségbeesve emelte karját az égnek:

„Óh, irgalmas Isten! Mindennek vége! Mindennek vége!”

A párizsi béketárgyalásokra a Tizenhárom Egyesült Gyarmat Benjamin Franklint, John Jayt és John Adamst delegálta. Az amerikai gyarmatok függetlensége egyetlen pillanatig sem lehetett kétséges. Talán a spanyol király volt kissé melankolikus: az ifjú köztársaság fenyegetést jelentett kiterjedt amerikai birtokai számára.

Hosszabb huzavona után az előzetes békeszerződést 1782. november 30-án írták alá, a végleges szöveget csaknem egy évvel később, 1783. szeptember 3-án, nem egészen hat évvel a Nagy Francia Forradalom előtt.

Az Egyesült Államok déli határa a spanyol Florida, nyugati határvonala a hatalmas Mississippi lett. A Nagy Folyamon az angolok és az amerikaiak egyenlőképpen hajózhattak. A jenki halászhajók továbbra is felkereshették a tőkehaltól nyüzsgő új-fundlandi vizeket, az angol halászokat azonban kitiltották az új köztársaság felségvizeiről. A volt 13 gyarmatot tömegesen hagyták el a királyhű, lojalista elemek. Az amerikai adósoknak viszont font sterlingben kellett megfizetniük tartozásaikat az angol hitelezőknek.

Mi történt? Függetlenségi háború? Gyarmati felkelés? Forradalom? Mindhárom – és egyik sem. Oldjuk fel ezt az ellentmondást.

Függetlenségi háború volt kétségtelenül a Tizenhármaké a zsarnok ellen, de a Tizenhármak mindegyike ugyanazt a nyelvet beszélte, ugyanazokat a történelmi eseményeket és személyeket tisztelte, ugyanannak az irodalomnak és művészetnek a gyöngyszemeit csodálta, mint Nagy-Britannia, az Anya.

Gyarmati felkelés volt, ez is vitán felül áll. Egy kis nép első sikeres felkelése, a gyarmati lánc első elpattanása. Nem véletlen, hogy az 1955. évi Bandungi Konferencián Szukarno, Indonézia akkori elnöke Paul Revere legendás lovaglását idézte fel, s az amerikai gyarmatosok felkelését méltatta beszédének egy részében. És mégis: a déli gyarmatok vezető körei maguk is hatalmas néger tömeget tar-

tottak rabláncon, az ültetvényes gazdálkodás keretei között, az északi, új-angliai hajósgazdák pedig még néhány évtizeden át jenki rabszolgahajókon vitorláztak a Fekete Kontinens peremén. Gyarmati felkelés tehát, amelynek vezetői – részben – rabszolgatartók.

Forradalom? Nos igen. Az Alapító Atyák, a Kongresszus tagjai a polgári forradalom tüzét lobbantották fel az Újvilágban, a népharag árhullámán száguldottak a hatalom csúcsaira. Amint azonban győzött vezérletük alatt a nép, igyekeztek megfékezni a fegyverre kelt kisemberek tízezreit. Daniel Shays kapitány vezetése alatt 1786–1787 telén elégedetlen és rongyos tömeg verődött össze Massachusetts dombjai között – s igazságot követelt a koldusbotra jutott veteránoknak. S az ifjú amerikai köztársaság sortűzzel kergette szét a rongyosokat.

Shays kapitányt, a Bunker Hill-i csata egyik hőjét előbb halálra ítélte a győzedelmes polgárság, de látva, hogy szétszéledt emberei nem verődnek össze újra, kegyelmet kapott. Amerikában sohasem uralkodott a Konvent, s mindig markában tartotta a népet a Direktórium.

Függetlenségi harc volt tehát, gyarmati háború, forradalom, de nem népi uralom született. Nem is születhetett. A kort mai szemmel kell vizsgálnunk, de meg is kell értenünk.

Amikor a korszellemet helyezzük el mikroszkópunk tárgylencséjén, amikor rámutatunk az amerikai forradalom határozottan patríciusi-polgári jellegére, nem törhet felszínre bennünk a gúny, a „ma már jól tudjuk” fölényes mosolya.

Még néhány év választ el bennünket a francia forradalomtól. S az amerikai csoda megdobogtatta a francia polgárok és plebejusok szívét. A franciák megcsodálták az ifjú és izmos Amerikát, azután egyetlen szökkenéssel megelőzték a Haladás felé vezető úton.

Hatott a világra a Tény, hogy egy kis nép (milyen különös is Amerikáról mint *kis* népről beszélni!) kivívhatja szabadságát, függetlenségét királyával, parlamentjével, saját szüleivel szemben, mert végleg meggyőződött arról, hogy szülei mostohák. És ebben a tiltakozásban tisztán csendül meg a Függetlenségi Nyilatkozat hangja. Egy politikai nyilatkozaté, amely ugyan mindössze két uralkodó osztály, a déli arisztokrácia és az északi kalmárság nézeteit tükrözi, de a tü-

körkép vonzó, mert első ízben csillannak meg benne az Ember Jogai. Figyeljünk csak a nemes szavakra:

„Midőn az emberi forgandóságok során valamely nép szükségét érzi, hogy föloldja azon kötelekeket, melyek addig egy másik nemzethez fűzték, s elfoglalja helyét a világ hatalmasságai között, különálló s egyenlő állapotának megfelelően – amire egyébként a természet törvényei s a Természet Istene is följosítják, az emberiség vélekedése iránti kellő tisztelet úgy kívánja, hogy kinyilvánítsa azon indokokat, melyek a különválásra ösztönözték.”

Így kezdődik a Nyilatkozat. És mivel indokolja a „kötelekek feloldását”, a független állapot kivívását a világ más hatalmai között? A híres második bekezdéssel:

„Nyilvánvalónak tartjuk a következő igazságokat: hogy minden ember egyenlőnek teremtetik, s hogy Alkotójuk fölruházza őket bizonyos el nem idegeníthető jogokkal, azok között is az élethez, a szabadsághoz, a boldogság eléréséhez fűződőkkel. S hogy mindezeket a jogokat megszerezzék, kormányokat állítottak az emberek, mely kormányok igazi hatalmukat a kormányzottak beleegyezéséből meritik. S ha mégis úgy esnék, hogy a felül mondott dolgokban bárminő kormányzat kártékonnyá válnék, a nép joga, hogy megváltoztassa vagy éppen eltörölje e kormányokat, s új kormányzatot állítson, mely az érintett elvekre épül, s oly formában szervezze meg erőit, mely számára a legvalószínűbb módon garantálja biztonságát s boldogságát.”

A Nyilatkozat minden ember egyenlőségéről szól, de nem említi a vallást, a bőr színét, a kötöttség különféle formáit, melyeket Roger Williams, Rhode Island bátor alapítója százötven évvel korábban világosan leszögezett.

Az utókor szerint ebben a passzusban található a demokrácia első, klasszikus megfogalmazása – tegyük hozzá: a *polgári* demokráciáé.

A Nyilatkozat harmadik bekezdése a rebellisek megfontoltságát hangsúlyozza, azt, hogy nem egykönnyen szánták el magukat a végső szakításra:

„Voltaképp a bölcsesség diktálja azt, hogy régóta fennálló kormányokat holmi könnyű, mulandó céllal ne váltogatnának, s eddig valóban mindennemű tapasztalat azt bizonyítja, hogy az emberfia inkább szenvedni kész, míg a bajok elszenvedhetők, semmint élne azon

jogával, hogy eltöröljön olyan államformákat, melyekhez régtől fogva hozzátomult.”

A sorok nemes veretűek. Fogalmazója, a Forradalom Tollnoka nem kisebb elme volt, mint Thomas Jefferson. Maga is arisztokrata, polgár és értelmiségi, osztályának képviselője. Van azonban egy pillanat, amikor a türelmes polgárságnak is vállalnia kell az élet-halál küzdelmet, oly nagymértékben sértik érdekeit a Hajózási Törvények, a Cukor Adó, a Bélyeg Törvény, a teára vetett vám, s egyáltalában a zsarnoki angol parlament:

„Midőn azonban a visszaélések és bitorlások, mindig csak ugyanazon cél érdekében kimutatnak egy tervet, hogy az embereket teljes despotizmusnak vessék alá, akkor joguk, kötelességük, hogy lerázzák az ilyen kormányt, és új védőfalakat állítsanak jövőendő biztonságuk érdekében.”

A vámmal, adóval, beszállásolásokkal történt jogbitorlás Új-Anglia és a Középső Gyarmatok tőkés polgárságát és Dél ültetvényeseit sújtották. Most, hogy a maguk korában valóban haladó eszmék útjában semmi akadály sem áll, az történik, ami a dicsőséges forradalom évében, 1688-ban történt Angliában. Ahogyan a brit szigeten paktumot kötött az angol arisztokrácia és a vele összefonódott tőkés polgárság, hogy gazdasági érdekei előtt megnyissa az utat, s ledöntse a Stuart akadályt, most az amerikai forradalom után összefog is a kereskedelmi tőke és az ültetvényes hatalom, hogy eltépje a kötelékeket, amelyek pangást idéztek elő vérkeringésében.

Nem szabad a nemes okmány fölött gúnyolódnunk – meg kell értenünk a korszellemet, de világosan látnunk kell „az élethez, a szabadsághoz, a boldogság eléréséhez” fűződő igények háttérét is. Ezek az egyszerű nép igényei is Amerikában. A háziszóttásban harcoló puskás embereké, azoké, akik a tágas Vadnyugat ugarát akarják föltörni. A Nyilatkozat az ő nevükben szól, mégsem az ő érdekében fogalmazták.

A Tizenhárom Államban még politikai pártok sincsenek! A király embereit, a lojalistákat vagy torykat elűzték. Connecticut gazdag földesurai, a Folyami Istenek gyorsan csatlakoztak Washington tábornokhoz, *demokráciáról* azonban nincsen szó!

S amikor majd arról is szó esik – néhány év múltán a postahajók

hírt adnak majd a jakobinus Párizsról –, akkor a *demokrata* ugyanolyan kellemetlen csengésű szó lesz az Alapító Atyák szótárában, mint ma a *radikális* vagy a *vörös*.

Nagyon röviden ez az amerikai forradalom lényege. De Marx még nem született meg, s Engels sem, hogy „tipikusan patrícius-polgári alkotmánynak” nevezze a születendő amerikai alkotmányt, s a maga helyére tegye a Függetlenségi Nyilatkozatot.

Korunk szemével kell néznünk, ugyanakkor azonban a kortársakéval is. És a kortársak ujjonganak, ha vannak is kétségeik.

A Nagy Kísérlet előtt megnyílt az út: lehetséges-e, hogy olyan óriási területen – mint amekkora az Atlanti-óceántól a Mississippiiig terjedő, félig vad vidék – fennmaradhasson 13 köztársaság laza szövetsége? Hátha a francia királyság most látja az alkalmas pillanatot arra, hogy visszaszerezze amerikai birtokait?

Visszatér-e az ekéhez a római erények szellemében Amerika „Cincinnatusa”, Washington György? Nem koronáztatja-e magát Amerika császárává?

E félelmek közepette a kortárs Európa haladó elemei csodálattal és reménykedve tekintenek a fiatal államszövetségre. Madame de Staël kissé egzaltáltan, széles kézmozdulattal mondja egy ifjú amerikainak, akiben a párizsi szalonok Voltaire Vademmerét, a nemes, természetű embert vélnek felfedezni:

„*Vous êtes l'avant garde du genre humain – vous êtes l'avenir du monde!*” – „*Önök az emberi nem élcsapata – önök jelentik a világ jövőjét!*”

És tíz év sem telik el, hogy a távoli, álmos Weimarban Goethe tollat ragad és róni kezdi a sorokat:

„*Amerika, du hast es besser
Als unser Kontinent, der alte,
Du hast keine verfallenen Schlösser
Und keine Basalte.*”

Az olvasó most már kellőképpen informált ahhoz, hogy ítélkezzék: mennyiben felelt meg Madame de Staël várakozásának az ifjú Amerika, s állnak-e még Goethe tömör és szép sorai: marcangolja-e Amerikát a hasztalan emlékezés és a hiábavaló vita.

Baby Woo	5
Koyokuk tanyája	11
Fantázia és valóság	21
A nagy indián forradalom	29
Aranyországok	40
Vinland, a délibáb	46
A kerek világ	54
A mohó évszázad	64
A franciák Amerikában	71
A juhok felfalják Angliát	76
Virginia, a „Földi Éden”	85
A Zarándok Atyák	95
Free enterprise	107
A holland intermezzo	116
Új-Anglia madártávlatból	123
Vissza Virginiába	131
Kellemetlen emberek	139
Ördögök Új-Angliában	149
Fülöp király háborúja	159
The Middle Passage	163
Andros és Leisler	171
Amerika – Anno Domini 1700	181
Királyok párviadala – Amerikáért	188
Egy fiatal futár kalandjai	195
A leszámolás órája	202
Old Colonial System	218
Séta a „belső térképen”	223
Az okok dzsungelében	237
Cukor – Bélyeg – Lázadás	251

Mr. Townshend Törvénye	262
A Szabadság Fiai	272
A „Boston Tea Party”	279
A „Tűrhetetlen Törvények”	292
Lexington	303
Concord	315
Yorktown	319

Kiadja a Gondolat, a TIT kiadója

Felélős kiadó a Gondolat Kiadó igazgatója

Felélős szerkesztő: Szamosi Ivánné

Műszaki vezető: Kálmán Emil

Műszaki szerkesztő: Egri Márton

A borító és kötésterv Köpeczi Bócz István munkája

Megjelent 4800 példányban, 20,5 (A/5) ív

+ 36 oldal képmelléklet terjedelemben

Ez a könyv az MSZ 5601-59 és 5602-55 szabvány szerint készült

68-5847 Pécsi Szikra Nyomda - F. v.: Melles Rezső

A GONDOLAT KIADÓ KÖZELMÚLTBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI:

Pintér István

14 NAP

Magyarország történetének talán egyik legtragikusabb időszaka kezdődött 1942 júniusában. A szerző filmszerűen bemutatja, hogyan reagáltak a magyar uralkodók a németek Szovjetunió elleni orvátmadására. A kitűnően megválasztott parlamenti naplórészletek, a hivatalos dokumentumok és újságcikkek visszatükrözik a két hét drámai feszültségét.

Fűzve: 258 oldal

Ára: 14,50 Ft

Z. Nagy Ferenc

AHOGY ÉN LÁTTAM

A ma is aktív politikus, a Hazafias Népfront alelnöke önéletrírásában egy parasztember politikai fejlődését végigkísérve megismertet az első világháború Magyarországnak politikai, társadalmi problémáival, a harmincas évek választási manipulációival, valamint a felszabadulás utáni országépítés, a szocialista mezőgazdaság kialakításának eseményeivel, problémáival.

Kötve: 445 oldal

Ára: 43,- Ft

Réti László

ÍGY LÁTTA AZ ELLENSÉG

A Magyar Tanácsköztársaság leverése után Horthyék sok adatot, anyagot gyűjtöttek össze a Tanácsköztársaság „leleplezésére”. Az úgynevezett TAGYOB (a Tanácsköztársaság Adatait Gyűjtő Országos Bizottság) anyagát mégsem publikálták. Réti László most közreadja az eredeti dokumentumokat, amelyeket ellenforradalmárok nem is titkolt elfogultsággal gyűjtöttek össze és írtak, szerkesztettek, de mégis, ez az anyag a tények és események közlésével a néptömegek tevékenységéről és törekvéseiről ad számot – az összeállítók eredeti szándékával ellentétben.

Kötve: 182 oldal

Ára: kb. 12,- Ft

Bokor Péter
SZÁZADUNK KÉPEI

Ez a képeskönyv nem a tudományosság igényével készült. „Megtanulni” sem lehet belőle a XX. század első felének történetét: nem tartalmazza sem az események, sem a jelentős személyiségek teljes, hiánytalan sorát. Mintegy nyolcszáz fényképet talál benne az olvasó (helyesebben: a néző). De a nyolcszáz kép az emlékek és ismeretek százszorta több képét idézi fel. Emlékeket, amelyek olykor fájnak, régi örömöket, amelyek még ma is derűt fakasztanak; egykori csodákat, amelyek ötven év során a hétköznapi élet megszokott kellékeivé egyszerűsödtek; régi ismerősöket, akik a figyelemre méltó kortársból kimagasló személyiséggé emelkedtek.

Kötve: 344 oldal

Ára: 46,- Ft

Harmat Endre:
GYILKOSSÁG A PALOTÁBAN
(A Raszputyin-rejtély)

Ki volt az az ember, aki a cárizmus utolsó évtizedeiben az orosz birodalom legjelentősebb személyisége lett; aki olyan közel állt a trónhoz, mint senki más; aki befolyása alatt tartotta a cárnét és általa az uralkodót is; aki a hatalom csúcsán állva döntött országok és emberek sorsa fölött; akinek csodatetteiről, önsanyargatásairól legendák szálltak, korruptságáról, orgiáiról pedig botránykrónikák szólnak? Ezekre a kérdésekre talál választ az olvasó a könyv lapjain.

Fűzve: kb. 320 oldal

Ára: kb. 32,- Ft

Békés István
LEGÚJABB MAGYAR ANEKDOTAKINCST

E kötetben a szerző folytatja azoknak a szórakoztató krónikáknak a sorát, amelyeknek a századfordulótól a felszabadulásig terjedő részét az „Új magyar anekdota-kincs” c. művében foglalt össze. Jellegzetes kishistóriák gyűjteménye ez a könyv, ismert – és kevésbé ismert – kortársainkról, napjainkból. A kötetet több száz rajz és karikatúra illusztrálja.

Kötve 578 oldal

Ára: 51,- Ft

Harrer Ferenc
EGY MAGYAR POLGÁR ÉLETE

A magyar politikai élet 95 éves doyenje memoárjában széles körű képet fest közéleti tevékenységéről és a főváros közigazgatási apparátusának munkájáról. Fiatal és idős olvasók egyaránt élő történelemkönyvet kapnak kézbe, amelyet krónikása saját élményei alapján írt meg.

Kötve: 500 oldal

Ára: 32,- Ft